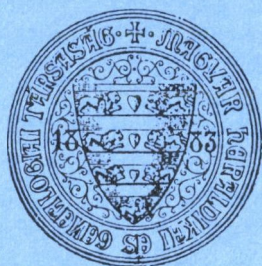

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENEDIK KÖTET
1997/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVII

E számunk szerzői

Bacsoni Tamás gyűjteményvezető-főmuzeológus (Bp., Hadtörténeti Múzeum)
Deák Varga József, Nagybajom
Horváth Sándor, egy. hallgató (ELTE BTK)
Kapronczay Károly dr., igazgató (Simmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest)
Lukács József (Kassa – Košice) ny. régész–helytörténész
Majtényi György, egy. hallgató (ELTE BTK)
Makra Zsigmond dr., tudományos kutató (Budapest)
Merényi-Metzger Gábor, kutató (Gyula)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Soós Ferenc, a Magyar Numizmatikai Társulat főtítkárhelyettese
Szantner Viktor, egy. hallgató (ELTE BTK)
Tóth Eszter Zsófia, egy. hallgató (ELTE BTK)
Tamáska Péter dr., főlevéltáros (MOL)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke
(Svájc)

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

TURUL

LXX. évfolyam

1997/1–2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Kapronczay Károly: Orvosdinasztiák I. – Korányi-család (heraldikai rajz ifj. Bogdán István)	1
Tamáskó Péter: Heinrichek és Beniczkyek. Egy polgári és egy nemesi család kései találkozásá (heraldikai rajz ifj. Bogdán István).....	5
Merényi-Metzger Gábor: A nagyváradí káptalan tagjai (1920–1945)	13
Rainer Pál: Egy 1388-as budai sírkő és Heinzmann Eisenrinkel körmöci kamaraispán. (Adalékok a középkori magyarországi polgári címerhasználathoz).....	20
Címer- és zászlóavatás Nemesviden.....	25
Pandula Attila: Egy XVII. századi heraldikai témájú magyar olajfestmény	26
Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia: A magyarországi élmunkás és sztahanovista kitüntetés	29
Lukács József: Egy fémtök története	43
Soós Ferenc: Schmalz Friedrich erdélyi kamaraispán címere János király aranyforintjain.....	46

2. Kisebb rovatok

Vajay Szabolcs: Hogyan születik egy címereslevél? Gondolatok Kóta Péter doktori értekezéséhez.....	48
Baczoni Tamás: „Huszárok” – Kiállítás a Hadtörténeti múzeumban.....	49
Deák Varga József: Címeres emlékek a Nagybjomi „Sárközy István” Helytörténeti Múzeumban.....	52
Szantner Viktor: Egy genealógiai könyvbemutatóról.....	53

Könyvismertetés

Blaskovics József: Az újvári ejálet török adóösszeírása (Ism.: Makra Zsigmond)	55
Borošak-Marijanović, Jelena: Flags throught the centuries. (Catalogue of museum collection flags and flags streamars.) (Ism.: Pandula Attila)	56
Horváth Zoltán: Zászlók. A zászlók kialakulása és fejlődése a kezdetektől napjainkig. (Ism.: Rainer Pál).	57
Kozicz János: Keeskemét címeri és zászlói (Ism.: Rainer Pál).....	59
Österreichschs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Herausgegeben von Johann Stolzer und Christian Steeb. (Ism.: Rainer Pál)	61
Schöpper, Gerald: Klar und fest. Geschichte des Hauses Lichtenstein. (Ism.: Pandula Attila)	63
Hazai és nemzetközi hírek	64
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre).....	65
Summary (Szasztkó István)	67

Orvosdinasztiák I.

A KORÁNYI-CSALÁD

Eredeti családi nevük Kornfeld volt. A család története a XVIII. század utolsó évtizedeitől ismert. Friedrich J. (Joachim) Kornfeld (–1826) izraelita válású bécsi bankár volt, aki a napóleoni háborúk idején a hadsereg hitelezője és felvásárlója volt és a hadseregnek adott hitelekkel és kölcsönökkel szerzett vagyonát a Napóleon bukását követő inflációban elvesztette. Három fia János (Bécs, 1795–Szatmár, 1880), Viktor (1796–1870) és Sebald (Sebaldus) (Prága, 1800–Nyíregyháza, 1885) orvosi pályát választott, mindhárman a bécsi egyetem orvosi karán seborvosi-szülésmesteri oklevelet szereztek és különböző időben – az 1820-as évek közepén és végén – Magyarországon telepedtek le és fényes pályát futottak be. További testvéreikről nincs adat.

Korányi (Kornfeld) János (Bécs, 1795–Szatmár, 1880) 1816-ban szerzett seborvosi-szülésmesteri oklevelet a bécsi orvosi karon, 1816–1824 között Bécsben és környékén gyakorló orvos, majd 1824-ben Szatmárnémetiben telepedett le, 1828-tól a szatmári püspök udvari orvosa, 1838-tól megyei főorvos, majd c. főorvos. 1828-ban római katolikus hitre tért át, felesége Narnai Teréz, akitől három – egy fiú és két leány – gyermeke született. Családi nevét 1848-ban változtatta Korányira. János (1829–1896) fia utáni unokájával, Dr. Korányi Jánossal (1865–1935) budapesti ügyvéddel az ág férfi vonalon kihalt. Amália nevű leánya (férje Nyiri János) után unokája volt Nyiri Sándor (1854–1911) altábornagy, aki 1903. november 3.–1905. június 18. között a Tisza István vezette kormány honvédelmi minisztere, majd képviselő volt. 1910-től a magyar királyi testőrség parancsnoka lett.

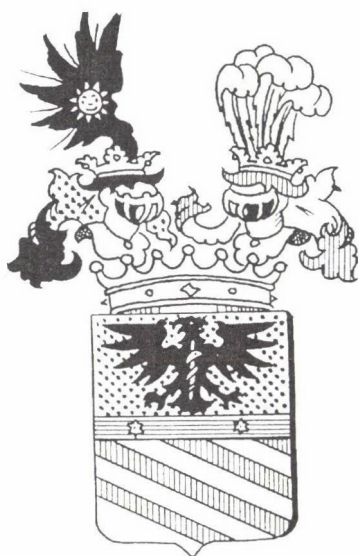
Korányi (Kornfeld) Viktor Móricz (Bécs, 1796–Máramarosziget, 1870) Friedrich Kornfeld másodszülött fia. 1818-ban szerzett seborvosi-szülésmesteri oklevelet Bécsben, 1829-ben települt Máramaroszigetre, ahol előbb városi sebész, majd 1839-től Máramaros vármegye főorvosa lett. 1827-ben még Bécs-

ben feleségül vette Rechnitz Rozáliát (1800–1880), akitől hét – ebből négy érte meg a felnőtt kort – gyermeke született. 1833-ban az egri érsekségen római katolikus hitre tért, családja 1848-ban felvette a Korányi nevet, ő maga csak 1856-ban. Elsőszülött fia Frigyes (1827–1903) joghallgató, majd az 1848/1849-es szabadságharcban előbb a Bécsi Légiónagy, de 1849 áprilisától honvéd főhadnagy. A világségi fegyverletétel után kényszorosították az osztrák hadseregbe, a 42. *Wellington* gyalogezred tizedeseként szerelték le 1851-ben. Ezután befejezte jogi tanulmányait, törvénytudóként ment nyugdíjba. Ennek fia volt Korányi Gyula (1862–1910) ügyvéd, unokája Korányi Irma (1896–1985) Kossuth-díjas egyetemi tanár, jeles mérnök, ükunokája Korányi László (1942–) belgyógyász-kardiológus főorvos, a balatonfüredi Állami Szívkórház főigazgató-helyettese.

Korányi (Kornfeld) Sebald (Sebaldus) (Prága, 1800–Nyíregyháza, 1885) Friedrich J. Kornfeld harmadik fia. 1821-ben szerzett a bécsi orvosi karon seborvosi-szülésmesteri oklevelet. 1821–1824 között Bécsben folytatott orvosi gyakorlatot, majd Nagykállóban telepedett le. 1826-ban feleségül vette Nyiri (Kandel) Annát (1810–1863), akitől kilenc gyermeke született. 1837-ben az egri érsekségen felvette a római katolikus vallást, 1848-ban egész családjával együtt Korányira változtatta eredeti családnevét. Kitűnő diagnosztikus volt, fia, Korányi Frigyes leírta, hogy tőle tanulta a betegélelészlés művészetét. Az 1860-1870-es években az „Orvosi Hetilap” több, a közegészségüggyel és betegleírással foglalkozó tanulmányát közölte. Ő alapította a Korányi család nagy jelentőségű ágát.

Gyermekei: Frigyes (1827–1913) orvos, egyetemi tanár; Adolf (1829–1903) ügyvéd; Miklós (1832–1914) katonatiszt, jogász, Szabolcs vármegye főjegyzője; Lilla (1835–?), férje Tokai Nagy Lajos közjegyző; Kornélia (1841–1918), férje Szesztay Károly ügyvéd; Mária (1842–?), férje Buday Ferenc főjegyző;

A Korányi-család címere

Emília (1839–1909), férje Pilissy Lajos; Emma (1840–1919), férje Nyiri Lajos.

Korányi Frigyes (1827–1913), báró. Korányi Sebald legidősebb fia. Nagykállóban született 1827. december 10-én. Középiskoláit a szatmárnémeti piaristáknál végezte, 1844-től a pesti orvosi karon tanult, tagja volt az egyetemi ifjúság radikális irodalmi társaságnak. Ez időben kedvelt tanítványa volt Balassa János sebészprofesszornak, s ez a szellemi kapcsolat egyike azon szálaknak, melyek később a magyar medicinát az európai szintre emelő és a magyar orvosképzést új alapokra helyező pesti orvosi iskolához vonták. Az 1848-as ifjúsági mozgalmak egyik vezetője. 1848 tavaszán előbb nemzetőr, majd a Szabolcs vármegyei önkéntes zászlóalj gyógyszerárnak parancsnoka, majd honvédorvosként a nyíregyházi katonakórház főhadnagya, később pedig mint a 104. honvédszászlóalj főorvosa vett részt a harcokban. A világsi fegyverletétel után csak nehezen került el a fogságot. 1849 őszétől folytatta tanulmányait a pesti orvosi karon, de amikor Balassa Jánost letartóztatták, ő vezette az érdekében a pesti rendőrfőnöknél járt küldöttséget. 1852-ben avatták orvosdoktorrá, majd két évre Bécsbe került műtönövendéknek Schuh professzor mellé. Itt szerezte meg sebészi és szülésmesteri képesítését. 1852-ben egyik rokonának – Kandel Pálnak – azt írta – miután egyszer látta Ferenc Józsefet – hogy „a császár jóképű gyerek”. Ezt a rendőrségi levélcenzúra „jóltaplált gyereknek” fordította. Ezzel az ürüggyel, felségsértés címen – valószínűleg forradalmi múltja miatt – kitiltották Bécsből

és Pestről, és Nagykállóba száműzték. Nagykállóban gyakorló orvosként tevékenykedett, apja praxisát segítette. 1859-ben megalapította a helyi kórházat. Nem elégedett meg a tapasztalatok egyszerű gyűjtésével, hanem a jövő nagy orvosának tervszerűségével és kritikájával rendszerezte észleléseit. Nem szakadtak meg kapcsolatai pesti és bécsi barátaival, sűrű levelezéssel tartotta szellemi kapcsolatát velük, sőt 1857–1858-ban Markusovszky Lajossal, Hirschler Ignáccal és a debreceni Török József gyógyszerésszel kétszer is európai tudományos körutat tett, Prága, Berlin, Párizs, London és még több nagyváros volt utazásuk főbb állomásai. Felkeresték Európa legnevezetesebb egyetemeit, orvosi intézményeit. Az útról „*Uti levelek*” címen beszámolt az „*Orvosi Hetilap*” 1857–1858. évi számaiban. Alapvetésnek számító tanulmányokat írt a hazai orvosképzés reformjának szükségességéről, lehetőségeiről. Szakmai vonatkozásban két kérdés foglalkoztatta: a malária okozta lépmegnagyobbodás és a gyermekhalandóság. 1860–61-ben ő írta meg az „*Orvosi Hetilap*”-ban az első a gyermekhalandóság okait feltáró tanulmányt.

A bachi abszolútizmus válsága idején, 1861. január 30-án Szabolcs vármegye főorvosává választották meg. A szaksajtóban a közegészségügy újjászervezéséért harcolt, a politikai sajtóban a népszaporulat aggasztó helyzetére hívta fel a figyelmet. Kötelezővé tette vármegyéjében a himlő elleni védőoltást, kidolgozta a megye szülésznoi ellátásának tervét. Munkáját rövid időre félbeszakította a schmerlingi provizórium. 1861. november 4-én a teljes megyei tisztikarral együtt ő is lemondott. Két év múlva lett csak a megyei inségekórház, majd az egyesületi kórház főorvosa. Végre 1864-ben amnesztiát kapott és visszatérhetett Pestre. Ekkor megszerezte idegkórteremből a magántanári képesítést, s a következő évben, 1865-ben már a Rókus Kórház idegosztályának vezetője lett.

A következő esztendő ismét jelentős változást hozott az életében. Kinevezték a belgyógyászat egyetemi tanárának a II. sz. klinikára. A hajdani Újvilág (ma Semmelweis) utcában, összesen két kórteremben, két ápolónővel és egy tanársegéd segítségével kezdte meg egyetemi működését. 1878-ban indult meg az új klinika felépítése, amelynek jó megtervezése érdekében Korányi Frigyes és építész társa külföldi tanulmányutat tett. 1880-ra fel is épült az Üllői úton a modern felszerelésű, immár 80 ágyas klinika. A klinikán mellette nőtt fel a modern magyar belgyógyászat egyik legjelentősebb alkotóegységese, a Korányi-iskola. Olyan nevek fémjelezték, mint Kéthly Ká-

rolyé, Elischer Gyuláé, Bókay Árpádé, Viktor Babe-
 sé (bakteriológus, aki 1887-től bukaresti egyetemi ta-
 nár, a román orvostudomány egyik legnagyobb alak-
 ja), Udránszky Lászlóé, Issay Artúré, később Buday
 Kálmáné stb. Korányi Frigyes kitűnő előadói és stí-
 lusérzéke, nagy szervezői és tudományos ereje tette
 iskoláját európai hírűvé. 1884-ben tolcsvai előnévvel
 – Adolf fivérével együtt – nemességet kapott, majd
 1908-ban bárói rangra emelték. 1886–1887-ben az
 egyetem rektora, 1891-ben a főrendiház örökös tag-
 jává nevezték ki. Részt vett az egészségügyi reformin-
 tézkedések – az 1874 évi egyetemi orvosképzési re-
 form, az 1876. évi közegészségügyi törvény – előké-
 szítésében, kidolgozásában. Elképzelése szerint épül-
 tek fel az egyetemi klinikai telepek. Bevezette a labo-
 ratóriummi kutatást, a biokémiai, a bakteriológiai és
 később a röntgenológiai vizsgálatokat. Rektorként
 bevezette a klinikai gyakornoki rendszert, a belgyó-
 gászati szakvizsgánál feltételként szabta meg nem-
 csak a klinikai, hanem az ideggyógyászati és a kór-
 bonctani gyakorlatot. Önálló tudományos eredmé-
 nyei főleg a mellkasi betegségekkel kapcsolatosak, az
 elsők között foglalkozott a relatív szívbillentyű zava-
 rokkal. Kiemelkedő belgyógyászati tankönyveket
 szerkesztett a betegségeknel gyakran kereste azok
 társadalmi hátterét. Kezdeményezésére indult meg a
 tuberkulózis elleni küzdelem hazánkban. Az aktív
 megelőző és tényleges gyógyító munka mellett szer-
 vezte a szanatóriummi rendszert, a tüdővizsgáló rende-
 lői hálózatot. Nevéhez fűződik az 1905-ben megnyílt
 Erzsébet királyné Tüdőszanatórium megterveztetése,
 felépíttetése és a költségeknek közadományokból va-
 ló összegyűjtése. Ugyancsak szorgalmazta a hazai
 gyógyfürdők fejlesztését és hasznosítását. Kb. 150 tu-
 dományos cikk és könyv szerzője.

Orvosi és egészségügyi szervező tevékenysége Ko-
 rányi Frigyesnek már életében biztosította a legma-
 gasabb szakmai és közéleti elismerést. 1884-ben, ami-
 kor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjá-
 nak választotta, már életművét, a magyar tudomá-
 nyos belgyógyászat megteremtését is értékelte. Szak-
 mai vontkozásban is a legmagasabb tisztségeket töl-
 tötötte be: volt egyetemi rektor és orvoskari dékán. A
 Budapesti Orvosegyesület, az Országos Közegészség-
 ügyi Tanács, az Igazságügyi Orvosi Tanács elnöke,
 számos hazai tudományos társaság tiszteletbeli tagja.
 1913. május 19-én hunyt el Budapesten.

Korányi Frigyes 1860-ban kötött házasságot Bónis
 Malvinnal (1841–1924). A házasságból hat gyerek
 született, de felnőtt kort négy ért meg. Malvin (1862–

1942), férje báró Dániel Gábor; Sándor (1866–1944),
 orvos, egyetemi tanár; Anna (1864–1935), férje Soós
 Elemér; Frigyes (1869–1935), gazdaságpolitikus,
 pénzügyminiszter. Ez utóbbi 1919. szept. 12.–1920.
 december 16., 1924. március 24.–november 15., majd
 1931. december 16.–1932. október 1. között pénzügy-
 miniszter, 1923–1924-ben, majd 1925–1928-ban pári-
 zsi követ, 1932-től főrendházi tag. A magyar pénzpo-
 litika kiemelkedő egyénisége. Szépirodalommal is fog-
 lalkozott. Három gyermeke volt. István fia (1906–?)
 mérnök, az 1930-as években családjával együtt az
 Amerikai Egyesült Államokba távozott. A II. világhá-
 ború alatt az amerikai hadsereg őrnagya volt.

Korányi Sándor (1866–1944), Korányi Frigyesnek
 Bónis Malvinnal kötött házasságából, ötödik gyer-
 mekként született meg 1866. június 18-án, a hazai
 belgyógyászat legnagyobb alakja. Korányi Sándor is-
 koláit, egyetemi tanulmányait mindvégig Pesten vé-
 gezte, 1888-ban – miután már három évvel korábban
 figyelemre méltó tanulmányokat publikált – Buda-
 pesten avatták orvosdoktorrá. A következő évben
 külföldi tanulmányútra ment, azzal a céllal, hogy az
 apja által teremtett hagyományokat ötvözze a külföld
 új és érdekes törekvéseivel. A modern belklinikai tu-
 domány alapjait – az élettant, a kémiát, a biokémi-
 át és a biofizikát – tanulmányozta a legnevesebb eu-
 rópai intézetekben. Visszatérte után nagy elméleti
 tudással és tapasztalati anyaggal látott hozzá a klini-
 kai munkához, amelybe bevezette az állatkísérletek-
 et, az experimentálást, kifejlesztette a kémiai mód-
 szereket, alapvetésként alkalmazta a laboratóriummi
 vizsgálatokat. Előbb apja klinikáján (1889–1907) mű-
 ködött. 1893-tól az ideggyógyászat magántanára, 1900-
 ban rendkívüli egyetemi tanár. Közben 1891–1892-
 ben az Állatorvosi Főiskolán az élettan előadója,
 1895-től a Szent István Kórház belgyógyászati osztá-
 lyának főorvosa. 1907-től a belgyógyászati diagnosztika,
 1908-tól pedig a III. sz. Belklinikai (1936-ig) igaz-
 gatója, a belgyógyászat ny. rendes tanára. 1927-től a
 bp-i orvosi kar képviselőjében felsőházi tag. A lyoni,
 a boroszlói, a szegedi és a pécsi egyetem díszdoktora,
 az Akadémia Leopoldina tiszteletbeli tagja, a Magyar
 Tudományos Akadémia tagja (1935).

A III. sz. Belgyógyászati Klinikán virágzott fel és
 terebélyesedett ki a Korányi-iskola, amelynek már Ko-
 rányi Sándor volt a vezetője. Megindították a vesebe-
 tegségek funkcionális diagnosztikájának, patológiájá-
 nak és terápiájának új korszakát, s ezzel világviszony-
 latban is kimagasló eredményeket értek el. Az állatkí-
 sérletekre alapozott módszer, az élettani és kórtani

alapok kialakítása, a fizika és kémia módszereinek felhasználása együtt járt a Korányi-iskola másik jellegzetességével: a beteg emberrel való alapos és humánus bánásmóddal. Korányi Sándor a modern veseélettan és vese-kórtan nemzetközileg elismert megalapozója, a vesecéltelenség fogalmának meghatározója. Elsőnek vezette be a vesecéltelenség megállapítására alkalmas vizsgáló módszert, a vér és a vizelet fagyáspontcsökkenésének mérését. Kutatásaival tisztázta a vizenyő keletkezésének mechanizmusát. Élettani kutatásai is jelentősek: tisztázta a magassági betegségben az oxigén részleges koncentrációjának csökkenése okozta vörös vérszövetek szaporulatát, megállapította, hogy a leukémia gyógyítására a benzolos készítmények alkalmas szerek, de foglalkozott gerontológiával is. Igen fontos vizsgálatokat végzett a tuberkulózissal kapcsolatban, a szigorú kauzalitás híve volt. Jelentős tudományszemléleti és orvosfilozófiai munkásságot is kifejtett. Szociális felfogására jellemző, hogy a tuberkulózist a rossz szociális körülményekkel kapcsolatos népbetegségnek nevezte. Igen jelentős iskolát nevelt ki, a következő évtizedekben az összes belgyógyászati egyetemi tanár és vezető belorvosi tisztségre jelölt tanítványai köréből kerültek ki. Jelentős és széles szakirodalmi munkásságot fejtett ki.

Apjához hasonlóan őt is a legmagasabb elismerésben részesítették, több hazai és külföldi társaság tagja, társaságok elnöke volt. 1936-ban mégis miniszteri rendelettel kényszerítették nyugdíjba. Évtizedes súlyos betegeskedés után, 1944. április 12-én hunyt el Budapesten. Bölcsessége és szelleme jelentette emberi oldalról teremtő erejét. Saját szavaival: „... Mint tanár célt értem tanítványaimban, fölöslegessé tettem magam!”

Kubinyi Margittal kötött házasságából négy gyermeke született: Erzsébet (férje Kammerer István László mérnök, 1945 után az USA-ban élt) Sándor (1899–1931: orvos, de betegsége miatt nem fejezte be tanulmányait), János (1901–1977) jogász, 1945 után nemzetgyűlési képviselő, 1947-ben Brazíliába távozott, Zürichben halt meg. Családjából Korányi Sándornak csak három leányunokája született.

Korányi Imre (1831–1909) gyógyszerész. Korányi Sebald harmadik fia, aki rokon pályát választott és

gyógyszerész lett. Tanulmányait az egri érseki gimnáziumban végezte, de az 1848/1849-es szabadságharc idején hazafias lelkesedésből több társával megszökött az iskolából és szülei tudta nélkül jelentkezett a szabolcsi honvédezászlóaljba. Több ütközetben is részt vett, zászlóalját 1849 júliusában Tokajnál szétverték. A világosi fegyverletétel után folytatta Egerben tanulmányait, majd gyógyszerészi tanulmányokat Egerben és Debrecenben folytatott, végül a pesti orvosi karon végezte el a kétéves gyógyszerészi tanfolyamot. 1865–1866-ban Hajdúböszörményben, a következő évben Debrecenben volt gyógyszerész. 1868-tól Nyíregyházán gyógyszerértulajdonos. Mint köztisztviselő álló férfit a város képviselőtestületébe is beválasztották, a katolikus iskolaszék elnöke is lett. 1865-ben kötött házasságot a budai születésű Seidl Irénnel, akitől négy gyermeke – Lajos (1866–1929) gyógyszerész, Endre (1868–1945) ügyvéd: Anna (1869–?) férje dr. Kovách Elek: Margit (1870–?) férje Maurer László született.

Korányi András (1903–1995) orvos. Korányi Endre és Szopkó Olga házasságából született Nyíregyházán. 1921-ben beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára, ahol 1927-ben orvosi oklevelet szerzett. 1923-tól – medikusként – a Korányi-klinika díjtalan demonstrátora, végzése után tanársegéd, majd adjunktus a III. sz. Belklinikán. Részt vett az első hazai inzulinkezelés kísérletében. Több jelentős európai tanulmányúton volt, a Korányi-iskola letehetségesebb tagjai közé tartozott. 1942-től katoniorvosi szolgálatot teljesített, szovjet fogságba esett, ahonnan csak 1947-ben térhetett haza. Politikai magatartása miatt eltávolították a klinikáról, előbb a Margit-, 1952-től a Szent János Kórház belgyógyász-főorvosa, 1938-ban egyetemi magántanár, 1952-ben kandidátus, majd az orvostudomány doktora. Kiváló dígnosztia. Több tudományos közlemény és könyv szerzője. Halála előtt adta ki az *Emléktöredékek* című visszaemlékezést, amely a Korányi-család és a Korányi-iskola legjobb elemző írása.

Kapronczay Károly

IRODALOM – FORRÁSOK

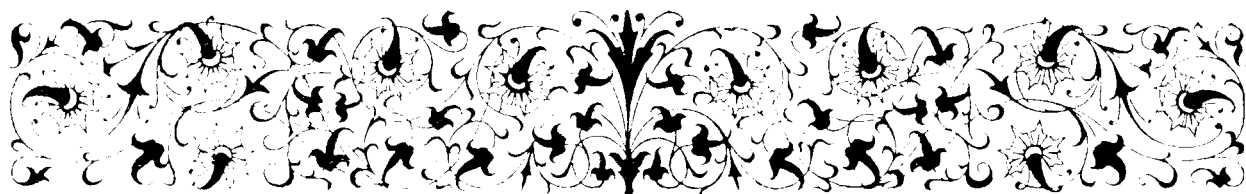
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Korányi-család. Adattár. 303. sz. 56. l.; Korányi Imre családtörténeti összeállítása, 6 l.+2 l. családfa;

A nagykalló rk. katolikus anyakönyvek. I. köt.;

Korányi András: Emléktöredékek. Bp. 1995. 569. p.;

Hetényi Géza: Korányi Sándorról. (Megemlékezés) MTA. Orv. Tud. Oszt. Közl. 1950. 1. sz.;

Korányi Frigyes: Visszaemlékezés családomról, pályámról. „Orvosképzés”. 1928. 3. sz. különszám. 1–158. pp.

HEINRICHEK ÉS BENICZKYEK

Egy polgári és egy nemesi család kései találkozása

Tanulmányunkban két, egymással rokoni kapcsolatba került család történetének néhány jellegzetes, ám egymástól alaposan eltérő vonását szeretnénk megrajzolni. A magyar polgárosodásnak ugyanis sajátos színezetet adott, hogy a magyarság és a politikai és társadalmi szövetségesének számító németiség körében a XIX. századtól megszokottá, majd egyenesen divatossá váltak a magyarokkal kötött vegyes házasságok. A századelőn erre a német és a magyar kultúrához egyforma erővel kötődő új középosztályra élénk anyagi tempójú gyarapodás és számbeli növekedés volt a jellemző. Amikor a Heinrichek és a Beniczkyek rokoni kapcsolatba kerülnek, épp akkor kezdett megfordulni ez a folyamat: 1920 a sikertörténetek végét is jelenti.

Elsőként Beniczky Imre és családja kiegyezés utáni életútját vizsgáljuk meg, majd a Heinrichek történetét próbáljuk kibogozni a szűkös forrásanyagból. Azután ismét a Beniczkyek következnek: sorsuk mintegy illusztrációja is a magyar történelemnek. Legvégül pedig visszatérve a Heinrichekre, arról kívánunk szót ejteni, miképp sodorta vissza őket századunk megtorpant közép-európai polgárosodása Németországba, oda, ahonnan a XVIII. században eljöttek.

A tanulmány megírásához a Beniczky családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratait, a Heinrichek rendelkezésre bocsátott anyakönyveit és levelezését,¹ a nyomtatott források közül főképp a „Turul” folyóirat egyes tanulmányait, Nagy Iván, Kempelen Béla és Fényes Elek munkáit használtuk fel.

A legfontosabb genealógiai összekötő kapcsot a két család között Beniczky Imre személye jelentette.² A nógrádverőcei plébános bejegyzése szerint Beniczky Imre 1866. november 4-én látott napvilágot. A Heinrich család birtokában lévő, a Migazzi-

kastélyt ábrázoló képeslapon – amely mögött a századvégi üdülőhely minden nevezetessége látható: az Erzsébetlak, a Berczelli- és a Madari-villa, a kaszinó, a kilátó és a kerti pavilonnal is dicsekedő vasúti állomás – az van írva a kastély kéményei fölé: „Itt születtem. 1866. november 3. Beniczky Imre”. Egyszóval Beniczky Imre a 3-áról 4-ére virradó novemberi éjszakán született, nem sokkal azután, hogy megkötötték Bécsben Ausztria és Poroszország között a békét. Azt a békét, amely végül a kiegyezéshez és Magyarország történetének egyik legnyugodalmasabb időszakához vezetett.

Az apa Beniczky László, kamarai hivatalnok, az anya Konetsny Aloysia volt. A család a fiút gazdálkodó pályára készítette fel. Marton Idával kötött házassága után Nagykatára került, pontosabban Egreskátára kaszárnak, ahol a Keglevicheknek és a Dessewffyeknek uradalmi központjuk volt. A fiatal házasoknak 1896 májusában született egyetlen leánygyermekük, Adél Matild.³ A keresztszülők a váci illetékességű Szenesy Aladár és Beniczky Imre nőtestvére, Matild voltak: az újszülött tehát a nagynéni nevét kapta a keresztségben. (Két fiútestvére is volt: László, a bátyja és Imre, az öccse.)

Beniczky Imre később Jobbágyiban bérelt földet s azon gazdálkodott. A kis Nógrád megyei faluban mintegy 1000 római katolikus vallású lélek élt. Különösen híres volt az itteni rozs, a vörös bor, a mandula, a gyertyánosok, a kőbányászat és a juhtenyésztés: „...a lakosok sok lovat tartanak, s Pestre, Debrecenbe fuvaroznak” – írta Fényes Elek még a Bach éra idején.⁴ A vasút persze elvitte a fuvarozást, de a századfordulón a megnövekedett városi szükségletek – Jobbágyi Hatvan vonzaskörzetében feküdt – tisztességet biztosítottak egy okosan gazdálkodó vállalkozónak. Beniczky Imre szakcikkeket is írt: ezek

1911 és 1915 között a „Köztelek” című folyóiratban jelentek meg.⁵

A Heinrichek családi hagyományai szerint az ifjú gazdatiszt gyakran megfordult nagybácsikájánál, Beniczky Ferencnél, aki a kiegyezést követően, 1869-ben a gödöllői korona-uradalom igazgatója lett, majd zsámboki birtokán gazdálkodott. A nagynevű irodalmár Bajza József lányát, Lenkét vette feleségül, aki a század legkedveltebb magyar íróője lett s otthonában rangos irodalmi szalont tartott fenn. Regényei és elbeszélései, eleven meseszövése különösen a történelmi középosztály hölgytársadalmában aratott évtizedekre szóló sikert. Ő inspirálta férjét a közéleti pályán, aki a gazdálkodás mellett Jász-Nagykun-Szolnok főispánjaként, belügyminiszteri államtitkárként, majd Pest megye főispánjaként futott be politikai karriert a polgári világban.⁶

A háború alapjaiban rengette meg ezt a kiegyezéses magyar világot, a forradalmak, a román megszállás és az ellenforradalom romboló hatásairól nem is beszélve. Ami a Beniczkyeket illeti, a vihar őket sem kerülte el. Az egercsehi ág sarja, Beniczky Elemér – aki a pétervári választó kerület ellenzéki képviselője, majd a Justh-féle radikális párt egyik vezetője volt – és Beniczky Aladár a Tanácsköztársaság alatt fogságba kerültek, túszként tartották őket. Az 1878-ban Zólyomban született Beniczky Ödön – előbb a szlovák érzelmeiről híres rózsahegy-i választókerület országgyűlési képviselője, majd 1918-ban Károlyi Mihály uralomra jutása után a forradalom kormánybiztosa – a Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe menekült. Az ellenforradalom egyik szervezőjeként a Friedrich-kormányban a belügyi államtitkári posztot, a Huszár-kormányban pedig a belügyi tárcát kapta meg. Ő vezette az első nemzetgyűlési választásokat, Szombathely képviselőjeként került a parlamentbe.⁷ A felvidéki és a bánáti birtokok azonban az utódállamok területére estek: kirabolták, feldúlták őket, s a magyarellenes indítékú földreform során jórészt veszendőbe mentek.

Beniczky Imre is meglehetősen elszegényedve érte meg a történelmi vihar végét. Életében furcsa sort alkotnak a sordöntő évszámok, 1866, a születés és Königrätz, 1896, a millennium és Matild világra jövede, majd 1920, Trianon és lánya férjhezmenetele. (A családi emlékezet szerint a harmincas években, a gazdasági világválság idején halálozott el.) Lcányát 1920 májusában a Romániához került Boksánbányán Heinrich Mihály, a román hadsereg Máramarosban állomásozó 3. ezredének őrnagya vette el,⁸ aki azu-

tán a bankigazgatóságot is kipróbálva újra a katonai pályára lépett. Nyilván a régi magyar világ összeroppanása is közrejátszott abban, hogy a nagynevű, magát a honfoglalás koráig visszavezető Beniczky-család egyik sarja kezét a fölfelé törekvő krassószőrényi polgárcsalád egyik férfi tagjának adja. Az viszont kétségtelen: a román tisztí egyenruha biztosítékot nyújtott arra, hogy a Heinrichek legalább kievic-kéljenek abból a kiszolgáltatott helyzetből, amelybe velük együtt annyi ezer magyar és német család került a balkáni szokásokat meghonosító új impériumban.

De vajon honnan, a német múlt melyik bugyrából jöttek a Heinrichek?

A fennmaradt anyakönyvi kivonatok, illetve azok hiteles másolatai szerint a család ősi fészke Dognácska volt, Krassó vármegyei bánya-mezőváros, Boksánbányától másfél mérföldnyire délre.

A szóhagyomány szerint a Frankföldről jött Heinrichek az alapító családok közé számítottak. A török kort követő betelepítések és a dél-erdélyi, gyakran teljesen elpusztult, s az osztrák-török katonai őrvideken is átcsapó csempészbandák támadásainak kitett terület civilizálása semmiben sem különbözött az amerikai pionírok és városalapítók tevékenységétől. Az első telepések idején a réz mellett még ezüstöt és aranyat is bányásztak itt: azért épültek az olvasztó kemencék. Majd mindent kiszorított a vas: 1905 körül Dognácska 336 ezer mázsa színvasat termelt.¹⁰

1940-ben, Erdély megosztásakor, majd a háborús években, amikor a legkülönbözőbb ügyekhez tömegével kérték be a román hatóságok az anyakönyvi másolatokat, a sajátjuk jó részét megőrizték a Heinrichek. (Ez azért is perdöntő, mert erdélyi levéltáros kollégám a dognácskai anyakönyvek betekintheségére vonatkozó kérésemre azt a választ adta, hogy azok – annyi más városéhoz és községéhez hasonlóan – megsemmisültek.)¹¹ Így 1940 tájáról vissza tudjuk göngyölníteni a család történetét, amely adatokkal a múlt század elejéig követhető. A házasság- és keresztlevelek tanúsága szerint a Heinrichek katolikusok voltak. Egy 1940-ben kiadott esketési okmányból kiderült, hogy Heinrich János dognácskai molnár 1832. április 15-én vette el Neff Krisztián pék leányát, Erzsébetet. Hosszú kort élt meg: 1891. április 8. szerepel halála időpontjaként a megjegyzés rovatban.¹² Fia, aki a gépészmesterséget tanulta ki, 1864 áprilisában házasodott össze Breitenbach Jozefával, aki ugyancsak mesteremberek családjából származott: apja Breitenbach Ferenc pintérmester volt.¹³

Az, hogy egy császári királyi ezredorvos s egy pintér kolléga szerepeltek tanúként, arra vall, hogy tehető kispolgári családok sarjainak összeházasodásához asszisztáltak. Fiúk, az 1864-ben született Heinrich Károly már vegyeskereskedést nyitott Dognácskán. Feleséget magyar részről, a boksánbányai Katona családból hozott.¹⁴ Katona Ida 1870-ben Boksánbányán látta meg a napvilágot s 1945 végén, Kassán a szürke nővérek ispotályában hunyt el. A Katonától származik az a hat oldalas német nyelvű levél, amely bepillantást ad a család egyes ágainak a történetébe.

A családi krónikának is tekinthető levél szerint Katona Mihály és családja a múlt század első felében Folyán élt. A faluban – ahol később az egyik földesúri család épp a Beniczkyek lesznek – a Katonák vendéglősként a helyi mikrotársadalom csúcsához tartoztak. A vendéglősnek négy gyermeke született feleségétől, Ungár Annától: három leány és egy fiú, akit Vilmosnak (Wilhelm) kereszteltek Csákbán, mivel csak ott volt katolikus plébánia.¹⁵ Az 1845. július 5-én született fiú kovácmesterséget tanult, majd Boksánbányán telepedett le. Itt házasodott össze 1869-ben Schmalzried Ferenc lakatosmester leányával, Idával¹⁶, aki három gyermeket hozott világra: Antalt, Herminét és az említett Idát.

Katona Ida megházasodván, a kor polgárerényeinek megfelelően sorra szülte a Heinrich csemetéket. Az akkori magas gyermekhalandóság az ő familiáját sem kerülte el: a nyolc utódból négyen egy hónapos és kétéves kor között távoztak az élők sorából. Négyen azonban – mind fiúk – felcseperedtek: közülük ketten – Jenő, s a már említett Mihály – a temesvári hadapródiskola elvégzése után Wiener Neustadtba, az Osztrák-Magyar Katonai Akadémiára kerültek.

A háborút megelőzően az idősebb fivér, Heinrich Jenő kilépett a hadsereg kötelékéből és 1913-ban az algyógyi járásban fekvő Nagymáson vállalt aljegyzői állást.¹⁷ A háborút hivatásos tisztként harcolta végig a szerb és az orosz fronton, s főhadnagyi rangban szerelt le. Öccse, Mihály, akit az orosz front embermalmából az olasz front poklába vezényeltek át, fogásba esett. A forradalmak idején mindketten belekeveredtek a magyar hadsereg szervezésébe, de a vörös terror elől visszatértek szülőföldjükre, ahol is a magát magyarnak valló báty nem vállalta a román szolgálatot. Heinrich Jenő éppen ezért az újonnan megalakult Csehszlovákiába települt át, s itt – főképp Komáromban és Kassán – a bankszakmában tevékenykedett: a harmincas években már a Foncier svájci biztosító társaság kelet-szlovákiai főnökeként ügy-

ködött.¹⁸ A két fiatalabb testvér közül Vilmos tüdőbajt szerzett a háborúban és 20 éves korában meghalt, István pedig 17 éves korában önkéntesként ment ki a frontra, és a háborúban nyoma veszett.

Az öreg Heinrich Károly jólmenő dognácskai vegyeskereskedését a forradalom, majd a román-magyar demarkációs vonal északnyugatra való kitolása idején teljesen kifosztották. Ezt követően a családfő mindenét eladta és Boksánbányára költözött a Katona családhoz. Meghalni ment oda csupán.

Hasonló eset játszódott le – 70 esztendővel előbb – a Katona családban is, az 1848. márciusát követő szabadságharc idején. A Katonákat – magyarok lévén – a helyi szerbek sanyargatták. Tilos volt magyarul beszélniük. A családfő, Katona Mihály szerencsésen el tudta dugni megtakarított pénzét háza pincéjében, s bár ellenségei halállal fenyegették, nem árulta el a rejtkehelyet. Amikor azután bejöttek a Kossuth-bankók – a forradalmi magyar állam pénzei – mind, akik ezekbe fektették vagyonukat, a világosi fegyverletelt követően elszegényedtek. A császári hadsereg és a hatóságok nem váltották be a Kossuth pénzeket, sőt tulajdonosaikat nem egyszer felelősségre is vonták. Katona Mihály egy szerb barátja tanácsára elégette csekélyke Kossuth bankóit, majd a pincebeli, birodalmi forintjain az annyi anyagi bajt hozó Bach-érában is biztosítani tudta családjáé egzisztenciáját.

Az emlékezet azonban még régebbi családi drámák emlékét is megőrizte. Ugyanis ami a keletre szakadt német családokat illeti, nem csak az új hazában várta őket a történelem embert próbáló vihara: gyakorta épp annak jeges fuvallata űzte el őket Nyugatról. A Katonák egyik rokonának, a Sziléziából bevándorolt Riadel Guidónak egyik leánya 1895-ben ment férjhez Schäfer Istvánhoz. A Schäfereknél szájról-szájra járt, hogy a családalapító két fivér Strassburg 1681. évi bevétele után vette a kezébe a vándorbotot. A két ős addig menekült a franciák elől, mígnem eljutott Magyarországra, Erdélybe. Nem tudhatták, hogy ami egy vándorbottal kezdődött a 17. században, az egy másik vándorbottal végződik a 20. században.²⁰

Említettük, hogy a Beniczkyek révén a Heinrichek az egyik legrégebbi magyar nemesi családdal kerültek rokonságba. Fél évezreddel a Heinrichek előtt, ők is telepesként kezdték. Az 1240-41. évi tatárjárás után, az ország helyreállítási munkálatai közben szinte észrevétlenül ment végbe a második hon- és birtokfoglalás.²¹ A Beniczkyek ősei Liptóba, a benicei magaslatra vetődtek. „Irdatlan erdőség rengetege bo-

ritotta azon területet, amely az északi Kárpátok tövében, a felső Vág völgyben északról a Magas-, délről az Alacsony-Tátra között fekszik, s manapság Liptó megye néven ismeretes” – írta erről az akkor lakatlan tájról Majláth Béla. „Három század pörgött le az idő derekán a honfoglalás óta, a községi élet legkisebb nyomát sem találjuk sem írott emlékekben, sem régiségi maradványokban”. „Csak a 13. század első évtizedeiben keletkeztek Zólyom vármegye gyepein túl a felső Vág medencéjében azon igen gyéren lakott néhány kis telepek, melyek ha szabad mondanunk, descensuális földje, első foglalású területe volt az oda kirendelt királyi embereknek...”²² Ilyen királyi ember – talán várjobbágy, solymár vagy vadász – lehetett a Beniczkyek őse is. A leszármazókat a hiteles kútfők már IV. Béla király alatt a birtokos családok közt tartották számon. 1235-ben megkapták a magtalanul elhalt Radó nádor birtokait az ugyancsak gyéren lakott Turócban.²³ Más források szerint csak 1535-ben jutottak komoly birtokrészhez Pribócson, amikor I. Ferdinánd Beniczky Miklósnak adta Mikefalvi György, a Szapolyai János ellenkirályhoz pártolt znióvári kapitány birtokait. E hitelesebb változat szerint Beniczky Miklósnak a mikefalvi Micsinszky-család utolsó férfitagjának özvegyével kötött házassága után kerültek azután végleg Beniczky kézbe a Mikefalvi birtokai: Alsó- és Felső-Mikefalva, Molcsa, a farkasfalvi és a pribóci jószágok.²⁴

Pribóc kapcsán Beniczky György egy 1930. december 26-án keltezett levelére is érdemes kitérnünk. Az egeresehi földbirtokos úgy tudta, hogy a három ágra bomlott családból a micsinyei egészen kihalt, a Beniczky Imre és Révay Krisztina után sarjadoszott beniczki ág feltehetően szintén, viszont a pribóci főág, századokon átnyúlva megmaradt. „Erről egykorú tót és latin irataim vannak” – olvashatjuk Beniczky Tamás turóci főjegyző (1684), majd alispán (1707, 1730) kapcsán.²⁵

A Beniczky családnév a descensuális birtok, illetve a rajta keletkezett falu nevéből eredt. „Benicze – tudósít Fényes – tót falu Liptó vármegyében, ... egy magas tetőn. F. u. Beniczky.”²⁶ A községre és földjeire 1269-ben IV. Béla a megerősítő adományoklevelet adott ki a család fő, Thuróczi Imre (Emericus de Thurocz) részére. Bár a Beniczkyek nemzedékrendje tőle jön le szakadatlan láncolatban napjainkig, nem árt megemlítenünk, hogy a megye története más hasonló névű nemzetséget is felmutat. „A XIII. században – olvashatjuk Majláth Bélánál – Liptó megye kulturális fejlődésének történetében a társadalmi községi

élet keletkezésében nevezetes szerepe volt a kispalugyai népnek, akik a Palugya terület benépesítésének tényezőivé váltak. Innét származik a Csemiczky családnak első okiratailag ismert őse is, Zemche, akinek utódai az egyik ágon Csemeházyaknak s jelenleg Csemiczkyeknek neveztetnek, a másik ágon pedig a Beniczkyek származtak le, amely család azonban össze nem tévesztendő a micsinyei és benyiczi Benyiczky családdal.”²⁷

A Nagy Lajos király halálát követő zavaros időszakban a család neve ismét felmerült, amikor Luxemburgi Zsigmond uralkodásának (1387–1437) elején megpróbálkozott a bárók és más önkényeskedők által lefoglalt királyi és várjavak visszavételével. 1391-ben a Bebek Imre országbíró által vezetett birtokvizsgálat alkalmával a Beniczkyek – II. János és IV. Márton – a szépatyjuknak kibocsátott 1269-es adománylevéllel ismét bizonyítani tudták, hogy jogosan birtokolják turóci és liptói földjeiket. IV. Márton – aki Zsigmond mellett szállt hadba – 1413-ban külön is megerősített Benicze birtokában.²⁸

A Beniczkyek a nagy túlélők közé tartoztak, s a 16. század folyamán tovább emelkedtek a társadalmi ranglétrán. II. Miklós Znio várának várnagya, majd Turóc megye alispánja, azaz a megye második legfontosabb embere lett. (Az öröklődő főispáni tiszttel szemben az alispáni hivatalra kijelölt személyt a megye nemessége erősítette meg. Mátyás király 1486. évi dekrétuma értelmében az esküt a vármegyei közgyűlés előtt tette le.) Nándorfehérvár és Temesvár alatt a török elleni vitézi tetteiért Beniczky Miklóst I. Ferdinánd azzal jutalmazta, hogy 1562-ben megújította a család címerét. A megerősítés szerint a címer a nyakán átnyilazott úszó hattyút ábrázol, a paizs fölötti sisak koronájából két, hegyével fölfelé állított három strucc toll lengedez. A pajzsfőben jobbról csillag, balról félhold látható, a takarók vörös-arany és kék-arany színűek. (Az I. Ferdinánd korából ismert címer ma is a család címere.)

A családot vagyoni helyzete alapján a nemesség felső köreihez sorolhatjuk. A reneszánsz kor jellemző főúri kastélytípusát, a négytornyos elrendezést mutatta a 16. században épült alsó-micsinyei Beniczky kastély, amelyet az építészettörténet a nagybiccei (Trencsén m.) és a márkusfalvi (Szepes m.) négy saroktornyú kastélyok társaságában, a stílus legtisztább magyar változatai közé sorol.³⁰ Hasonló négytornyos reneszánsz castellum épült Felső-Micsinyén is, az utolsó Mikefalvyak vagy már a Beniczkyek alatt. Innen kapták a Beniczkyek második nemesi előnevüket.

A kastélyok építéséhez okos házassági politika is szükségeltetett, így a század folyamán a Beniczkyek a következő nemes családokkal kerültek rokoni kapcsolatba: Madacsányiak, Rudnayak, szügyi Orbonások, Kéryek, Mikefalvyak és Jákófyak. I. Ferenc nevéhez özvegy Koháry Péterné Jákófy Kata kezének megnyerése fűződik, a Koháryak pedig ekkor az egyik legbefolyásosabb familiáját alkották a királyi Magyarországnak. V. Márton – aki Besei Farkas Magdolnát vette nőül – 1596-ban, a tizenöt éves háború elején már az alnádori tisztig emelkedett (1613–1619). A Besztercebánya piacterén épített három emeletes Beniczky-ház már egy nagy család rangjának jelképe. Páratlan gazdagság kellett – ahogy Zolnay László megjegyzi –, hogy ilyen kvalitású építészeti műremek megalkotására gondoljon az építtető Beniczky Tamás és neje, Meerwaldt Anna.³¹ (Itt szép korai példáját látjuk a szabad királyi főbányaváros német eredetű polgársága és a környékbeli magyar nemesség egymásra találásának.)

V. Márton nemzedékrendjére következett II. Ferencé, akire egyenes vonalban vezethető vissza Beniczky Imre mellékága is. II. Ferenc a váci vár főkapitánya címét viselte, és aranysarkantyús vitéz volt. Fia, az ugyancsak aranysarkantyús vitéz, Péter, mint költő is komoly irodalmi hírt vívott ki magának. „Magyar ritmusok” című nagy munkáját – amely istenes és világi énekeket s mintegy 250 verses példabeszédet tartalmaz – maga rendezte sajtó alá. Művét halála után, 1664-ben Bartók István kanonok adta ki, s azóta több kiadást is megért. 1652 körül szlovák nyelven írott versei Turócszentmártonban, 1873-ban az Archiv Starých Česko-Slovenských Listin (Régi cseh-

szlovák okmánytár) II. kötetében jelentek meg.³² Hitterjesztő tevékenysége jelzi, hogy ő maga és családja a Pázmány Péter bíboros kezdeményezte ellenreformációt, s főképp a hitelvek nemzeti nyelveken – magyarul és szlovákul – való terjesztését igen komolyan vette. A kardot az irodalmi pályával kötötte össze két emberöltővel később Beniczky Gáspár is, aki II. Rákóczi Ferenc fejedelem titkáráként diplomáciai küldetéseken is eljárta. Fő műve a vezérlő fejedelem hadjáratairól vezetett napló.³³

A 18. század elejére Magyarország megszabadult a töröktől. A török hódoltság helyébe az Ausztriától való erős függőség lépett. A nemzet gerincét adó nemesség nehezen tudta túltenni magát ezen, s még a Rákóczi szabadságharc bukása (1711), a Pragmatica Sanctio elfogadása (1723) és a Habsburgokkal kötött kompromisszumok ellenére sem akarta tudomásul venni, hogy a szentistváni királyság több mint 500 éves sikersorozatának egyszer s mindenkorra vége szakadt. Ráadásul az úrhatnámnak mondott magyar nemes angol vagy holland, de még osztrák szemmel nézve is meglehetősen szegény ember volt, s egyetlen vagyonát gyakorta csak a büszkesége jelentette. A XVIII. század közepére azonban egy kisebb csodára mégis futotta erejéből: visszaállította a volt hódoltsági területeken a vármegyei autonómiát, s olyan mezőgazdasági termelést tudott felfuttatni, amely biztosította az osztrák örökös tartományokba irányuló élelmiszer-exportot s ezzel az onnan bejövő ipari áruk fedezetét.

A nagy nemesi családok szétrajzását jól mutatja a Beniczky család ágainak sokasodása is. Az 1754–55. évi országos nemesi összeírásakor a Beniczkyeket Bars megyében Farkas, Győrött Sándor, Hontban Farkas, Liptóban József, Tamás, István, Márton, András, László, György, Nógrádban Tamás, Sámuel, László, Nyitrában Tamás, Ferenc, Péter, Károly, Pest megyében Farkas, István, két Tamás, Turócsban István, Sándor, Péter, aztán Péter özvegye, Gábor, Tamás, Farkas, Zemplénben Menyhért, Zólyomban István, László, Ferenc és Károly képviselte az igazolt nemesek sorában.³⁴ Így kerülnek rokonságba az ugyancsak felvidéki Kossuthokkal: Beniczky Zsuzsanna, Kossuth Pál felesége a későbbi népzézer, Kossuth Lajos nagyanyja.³⁵

Fényes Elek leírásában a következő század táblabíró világa már szinte idillinek tűnik: birkanyájak és hatalmas ökörcsordák, szőlők gyűrűjéből kiemelkedő kisvárosok, delizánsz, ösmocsarak és őserdők, ugyanakkor terjeszkedő ipar, nemesi kúriák és gom-

ba módra szaporodó vármegyeházák. A némiképp hamis idillnek az 1848-as forradalom vetett véget. A társadalmi emancipáció és a nemzeti függetlenség vágya erősebb volt az emberekben, semhogy a metternichi konzervatív békerendszer szerény nyugalomával beérték volna. A Kossuth Lajos vezette szabadságharcban ismét felbukkannak a Beniczkyek. A legnevezetesebb közülük Beniczky Lajos, aki 1813-ban született az ősi birtokon, Micsinyén s egy évvel az 1867-es kiegyezés után halt meg Pest-Budán. A forradalom idején a felelős magyar kormány Besztercebánya királyi főbányaváros parancsnokává és kormánybiztosává nevezte ki.³⁶ Főképp a Štur és Hurbán vezette császárhű szlovák gerilla-csapatok ellen harcolt sikerrel: 1848. december 4-én Budetin mellett teljesen szétszórta erőiket. A következő évben hajtotta végre legvakmerőbb haditettét, amikor március 24-én megtámadta a Losoncot fogva tartó Almásy osztrák ezredes csapatát. Szeremlei Samu a következőképp emlékszik meg erről a huszáros csínyről: „Beniczky őrnagy (400 gyalogos, 32 huszár és 3 ágyú) Almásy cs. ezredes és Zagitzek cs. alezredes portyázó csapatját (1 2/6 zászlóalj, egy lovas század és 6 ágyú) délben Losonc utcáin Osgyán felől véletlen meglepi, s gyors támadással zavarba hozván, rövid harc után szerencsésen szétkergeti. A császáriak vesztesége 177 halott, 36 fogoly, 1 zászló, az ezred pénztára mintegy 27 ezer pfrrtal stb... Beniczkyt az ügyes portyázót, miután a tót csapatokat már szétriasztá, Görgői küldte a Tokajlisonci útra”.³⁷ Ezután ezredesi rangot kap s a világsi fegyverletételig Görgői Artúr vezénylete alatt harcol. A világsi fegyverletétel után halálra ítélik. Végül kegyelemmel húsz évi várfogságot kapott: 1857-ben szabadult Kufsteinből. Rejtélyes körülmények között orgyilkosság áldozata lett.³⁸ (A családnak még egy érdekes figurája volt a szabadságharc során, Beniczky Aladár honvéd százados, aki a reverendát cserélte fel karddal.)

Meghatározó alakja volt a szerteágazó családnak a múlt század végén, majd a századelőn Beniczky György, akinek kuriája a Heves megyei Egercsehiben volt. A majd félezer lakosú katolikus falu több földesurat is a magáénak mondhatott: a Beniczkyek mellett a Losonczyakat, az Eszényieket és a Sütöket említi meg Fényes Elek. Beniczky György az erdélyi Csiky Antóniával kötött házassága révén Temes-Torontál vármegyében, a románok lakta Folyán és Sebeden jutott újabb birtokokhoz, aztán a nagyszámi járásban, Klopodián is vásárolt földeket. A mintegy 600 óhitű román és ugyanannyi magyar illetve német

nemzetiségű katolikus, református és evangélikus lakta községet Fényes Elek szerint 1850 körül Beniczky Miklós, Nyéky Albert és Onossy Antónia asszonyosság bírták.³⁹ Klopodia hú tükrét mutatta a kor Dél-Erdélyének.

A család doyenje, Beniczky Zoltán által összegyűjtött és a Magyar Országos Levéltárnak nemrég átadott iratok között egy nagyon érdekes leszármazási tábla is található. Ifj. Beniczky György és Lónyay Ilona házasságával ugyanis a család a Habsburgokkal is „sógorság”-ba került a Coburgok révén. Lónyay Ferenc – Beniczky Zoltán nagyatyja – 1930 körül állította össze a Lónyaiaknak egészen az Árpádokig, azaz Álmosig felmenő családfáját.⁴⁰ Eszerint IV. Béla lányának, Anna hercegnőnek és férjének, Raszlav orosz hercegnek és macsói bánnak leányát, Erzsébetet Moys vajda vette el. Leányuk – aki ugyancsak az Erzsébet nevet kapta – Meggyesallyi Miklós vajdához ment feleségül: az ő nászuktól származnak a szilágyosmlyói Báthoryak. A két család a 17. században, Lónyay János, dévai kapitány és Báthory Katalin házassága révén került vérségi kapcsolatba. És itt kezd a dolog izgalmassá válni. Eltelik háromszáz év, és a fin de siècle mintegy panoptikumi figuraként fedezi fel Rudolf trónörökös alakját, és vele a Coburgokat. Meglehetősen közismert, hogy a zavaros életvitelű s feleségétől irtózó trónörökös 1889-ben szeretőjével, báró Vetsera Máriával Mayerlingben öngyilkosságot követett el. Kevésbé közismert azonban, hogy özvegye, Sachsen-Coburg-Gotha Stefánia, II. Lipót belga király lánya 1900-ban másodszor is férjhez ment, s rangon aluli házasságot kötött. A férjet nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay Elemérnek hívták s az ősi család egyetlen olyan tagja lett, aki hercegi ranggal büszkélkedhetett.⁴¹

A büszkélkedés akkor is jogos, ha a másik oldalt: a társadalom alsóbb rétegeiből feltört polgárvadékok életútját nézzük. Amikor Heinrich Tamás Pál (ma: Paul Heinrich) 1928. október 11-én megszületett, apja Heinrich Mihály bankigazgató volt Dognácskán,⁴² s Pesten is fenn tudott tartani egy lakást. A saját és bátyja, Jenő erejére támaszkodva mentette át a húszas évek zavaros időszakán a család vagyonát és társadalmi állását. A boldog békeidőknek szilárd, liberális jogrendje a hagyományokhoz annyira ragaszkodó Magyarországon is csak felszínesen érvényesült: Romániában pedig legfeljebb a parlament színpadán néhány szónoklat vagy törvényjavaslat erejéig. A háborút megelőző konjunktúrában azonban megszilárdult a család anyagi helyzete: az egyensúlyt

a háború borította fel. (A vagyon átmentése Kassára már nem sikerült.)

1940-ben Heinrich Jenő – immár harmadszor is – megnősült, s felesége, Göbel Edit révén a legrégebb kassai kereskedő familiákkal került rokonságba.⁴³ Göbel Edit nagy- és dédszülei közül a bútorgyáros Sztudinkák és a nagybani déligyümölcs-kereskedő Vizek azoknak a kassai nagypolgár-családoknak a képviselői voltak, amelyek emlékét Márai Sándor írásai őrzik. A családmodell Kassán éppúgy működött, ahogy Dognácskán: a Vizek még a ferencjózsefi időkben felvehették az altorjai előnevet, címerükön a fiait vérevel tápláló pelikánnal, a Göbeleknek pedig morva földön, Ober-Ullischenben (Horní Olesna) állt emberemlékezet óta vendégfogadójuk. A nyolc Göbel-testvér közül a legidősebb, Ottó tüzérsízt lett és főhadnagyként a 6. tábori tüzérezredben szolgált 1914-ben.⁴⁴ A háború végét századosi rangban élte meg, s miután Vize Domokos lányát, Editet még a háború közepén elvette, Kassán teremtett magának egzisztenciát. Hivatalnokoskodott, gazdálkodott és kereskedett: a világválság éveiben Amerikát is megjárta. A II. világháborúban ismét mundért öltött, s 1946-ban a magyar hadsereg alezredeseként szerelt le.⁴⁵ Veje, Heinrich Jenő főhadnagyi rangban a dél-csehországi Pisek térségben adta meg magát századával az amerikaiaknak.⁴⁶

Ami ezután következett, az tipikusan kelet-közép-európai fordulat: a kassai Heinrichek, Göbelek, Vizek és Sztudinkák kiutasítása Magyarországra –, 1951-ben pedig kitelepítés a román határ mellé. Göbel Ottó az 1956-os forradalmat követően kivándorolt a Német Szövetségi Köztársaságba, ahol a csehországi Göbelek az 1945. évi szudéta-német üldözéseket követően telepedtek le. (Később az ősök hamvait is kimenekítették az Oranienburg melletti Eibachba.) Heinrich Jenő nem követte apósa példáját, főképp lelkiismereti okokból: ő mindig következetesen magyarnak vallotta magát. 1965-ben a kerecsend–egri országúton halt meg autószerencsétlenségben: Budapesten, a Kozma utcai köztemetőben temették el. Akárcsak öccsének, Mihálynak, neki is csak egy gyermeke volt, az 1942-ben született Péter,⁴⁷ aki Budán él feleségével s három nagykorú gyermekével.

A Heinrich-fivérek a háború után már nem találkozhattak. Mihály ezredesként az orosz frontra került, s végigharcolta 1942. és 1943. évi pusztító támadásait és ellentámadásait. A román hadsereg 1943. évi összeomlásakor a Donnál egysége, az 5. lovas hadosztály tüzérezrede a sikeresen visszavonulók kö-

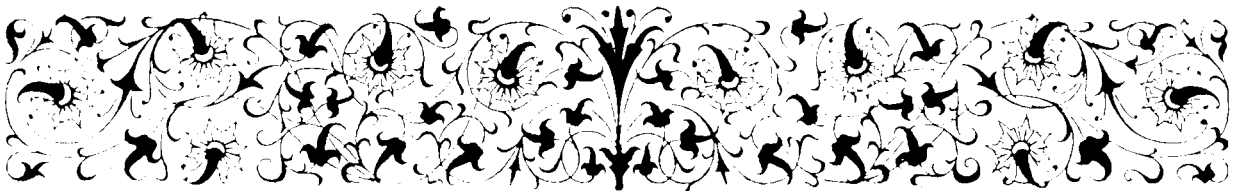
zé tartozott. Az 1944 augusztusi átállás után a hadosztályt feloszlatták, Mihályt pedig még a „királyi sztrájk” előtt nyugdíjazták. Fia, Tamás, sokszoros román atlétaválogatott, első osztályú röplabda- és rögbi-játékos volt. Mivel évekig a Bukaresti Dinamo sportolója volt, ez védelmet jelentett a családnak azokban az években, amikor olyan könnyen lehetett börtönbe vagy kényszermunkára kerülni. Házassági szokásaiban Tamás a nagybátyjára ütött: ő is háromszor nősült. Ami Németországot illeti, abban nem: a hetvenes években – amikor Ceausescu egy újabb, kései kommunista diktatúrát valósított meg Romániában – családjával együtt kivándorolt. Würzburgban, frank földön él, ahonnan a hagyomány szerint ősei származtak.

Befejezésül még három mozzanat érdemel rövid említést. A Szabadkától délre fekvő Ómoravicától nemesi előnevüket származtató Heinricheknek az Országos Levéltárban őrzött P 1044 jelzetű fondjában nincs utalás arra, hogy a két Heinrich-család között rokonság volna. Ezt a kérdést könnyen el lehetne dönteni a Stuttgartban székelő Institut für Auslandsbeziehungen értékes, a bácskai és bánáti németekre vonatkozó anyagának átnézésével. Ugyancsak problematikus, hogy Beniczky Imre felesége, Marton Ida, nem állt rokoni kapcsolatban a Márton-család Pest megyei ágával? Márton Benjámín – aki Pest megyében a Gyürky-család tápiószelei birtokát bérelte – Béla nevű fia (1843–1895) Szentmártonkátán és Zsámbokon volt bérleménye a múlt század hatvanas éveiben. A család történetéről a „Turul” 34. kötetében közölt tanulmányból ez a kapcsolat azonban nem állapítható meg.⁴⁸ A harmadik elvi vonatkozású: a Beniczkyek sajátos nemesi jogállására vonatkozik. Sajátos ugyanis az európai nemesség egészét tekintve, hogy Magyarországon az arisztokrácia története kevésbé régi, mint a főnemesi cím nélküli ősnemesi családoké. A mai magyar arisztokrácia a Habsburg uralom idején alakult ki, gyakran idegenből jött vagy a birodalmi érdekeket kiszolgáló magyar családok révén, miközben a „de genere” nemesi családok megtartva birtokukat és a magyar nemességben való vezető szerepüket, a vármegyei életbe szorultak vissza.⁴⁹ A Beniczkyek egyértelműen az utóbbi réteghez tartoztak. A XVIII. és XIX. században ez a réteg alkotta a bene possessionates, a középbirtokos nemességet, amelynek politikai mozgalmi teremtették meg a polgári államot Magyarországon.

Tamáská Péter

JEGYZETEK

1. Az ilyen, nem levéltári jellegű családi adatok illetve közléseknél csak a hivatalos dokumentumokat jelölöm az iktatószám és a hivatal megadásával.
2. Magyar Országos Levéltár (későbbiekben: MOL) – X 667 törzssz. A 552 sz. dob. Nógrádverőce, kereszteltek anyakönyve 1866. évi bejegyzésének 61. sorsz. szövege.
3. 189/1906. Kivonat a kereszteltek anyakönyvéből. Nagykáta.
4. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. (Reprint kiadás) Bp., 1984. (a továbbiakban: Fényes i.m.) II. k. 157. p.
5. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1940. (a továbbiakban: Gulyás i.m.) II. k. 1111. p.
6. Révai Nagy Lexikona Bp., 1911. III. k. 106-107. pp.
7. Gulyás i.m.: 1112 és 1113. p.
8. 1073/1920. Házassági anyakönyvi kivonat. Várbocksáni Anyakönyvi Kerület. (Bocsa Romana).
9. Fényes i. m.: I. k. 272. p.
10. *György Aladár* (szerk.): Magyarország. Bp., 1905. 547. p. A könyv Krassó-Szörény vármegyéről szóló részében az is áll, hogy Dognácska román lakói – a bufanók – a román fejedelemségekből vándoroltak be. (545. p.)
11. Stuttgartban, az Institut für Auslandsbeziehungen őrzi a feldolgozott anyakönyvek mikrofilmjeit. A Dognácskán kereszteltek sora 1740. július 16-tól követhető.
12. 1361/1940. Esketési levél. Aradul-Nou. (Új-Arad)
13. Az após Breitenbach Ferenc 1789. március 17-én Új-Aradon született, apja B. Ádám, édesanyja, Magdaléna csak keresztnevéen szerepel. 358/1943. Keresztlevél. Aradul-Nou. (Új-Arad)
14. 567/1940. Keresztlevél. Bocsa-Montaná. (Boksánbánya)
15. 726/1940. Keresztlevél. Ciacova. (Csák)
16. 568/1940. Esketési levél. Bocsa-Montaná. (Boksánbánya)
17. 2585-913. Közigazgatási jegyzőkönyv. Nagymás.
18. 16908/1947. Magyar Áttelepítési Kormánybiztos igazolása.
19. *Raffay Ernő*: Magyar Tragédia. Bp., 1995. 138. p.
20. A családi krónikának tekinthető levélben a következő szerepel: „Elsass-Lotharingen ist die Urheimat des Stammväter Schäfer. Der Urahne hiess Josef Schäfer, der in Strassburg lebte. Im Jahre 1681, nach der Besetzung Strassburg durch Frankreich, nahmen zwei seiner Söhne den Wanderstab und verlieren die Urheimat.”
21. A magyar történettudomány is új honfoglalásról beszél. (A magyarok krónikája. (Szerkesztette és az összefoglalókat írta Glatz Ferenc.) 1995. 100. p.
22. *Majláth Béla*: A lipómegyei királyi solymárok leszármazói. „Turul” 1899. 176. p.
23. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Bp., é. n. I. k. 294. p. A szerző szerint „... Rádó nádor után bírák Pribóczt Turócz vármegyében, és egy ágazat sokáig e helység nevét is előnevül viselé”.
24. *Zolnay László*: A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez. „Ars Hungarica” 1978/2. (a továbbiakban: Zolnay i.m.) 197. p.
25. MOL – P 46, 22. cs. Beniczky György levele fiához. Elemérhez. (Beniczky György hagyatékából az is kiderül, hogy szeretete volna megírtni a család történetét.)
26. Fényes i.m.: I. k. 115. p.
27. *Majláth Béla*: Zemche ivadécai. „Turul” 17. k. 21. p.
28. Nagy I. i.m.: 294–295. pp. Itt olvashatók a család sikeres házasságai is.
29. Majláth i.m.: 194. p.
30. *Foerk Ernő*: A magyar építőművészet rövid története. Kecskemét, 1929. 162. p.
31. Zolnay i.m.: I. k. 193. p.
32. Gulyás i.m.: II. k. 1114. p.
33. Új Idők Lexikona. Bp., 1936. IV k. 54. p.
34. *Kempelen Béla*: Magyar Nemesi családok. Bp., 1911. II. k. 85.p. Itt a következő oldalon megtalálható Beniczky Imre leszármazási vonala is egészen II. Ferenc, váci kapitányig visszamenően.
35. MOL – P 46, 22. cs. I. leszármazási tábla.
36. MOL – H 101. A kinevezési okmány 1849. május 13-án datálódott.
37. *Szerelmei Samu*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. II. k. 86–87. pp.
38. Új Magyar Lexikon. Bp., 1959. I. k. 286. p.
39. Fényes i.m.: II. k. 229. p.
40. MOL – P 46, 22. cs.
41. U.o. 22. cs.
42. 1110/1928. Keresztlevél. Budapest-belvárosi római katolikus főplébánia.
43. Az 1942. január 23-án született Heinrich Péter „Gyermekévek” c. naplójában ez áll a dédszülekről: anyai ágról a dédapák neve Göbel Károly és Víz Domokos, a dédanyáké Kvapil Alojzia és Sztudinka Gizella. A Vizeknek és a Sztudinkáknak háza és üzlete volt Kassa belvárosában.
44. Schematismus für das K. u. K. Heer, Wien, 1914. 759. p. Ugyanitt a 465. oldalon szerepel Heinrich Mihály is, mint a Rupprecht bajor trónörököséről elnevezett gyalogezred hadnagya.
45. 29159/eln. sz. i. 1946. Magyar Honvédelmi Miniszter határozata Göbel Ottó alezredes elbocsátásáról.
46. Zábor község hivatala a következő lepecsételt, de nem iktatott szabad mozgásra szóló engedélyt adta ki a számára: „Národní výbor povoluje volne precházeti nadporočiku Evženu Heinrichovi mad'árské národnosti do obce: Záborei, Těsinov, Krč, dále Protivin...” A dátum: 1945. május 11.
47. Rodný list (keresztlevél). Jednotny Národný Výbor v Košiciach. (Egységes Nemzeti Tanács, Kassa) Az 1951. augusztus 6-án kelt hiteles másolat a Szent-Erzsébet főplébánia anyakönyve 56. kötetének 185. lapja alapján adták ki. A 92. szám alatt bejegyzett Heinrich Péter 1942. január 23-án született.
48. *Görzsönyi Vargha Zoltán*: A Márton-család. „Turul”. (1916). 34. k. 83. p. A Pest vármegyei ágat bemutató X. táblán – ahol Márton Béla is szerepel – az egy Géza kivételével hiányzik a lemenő ág.
49. *Gudenus János – Szentirmay László*: Összetört címerek. Bp., 1989. 38. p.

A NAGYVÁRADI SZÉKESKÁPTALAN TAGJAI (1920–1945)

Dr. Karácsonyi Jánosnak 1922-ben megjelent egy tanulmánya, amely „A várdai káptalan megromtása” címet viselte.¹ A szerző ebben a XVI. századi viharos eseményeket, a káptalan kettészakadásának történetét vázolja.

A nagyváradi székeskáptalan közel egy évezredes történetében azonban nem csupán a fenti események kapcsán következett be a kettészakadás.

Jelen tanulmány a káptalan egy másik „megromtásáról” szeretne szólni. Arról az ismételt kettészakadásról, amelyet a nagyváradi római katolikus egyházmegye és káptalan szenvedett el az 1920. június 4-én aláírásra került trianoni békekötés nyomán.

Az antant hatalmak által az országra rákényszerített békeszerződés a római katolikus egyház területi integritását is súlyosan érintette. A trianoni diktátum következtében ugyanis Magyarországnak nemcsak az állami, de az egyházi közigazgatását is át kellett szerveznie. A 21 római katolikus egyházmegye (4 érsekség és 17 püspökség) közül mindössze négynek a területe maradt sértetlen, hét egyházmegye pedig teljesen a határon kívülre került. A fennmaradó tíz területe ketté, illetve három részre szakadt. Közülük ötnek a székhelye a megszállt országrészekbe esett. Ez utóbbi csoportba tartozott az ősi nagyváradi egyházmegye is, amelynek nemcsak területe, de székeskáptalanja is két részre szakadt.²

Ezen nagyváradi káptalan történetét mutatjuk be tagjainak, a székesegyházi kanonokoknak 1920 és 1945 között bekövetkezett személyi változásain keresztül.

Az egyházmegye főesperességek szerinti ilyen felosztása egészen 1920-ig megmaradt. Trianon után a nagyváradi püspökség két részre szakadt. A kisebb Bihar vármegyei rész, illetve a Békés és Hajdú vármegyei plébániák Magyarországon maradtak. A püs-

pöki székhely és a nagyobb bihari rész, illetve a Szilágy vármegyei területek a Román Királyság fennhatósága alá kerültek. Az egyházmegyének 70 000 főnyi katolikus lakossága került a megszállt területekre, és 100 000 hívő maradt hazánkban.³

A magyarországi katolikus egyház azonban – a trianoni tragédia következtében – nem csak területeinek közel felét, hanem birtokainak is jelentős részét elvesztette. Az egyik leggazdagabbnak tartott egyházmegye, a nagyváradi több mint 180 000 katasztrális holdjából mindössze 11 500, a káptalan 70 000 holdjából pedig 27 000 maradt a magyar területeken. Ez az arány a későbbiekben – a kényszerű eladások miatt – tovább csökkent. 1935-re már csak 8244 holdja volt az egyházmegyének és 16 936 a székeskáptalannak. Volt ezen kívül még némi földbirtoka Magyarországon a nagyváradi kisprépostságnak (2814 kh), a nagyprépostságnak (1380 kh) és a papnevelőnek (506 kh).⁴

Az 1921-ben bekövetkezett trónfosztás után – a IV. Károly király által eddig gyakorolt főkegyúri jogok szünetelése miatt – a megyéspüspökök, illetve érsekek joga lett a kanonoki stallumok adományozása. A Vatikán ugyan igényt tartott a dignitások betöltésére, de csupán a nagypréposti stallum esetében tudta ezen elképzelését realizálni.

Az 1918 és 1945 között kinevezésre került nagyváradi kanonokok helyzete azonban másképpen alakult.

Összesen tizennyolc egyházi személy nyerte el ezekben az években a káptalani tagságot. Ezek közül egyet még IV. Károly nevezett ki 1918-ban. Hat személynek Dr. gróf Széchényi Miklós nagyváradi püspök, egynek Bjelik Imre nagyváradi apostoli kormányzó, kettőnek pedig valószínűleg Fiedler István szatmár–nagyváradi megyéspüspök adományozta a

kanonoki címet. A fennmaradó kilenc stallumra XI. Pius, majd az őt követő XII. Pius pápa nevezett ki kanonokokat. Hangsúlyozom, ezek nem dignitások, hanem csupán mesterkanonoki stallumok voltak.

A nagyváradai káptalan 1920 után

Mint arról már szó esett, a trianoni békeszerződés következtében a nagyváradai latin szertartású egyházmegye két részre szakadt. Az akkori főpásztor, gróf Széchényi Miklós megyéspüspök így – az egyházkormányzati nehézségek áthidalása végett – az egyházmegye magyarországi területére kénytelen volt kinevezni egy általános püspöki helynököt. A kinevezési okirat szerint, 1919. október 25-i hatállyal Dr. Lindenberger János kanonok, nagyváradai kisprépost és debreceni plébános lett megbízva az általános püspöki helynöki és ügyhallgatói tisztség viselésével.⁵ Ekkor lett Debrecen városa – első ízben – a püspökség magyarországi részének központja.

1920 nyarán – a végleges, trianoni határok kialakulásakor – a nagyváradai székeskáptalannak tizenhat kinevezett tagja volt, ami azt jelentette, hogy minden kanonoki stallum be volt töltve. IV. Károly király 1918. május 17-én, a hadszíntéren nevezett ki utoljára nagyváradai kanonokokat.⁶ Az akkor kinevezett kanonokok személye és beosztása 1920-ban is ugyanaz volt.

nagyprépost:	Dr. Bundala Mihály
olvasókanonok:	Spett Gyula
éneklőkanonok:	Dr. Karácsonyi János
őrkanonok:	Dr. Lányi József
székesegyházi főesperes:	Gróh Ferenc
békési főesperes:	Kollányi Ferenc
krasznai főesperes:	Dr. Fraknói Vilmos
közép-szolnoki főesperes:	Bjelik Imre
mesterkanonokok:	Dr. Vučkics Gyula, Lopussny Gyula, Dr. Székely István, Szirmay L. Árpád, Brém Lőrinc, Gresinck Antal, Csaponyi Ignác, Dr. Lindenberger János.

A fentiek közül – a trianoni határ meghúzása után – öten tartózkodtak Csonka-Magyarország területén. Lányi, Kollányi, Fraknói és Székely Budapes-

ten, Lindenberger helynök pedig Debrecenben. Tehát tizenegy kanonok maradt a püspöki székvárosban.⁷ Ez a számarány a későbbiekben többször változott, volt olyan év is, amikor a káptalannak pontosan a fele élt a megszállt területeken.

A következőkben a káptalan történetének 1920 utáni krónikájával – évről-évre beszámolva a kanonoki testület tagjainak változásáról – ismerkedhetünk meg.

1921. augusztus 28-án gróf Széchényi püspök az egyházmegye magyarországi helynökségét Debrecenből Békés vármegye akkori székhelyére, Gyulára helyeztette át. Ennek az egyházkormányzati intézménynek a vezetésével Brém Lőrinc kanonokot, a nagyváradai püspöki hivatal irodaigazgatóját bízta meg.⁸ Ezzel egyidőben nevezte ki a püspökség magyarországi területének egyházmegyei főtanfelügyelőjévé Szirmay L. Árpád nagyváradai kanonokot.⁹

A gyulai rk. egyház Historia Domusának feljegyzéséből tudjuk, hogy a két kanonok szeptember 16-án Romániából – repatriáltak módjára – bútorszállító kocsin érkezett meg Gyulára.¹⁰ A két kanonok tehát Nagyváradról áttelepült az egyházmegye magyar részére.

1921-ben azonban más változások is bekövetkeztek a káptalanon belül. Ebben az évben három kanonok hunyt el Nagyváradon. Még január 26-án Vučkics Gyula, november 8-án Lopussny kanonok és végül december 22-én Gróh székesegyházi főesperes.¹¹ A három megürelt kanonoki stallumra a következő személyeket nevezték ki: 1921-ben Dr. Némethy Gyula teológiai tanár és Imrik S. Zoltán váradolaszi plébános, 1922-ben pedig Mayer Antal a nagyváradai Szent József Intézet alkormányzója.¹²

1922-ben két – Romániában élő – kanonok távozott az élők sorából. Február 20-án Bundala nagyprépost, majd szeptember 12-én az ő helyére – a nagypréposti stallumra, július 10-én – kinevezett, de már be nem iktatott, Spett Gyula.¹³

A káptalan egyik megüresedett helyének betöltésére még 1922-ben sor került. Ekkor Zelinka János endrődi esperes-plébános nyert mesterkanonoki kinevezést, aki át is települt az egyházmegye magyarországi részéről a püspöki székvárosba. Ez volt az első eset, hogy az egyházmegye romániai területére költözött át egy kanonok.

Az előléptetések azonban csak a következő év januárjában történtek meg. Az új nagyprépost Karácsonyi János választott püspök lett.¹⁴

1923-ban egy kanonok, a Nagyváradon élő Csaponyi Ignác hunyt el (október 8-án).¹⁵

Ebben az évben két új kanonokot neveztek ki. Spett nagyprépost helyére Dr. Schriffert Béla egyházmegyei irodaigazgatót, illetve a Csaponyi Ignác halálával megüresedett stallumra, Molnár D. Kálmán váradszöllősi plébánost.¹⁶ Schriffert volt az utolsó kanonok, akit még Széchényi püspök nevezhetett ki.

A sokat szenvedett főpásztor ugyanis 1923. december 1-jén váratlanul elhunyt. Halála után, 1924-ben magyarországi helynöke, Brém kanonok lemondott, és ezzel a helynökség székhelye ismét költözni volt kénytelen.

A Szentszék a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzójává Bjelik Imrét, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó tábori püspökét, nagyváradai örkanonokot nevezte ki. Ő pedig a magyar részek helynöki teendőinek ellátásával ismét Lindenberger debreceni prépost-plébánost bízta meg.¹⁷

1924-ben – a fentiekén kívül – még egy említésre méltó változás állott be a káptalan életében. November 28-án, Budapesten meghalt a legidősebb kanonok, a 81 éves Fraknoi Vilmos címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.¹⁸ Az ő helyére csak a következő évben neveztek ki új kanonokot a nagyváradai székeskáptalanba, Dr. Ernst Sándor, a budapesti központi szeminárium rektora személyében.¹⁹

Az 1925-ben – öt évvel Trianon után – a káptalan tagjai közül heten tartózkodtak Magyarországon, és kilenc kanonok élt a romániai területen.

1927. február 26-án a Budapesten élő Székely István székesegyházi főesperes, majd május 9-én Bjelik apostoli kormányzó, örkanonok hunyt el a káptalan tagjai közül.²⁰ A Szentszék május 11-én Mayer Antal kanonokot nevezte ki helyére, az egyházmegye élére.²¹

A két megüresült káptalani hely közül azonban csak az egyiket töltötték be. Így nyerte el 1928-ban az utolsó előtti mesterkanonoki stallumot a – román értelmű – szentjebbi apát, Dr. Pop József. Székely István helyére pedig csak 1929-ben neveztek ki új kanonokot, a szintén Magyarországon élő Dr. Czapik Gyula személyében.²²

A nagyváradai székeskáptalan életében az 1929-es esztendő igen nagy jelentőséggel bírt.

Az év első napján elhunyt Karácsonyi János választott püspök, a káptalan nagyprépostja.²³

Július 7-én ratifikálásra került – a Vatikán és a román állam között – az évek óta tartó tárgyalások során megszületett konkordátum. Mivel a konkordátum egyik rendelkezése a romániai területekre kine-

vezett püspököket eltiltotta attól, hogy a joghatóságukat a trianoni határ másik felén is gyakorolhassák, a Szentszék – az ilyen esetekben bevált gyakorlatot követve – július 17-én a nagyváradai egyházmegye magyarországi helynökségét apostoli kormányzóság rangjára emelte. Az így megszületett debreceni apostoli kormányzóság főpásztora Lindenberger János, eddigi helynök lett.²⁴ Az apostoli kormányzóság – másnéven apostoli adminisztrátúra – az egyházmegyéhez hasonló szervezeti forma, mely már önálló részegyháznak tekinthető.²⁵

A székeskáptalan helyzetének rendezése sem várható sokáig magára. A Szentszék e témában hozott rendelete értelmében – mivel a nagyváradai székeskáptalan egyes tagjai az egyházmegye székhelyére nem térhettek vissza és ezért a közös kanonoki teendőket ott nem végezhetek – a káptalan Magyarországon élő tagjait kötelezték az ország fővárosában, Budapesten való letelepedésére. Az előírt közös zsolozsmákat pedig az egyetemi templomban kellett ezentúl végezniük. Ezen intézkedés alól csupán a Debrecenben székelő apostoli kormányzó, Lindenberger kanonok volt a kivétel.²⁶

1929-ben tehát a két Gyulán élő kanonok, Brém és Szirmay felköltözött Budapestre. Így a fővárosban hat, Debrecenben egy nagyváradai kanonok tartózkodott. A püspöki székvárosban ez idő tájt a káptalannak nyolc tagja működött. Egy stallum – a Karácsonyi János halála folytán megürült – pedig betöltetlen volt.

A káptalan új nagyprépostja – eltérően az eddigi szabályoktól – nem a következő méltóságot viselő, Lányi József olvasókanonok, hanem a legmagasabb rangú Nagyváradon élő kanonok, Gresinck Antal békési főesperes lett. Az ő pontos kinevezési dátumát nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy 1931 és 1933 között nyerte el a nagypréposti stallumot.²⁷

1930. június 5-én az Apostoli Szentszék egyesítette a romániai területeken működő szatmári és nagyváradai egyházmegyéket. Ennek az új püspökségnek lett az első főpásztora Fiedler István temesvári kanonok. Ezzel ő vette át Mayer Antaltól a nagyváradai egyházmegye romániai részének kormányzását.²⁸

1930. december 2-án, a Békés vármegyei Orosházán elhunyt Brém Lőrinc volt gyulai püspöki helynök, székesegyházi főesperes. A következő év szeptember 28-án pedig Lányi József tinnini püspök, olvasókanonok halt meg Budapesten.²⁹ Az ő halálukkal már háromra emelkedett a betöltetlen stallumok száma.

Ezt az „arányt” tovább növelte két, 1933-ban bekövetkezett haláleset. Február 27-én, Nagyváradon

Mayer Antal volt apostoli kormányzó, mesterkanonok, május 1-jén pedig a Budapesten élő Kollányi Ferenc éneklőkanonok hunyt el.³⁰ Ennek ellenére, 1933-ban csupán egy kanonoki stallumra történt kinevezés, amelyet Dr. Madarász István, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa nyert el.³¹

1934. december 7-én – a romániai területen lévő kanonokok közül – Zelinka János, nemrég kinevezett békési főesperes halálozott el.³²

1935-ben az egyházmegye magyarországi részéről, Bartoss Ferenc békéscsabai plébánost nevezték ki az egyik üres kanonoki székbe.³³

Tizenöt évvel Trianon után a nagyváradi székeskáptalannak tizenkét – hat Nagyváradon, hat pedig Magyarországon – tagja volt. Ez azt jelentette, hogy a kanonoki stallumoknak 1/4-e betöltetlen volt.

1936-ban végre két kanonoki cím is adományozásra került. Ekkor lett beiktatva a mesterkanonoki stallumba Brösztel Lajos és Dr. Lestyán Endre, mindketten az egyházmegye romániai részéről.³⁴

1938. november 19-én, Budapesten meghalt Ernst Sándor volt miniszter, közép-szolnoki főesperes.³⁵

A következő évben három újabb kanonoki kinevezésre került sor. Romániában Dr. Beöthy György, az egyházmegyei hivatal irodaigazgatója lesz mesterkanonok. Míg Magyarországon Molnár János orosházi esperes-plébános és Pintér László soproni kanonok nyerte el a káptalani tagságot.³⁶ Utóbbiak kinevezésére azért került sor, mivel két nagyváradi kanonok is püspöki méltóságra emelkedett. Czapik Gyula veszprémi, Madarász István pedig kassai megyéspüspök lett.³⁷

1940-ben a nagyváradi székeskáptalan tagjai közül kilencen éltek a püspöki székvárosban, öten a magyar területeken és két kanonoki stallum volt betöltetlen.

A II. bécsi döntés rendelkezései következtében a nagyváradi egyházmegye területe – néhány plébánia kivételével – újra egyesült. A debreceni apostoli kormányzóság, illetve a szatmár-nagyváradi egyesített egyházmegye megszűnt és a Magyarországon élő kanonokok visszatérhettek a püspöki székvárosba.³⁸ Ennek ellenére csupán egy-két kanonok távozott Nagyváradra. Ezekben a háborús években több változás is történt a káptalanon belül.

1942. március 2-án elhunyt a nagyprépost, Gresinczy Antal. Majd augusztus 7-én követte őt a káptalan második embere, a Budapesten élő olvasókanonok, Szirmay L. Árpád.³⁹

Ebben az évben Dr. Bánáss László, nagyszalontai esperes-plébános kapott nagyváradi mesterkanonok-

ságot. 1943-ban pedig Dr. Luttor Ferenc, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa nyerte el az egyik üres nagyváradi kanonoki stallumot.⁴⁰ A káptalan tagjai részére ekkor kiadott kinevezési rendelet 1945-ben is érvényben volt. Korszakunk végén tehát a nagyváradi székeskáptalan:

nagyprépost:	Dr. Lindenberger János
olvasókanonok:	Dr. Némethy Gyula
éneklőkanonok:	Imrik S. Zoltán
örkanonok:	Dr. Schriffert Béla
székesegyházi főesperes:	Molnár D. Kálmán
békési főesperes:	Dr. Pop József
krasznai főesperes:	Bartoss Ferenc
közép-szolnoki főesperes:	Brösztel Lajos
mesterkanonokok:	Dr. Lestyán Endre, Dr. Beöthy György, Molnár János, Pintér László, Dr. Bánáss László, Dr. Luttor Ferenc

Fentiek szerint 1943-ban két mesterkanonoki stallum állt üresen, melyekre 1945-ig sem történt kinevezés.

A nagyváradi káptalan sorsa 1945 után

Itt szeretnék még egy pár szót ejteni az 1945-ben még káptalani stallumot viselő tizennégy nagyváradi kanonokokról.

A II. világháborút követően a trianoni határok ismét visszaálltak, a nagyváradi székeskáptalan pedig – az egyházmegyéhez hasonlóan – újból két részre szakadt.

Még 1945. január 18-án elhunyt Bartoss Ferenc krasznai főesperes.⁴¹ Három kanonok, Bánáss debreceni prépost-plébános, Molnár János és Pintér László Magyarországon maradtak. Közülük Bánáss, 1946-ban veszprémi megyéspüspök lett, Molnár és Pintér kanonokok pedig az 1950-es években haltak meg Orosházán, illetve Szegeden.⁴²

A Rómában tartózkodó Luttor kanonok 1947-ben Argentínába emigrált, majd ott is hunyt el 1953-ban.⁴³

Kilenc kanonok továbbra is Nagyváradon maradt. Utolsóként 1968-ban Schriffert Béla kanonok távozott az élők sorából.⁴⁴ Vele szállt sírba az a régi nagyváradi káptalan, amely működését még 1945 előtt, az új államrendszerek kialakulása előtt kezdte meg.

A nagyváradai egyházmegye 1995-ben kiadott névtárának adatai alapján, a Romániában működő székeskáptalannak kilenc betöltött kanonoki stalluma volt. Ezek szerint:

nagyprépost:	Dr. Dászkál István
olvasókanonok:	Fodor József
éneklőkanonok:	Mentes Ferenc
őrkanonok:	Péter Mihály
székesegyházi főesperes:	Matos Ferenc
krasznai főesperes:	Mentes József
közép-szolnoki főesperes:	Fedorek Imre
mesterkanonok:	Takács János, P. Szőke János

A tizenhat stallumból tehát hét van üresedésben. Hat mesterkanonoki – ezek közül öt az ún. irodalmi – és a békési főesperesség.⁴⁵ Ez utóbbi címét azonban 1986 óta a szeged-csanádi egyházmegében adományozzák. Igaz itt nem párosul kanonoki tisztséggel, csupán egy egyházkormányzati egység vezetőjére utal.⁴⁶ (Jelenleg Dr. Bányai János kétsopronyi apátplébános a békési főesperes.⁴⁷)

Magyarországon nincsenek kanonokok, de az egyházmegye itteni része sem tartozik már a nagyváradai püspök joghatósága alá. Ez a terület 1952-től ideiglenesen, 1993. május 30-ától – a II. János Pál pápa által kiadott, „Hungarorum gens” kezdetű bulla rendelkezései alapján – pedig véglegesen a szeged-csanádi, illetve az újonnan alapított debrecen-nyíregyházi egyházmegyéik részévé vált.⁴⁸

A nagyváradai kanonokok (1920–1945)

Végezetül következzenek a nagyváradai székeskáptalan 1920 és 1945 közötti tagjainak teljes névsora, a kanonokok legfontosabb adataival kibővíve.⁴⁹

A felsorolt adatok a következő információkat tartalmazták:

– a kanonok neve; a káptalanban való működésének évköre; – születési (sz.), szentelési (ord.) és halálozási (mh.) dátuma és az utolsó kanonoki stallum – ahol ez nem ismert, ott az 1945-ben viselt beosztás – megnevezése; – egyéb egyházi címek (pápai címek, tényleges és címzetes püspöki-, préposti-, apáti titulusok, stb.), valamint néhány jelentősebb világi rang (miniszter, felsőházi tag, MTA tagja, stb.).

Dőlt betűvel szerepelnek az 1920 és 1940 között Magyarországon élt kanonokok nevei.

1. Dr. theol. BUNDALA MIHÁLY 1903–1922.
sz. 1853. szept. 8.
ord. 1876. szept. 10.
mh. 1922. febr. 20.-nagyprépost
Pápai prelátus, rochenitzi c. prépost, általános püspöki helynök.
2. SPETT GYULA 1905–1922.
sz. 1851. júl. 30.
ord. 1873. aug. 7.
mh. 1922. szept. 12. – nagyprépost
Pápai prelátus, dombói c. apát, officiális.
3. Dr. theol. KARÁCSONYI JÁNOS 1905–1929.
sz. 1858. dec. 15.
ord. 1882. júl. 2.
mh. 1929. jan. 1. – nagyprépost
Vovárdriai választott püspök, officiális, MTA tagja.
4. Dr. theol. et ss.can. LÁNYI JÓZSEF 1906–1931.
sz. 1868. jún. 29.
ord. 1891. júl. 2.
mh. 1931. szept. 28. – olvasókanonok
Tinnini c. püspök, apostoli protonotárius, pápai prelátus, lekári apát.
5. GRÓH FERENC 1906–1921.
sz. 1852. aug. 7.
ord. 1878. jún. 23.
mh. 1921. dec. 22.-székesegyházi főesperes
Pápai prelátus, majki c. prépost.
6. Dr. theol. et phil. FRAKNÓI VILMOS 1878–1924.
sz. 1843. febr. 27.
ord. 1865. júl. 23.
mh. 1924. nov. 28.-krasznai főesperes
Arbei választott püspök, apostoli protonotárius, szentjebbi apát, MTA tagja.
7. KOLLÁNYI FERENC 1911–1933.
sz. 1863. ápr. 29.
ord. 1885. szept. 30.
mh. 1933. máj. 1. – éneklőkanonok
Pápai prelátus, jáki apát, MTA tagja.
8. BJELIK IMRE 1911–1927.
sz. 1860. júl. 22.
ord. 1883. aug. 3.
mh. 1927. máj. 9. – őrkanonok
Tassói c. püspök, páprai trónálló, római gróf, apostoli protonotárius, pápai prelátus, nagyváradai apostoli kormányzó (1923–1927).
9. Dr. theol. VUCSKICS GYULA 1913–1921.
sz. 1865. márc. 31.
ord. 1887. okt. 16.
mh. 1921. jan. 26. – mesterkanonok
Dráveci c. prépost.
10. LOPUSSNY GYULA 1914–1921.
sz. 1855. dec. 31.
ord. 1878. jún. 23.
mh. 1921. nov. 8. – mesterkanonok
Peturi c. apát.

11. *Dr. theol. SZÉKELY ISTVÁN* 1915–1927.
sz. 1861. febr. 26.
ord. 1884. márc. 29.
mh. 1927. febr. 26. – székesegyházi főesperes
Pápai prelátus, mézküti c. apát.
12. *SZIRMAY L. ÁRPÁD* 1915–1942.
sz. 1861. aug. 16.
ord. 1883. dec. 27.
mh. 1942. aug. 7. – olvasókanonok
Pápai prelátus, kereki c. apát.
13. *BREM LŐRINC* 1915–1930.
sz. 1877. júl. 5.
ord. 1900. szept. 18.
mh. 1930. dec. 2. – székesegyházi főesperes
Pápai prelátus, hollóthói c. prépost, felsőházi tag, gyulai püspöki helynök (1921–1924).
14. *GRESINCKY ANTAL* 1916–1942.
sz. 1866. máj. 11.
ord. 1889. jún. 10.
mh. 1942. márc. 2. – nagyprépost
Pápai prelátus, egyedi c. apát.
15. *CSAPONYI IGNÁC* 1916–1923.
sz. 1841. jún. 13.
ord. 1866. aug. 24.
mh. 1923. okt. 8. – mesterkanonok
Herpályi c. prépost.
16. *Dr. theol. LINDENBERGER JÁNOS* 1918–1951.
sz. 1869. jún. 22.
ord. 1893. szept. 8.
mh. 1951. dec. 9. – nagyprépost
Apostoli protonotárius, pápai prelátus, rudinai c. apát, debreceni püspöki helynök (1919–1921, 1924–1929), debreceni apostoli kormányzó (1929–1941).
17. *Dr. theol. NÉMETHY GYULA* 1921–1951.
sz. 1867. máj. 1.
ord. 1890. szept. 21.
mh. 1951. dec. 19. – (1945-ben olvasókanonok)
Pápai prelátus, tormovai c. apát.
18. *IMRIK S. ZOLTÁN* 1921–1958.
sz. 1861. jún. 21.
ord. 1884. aug. 28.
mh. 1958. – (1945-ben éneklőkanonok)
Pápai prelátus, hegyközszentimrei c. apát.
19. *MAYER ANTAL* 1922–1933.
sz. 1870. dec. 5.
ord. 1893. szept. 8.
mh. 1933. febr. 27. – mesterkanonok
Pápai prelátus, bátormonostori c. apát, nagyvárad apostoli kormányzó (1927–1930).
20. *ZELINKA JÁNOS* 1922–1934.
sz. 1847. febr. 4.
ord. 1868. aug. 7.
mh. 1934. dec. 7. – békési főesperes
Pápai prelátus, pécsi c. apát.
21. *Dr. theol. SCHRIFERT BÉLA* 1923–1968.
sz. 1889. szept. 6.
ord. 1912. jún. 29.
mh. 1968. máj. 1. (1945-ben örkanonok)
Apostoli protonotárius, biharszentjánosi c. apát, általános püspöki helynök.
22. *MOLNÁR D. KÁLMÁN* 1923–1949.
sz. 1868. febr. 16.
ord. 1891. jún. 21.
mh. 1949. (1945-ben székesegyházi főesperes)
Pápai prelátus, gáborjáni c. apát.
23. *Dr. ss. can. ERNSZT SÁNDOR* 1925–1938.
sz. 1870. ápr. 21.
ord. 1892. okt. 14.
mh. 1938. nov. 19. – közép-szolnoki főesperes
Apostoli protonotárius, pápai prelátus, 1930 és 1931 között népjóléti és munkaügyi, 1931-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter.
24. *Dr. theol. POP JÓZSEF* 1928–1960.
sz. 1886. okt. 2.
ord. 1909. jún. 21.
mh. 1960. márc. 2. (1945-ben békési főesperes)
Szentjobb apát, nagyvárad káptalani helynök.
25. *Dr. theol. CZAPIK GYULA* 1929–1939.
sz. 1887. dec. 3.
ord. 1910. júl. 14.
mh. 1956. ápr. 25. – (1939-ig mesterkanonok)
1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek.
26. *Dr. theol. MADARÁSZ ISTVÁN* 1933–1939.
sz. 1884. júl. 10.
ord. 1907. jan. 3.
mh. 1948. aug. 8. – (1939-ig mesterkanonok)
1939-től kassai megyéspüspök.
27. *BARTOSS FERENC* 1935–1945.
sz. 1870. szept. 12.
ord. 1893. szept. 8.
mh. 1945. jan. 18. – krasznai főesperes
Pápai prelátus, gyulamonostori c. apát.
28. *BRÖSZTEL LAJOS* 1936–1954.
sz. 1867. dec. 6.
ord. 1891. jún. 21.
mh. 1954. jan. 12. – (1945-ben közép-szolnoki főesperes)
Tordai c. apát.
29. *Dr. theol. LESTYÁN ENDRE* 1936–1965.
sz. 1877. jún. 8.
ord. 1900. szept. 18.
mh. 1965. dec. 5. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, herpályi c. prépost.
30. *Dr. ss. can. BEŐTHY GYÖRGY* 1939–1963.
sz. 1893. febr. 23.
ord. 1915. aug. 24.
mh. 1963. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, ugrai c. apát.

31. **MOLNÁR JÁNOS** 1939–1956.
sz. 1879. dec. 22.
ord. 1903. szept. 8.
mh. 1956. dec. 22. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, meszesi c. apát, ny. debreceni prépost-plébános.
32. **PINTÉR LÁSZLÓ** 1939–1958.
sz. 1884. szept. 7.
ord. 1907.
mh. 1958. márc. 2. – (1945-ben mesterkanonok)
Apostoli protonotárius, máltai lovag, tiszteletbeli konventkáplán, felsőházi tag, debreceni püspöki helynök (1947–1952).
33. Dr. jur. **BÁNÁSS LÁSZLÓ** 1942–1946.
sz. 1888. okt. 14.
ord. 1912. aug. 27.
mh. 1949. ápr. 19. – (1946-ig mesterkanonok)
Debreceni püspöki helynök (1945–1946), 1946-tól veszprémi megyéspüspök.
34. Dr. theol. **LUTTOR FERENC** 1943–1953.
sz. 1886. márc. 26.
ord. 1908. aug. 16.
mh. 1953. ápr. 28. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, máltai lovag, tiszteletbeli konventkáplán, 1928-tól a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa, 1944-től 1945-ig ugyanott követ, 1947-től Argentínában élt.

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZETEK

1. *Karácsonyi János*: A váradi káptalan megrontása. In: Századok, 1921–1922. 440–451. pp.
2. *Gergely Jenő*: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. (továbbiakban *Gergely*: i. m.): Bp., *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. II. Bp., 1996. 20. p. *Salacz Gábor*: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.
3. *Némethy Gyula*: A váradi egyházmegye. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 432. p.
4. *Gergely*: i. m. 46–47. pp., Magyarország földbirtokosai és földbérlői. 1925. Bp., 1925. 418., 427. p., Magyarország földbirtokosai és földbérlői. 1935. Bp., 1937. 394., 402., 423., 446., 500. p.
5. A nagyváradi latin szertartású egyházmegye körlevelei (a továbbiakban: Nv. körl.). 1919/2422. sz.
6. Nv. körl. 1918/1699. sz.
7. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno domini 1929. Nagyvárad, 1929 (a továbbiakban: Schem. 1929. Nv.). passim., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magnovaradinensis Latinorum pro anno domini 1929. Debrecen, 1929 (a továbbiakban: Schem. 1929. D.). passim.
8. Nv. körl. 1921/1041. sz.
9. Nv. körl. 1921/1047. sz.
10. Gyulai Plébániai Levéltár. Historia Domus. 111. p.
11. Nv. körl. 1921/96. sz. és 749. sz., 1922/162. sz.
12. Nv. körl. 1921/244. sz. és 871. sz., 1922/163. sz.
13. Nv. körl. 1922/288. sz. és 1665. sz.
14. Nv. körl. 1922/1669. sz., 1923/81. sz.
15. Nv. körl. 1923/2021. sz.
16. Nv. körl. 1923/2023. sz. és 2057. sz.
17. Nv. körl. 1924/48. sz. és 326. sz.
18. Nv. körl. 1925/2124. sz.
19. Nv. körl. 1925/2129. sz.
20. Nv. körl. 1927/829. sz. és 1313. sz.
21. Nv. körl. 1927/851. sz.
22. Nv. körl. 1928/2347. sz., 1929/1940. sz.
23. Nv. körl. 1929/358. sz.
24. Nv. körl. 1929/1451. sz., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1933. Vác, 1933 (a továbbiakban: Schem. 1933.). 18–19. pp.
25. *Bánk József*: Egyházi jog. Bp. 1958. 82–93. pp.
26. Egyházi Lapok, 1929. szept. 1–15. sz., 253. p.
27. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Satmariensis et Magnovaradinensis Latinorum ad annum Jesu Christi 1931. Szatmár, 1931 (a továbbiakban: Schem. 1931.). 5. p., Schem. 1933. 10. p.
28. Nv. körl. 1930/2302. sz., Schem. 1931. 17–18. p.
29. Nv. körl. 1930/2310. sz., 1931/1617. sz.
30. Nv. körl. 1933/672. sz. és 914. sz.
31. Nv. körl. 1933/1945. sz.
32. Nv. körl. 1934/2819. sz.
33. Nv. körl. 1935/1126. sz.
34. Schematismus dioecesis Varadinensis 1944. Kézirat (a továbbiakban: Schem. 1944.).
35. Nv. körl. 1938/3564. sz.
36. Nv. körl. 1939/1213. sz. és 3744. sz.
37. Nv. körl. 1939/2965. sz. és 2966. sz.
38. Nv. körl. 1941/2930. sz., *Fodor József*: A nagyváradi Római Katolikus Püspökség. In: Erdély egyházainak évszázadai Bukarest, 1992. 104. p.
39. Nv. körl. 1942/3701. sz. és 6067. sz.
40. Nv. körl. 1942/6064. sz., 1943/784. sz.
41. Nv. körl. 1945/251. sz.
42. Nv. körl. 1946/1927. sz., A csanádi egyházmegye körlevelei (a továbbiakban: Cs.körl.). 1957/259. sz., Csanád egyházmegye papságának névtára 1961. Szeged, 1961 (a továbbiakban: Schem. 1961.). 58. p.
43. A magyar emigráns irodalom lexikona. II. kötet. Bp., 1992. 217–218. p.
44. *Schriffert Béla* és a többi nyolc kanonok halálzási dátumát ld.: A nagyváradi egyházmegye névtára 1995. Nagyvárad, 1995 (a továbbiakban: Schem. 1995.). 169–170. pp.
45. Uo. 67–69. pp.
46. Cs. körl. 1986/662. sz.
47. A szeged-csanádi egyházmegye névtára 1996. Szeged, 1996. 31. p.
48. Schem. 1995. 3. p.
49. A kanonokok adatait ld.: Nv.körl. (1900–1952), Schem. 1917. passim., Schem. 1929. Nv. passim., Schem. 1929. D. passim., Schem. 1931. passim., Schem. 1933. passim., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1938. Debrecen, 1938. passim., Schem. 1944. passim., Schem. 1961. passim., Schem. 1995. passim.

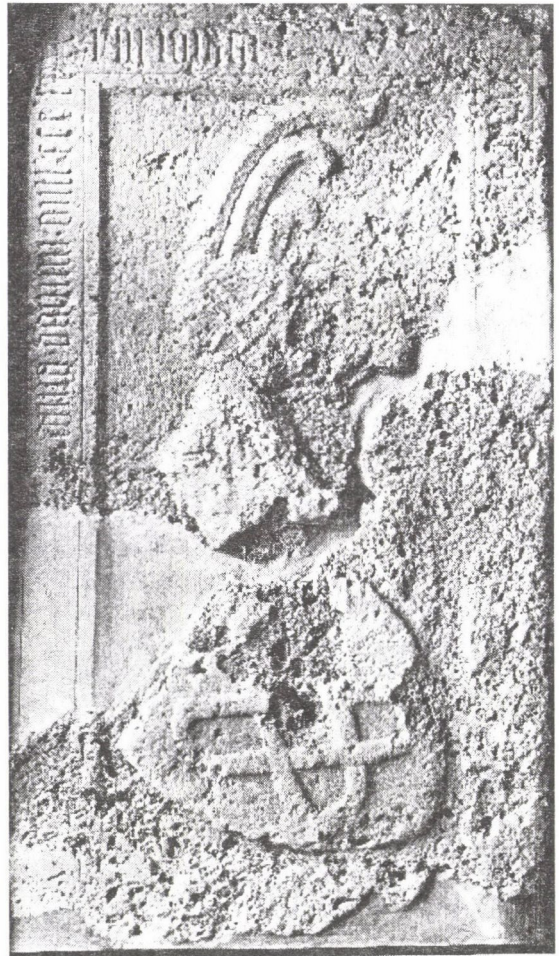
EGY 1388-AS BUDAI SÍRKŐ ÉS HEINZMANN EISENRINKEL KÖRMÖCI KAMARAI SPÁN.

(ADALÉK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGI POLGÁRI CÍMERHASZNÁLATHOZ)

A Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében – jelenleg a budavári palota kiállításán – található egy téglalap alakú, 2,12×1,22 m-es méretű, mészkő síremlék. A sírkő lemélyített középmezéjében (heraldikailag) jobbra dőlő, enyhén csücskös talpú címerpajzs látható, két, átlós irányban egymást keresztező, hosszúkás alakú láncszemmel. A pajzson jobbranzó csőrös sisak. Sisakdísz: madárszárny, alsó részén egy a pajzsbeli címerképpel megrakott koronggal. A sírkő szélein körbefutó, két vésett vonalkeret közötti, bevéssett minusculás feliratból már csak a halálozás ideje olvasható ki – „... anno domini mill(esimo) ccc^olxxx^o/ VIII i(n) d(o)m(ini)ca letare ob[ui]t...” – amely szövegrészlet a bal oldal középső részétől, a felső szegélyen át a jobb oldal felső sarkáig húzódik. A felirat többi része, így az eltemetett személy neve is, teljesen lekopott, illetve részben hiányzik az erősen megviselt állapotú sírkőről, amely két darabból összeállítva, s a törésvonal és alsó szegélye mentén némileg kiegészítve jutott korunkra (BTM. ltsz.1.) A síremlék első ismertetője, Horváth Henrik szerint a budavári domonkosok Szt. Miklós kolostorából származik.¹ Megjegyzem azonban, hogy a domonkosok Szt. Miklós templomának és kolostorának ásatásairól írt publikációk sehol sem említik e sírkövet.² (1. ábra)

A Borovszky-féle vármegyei monográfiák Bars megyei kötetét tanulmányozva a 118. oldalon egy olyan képet találtam, amely az általam már régóta ismert 1388-as budai sírkő címerével úgyszólván teljesen azonos címet mutatott. A Baumann Samu újbányai erdőmester által 1903 táján lerajzolt címer az Újbánya város (Königsberg, ma Nova Baňa, Szlovákia) Szt. Erzsébet ispotálytemplomát 1391-ben alapító Henzmannus Iziniencel kamaraispáné, s az általa

alapított templom homlokzatán látható – tudtam meg a megyei monográfiából.³ (2. ábra)

1. ábra. Sírkő az Eisenrinkel család címerével, Buda 1388. Budapesti Történeti Múzeum (fotó: BTM)

2. ábra. Heinzmann Eisenrinkel kamaraispán címere az általa 1391-ben alapított újbányai (Nova Baňa, Szlovákia) Szt. Erzsébet ispotálykápolnán. (Baumann Samu újbányai erdőmester rajza, 1903 körül)

Ezen Szt. Erzsébet templom az 1345 körül keletkezett bányaváros alsó végén, az Ó-patak jobb partján található. A keletelt, kisméretű, kápolnaszerű,

gótikus épület két boltszakaszos hajóból és a hajóval azonos szélességű – a hatszög három oldalával záródó – szentélyből, továbbá a déli oldalon egy sekrestyéből áll. Henszlmann Imre 1865-ös leírása szerint a sekrestye fölött tornya volt. Rómer Flóris is úgy tudósított 1876-ban, hogy a sekrestye mellett volt a toronyba való feljárás. A Borovszky-féle Bars vármegye kötet fényképén viszont a templom nyugati homlokzata felett emelkedő, hagymakupolás, fa huszár-torony látható, feltehetően már az 1893-ban befejeződött helyreállítás eredményeképpen. Ugyanezen fényképen látható, hogy nyugati homlokzatán nyílik kőkeretes, csúcsíves ajtaja. Az ajtó felett kisméretű, kerek ablak – lóherelevél alakú kőbordázattal –, e felett – a homlokzat főtengelyétől kissé dél felé elhelyezett – felül íves résablak töri át a nyugati falat. A két ablak között, a főtengely vonalában látható az alapító címeres kőtáblája.

A belső gótikus bordáinak gerinceit már Rómer is leverte találta. Csúcsíves ablakai tagozat nélküliek. A szentélyt nem választja el diadalív a hajótól. A XIX. században a belsőben még középkori felfestés maradványai – négylevelű rózsamotívum – látszottak.

A templomot 1668-1706 között a protestánsok használták.⁴

A szentély alatt állítólag kriptá van. A templom sekrestyéjében 1876-ban egy olyan márványlap töredéket – feltehetően sírtábla töredékét – őrizték, amelyen a homlokzaton lévővel azonos címer volt.⁵

Ezek után nézzük meg, hogy mit tudunk a templom alapítójáról, Heinzmann vagy Hengmannus kamaraispánról. Szerencsénkre az 1383–1393 közötti, az Anjou-kor végére és a Zsigmond-kor elejére eső évtizedből több írott forrás is említi személyét. Haladjunk kronológikus sorrendben.

1383. május 11-én, a Szentháromság vasárnapja utáni hétfőn („an dem mantage der veste nach der dreyvaltigkeite unsers hern”)⁶, az újbányai Reissenschuch nevű altárna adományozási okmányában ott találjuk Újbánya város esküdtjei (tanácsosai, tanácsurái) között („... gesworen purger auf dem Konigesperg mit namen... Eysenrinkel... etc.”), keresztnévnek említése nélkül.⁷

1385. szeptember 22-én, pénteken, a Szt. Márk apostol és evangélista ünnepe után való napon („feria secta in crastino festi Sancti Mathei apostoli et evangeliste”), Nicolaus Gring, Körmöcbánya város bírása és a város tanácsurái a régebbi városi altárnát („stollonem hereditarium stollonem civitatis nuncupatum”) „providis viris Heinczmanno dicto Ysenrin-

kel civi de Kunigsperch et Hunczmano dicto Tolbay, nostri concivi” adományozták.⁸

1386-ban „Henczmanus Comes Eysenrinkel”, Miklós selmechányai bíróval és Selmechánya város tanácsosaival együtt hozott ítéletet, egy egyrészt Rábai Péter („Petrus de Raba”), másrészt pedig Waltwurth Gozlin („Goczlinus Waltwurth”) és Punpan Konrád („Cunradus Punpan”) között felmerült bányajogi vitában.⁹

Valószínűleg szintén 1386-ban „Hanczmanus dictus Ysrinkel Comes et Vrburarius Schebnitzien-sis” Salczter Hanczman (selmechányai ?) bíróval, esküdtjeivel és több másokkal egyetemben ítélkezett egy feltehetően hasonló természetű ügyben. (A feljegyzés nagyobb részt olvashatatlan.)¹⁰

1387. június 19-én, Szt. Gervasius és Protasius napján („in die Beatorum Gervasii et Protasii”) „Hanczmanus dictus Ysrinchel Comes Schebnicensis”, Salczter Hanczman bíróval, tanácsosaival és másokkal ítelt egy ugyancsak bányajogi kérdésben, amelynek szereplői azonosak voltak az 1386-os ügy szereplőivel, bár Péter itt nem Rábai, hanem Jányi („de Jany”) névvel szerepelt.¹¹

1391. június 15-én, Budán kiállított oklevél tanúsítja, hogy Leonardus de Pensauro, decretalis doctor, zágrábi főesperes és esztergomi kanonok – Kanizsai János esztergomi érsek és ugyanazon hely örökös ispánja, nemkülönben királyi és királynéi főkancellár vicáriusa – előtt megjelent a körültekintő és tiszteletreméltó férfiú, Selmechányai Hengmann, ezen idő szerint Körmöcbánya, Újbánya és Selmechánya királyi kamara- és bányaispánja („providus et honestus vir, Hengmannus de Sebnicia, pronunc comes et urburarum regius de Crempnicia, de Königsberg et de dicta Sebnicia”) és előadta, hogy Isten dicsőségére és a saját lelkének üdvösségére, Újbánya városa keleti végén, boldog Erzsébet tiszteletére ispotályt és imahelyet („hospitale cum oratorio”) építeni és azt tehetségéhez mérten felékesíteni törekszik. Az ispotály valamint mestere („magistri eiusdem domus seu hospitalis”) ellátására Budán, a Szt. György mártír egyházához közeli és kelet felé tekintő házát – amely Stoyan Márk budai esküdt polgár házában a szomszédságában található („domum suam in civitate Budensi, prope ecclesiam b. Georgii martiris versus partem orientalem, in vicinitate domus Marci Stoyan, iurati civis in eadem Buda”) – örök ajándékba adja, tartozékaival, hasznaival és jövedelmeivel egyetemben, a következő módon. A háznak évi 100 arany forintot kitevő jövedelméből 40 forint az ispotály mes-

terée – aki vagy személyesen, vagy más által tartozik örökösen naponként misét mondani -, a maradék rész pedig a ház betegei és szegényeié legyen. Az ispotály imahelye és mestere örök időkre ki legyen véve az újbányai plébániatemplom joghatósága alól. Maga Hengmann ispán pedig, és halála után utódai és vérrokonai, Újbánya város ispánja, bírása és esküdtjei tanácsával jogosultak alkalmas ispotály mestert javasolni az esztergomi érseknek, megerősítés végett.¹²

1393. február 23-án, a hamvázó szerda utáni negyvenedik követő vasárnap („datum in Dominica Invo-cavit”) Zsigmond király „providi viri Hencmani Zienkel dicti Comitibus urburarum nostrarum de Kremniczia” – (a Katona István féle kiadásban Hankmann és Krempnicia írásmód szerepel) – kérésére az újbányai boldog Erzsébet ispotály kórházának adományozta az Újbányához közeli Magasmarton nevezetű királyi birtokot („quandam possessionem nostram Magasmarthon vocatam, prope ipsem civitatem nostram Königsberg existentem”), összes hasznával, jövedelmével és tartozékával, valamint igazi és régi határaival egyetemben.¹³

Az idézett forrásokból – jöllelehet eléggé vázlatosan – de mégiscsak kirajzolódik Hengmann Eisenrinkel életpályája, pontosabban annak egy évtizednyi szakasza. Az újbányai polgár, 1383-ban tanácsúr Hengmann 1385-től altárna tulajdonos. 1386-ban már ispán (comes) – nyilván selmeci kamara- és bányaispán –, ahogyan a selmechányai bírói könyv keltezetlen, valószínűleg 1386 körüli bejegyzése megnevezi („comes et urburarius Schebnitziensis”). 1387-ben egyértelműen selmeci ispán, 1391-ben körmöci, újbányai és selmeci kamara- és bányaispán, 1393-ban körmöci kamara- és bányaispán.¹⁴ A vagyonos felvidéki német patricius 1391-ben Újbányán ispotályt alapított, s annak ellátására hagyta a királyi székelyen, Buda várában lévő házát. A budai Szt. György-templom – ennek közelében állt Hengmann ispán háza – nagyjából a Dísz téri, Budavár 1849. május 21-i bevételeinek emlékére felállított honvédszobor tájára tehető. Pataki Vidor, a budai vár középkori helyrajzának tudós kutatója Hengmann házát a mai Dísz tér, illetve a belőle észak felé kiágazó Tárnok utca keleti oldalán kereste.¹⁵ Stoyan Márk – Hengmann házsomszédja – délszláv eredetű vagyonos budai patricius, tanácsúr, több alkalommal volt Buda város bírása (1395, 1396, 1398).¹⁶

Sajnos Hengmann Eisenrinkel családi viszonyairól semmit nem tudni. Így nem lehet eldönteni, hogy mi-

lyen hozzátartozója, oldalági rokona, felmenője vagy leszármazottja nyugodott egykor az 1388-as sírkő alatt. A sírkő címere azonban kétségtelenül mutatja, hogy az illető az Eisenrinkel familia tagja volt. Az oklevelesen kimutatható budai háztulajdon és a kamaraispáni tisztség, amely feltehetően együttjárt időnkénti Budán, a királyi udvarnál való megjelenéssel, egyaránt a család budai kapcsolatait bizonyítja.

Az Eisenrinkelek esete nem kivételes. Anélkül, hogy e témával részletesebben kívánnék foglalkozni, utalok rá, hogy már Kubinyi András kimutatta a középkori budai német patriciátussal foglalkozó tanulmányában egyes felvidéki német családoknak a fővárossal való összeköttetéseit.¹⁷ Nemrégiben pedig Lővei Pál mutatott rá – részint egy budai címeres sírkő segítségével – az ugyancsak felvidéki, selmecbányai Dobringerek hasonló budai kapcsolataira.¹⁸

Mindezek után megjegyezhetnénk, hogy mindezekben van, de mi bizonyítja, hogy az újbányai kápolna és a budai sírkő címere valóban az Eisenrinkel családé, hiszen erre nincs semmilyen írásos bizonyítékunk. Írásos adatunk csakugyan nincs erre nézve, de közvetett módon mégis igen valószínű ennek a feltételezése. 1. Először is Újbányán még a XIX/XX. század fordulóján is, s jelenleg is az ispotályalapító kamaraispán címerének tartotta azt a hagyomány, amit máskülönben a címernek az általa alapított épületen való elhelyezése teljesen valószínűvé tesz.¹⁹ 2. Henszlmann Imre is feltételezte 1868-ban, hogy ez az ő címere lehet.²⁰ 3. Végül, de nem utolsó sorban segítségünkre van maga a címer is. A címerábra két láncszeme, azaz vaskarikája a családnévre (Eisenrinkel, Ysenrinkel, stb. = vaskarika) utal. Így tehát ú.n. beszélő címerrel van itt dolgunk.

A középkori magyarországi polgárságnál másutt is előfordult beszélő címer (pl. Turnhoffer Tamás soproni polgár bátyás címerű pecsétje).²¹

Voltaképpen nem tudjuk, hogy Eisenrinkel ispán polgár, vagy esetleg utóbb nemes volt-e. „Providus et honestus” címzése (1391) inkább az előbbi jogállást valószínűsíti. Mindenesetre, ha polgár volt is, olyan címet használt, amely minden részletében – pajzs, sisak, sisakdísz, címertakaró – megfelelt a korabeli nemesi címerhasználatnak. Egyedül a sajátos címerábra „lóg ki” némileg a nemesi jellemzőkből, s mutat a polgári iparos-bányász foglalatosságra.

Az Eisenrinkelek láncszemes címeréhez hasonló ábrájú címet egyetlen ismerem csak a hazai anyagból. Ez a Zsigmond király által, Konstanzban, 1418. március 29-én, kereszturi és dansai Csese László és unokatestvére, Domonkos fia Péter – alighanem a Wesselényiek ősei – részére adományozott címeres levélen található. Ezen kerekaljú pajzs kék mezejének jobb és bal szögletében, valamint talpán, egymásba fonódó két-két ezüst láncszem látható. Sisakdísz: balra forduló, fehér halfarokban végződő, kiöltött veres nyelvű, veres kutya, hátán fehér struccotlallal. Takaró: veres-fehér.²²

Meglehet, hogy témánkhoz semmi köze sincs, mégis ide kívánczik egy XVII. századi újbányai varázslat felemlítése. 1637-ben Vramen Andrea – Dobos pékné szolgálólánya – úrnője ösztönzésére, a tűzhely hamujába helyezett, két egymásba kapcsolt lakattal úzott varázslattal akarta Újbánya város magistratusát egy Dobosnét érintő ügyben kedvező döntéshozatalra bírni. A két egymásba akasztott lakat peddig önkéntelenül a hajdanvolt Eisenrinkel-familia címerét juttatja az eszembe.

Rainer Pál

IRODALOM:

Szerk. *Borovszky Samu*: Bars vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája.) Bp., 1903. (a továbbiakban: Bars vm.)

Budapest történetének okleveles emlékei – Monumenta diplomatica civitatis Budapest. III/1. (1382–1439). Összeállította *Kumorovitz L. Bernát*. Bp., 1987. (a továbbiakban: Bp. tört. okl. eml.)

Csánki Dezső–Relkovič Neda: Újbánya város levéltára és rövid története. „Levéltári Közlemények” II. 1924./86–107. pp. (a továbbiakban: Csánki–Relkovic i.m.)

Csemegi József: Motringfonat, lánckereszt, hurkoskereszt. In: A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1956–1958. Bp., 1960. (a továbbiakban: Csemegi i.m.)

Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 143–188. pp. (a továbbiakban: Csorba i.m.)

Entz Géza: Városi építkezések. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. (Szerk.: Marosi Ernő.) Bp., 1987. (a továbbiakban: Entz i.m.)

Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér i.m.)

Forster Gyula: A budavári Halászbástya és a domonkos szerzetesek templomának romjai. In: Magyarország műemlékei. I. (Szerk. *Forster Gyula*.) Bp., 1905. 148–156. pp. (a továbbiakban: Forster i.m.)

- Gerecze Péter*: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: Magyarország műemlékei. II. (Szerkeszti *Forster Gyula*). Bp., 1906. (a továbbiakban: Gerecze i.m.)
- Gerő László*: Újabb adatok a várbeli Szent Miklós templomhoz. „Budapest Régiségei” XIII. 1943. 297–318. pp. (a továbbiakban: Gerő i.m.)
- (*Güntherová, Alžbeta–Kosová, Mária* főszerk.): Súpis pamiatok na Slovensku. II. Bratislava 1968. 392–395. pp. (továbbiakban: Supis. II.)
- H. Gyürky Katalin*: Előzetes jelentés a budai domonkos kolostor ásatásáról. „Archaeológiai Értesítő” 96. 1969. 99–104. pp. (a továbbiakban: Gyürky 1969.)
- H. Gyürky Katalin*: A budavári középkori domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárás. „Budapest Régiségei” XXII. 1971. 429–435. pp. (a továbbiakban: Gyürky 1971.)
- H. Gyürky Katalin*: A domonkosok középkori kolostorának feltárása Budán. „Budapest Régiségei” XXIV/1. 1976. 371–379. pp. (a továbbiakban: Gyürky 1976.)
- H. Gyürky Katalin*: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. „Fontes Archaeologici Hungariae”. Bp., 1981. (a továbbiakban: Gyürky 1981.)
- Henszlmann Imre*: Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. „Archaeológiai Közlemények” VII. kötet II. füzet 1868. 9–10. pp. (a továbbiakban: Henszlmann 1868.)
- Henszlmann Imre*: Hazai műemlékeink hivatalos osztályozása. III. közlemény. „Archaeológiai Értesítő” V. kötet 1885. XXXVI–XL. pp. (a továbbiakban: Henszlmann 1885.)
- Horváth Henrik*: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma. Bp., 1932. (a továbbiakban: Horváth 1932/a.)
- Horváth Henrik*: Buda a középkorban. Bp., 1932. (a továbbiakban: Horváth 1932/b.)
- Horváth Henrik*: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. „Magyar Művészet” 1932. 89–128., 149–165. pp. (a továbbiakban: Horváth 1932/c.)
- Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos*: Kamaragrófok a középkorban. Numizmatikai Közöny LIV–LV. 1955–1956. 21–33. pp. (a továbbiakban: Horváth–Huszár i.m.)
- Karácsonyi János*: A báró Wesselényi család eredeti címere. „Turul 17”. 1899. 153–157. pp. (a továbbiakban: Karácsonyi i.m.)
- Katona István*: Historia critica regum Hungariae. XI. Buda, MDCCXC. (a továbbiakban: Katona i.m.)
- Krizskó Pál*: A körmöczyi régi kamara és grófjai. Értekezések a Történelmi tudományok köréből. VIII. kötet X. szám 1879. Bp., 1880. (a továbbiakban: Krizskó i.m.)
- Kubinyi András*: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetések tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. „Levéltári Közlemények” XLII. 1971. 203–269. pp. (a továbbiakban: Kubinyi 1971.)
- Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Kubinyi András–Gerevich László–Fekete Lajos–Nagy Lajos*: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Budapest története. II. Bp., 1973. (a továbbiakban: Kubinyi 1973.)
- Lővei Pál*: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. „Művészettörténeti Értesítő” XL/1–2. 1991. 49–67. pp. (a továbbiakban: Lővei i.m.)
- Lővei Pál–Varga Livia*: Síremlékek. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. (Szerk.: Marosi Ernő). Bp., 1987. (a továbbiakban: Lővei–Varga i.m.)
- Pataki Vidor*: A budai vár középkori helyrajza. „Budapest Régiségei” XV. 1950. 239–299. pp. (a továbbiakban: Pataki i.m.)
- Pohl Artur*: Évszám nélküli magyar denárok és obulusok. 1308–1502. Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata. 4. szám 2. csoport. Bp., 1972. (a továbbiakban: Pohl i.m.)
- Radocsay Dénes*: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971. 461–486. pp. (a továbbiakban: Radocsay i.m.)
- Relković Davorka*: Újbánya magistratusa a XIV–XVII. században. „Történelmi Tár” 1908. 595–609. pp. (a továbbiakban: Relković 1908/a.)
- Relković Davorka*: Varázslat Újbányán 1637-ben. „Történelmi Tár” 1908. 304–307. pp. (a továbbiakban: Relković 1908/b.)
- Rómer Flóris Ferencz*: Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén. „Archaeológiai Közlemények”. X. kötet (új folyam VII. kötet) II. füzet. 1876. 1-61. pp. (a továbbiakban: Rómer i.m.)
- Rupp Jakob*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pesten, 1868. (a továbbiakban: Rupp i.m.)
- Szendrei János*: A budavári domonkos-templom kiásatása. „Archaeológiai Értesítő” XXII. 1902. 395–400. pp. (a továbbiakban: Szendrei i.m.)
- Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. Bp., 1912. (a továbbiakban: Szentpétery i.m.)
- Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. (a továbbiakban: Wenzel i.m.)
- Zsigmond-kori oklevéltár. I. (1387–1399). Összeállította *Mátyus Elemér*. Bp., 1951. (a továbbiakban: ZSO.)

JEGYZETEK:

1. Horváth 1932/a. 7. p. Nr.1. – Horváth 1932/b. 3. p. képén (b. oldalt), 13–15. pp. – Horváth 1932/c. 101–102. pp. 91. p.(kép) – Csemegi i.m. 22. p., fig. 17. – Radocsay i.m. 472. p. Nr. 29. – Lővei–Varga i.m. I. 461. p., II. 195. p. 613. kép, 670. – p. A sírkő fotóját Magyar Károly, a felirattörredék pontos olvasatát – eddig csak a halálozás éve volt ismert, de napja nem (laetare, azaz a hűvét előtti 3. vasárnap 1388-ban március 8-ára esett – v.ö. Szentpétery i.m. 48., 72. p.) – pedig Végh Andrásnak (Budapesti Történeti Múzeum) köszönöm.
2. Szendrei i.m.–Forster i.m.–Gerő i.m.–Gyürky 1969.–Gyürky 1971.–Gyürky 1976.–Gyürky 1981.–Egyébként közismert, hogy Buda középkori német lakossága elsősorban saját plébániatemplom-

mába, a Nagyboldogasszony egyházba temetkezett. Kivételek persze előfordulhattak.

3. Bars vm. 118. p. képe

4. Az újbányai Szt. Erzsébet ispotálytemplomról: Henszlmann 1868. – Rómer i.m. 58–59. pp. – Henszlmann 1885. p. XXXVIII. – Bars vm. 122. p., 314. p. 125: a kápolna fényképe – Gerecze i.m. 162. p.

5. „A sekrestyében egy márvány sírtáblatörredék van, mely a czimer egyik darabja után itélve azonos azon czímerrel, melyet a csúcsíves, felül berakott, főkapu fölött látunk, t.i. a jobb felé dőlt, alul kerekített paizsban keresztben álló lemezek(?) vannak, a takaróval ékes sisak fölött díszítményül ugyanazon paizs és e fölött

három egyenesen álló szalag(?) látható.” (Rómer i.m. 59.) p. – Ugyanczt említették még 1906-ban is: „Ispotály-templom sekrestyéjében márványtáblatöredéken czimer.” (Gerecze i.m. 162. p.)

6. A keltezések feloldása Szentpétery i.m. alapján történt.

7. Wenzel i.m. 290–291. pp. hiteles másolat után közli az oklevél teljes német nyelvű szövegét. – Regesztája: Krizskó i.m. 13. p.

8. A Körmöcbánya város levéltárában őrzött eredeti alapján teljes latin szövege: Wenzel i.m. 272–273. pp. – Említése: Relković 1908/a. 59 p. 7.

9. A Selmecbánya város levéltárában lévő Selmec város bírói könyve után teljes latin szövege: Wenzel i.m. 267. p.

10. Eredetije u.ott. – Töredékes latin szövege: Wenzel i.m. 267–268. pp.

11. Eredetije u.ott. – Teljes latin szövege: Wenzel i.m. 268. p.

12. Újbánya város levéltárában – Fejér i.m. X/3. 117–119. pp. (teljes szöveg) – Henszlmann 1868. 9. p.(regeszta) – Bars vm. 222–223. pp. (regeszta), 313. p.(említés) – Relković 1908/a. p. 596. 5.jegyzet (említés) – Csánki-Relković i.m. 99. p. (regeszta) – ZSO.I. p. 234. Nr.2093. (regeszta) – Horváth-Huszár i.m. 26. p. (regeszta) – Bp. tört.okl.eml. III/1. 57. p. Nr. 121. (csaknem teljes szöveg)

13. Újbánya város levéltárában – Katona i.m. 346. p. Nr. 207. (csaknem teljes szöveg) – Fejér i.m. X/2. 106–108. pp. Nr. XLV.

(teljes szöveg) – Bars vm. 50, 222–223. p.(említés) – Csánki-Relković i.m. 99. p.(említés) – ZSO.I. 309. p. Nr.2845. (regeszta)

14. A kamaraispánokkal foglalkozó numizmatikai szakirodalomban sem ismeretlen Hengmann ispán személye. V.ö. Horváth-Huszár i.m. 26. p. – Pohl i.m. 45–46, 105. p. – Sajnálatos azonban, hogy itt – Fejér Györgyöt követve – a téves olvasat eredményezte Izienkel névváltozat rögződött.

15. Hengmann ispán budai házának topográfiaja: Rupp i.m. 139. p.– Pataki i.m. 248. p.(nála Hengmannus de Sebnicia-ból Hengmannus de Sebenica lett!) – Entz i.m. I. 417, 427. p.

16. ZSO. I. p. 460. Nr. 4193, p. 460. Nr. 4196, 467. p. Nr. 4266. – Kubinyi 1971. p. 237–238., 263. – Kubinyi 1973. 65. p.

17. Kubinyi 1971. főleg 240, 254. p.

18. Lővei i.m. 51–53. p.

19. Bars vm. 118, 122. p.(„A homlokzaton az építető Hengmannus Izenienkel bányagróf czimere van elhelyezve.”), 314. („... az alapító emlékét a templom bejárata fölé a falba illesztett faragott czimer őrzi.”); Supis II. 394. p.

20. Henszlmann 1868. 9–10. pp.(„Meglehet, hogy a kapuja fölött előforduló czimer ugyan e Hengmanné.”)

21. Csorba i.m. 174. p.

22. Karácsonyi i.m.

23. Relković 1908/b.

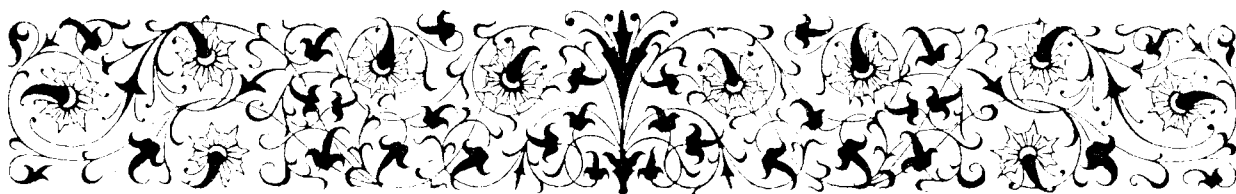
CÍMER- ÉS ZÁSZLÓAVATÁS NEMESVIDEN

1996. augusztus 20-án került sor Nemesvid község címerének és zászlójának felavatására. A községnek 1789-ből származó első pecsétje óta többféle ábrázolás ismert. Az Országos Törzskönyvbizottság vizsgálata szerint: „Nemesvid község legrégebb pecsétjének

az Orsz. Levéltárban őrzött lenyomata, mellyel a község 1789. évi számadásain találkozunk, hegyével fölfelé fordított csoroszlyát és ekevasat tüntet fel. A vármegyei levéltár adatai még három régi typust igazolnak, melyek közül a „Vidi P.” fölirat mellett fölfelé fordított szántóvasat ábrázoló pecsét 1827 és 1837 körül van használatban. 1836–1851-ig ötágú leveles koronán könyöklő s kosaras markolatú görbe kivont kardot tartó páncélos jobbkart mutat a „Nemesvid Pöcsétő köriratú typus. – A község mai bélyegzőjének alapja az a „Nemes Vidi Curiális Mező Város Petsétje” köriratú typus, mellyel 1857-től fogva találkozunk. Leírása a következő: Az ország Szent Koronájával díszített álló pajzs talpából kiemelkedő zárt kapus, két lőréses és három ormos vár tetején szembe néző füles bagoly ül, mely csőrében hegyével balra fordított, kosaras markolatú meztelen görbe kardot tart. A vár falát jobbról-balról egy-egy egyfarkú oroslán támogatja.

A volt nemes községnek ezen címerét véleményem szerint továbbra is meg lehetne hagyni a községi bélyegzőn, de az ország koronájának mellőzésével és kékszínű címerpajzsba foglalva.” A századfordulón engedélyezett címer történetét felkutatva tervezte meg *Deák Varga József* a község régi-új címerét.

EGY XVII. SZÁZADI, HERALDIKAI TÉMÁJÚ, MAGYAR OLAJFESTMÉNY

A Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok olajfestményanyagának – falerisztikai szempontú – szisztematikus kutatása során bukkantam egy heraldikai –, insigniológiai szempontból igen érdekes olajfestményre.¹

Legjobb tudomásom szerint a kép a magyar heraldikai szakirodalomban közöletlen és a művészettörténeti feldolgozása sem ismert.²

Az ismeretlen festő által készített, vászonra festett olajfestmény mérete 110,5×78,5 cm. Ma károsodva van. 1939-ben Kákay Szabó Gy. restaurálta.³ A festmény korábban a Parlamenti Múzeumban volt.⁴ 1949-ben, a Múzeum megszűnését követően, annak anyagával egyetemben „ajándék” megjelöléssel került a Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe.

Megemlítendő, hogy a képet, a bekerülést követően leltározó Dr. Rózsa György művészettörténész, a tárgy nyilvántartási kartonjára, értékként 500 forintot írt be. Ez a napjainkban jelképesnek sem tekinthető összeg akkoriban komoly pénz volt. A korabeli érték-meghatározások zöme 10-50-100 forint volt, a XVII. század első negyedéből származtatható festmény kapta az egyik legmagasabb értékelést.⁵

A festmény közepén a Szent Korona barokkos ízlésű képe látható. Bár stilizált ábrázolásról van szó, a művész láthatóan, a részletek valóságghű megjelenítésére törekedett. Jeles nemzeti ereklyénk ábrázolása kissé szétálló, némiképpen megnyúlt koronát mutat. Közepén fent, szokatlanul nagyméretű, egyenes kereszt látható, amelynek tövével a gombot nem festették. Ezzel szemben a korona látható pántjait, az ol-

dallemezeket, az abroncsot, az insigniáról lecsüngő láccocskákat, mind-mind a valósághoz közelítő formában jelenítette meg az alkotó.

A korona körül, félkörívben a következő felirat olvasható: DEVS CVSTODIATE AB OMNI MALO.

Középen fent a Magyar Királyság címere, a korona körül pedig – egyfajta sajátos címerkört alkotva – a Magyarországhoz tartozó társországok, illetve az igényterületek címerei. A magyar államcímet követően, Szlavónia, Szerbia, Galícia, Bosznia, Bulgária, Lodomeria, Kunország, Horvátország, Dalmácia címerei. Összesen tíz címer látható a képen.

A címerábrázolások felett, oldalain behajtott, kissé kunkorodó, fehér szalagokon, az adott területeket jelző feliratok olvashatóak: „RENI (Sic!) HVNGARIAE, SLAVONIAE, SERVIAE, GALLICIAE, BOSNAE, BULGARIAE, LODOMERIAE, CVMANIAE, CROATIAE, DALMATIAE”.

A többé-kevésbé egységes jellegű, barokkos címerek, rajza, színezése, néhány részlettől eltekintve pontosnak, szabályosnak tekinthető, megfelel a korabeli színvonalas heraldikai gyakorlatnak. A művész láthatóan e vonatkozásban is törekedett a pontosságra.

Az egész motívum, virágokkal díszített koszorúban nyert elhelyezést.

Ez alatt, kétoldalt stilizált sasmadarakkal ékesített keretben a következő – helyenként nem egészen olvasható – szöveggel.

(Felül kartuson) „IN PROFECTIONEM S. CORONAE POSONIO VETEROSOLIVM”

Ez alatt a táblán, a következő – kéthasábos – hosszabb felirat olvasható:

Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnok
(Fotó: Dabasi András)

„NONA SVPERDENAS LUXTVESIT INAXI NOVEMBERIS
 POSONIODVM SE CVM MAIESTATE MOVEBAT
 HVNGARIAE PRECIOSVS APEX DIADEMA VETVSTVM
 NIL VVLGARE SAPIT MIRVM VICIBVSQVOQVE CERTAS
 OBSERVAT LEGES NAM QVA SVBLVCE REDVCTVM
 ET EXADYTTIS REGNO MVLTVM PLADVENTE PRAGENIS
 HVNGARICOS VIDSIT PORCERES, LECTVMO SENATVM
 ET SACROS REGIS TITVLOS INSIGNIA NOMEN
 TRANSTVLIT IN DIVVM MATHIAM RITE SECVNDVM
 ANNO MILLESIMO QVI SEXCENTESIMVS ATQVE
 ADDITVR OCTAVVS, FESTVM FVIT ELISABETHAE
 HAC IPSA LVSTRIS POSTQVAM CONVERS ADVOBVS
 TEMPORADIS CEDVNT, ANNOS SVPRADITOBINOS
 POSONI MIGRAT SEDEM LINCVTQVE PRIOREM
 ARCANIS AMATINDICYS TRANSIRE NOVENOS
 PERNVMEROS QVOQ SICNVmero DINONPARE CAVDENT
 DVRTI NVNDENVM SVCEPTA PROTECTIO SOLEM
 HIC QVOQVE NON /...?/ NELNON VICESIMVS ORTVS

(Apparebet Daniel Hrabecius Spectabilis ac
 Magnific. Domini Petri de Reua.

Comitis Supremi Thurociensis Sacrae Coronae
 Custodis ab Epistolis.)

Az egész szöveget, sötétbarna alapon, dekoratív
 keret veszi körül.

1996 szeptemberében a trencsényi (Trenčian) Vár-
 múzeum képzőművészeti kiállításán találkoztam e
 kép két további – lényegében teljesen azonos, való-
 színűleg egy mester által készített korabeli példányá-
 val. A két kép egymástól csupán, egy a Szent Korona

QVO ZOLIVM VETVS INGREDITVR FORS HIC QVO MAGN
 SOLLICITVS CORVINVS ERAT REVOCARE CORONAM
 AMANIBVS FRIEDRICE TVIS GENETIQVE DEINCEPS
 OSTEN TARE DOML VETERIS MONVMENTA DECORIS
 ASSERTORE DEO SASVS DIADEMA MALIGNOS
 PERTVLIT HOC VICTRIX GETICOS SVPER AVIT ET HOSES
 HOC POPVLI TIMVERE NOVEM DOMI NVMQ VOCARVNT
 QVI SAVVM DRAVVMQ BIBVNT, QVOS BOSNIA NVTRIT
 CROATIAE TELLVS CELEBRIS SLAVONIA. SIRMO
 RASCIA CONFINIS LODOMERVS DALMATA. CIVES
 GALLICIAE CVMANA COHORS GENS BVLGARA, CVNCTI
 OCCVLTANT PROPHIOSE FASCES TRABEASQ SVPERBAS
 IVRA SVB HVNGARICAE QVOD TRANSIVERE CORONAE
 EVENIAT QVOD NVNC FOELIX FAVSTVMQ BONVMQ
 TEMPORIBVS CEDENS QVANDO NOVA TECTA SVBINTRAS
 INDVBYVS HVMANA QVID EST PREVDENTIA REBVS
 TE DEVS IPSE MALO CVSTOS TVEATVR ABOMNI

alatt elhelyezett feliratban különbözött, mivel az csu-
 pán az egyik képen szerepelt.

Tekintettel a szerencsés véletlenre, amely az ed-
 dig ismeretlen ábrázolást három példányban is elő-
 hozta, lehetséges, hogy a későbbiekben még további
 példányok is előkerülnek. Feltehetően az adott kor-
 ban közkedvelt, a Szent Koronára, a címerekre vo-
 natkozó, ábrázolástípus lehetett az ismertett olaj-
 festmény.

Pandula Attila

JEGYZETEK

1. Itt mondok köszönetet Dr. Basics Beatrix főosztályvezető-
 nek és B. Szabó Jánosnak, akik lehetővé tették a festmény publi-
 kálását.

2. V.ö. pl. *Galavics Géza* szerk.: Magyarországi reneszánsz és
 barokk. Bp. 1975.; *Garas Klára*: Magyarországi festészet a XVII.
 században. Bp. 1953.

3. Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok. Leltá-
 ri szám: 1831. – Ismeretlen festő: A magyar korona a tartományok
 címereivel.

4. Magyar Országos Levéltár K2 Országgyűlési Levéltár Kép-

viselőház és Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai. Az Ország-
 gyűlési Múzeum Leltára.

1443. kötet (I.) 1-5539.- (tétel); 1444. kötet (II.) 5540-11780.
 (tétel)

Sajnos, mivel a festmény eredeti leltári száma 13.959. volt, a
 vonatkozó leltárkönyv – ismeretlen okokból – nem került a Ma-
 gyar Országos Levéltárba. Így az esetleges, a kép eredetére vonat-
 kozó adatokat nem sikerült megtalálni.

5. Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok. –
 Adattár. A festmény leíró kartonja.

A MAGYARORSZÁGI ÉLMUNKÁS- ÉS SZTAHANOVISTA KITÜNTETÉS

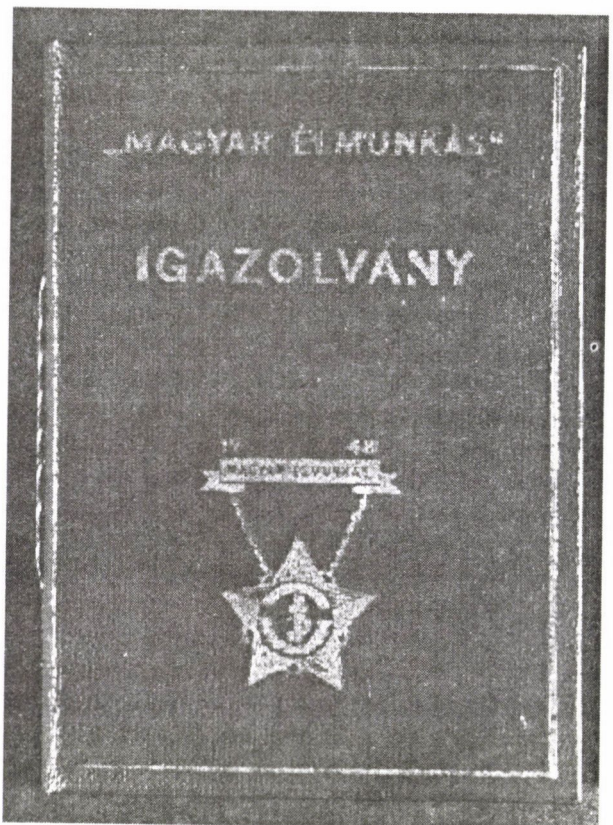
A második ipari forradalom¹ során kialakuló tömegtermelés mind Amerikában (taylorizmus), mind Nyugat-Európában (Bedaux-rendszer), mind Kelet-Európában (sztahanovizmus) megteremtette a maga munkaszervezési formáit. Az új munkaszervezési módszerek² bevezetéséhez olyan munkásrétegre volt szükség, amelynek tagjai követik a technológiai változásokat, képesek az újdonságok befogadására, ugyanakkor a munkahelyi konfliktusokban lehet velük tárgyalni, magasabb bérekkel rá lehet venni őket az új módszerek alkalmazására, még akkor is, ha ezt munkatársaik (a segédmunkások) bére sínyli meg.

A régi kézművesdinasztia új formában, a tömegtermelés állandó fejlesztését a munkapadoknál megvalósító munkáséletben éltek tovább. A munkásélet kialakulásához nagyban hozzájárult a kialakuló fogyasztói társadalmak „középosztályosodási” folyamata. A munkásélet tagjai szerte a világon a fogyasztói társadalmak középrétegeire jellemző életformavonásokat vettek fel. Nyugaton és Magyarországon is – bár itt kisebb mértékben – a polgári életforma felé közeledtek a munkásélet tagjai, a Szovjetunióban pedig ők jelentették az első generációt a „középosztálybeli fogyasztók” között, igaz a speciális elosztási rendszer miatt sajátosan „keleti” formában.

A munkásélethez tartozónak tekinthetjük azokat a munkásokat – elsősorban a legképzettebb szakmunkásokat –, akik a gyárban a legjobban keresnek, legjobban informáltak, a legtöbb lehetőségük van arra, hogy kiemeljék őket magasabb állásba és az életformájuk jól elkülöníthető a többi munkás, szakmunkás életformájától. Mindez lehetővé teszi számukra, illetve gyermekeik számára, hogy a szakmunkásoknál is magasabb iskolázottságot, képzettséget, ezáltal jobb állást szerezzenek és a későbbiekben magasabb élet-színvonalon éljenek. Magyarországon a munkásélet létszáma a második világháború előtt az ipari mun-

kásság, illetve a szakmunkások 10-25%-át tette ki, ágazatonként és szakmánként eltérő arányban³. Ez körülbelül 50-100 ezer embert jelentett.

A Szovjetunióban 1935-ben bevezetett sztahanovizmus célja elsősorban az intenzív gazdasági növekedés megteremtése és a munka-erőproblémák megol-

„Magyar Élmunkás” igazolvány
(Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár)

dása volt⁴. Magyarországon az első munkaversenyeket 1945-ben indították, és elsősorban a háborús gazdaságból adódó nehézségek ellenszerének, az újjáépítés „motorjának” szánták. A munkaverseny gondolatát már 1945-ben magukévá tették a magyarországi baloldali pártok. Az első munkaversenyeket még üzemek között hirdették meg, és a versenyt a versenyszervezők kívül más nem szabályozta. 1947-ben létrehozták a Nehézipari Központ (NIK) Központi Munkaverseny Bizottságát (elnöke Deák József), amely megindította a NIK üzemek közötti versenyt. A munkaverseny szervezésére fordított kiadások folyamatosan növekedtek. A politikai vezetés – elsősorban Gerő Ernő – ott bábáskodott a munkaverseny megszületésénél, a verseny pedig később egyre nagyobb szerepet kapott a gazdasági programokban. Mivel az országos verseny megvalósítására a szakszervezetek látszottak a legalkalmasabb szervnek (a szovjet példa nyomán), 1948 januárjában a Szaktanács hatáskörébe utalták a munkaversenyek szervezését. 1948-ra a munkaverseny országos méreteket öltött, ekkor alapították meg az első, a valóságban is nagy tömegben adományozott magyarországi munkás-kitüntetését.

Az élmunkás-kitüntetés

Az első szakszervezeti kitüntetés, amit a munkaversenyben résztvevőknek adományoztak az *élmunkás-jelvény* volt⁵. Az élmunkás kifejezés az iratokban elsőként a Nehézipari Központ 1947. decemberi javaslatában fordul elő. A Szaktanácsnál a propagandaosztály megalakulásakor egy megbeszélésen döntöttek arról, hogy ne rohammunkás vagy éldolgozó, hanem élmunkás legyen a kitüntetés neve⁶. Az első országos munkaversenyt az 1848-as forradalom centenáriumára, 1948. március 15-ére hirdették meg. A sztahanovista cím bevezetése ekkor még nem volt időszerű, mivel a versenymozgalomnak sajátos magyar arculatot kellett kölcsönözni.

Az élmunkás-jelvény megtervezésére pályázatot írt ki a SZOT Elnöksége, végül a pályázók közül Gyimesi István festőművész tervét fogadták el. A jelvény „36-szor 5 mm fémből készült aranyozott szalag „Magyar Élmunkás 1948” felírással. A 19 és 48 alatt függő aranyozott láncocskán 40 mm átmérőjű 5 ágú krómnikkel anyagból készült ezüstözött ötágú csillag van. A csillag közepén 18 mm átmérőjű aranyozott rátétkörben a Szakszervezeti Tanács címere aranyko-

szoruban plasztikusan látható. A jelvények sorszámával vannak ellátva.”⁷ A szellemi munkát végzőknek rendszeresített „élmunkás-kitüntetés”, a „*Kiváló Munkáért*”-jelvény formája ugyanez, azzal a különbséggel, hogy a jelvényt tartó szalagon „Kiváló Munkáért 1948.” felirat található.⁸ Szintén az élmunkás-kitüntetés mintájára jött létre a „*Mintagazda*” jelvény, ezt a kitüntetés a kiváló eredményeket elérő és a szövetkezeti termelésben is élen járó „dolgozó parasztok” számára alapították.⁹ Mindhárom kitüntetéssel együtt igazolvány is járt, ami a jelvény viselésére és különböző kedvezmények igénybevételére jogosított föl. A kedvezményeket a Szakszervezeti Tanács időről időre nyilvánosságra hozta.

1945 után több kitüntetés is alapítottak a munkások részére (pl.: Éldolgozó-jelvény, Élmunkás-zászló¹⁰), ezek az élmunkásjelvény közvetlen előzményének tekinthetők, de a fizikai munkát végzők kitüntetésére csak az élmunkásjelvény bevezetésével, 1948 után lett tömeges.

Az élmunkás-kitüntetés az ágazati szakszervezetek javaslatára a SZOT Elnöksége adományozhatta és vonhatta vissza vállalati javaslatok alapján, melyek megtételére formanyomtatványt rendszeresítettek¹¹. Az „Élmunkás” és „Kiváló munkáért” jelvényekre a műhely dolgozóinak jóváhagyása után az üzemek versenybizottságain keresztül a szakszervezetek termelési osztálya tett javaslatot a Szakszervezeti Tanács Termelési Osztályának. Az üzemek versenybizottságai az üzemi termelésben kiemelkedő dolgozókat mint élmunkás-jelölteket tartották nyilván. Vidéken a gyárak, üzemek, hivatalok, intézmények, vállalatok, Szakmaközi Bizottságok tettek előterjesztést. A Szakmaközi Bizottság teljes ülése elbírálás után a javaslatot az illetékes szakszervezeti központhoz terjesztette föl. Élmunkás és Kiváló-munkáért felterjesztésekre szolgáló egységes kérdőív felülvizsgálását a Szakszervezetek Országos Tanácsa egyes osztályainak megbízottaiból létrehozott 3 tagú bizottság az illető szakszervezet termelési osztályán működő élmunkás-felelős bevonásával végezte.¹² Egy év letele után az élmunkás és Kiváló Munkáért kitüntetettek munkáját, magatartását üzeneként a felterjesztésre hivatott szervekből kiküldött bizottság vizsgálta felül, „személyes, baráti légkörben.” A felülvizsgálás a Szakszervezetek Országos Tanácsa által kibocsátott kérdőív alapján történt.¹³

Az élmunkás-jelvény visszavonására az ágazati szakszervezeteken keresztül a SZOT Titkársága tehetett javaslatot az adományozó szervnek, a SZOT

Elnökségének. Az élmunkás-jelvény visszavonását legtöbbször politikai okokkal magyarázták.¹⁴ A politikai okok általában csak ürügyként szolgáltak a gyáron belüli pozícióharcban. Sokszor a jelvény visszavonásakor derült ki, hogy az élmunkások visszaéltek gyáron belüli helyzetükkel, és irigyeik ugyanolyan kiváltságokat szerettek volna, mint ők. A korabeli koncepciók perekre jellemző „bűnszövetkezetek” felderítése is szerepelt az indoklásokban¹⁵. Megvonták a kitüntetést akkor is, ha a munkás magaviselete nem volt megfelelő; pl. iszákosság, lopás házasságtörés bűnébe esett. Az élmunkás-kitüntetés azzal, hogy visszavonható volt, és hogy a visszavonás okait nem határozták meg pontosan, a káderesek kezében a magánélet ellenőrzésének eszközüvé is vált.

A jelvényrel 1948. április 30. és 1950. január 25. között összesen hat alkalommal kb. 16200 munkást tüntettek ki. Az adományozást általában ünnepekkel kapcsolták egybe (május 1., március 21.)¹⁶.

A sztahanovista kitüntetés

A sztahanovista kitüntetés alapítására az első öt-éves terv megindításával párhuzamosan került sor. Az MDP Központi Vezetőségének 1950. január 25-i határozata értelmében a felsőbb állami szervek (kormány, minisztériumok, tervehivatal) dolgozták ki a kitüntetés elnyerésének feltételeit. Elsőként – alig másfél hónap alatt a Nehézipari Minisztérium készült el ezzel a munkával; 1950. március 18-án nemcsak a sztahanovista feltételeket, hanem az élüzemek kijelölésének módját is rendeletileg szabályozta¹⁷. Megszülettek az egyéb minisztériumok rendeletei is e tárgyban, illetve később a módosított szintek¹⁸.

1950 április elején a SZOT Bér és termelési osztályán döntöttek arról, hogy megszüntetik az élmunkás-jelvények további adományozását, és még május 1. előtt kiosztják az élmunkás-jelvények helyébe lépő sztahanovista jelvényeket. A határidő teljesítése nem sikerült, a jelvény elkészítésére nem került sor, és május elején csak sztahanovista okleveleket kaptak a „sztahanovista cím” birtokosai. Csak ősszel döntöttek a jelvények ügyében: „Azokat a dolgozókat, akik másodízben nyerik el a sztahanovista oklevelet, sztahanovista jelvényrel kell kitüntetni.”

A sztahanovista jelvény a megszűnt élmunkás-jelvény helyébe lépett, formája azzal azonos, de az ötágú csillag közepén a Szakszervezeti Tanács emblémája helyett itt már az 1949-es népköztársasági címer

látható¹⁹. 1950 októberétől 1954 februárjáig adományozták. A sztahanovista-jelvények – hasonlóan az élmunkás-jelvényekhez – kezdetben számozottak voltak, később 1951-től kezdve, amikor a minisztériumok már külön-külön adták ki a jelvényeket, a számozás elmaradt, ami nehézkessé tette a kiadott jelvények nyilvántartását.

Több, a sztahanovista jelvényhez hasonló kivitelű, kisebb számban adományozott kitüntetést is alapítottak; a jelentősebbek közül megemlíthető a *Szakma Kiváló Dolgozója Jelvény*, a *Kiváló Felaláló*, illetve a *Kiváló Újító Jelvény*²⁰. Osztottak más munkaversenymozgalmakhoz kapcsolódó kitüntetéseket is, ilyen volt pl. a „450 perces mozgalom jelvénye”²¹.

A kitüntetési feltételek pontosabb megfogalmazására és a munkaverseny rendeleti szabályozására az MDP Központi Vezetősége 1950. január 25-i határozata nyomán került sor. Sztahanovista munkásnak tekintették azt a munkást, „aki a többi munkással azonos munkafeltételek mellett normáját, vagy egyéni tervét nem csupán egy-egy alkalommal, hanem rendszeresen egy meghatározott időn át legalább 200 százalékban teljesíti, vagy aki bizonyos szakmákban, szakmánként megállapítandó mértékben a normát rendszeresen túlteljesíti és aki a termelés és termelékenység fokozására ésszerűsítést, újítást valósít meg, aki anyag-, szerszám- és energiafogyasztásnál jelentős megtakarítást ér el, aki a megengedettnél lényegesen kisebb selejttel, illetve selejtmentesen termel, aki kiváló minőségű munkát végez, aki magasabb termelékenységet biztosító munkamódszerét munkástársainak átadja”²².

Meghatározták az értelmiségi szakmák sztahanovista szintjének vázát is, továbbá azt, hogy „*mindezek megállapítása ... és a kitüntetésre való előterjesztés az üzemvezetés, illetve a felsőbb állami szervek feladata. ... a szakszervezeteknek és ezek központi szervének, a Szakszervezetek Országos Tanácsának mindezen kérdésekben biztosítani kell a javaslatétel jogát*”²³. A szakma legjobb munkása címet (1–5. helyezést) félévenként, először február 26-án osztották ki, a legjobb sztahanovistákat pedig magas állami kitüntetésekre (1d. a csúcstztahanovisták c. fejezetet) és jutalomra kellett előterjeszteni²⁴. Sztahanovista okleveleket három havonta osztottak, a jelvényt félévente, kezdetben ünnepek alkalmával, később folyamatosan a termelési értekezletek keretében adták át.

A sztahanovista jelvényt a szakszervezetek javaslata alapján a miniszter adományozta²⁵. Az üzemi és műhely bizottságok által javasolt sztahanovisták név-

sorát és teljesítményét – az indoklásokból most már kimaradt a káderjellemzés – felterjesztették az ágazati szakszervezeteknek, melyek a névsorokat „megszűrve” adták tovább a SZOT Bér és termelési osztályára, ahol a „végső simításokat” végezték el a listán. A végső listát jóváhagyás után visszaküldték az ágazati szakszervezetekhez, onnan az illetékes minisztériumba továbbították. A szövevényes adományozási rendszer a gyakorlatban úgy működött, hogy a Bér és termelési osztályon ágazati „kvótákat” határoztak meg – soknak vagy kevésnek tartották az egyes szakmákban felterjesztett sztahanovisták számát (a bíróságok általában kevesen, a bőrösök pedig túl sokan voltak) – és a kvóták alapján az ágazati szakszervezetek megszűrték az egyes vállalatok által felterjesztetteket. A kitüntetés adományozásának decentralizációjával ezek a szűrők megszűntek, és a vállalatokon belül döntöttek a sztahanovista kitüntetés adományozásáról.

1951 áprilisában a Párt Államgazdasági Bizottságának javaslatára decentralizálták a sztahanovista cím adományozását: „*a miniszterek jelöljék ki azokat a nagyüzemeket, amelyek igazgatói, utólagos bejelentés és rendszeres ellenőrzés mellett jogot nyernek sztahanovista oklevél adományozására... a közép és kisüzemeknél... a minisztériumok munkája csak az igazgatói felterjesztések ellenőrzésére korlátozódjék*”. A félévi sztahanovista munka után járó sztahanovista jelvény adományozása továbbra is a miniszter joga maradt, de a sztahanovista jelvény elnyerése után újabb féléves sztahanovista munkáért a sztahanovista jelvényt másodízben is oda kellett ítélni, további egy év sztahanovista munkáért Munkaérdeméret adhattak²⁶.

Az alkalmazottak és a minisztériumi dolgozók nem kaphattak sztahanovista jelvényt, mivel sztahanovisták csak közvetlenül a termelésben foglalkoztattak lehettek. Gerő Ernő utasította vissza a javaslatot, mondván „*képtelenség, hogy hivatali munkások (pld. takarítónők) sztachánovisták legyenek.*”²⁷ 1951-ben kiterjesztették a sztahanovista oklevél adományozásának lehetőségét az újítókra is²⁸. Vitára adott okot az a kérdés is, hogy a műszakiak lehetnek-e sztahanovisták. A SZOT Elnöksége 1953. november 27-i ülésén elfogadta ezt a javaslatot, miután maga Rákosi vetette föl, hogy műszakiaknak is kell kitüntést adni, „mert ők is nagyon büszkén fogják viselni”.²⁹

A sztahanovista dolgozó teljesítményét a kitüntéstől számított fél év elteltével utolsó negyedéves munkája alapján felülvizsgálták és a felülbírálattól

függően tartotta meg vagy veszítette el kitüntetését³⁰. 1954-től kezdve a felülvizsgálás már havonta történt. A sztahanovista kitüntetéssel kezdetben pénzjutalom járt, ami azzal, hogy vállalati hatáskörbe utalták rendre elmaradt, mivel a sztahanovisták jutalmára nem biztosítottak külön vállalati keretet. A pénzjutalom eltűnésével párhuzamosan fokozatosan megszűnt a többi kedvezmény is, pl. a még 1948-ban bevezetett ingyenes színházjegy is.

1954 februárjában új minisztertanácsi határozat jelent meg, ebben a sztahanovista jelvények kiadását 1954. február 1-jével megszüntették, de a korábban kiadott jelvényeket tulajdonosaik továbbra is viselhették. A határozat megkönnyítette a sztahanovista címek elérését és kikötötte, hogy „a sztahanovista cím elnyerésének feltételeit általában vállalatonként, üzemrészenként, műhelyenként és szakmánként kell megállapítani”. Az 1954-től életbe lépő új *sztahanovista címet az üzemrész, a műhely műszaki vezetője, a szakszervezeti bizalmi vagy a műhelybizottság közös javaslatának megvitatása alapján az üzemrész, a műhely kollektívája 1 hónapra adományozta a feltételeket 1 hónapig teljesítő dolgozónak* (korábban 3 hónap volt). Attól, aki a következő hónapban saját hibájából nem teljesítette a feltételeket, az üzemrész kollektívája – a fentiek javaslatára – megvonta a sztahanovista cím használatának jogát. A *sztahanovista oklevelet az igazgató és az üzemi bizottság együttesen adományozta annak a dolgozónak, aki 3 hónapban egymás után nyerte el a sztahanovista címet.*

1954 novemberében – a gazdaságpolitika megváltozásának jegyében – az a javaslat született a SZOT Bér és termelési osztályán, hogy a sztahanovista elnevezést meg kell szüntetni. A fizikai dolgozóknál helyette Élmunkás cím és oklevél, a műszaki dolgozóknál pedig Elismerő oklevél bevezetését ajánlották³¹. A javaslat indoklásában az állt, hogy a sztahanovista szóhoz a normák megdöntésének képzete társul, pedig a munkaversenynek minőségi, önköltségesökkentési céljai is vannak. A gazdasági reformfolyamat megtorpant; az 1.088/1955. (X. 11.) sz. minisztertanácsi módosító határozatban nem is változtatták meg a sztahanovista elnevezést. A sztahanovista címre vonatkozó rendelkezést a forradalom után helyezték hatályon kívül a (16/1956. (XII. 1.) sz. kormányhatározattal).

Az 1950-től 1953-ig tartó adományozási rendszerben 115 000 sztahanovista oklevelet osztottak ki. 1954 után a kitüntetettek száma ugrásszerűen nőtt, fél év alatt több kitüntetést adtak ki, mint az 1953-ig

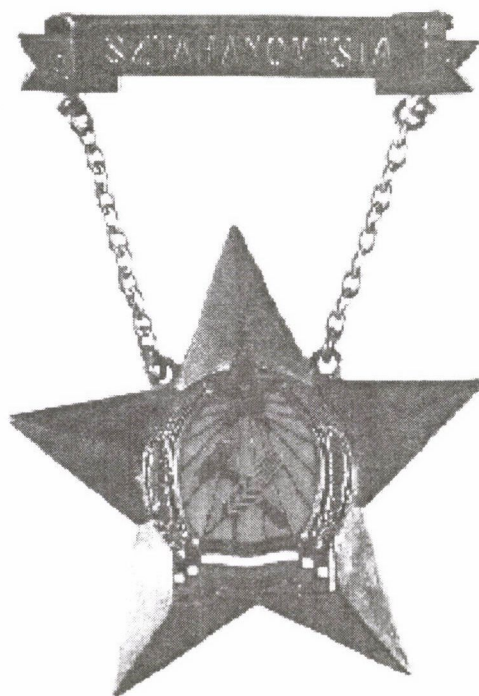

- előlap -

Élmunkásjelvény (Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár)

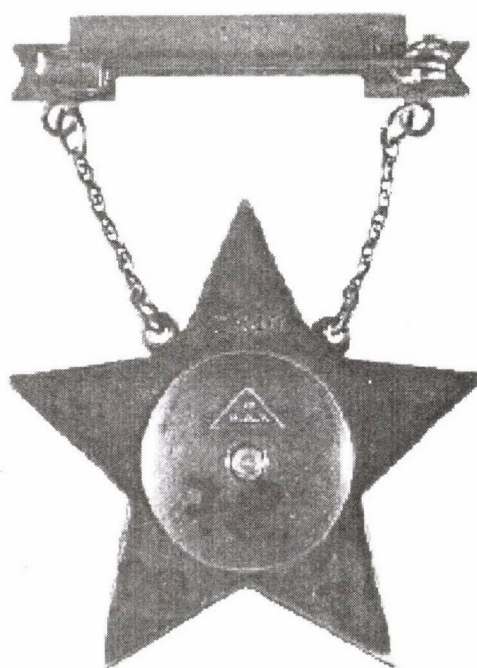

- hátlap -

- előlap -

Sztanovista-jelvény (Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár)

- hátlap -

tartó időszakban.³² Az 1954 februárjától bevezetett – szinte teljesen decentralizált – adományozási rendszerben a kitüntetettek országos nyilvántartása szinte teljesen megszűnt és az adatszolgáltatás hiánya miatt a minisztériumoknak (kivéve a könnyűipart) nem volt átfogó képük a sztahanovisták számának alakulásáról³³. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a munkások legalább 10-15%-a elérte a sztahanovista szintet. Ha figyelembe vesszük, hogy 1948–49-ben csak 300 ezer ipari dolgozó állt versenyben, akkor megállapíthatjuk, hogy az adott időszak kitüntetettjeinek (14 000) aránya már eléri a 4,5%-ot. Ez az arány a későbbiekben tovább növekszik, egészen 1961-ig, amikor egy vállalaton belül 10%-ban maximálták a kitüntethetők arányát. Összességében megállapítható, hogy a versenyben résztvevő ipari népességnek mindig körülbelül 5%-a kapott élmunkás, sztahanovista illetve kiváló dolgozó jelvényt.

Az a tény, hogy a gazdasági vezetés következetesen meg akarta őrizni a kitüntetettek arányát, megmagyarázza: miért növekedett 1951-ig folyamatosan a kitüntetettek száma, hiszen az ipari népesség száma – a mezőgazdaságból elvándorlók, a nők munkába állítása miatt – 1948 és 1951 között növekedett a legnagyobb mértékben. A megszorodó kitüntetendők és kitüntetettek arányának kézben tartására pedig fokozott felügyeletet kellett gyakorolni a kitüntetések odaítélése és a munkaverseny felett. Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy az 5%-os küszöb elérésekor mind az élmunkás, mind a sztahanovista kitüntetés esetében egy új kitüntetési formát vezettek be, mikor értékük csökkent: az élmunkás helyett a sztahanovista (1950), a sztahanovista helyett a kiváló dolgozó jelvényt (1954).

A kitüntetettek társadalmi helyzete

A szakmunkások társadalmi összetételének életkor-kohorszonkénti vizsgálatából kiderül, hogy abban a két életkor-kohorszoban (1908–1917-ig születettek)³⁴ – amelybe a legtöbb élmunkás és sztahanovista tartozik – vált aránylag a legtöbb szakmunkás egyszerű szellemi dolgozóvá vagy vezetővé és értelmiségivé 30 és 40 éves kora között³⁵. Ez az a nemzedék, amelynek tagjai a leginkább hittek abban, hogy a szocializmus elhozza a társadalmi felemelkedés lehetőségét; közülük kerültek a legtöbben az ötvenes években magasabb társadalmi státuszba, elsősorban a korabeli munkáselit tagjai: az élmunkások és sztahanovisták.

Lakóhely tekintetében Kemény István rámutat arra: a 70-es években a munkáselit aránya a szakmunkásokhoz mérten Budapesten magasabb, mint vidéken³⁶. Ez abból fakad, hogy leginkább Budapesten telepedtek meg azok az iparágak, amelyekben jól képzett munkaerőt foglalkoztattak. A budapestiek aránya az élmunkás és sztahanovista kitüntetettek között is magasabb, mint a vidékieké³⁷. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy vidéken kevesebb magasan kvalifikált szakmunkás dolgozott, hanem azzal is, hogy az ötvenes években a vidéki városok iparosodása még nagyon alacsonyfokú volt, vagy éppen csak elkezdődött. A vidéki városok élmunkásai is a régi iparkörzetekből kerültek ki leginkább: Győr, Diósgyőr. Salgótarján, illetve az új nagyberuházásokra toborzott emberekből: Komló, Sztálinváros. Bár ez utóbbiak sem voltak túl sokan, mivel a kőművesek és bányászok között igen magas volt a képzetlen munkaerő aránya, ráadásul olyan gyakoriak voltak a munkáskilépések, hogy a kitüntetéshez szükséges időt (3-6 hónap) nagyon kevesen dolgozták le egy helyen.

Az élmunkások tehát elsősorban budapestiek voltak, másodsorban vidéki ipari városból származtak, illetve kis számban ipartelephez közeli falvakban is éltek. Ezzel szemben az ötvenes évekbeli munkásság sokkal kevésbé volt városiasodott; nagy része vidéken élt, ott is falvakban, ahonnan bejárt dolgozni a közeli ipartelepre. Szinte csak azok számára volt adott a lehetőség, hogy bekerüljenek a munkáselitbe, élmunkássá váljanak, akik a fővárosban vagy egy nagyobb vidéki ipari körzet közelében laktak.

Az élmunkások és sztahanovisták kitüntetésük mellé gyakran lakást is kaptak: a területi korlátok miatt nem részletezve a lakások kiosztását, összegezve elmondható, hogy 1948 augusztusa és 1950 márciusa között körülbelül 350 új lakást (előállítási értéke kb. 15 millió forint) kaptak az élmunkások és sztahanovisták (köztük a Lehel-téri élmunkásházakban lévő lakásokat), ezenkívül az 1951-es kitelepítések során megürült kb. 1500 lakásból legalább 1000 lakást a „termelésben élenjáró dolgozóknak”, élmunkásoknak és sztahanovistáknak adtak³⁸. A lakások szinte kivétel nélkül összkomfortosak voltak, ezáltal középosztálybeli életformára nyújtottak lehetőséget.

A NIK 1947-es javaslatában az élmunkások jutalmazását részben egy árubón odaítélésével – hasonlóan a nehéztstimunkás-jegyekhez – képzelték el. Ezenkívül az élmunkások „kezelési” áron vásárolhattak volna meg bizonyos NIK termékeket³⁹. Ez az élmunkás-igazolvány formájában valóra is vált, mivel

ennek bemutatásával speciálisan a vezető párttagok számára fenntartott boltokban vásárolhattak árkedvezményrel, viszonylag széles választékból.

Számos tárgyi jutalom is járt a kitüntetés mellé: kerékpár⁴⁰ (amiből hiány volt), rádió⁴¹ (amiből felesleg volt⁴²). Kaptak ruhákat⁴³ is, könyvet⁴⁴, rohammunkáért bort⁴⁵ és takaréktűzhelyt⁴⁶. Tendencia volt, hogy az élmunkások pénz helyett egyre inkább tárgyjutalmakat kaptak. A harmadik országos munkaverseny (1949. márc. 1.–jún. 30.) jutalmazásában tárgyi jutalmat kapott 4500 fő, ami a jutalmazottak 57%-a. A tárgyi jutalmak értéke 2 759 570 Ft volt, míg 2 905 200 forintot osztottak szét pénzben⁴⁷.

A kitüntetettek nagy számban vettek részt ingyenes belföldi és külföldi üdülésen is. Galyatetőn 1950-től évente több mint ötezer élmunkás nyaralt, míg külföldi esereüdülésre 1950 és 1953 között több mint 4000 élmunkást és sztahanovistát küldtek. Az élmunkás és esereüdülések költsége a SZOT üdülési költségvetésének átlagosan 20%-át tette ki az ötvenes évek elején⁴⁸.

Az ötvenes évek munkáselitjének, az élmunkásoknak és sztahanovistáknak a társadalmi státuszát alapvetően meghatározta: milyen arányban voltak közöttük férfiak és nők. A csoport társadalmi státuszát befolyásolta, hogy a nők státusza jóval alacsonyabban volt mind a munkahelyen, mind a közéletben, mint a férfiaké. Bár a vezetés törekedett a nők politikai „egyenjogúsítására”, a kongresszusokon jelenlévő női küldöttek csak reprezentatív szerepet tölthettek be.

Női munkaerőt a könnyűiparban foglalkoztattak a legnagyobb létszámban, az építőiparban és a nehéziparban közel azonos volt a munkásnők arányszáma. Az élmunkások és a sztahanovisták között ennél valamivel kisebb arányban voltak képviselve, bár a munkaversenybe nagy számban kapcsolódtak be. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a nők az iparban alacsonyabb szakképesítéssel rendelkeztek, mint a férfiak. Ugyanakkor meghatározó, hogy élmunkásnő vezetővé csak kivételes alkalmakkor vált. Mégis a legmagasabb állami pozícióba – miniszterségig – jutott élmunkás nő volt (Nagy Józsefné), de az alsóbb vezetésben alig-alig találni nőt.

A párttagsági arány az élmunkások és sztahanovisták között a kongresszusokon majdnem 100%, de nagy általánosságban is legalább 80-90%-uk párttag volt⁴⁹. Mivel többségük kiváló szakmunkás volt⁵⁰, lehetőségük volt arra is, hogy a gyárban szakmai vonalon fussanak be karriert. Egy év alatt az 1948 májusá-

ban kitüntetett élmunkások 11%-át emelték ki szakmai (tehát nem párt vagy szakszervezeti) vonalon a gyárakban. A továbbiakban ez az arány tovább nőtt. Igen sokan lettek közülük művezetők és csoportvezetők, de akadt olyan is (Horváth Ede), aki alig két év alatt eljutott a gyárigazgató posztra is.

Ennél jóval nagyobb volt azoknak az aránya, akik szakszervezeti vagy pártvonalon kerültek funkcióba. Egy év alatt az első élmunkások 5%-a lett párttitkár, 5%-a Üzemi Bizottság-titkár, 6% termelési felelős és igen sokan lettek szakszervezeti bizalmiak⁵¹. 1952-ben a bányászatban az ÜB-elnökök 20%-a sztahanovista és 11-12% ugyancsak az arány a textileseknél és a Vasas Szakszervezetben⁵². A sztahanovisták és élmunkások beiskolázása és továbbképzése a sztahanovista iskolákon és a dolgozók iskoláin keresztül egyre nagyobb méreteket öltött. Sok kitüntetett küldtek főiskolára és egyetemre is, hiszen káderhiány volt az országban. Horváth Ede műhelyéből egy év alatt az összes „elsőgenerációs” sztahanovistát kiemelték. Nagyon sokan jutottak magasabb pozícióba azoknak az ismeretségeknek a segítségével, amelyeket a kitüntetések alkalmával kötöttek. Ugyanakkor, mivel kevés volt a jól képzett szakmunkás, sok kitüntetett meghagyta eredeti helyükön, de jóval nagyobb fizetést kaptak, mintha pl. művezetők lettek volna.

A sztahanovisták társadalmi státusza – mivel nagyon sok kitüntetett kiemelték – egyre közelebb került a műszaki vezetők státuszához és a propagandában való állandó szerepeltetésük egyre nagyobb szakadékot teremtett köztük és munkatársaik között. Mégis, lent a műhelyben együtt dolgoztak a sztahanovisták, a szakmunkások, a betanított- és segédmunkások, ugyanabban a zajban és koszban, ugyanúgy naponta 10-12 órát, tehát azokat, akik megmaradtak eredeti beosztásukban, és nem tartoztak az ország első száz sztahanovistájához, ugyanúgy melósoknak tartották munkatársaik, mint korábban. Ugyanahhoz az informális munkáselithez tartoztak. Társadalmi státuszuk csak annyiban emelkedett, hogy nagyobb lehetőségük volt az előrelépésre, mint a háború előtt. Ez nem jelentett feltétlenül anyagi jobblétet; és sokan nem is törekedtek erre. A kitüntetés tehát csak részleges lehetőséget biztosított a munkásoknak arra, hogy elszakadjanak munkapadjuktól.

Más társadalmi státuszban voltak a kiemelt sztahanovisták, akik egyre inkább – a munkások szemében is⁵³ – a technikusok, művezetők világához kezdtek tartozni. A sztahanovisták társadalmi státuszának

megítélésére nagy hatással volt az, ami a *csúcssztahanovisták* népszerűsítéséből fakadt. Csúcssztahanovistáknak nevezzük itt – korabeli elnevezés híján – azokat a sztahanovistákat, akikről a különböző országos hírközlő csatornákon keresztül nap, mint nap lehetett hallani, akik részt vettek a fontosabb állami rendezvényeken, akikről gyakran írt az újság.

Csúcssztahanovisták

A csúcssztahanovisták száma töredéke a kitüntetettekének. A Szaktanács káderosztálya kiválasztott 2-300, a káderszempontoknak is megfelelő élmunkást. Közülük válogattak, amikor állami kitüntetésre vagy más magas elismerésre kellett javaslatot tenni.⁵⁴

Pióker Ignác, Pais Dezső nyelvész és Juhász Ferenc költő társaságában vehette át a „Kossuth-díj” ezüst fokozatát⁵⁵.

Pióker számos más kitüntetést is magáénak tudhatott: ünnepélyes alkalmakkor a Kossuth-díj babékoszorúja mellé ruhájára tűzhetett élmunkás és sztahanovista, Kiváló Dolgozó, Kiváló Feltaláló, Szakma Kiváló Dolgozója jelvényeit. Néhány évvel később még a Munka Érdeméremet, a Magyar Munka Érdemrendet és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét is⁵⁶.

1949-ben tervezetekben foglalkoztak a kérdéssel, hogy az élmunkások részére külön állami kitüntetések alapítsanak, ezt a célt szolgálta volna a „Kimagasló munkáért” és a „A szocializmus építéséért” jelvény is.⁵⁷ A tervezet nem valósult meg. Ellenben mint Pióker példája is mutatja, a sztahanovisták magas állami elismerésekben is részesülhettek.

Állami kitüntetést már 1948-ban is adományoztak „a termelésben élenjáróknak”. Az első, háború utáni állami kitüntetés, amit főként munkásoknak adtak, a „Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem” volt. Az 1948. március 3-án alapított Kossuth-díjjal „az újjáépítés terén az alkotómunkában kiváló teljesítményeket elért testi és szellemi dolgozókat” jutalmazták; 1948 és 1956 között összesen 105 ipari munkásnak adományozták a díjat⁵⁸. Ezt a két kitüntetést a munkások közül csak az élmunkás és a sztahanovista kitüntetettek nyerhették el. 1949 októberében hozták létre a „Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdeméremet”. Az Érdemrend 5 fokozatú, az Érdemérem 3 fokozatú volt, Ugyanekkor határozták meg, hogy a Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem „adományozható azok részére is, akik az öt éves terv előkészí-

tésében és végrehajtásában az ipari, mezőgazdasági, közlekedési, a kulturális és szociális építőmunka területén kiváló érdemeket szereztek”.⁵⁹ Az 1953. évi V. törvény a „szocializmus építése terén kimagasló érdemeket szerzett személyek” számára új kitüntetéseket alapított.⁶⁰ Az 1953. évi V. törvényben alapították a „Szocialista Munka Hőse” kitüntetést is.⁶¹ Ezzel a kitüntetéssel együtt jár a Magyar Népköztársaság Érdemrendje; ez volt a legmagasabb rangú állami kitüntetés. A „Szocialista Munka Hőse” kitüntető címet a Minisztertanács javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa adományozta. A „Szocialista Munka Hőse” kitüntetéssel elsőként a legismertebb sztahanovistákat jutalmazták: megkapta azt Muszka Imre, Pióker Ignác, Horváth Ede, Loy Árpád és Komáromi Lajos is⁶².

Az élmunkásoknak csak kb. a 2-4%-a kapott Munka Érdemrendet vagy Érdeméremet. A többi kis számban osztott állami kitüntetésből pedig még kevesebben részesedtek.⁶³ Ez az arány tovább csökkent a sztahanovista kitüntetés bevezetése után, amikor a kitüntetettek száma ugrásszerűen megnőtt. A legmagasabb elismerésekig, az állami kitüntetésekig tehát csak az a 300 csúcssztahanovista juthatott el, akiknek a neve a propagandába is bekerült. Közülük is kiemelkedik az a 10-20 személy, akiket közszereplésre is kijelöltek. A csúcssztahanovisták különleges szerepe a propagandában nagy hatással volt az élmunkás- és sztahanovista-kitüntetés társadalmi megítélésére.

A propaganda hatása a kitüntetési rendszerre

A média felhasználása az „új, szocialista embertípus” kialakításában már 1945-ben célként fogalmazódott meg a Szociáldemokrata Párt programjában⁶⁴. E propagandacél képviselésére az élmunkások voltak a legalkalmasabbak. Jó munkateljesítményük megfelelt az MDP többtermelési célkitűzésének, általános programjába is beillesztették a munkaverseny népszerűsítését, mint fontos propagandafeladatot⁶⁵. A többtermelés, a tervteljesítés elvont gondolata a kiemelkedő egyéni teljesítményekben öltött formát. Ezzel az „antropomorf” népszerűsítési módszerrel a nép számára is értelmezhetővé válnak a párt gazdasági célkitűzései, gondolták. Másrészt a munkásokat is az egyéni versenyben való részvételre, a tervfeladat teljesítésére ösztönözték. A Nehézipari Központ utasította a propagandistákat: minden üzemben a hangadókkal fogadtassák el a munkaverseny gondolatát⁶⁶.

Az első országos munkaverseny díjazásakor merült fel, hogy a propaganda akkor lesz a leghatékonyabb, ha a kitüntetések személyek és brigádok kapják⁶⁷. A lakosság többsége először a túlfokozott sajtó- és üzemi propaganda révén szerzett tudomást a munkaverseny-ről, ismerkedett meg 10-12 élmunkás nevével, akik nap, mint nap szerepeltek a Szabad Népből, a szak-szervezeti lapokban és az üzemi újságokban⁶⁸. A 13 csúcstzahanovista évi összeállításainak száma a Szabad Népből 100 körül mozgott⁶⁹. Ez azt jelenti, hogy a Szabad Nép olvasói minden harmadik nap új információt kaptak róluk. Nemcsak munkateljesítményeikről, hanem nyilvános szerepléseikről, magánéletükről is. Az említések gyakorisága vetekszik a legfelsőbb állami vezetőkről szóló hírcikkek gyakoriságával. A társadalom számára tehát ők szimbolizálták a kitüntetetteket.

1948 májusában, az első Élmunkás Jelvények kiosztásakor rögtön különleges erkölcsi elismerésben részesítették a munkáshősöket: a Fővárosi Közgyűlés jegyzőkönyvében örökítette meg a nevüket⁷⁰. Meghívták őket Budapest mozijaiba és színházaiba. Tervbe vették, hogy soron kívül egészséges lakást, házassági kölcsönt kapnak majd.⁷¹ A május elsejei felvonulást a kitüntetettek a dísztribünökről tekinthették meg. Fürdőjegyet is ingyen kaptak, ingyen nyaralhattak. Az, hogy ingyen utazhassanak a közlekedési eszközökön, csak terv maradt.⁷² 1948 júniusában a Színigazgatók Testülete elrendelte, hogy minden színházban a vasárnapi előadásra „Munka hősei páholyt” létesítsenek, és ezekbe az élmunkások számára ingyenjegyet biztosítottak⁷³.

A sztahanovista mozgalom megindítása után a rendszer a nagy nyilvánosság előtt ismerte el a kitüntetett „munkáshősöket”. Hetente ismertethették munkamódszerüket a Rádióban⁷⁴. A „Szív küldi szívnek” műsorában munkatársaik küldtek nekik hanglevelet⁷⁵. A moszkvai rádió magyar adásában is kívánságműsort sugároztak a sztahanovistáknak 1949-ben, az I. Magyar Sztahanovista Kongresszus alkalmából.⁷⁶ A sztahanovisták munkamódszereit, életét bemutató kiállítások reprezentálták a munkaverseny eredményeit⁷⁷. Film készült Muszka Imréről, Pozsonyi Zoltánról és a vasutasokról is.⁷⁸

A csúcstzahanovistákról külön propagandafüzet sorozat jelent meg 1950-tól a Munka hősei címmel. A propagandafüzetek megírására újságírókat kértek fel, akik a kor szelleméhez híven „belecsöppentették, amit kellett”⁷⁹.

A füzetekben lépcsőfokról lépcsőfokra lépve haladnak előre az élmunkások és a sztahanovisták, míg

egyszerű munkásból szocialista emberré válnak. A szocialista emberré válás alapfeltétele közvetett vagy közvetlen kapcsolat létesítése a Szovjetunióval, és élenjáró dolgozóival. Elérhetetlen, legendás példaképként magasodnak a szovjet sztahanovisták a magyar élmunkásjelöltek fölé, de módszereik könyvekből megismerhetők, magyarországi bemutatókon elleshetők. A Szovjetunióba már csak a csúcstzahanovisták jutnak el, és onnan jövőbe vetett hitükben megerősödve térnek vissza⁸⁰.

Az élmunkássá válás második lépcsőfoka, a tanulás. Az idealizált kép szerint munka melletti tanulásal mindenki élmunkássá válhat. Könnyebb dolguk van, mint a múltban tanulni vágyó munkásnak: a szovjet munkamódszerek megismerésével minden egyszerűvé válik. A szovjet sztahanovistákról szóló könyveket a párttitkártól vagy a gyár értelmiségi dolgozóitól kapják a leendő élmunkások. Határtalan izgalom keríti hatalmukba a munkásolvásokat: Rózi Ferencné éjjel nem tud aludni⁸¹, Szodorai István olyan izgalommal olvassa a szakirodalmat, „mint menyasszony a vőlegény levelét”⁸².

A Párthoz való viszony a harmadik fontos kritériuma a szocialista emberré válásnak. A leendő élmunkások életében felvilágosító feladatot lát el: Rózi Ferencné a „Párt képében” megjelenő párttitkár győzi meg arról, hogy 8 szövegépen dolgozzék.⁸³ A Párt másik megtestesítőjével, Rákossal, csak a Kosuth-díjasok találkozhatnak. Pióker Ignác a pártvezér mosolyától megnyugszik és erőt kap⁸⁴. Deák János Rákosi Mátyás mosolyából kiolvassa: a pártvezér tud üzemi teljesítményeiről⁸⁵.

A munkás, aki a párttól és a szovjet irodalomból tanult, közel áll a megtestesült szocialista emberhez, aki bátran *kezdemenyez*, nagyvonalú, megszabadult a „kísérletezés félelmétől”⁸⁶. „Táncosnők hálózobatitkai helyett öt éves tervünk eredményei és nagy békealkotásaink *megvalósulása izgatja*.”⁸⁷ Különlegesen *kitartó és erős*⁸⁸ „*tanítványa* a legjobbaknak, *tanítója* az elmaradóknak”⁸⁹. Életcélja, hogy *vezesse* osztályát a szocializmus építéséért vívott harcban és támogassa a világ még elnyomott dolgozóit felszabadulásukért vívott küzdelmükben⁹⁰. A legkiválóbbak hirtelen törnek ki az ismeretlenségből⁹¹, rövid idő leforgása alatt a Parlamentben találják magukat magas állami vezetők, színészek között.⁹² Ez a magas elismerés ki-sebbségi érzést váltott ki a csúcstzahanovistákból: „Egy sorba kerültem, én egyszerű esztergályos tudósokkal, orvosokkal, művészekkel... úgy éreztem többet kaptam, mint érdemeltem.”⁹³ Ideális esetben ez a

hiányérzet a csúcssztahanovistát a propaganda reményei szerint még magasabb teljesítményre ösztökéli.

Bár a propaganda hamis, idealizált képet festett a sztahanovistákról, mégis – mint a fentiek is mutatják – a rendszer a kitüntetetteket a nyilvános szereplés lehetőségével is megjutalmazta, egy olyan lehetőséggel, amely korábban sosem jutott osztályrészül a munkásszármazásúaknak. Hogyan születtek a jó munkateljesítmények? Mit kellett ezért cserébe nyújtani a jó munkateljesítmény mellett?

A csúcssztahanovisták munkája a propaganda céljait is szolgálta. Min múltott a sztahanovista teljesítmény elérése? „Egyszer múltott az, hogy volt egy gép, ami bírta azt a technológiát. Aztán a személyen, az emberen, aki a technológiát ki tudta találni. A harmadik, hogy nekünk soron kívül odahozták az anyagot. Ha a gép meghibásodott, ott állt 3 villanszerelő vagy három lakatos. Megvolt a teljes kiszolgálásom. Ez a három tényező járult hozzá ahhoz, hogy én elértem az 1038%-ot”⁹⁴. Ennek megfelelően Muszka Imre esztergapadját: „Gumi alapra helyezték, nagy teljesítményű motort tettek rá. Külön személyzetet osztottak be mellé. Őten dolgoztak a keze alá. Egy ember a késeket csinálta, egy hordta oda az anyagot, egy hordta el, egy a hűtéséről gondoskodott, egy a forgácsot szedte. Neki semmi más nem kellett csinálnia, csak betenni és kivenni az anyagot.”⁹⁵ A közvetlen munkatársak látták, hogy segítséggel születtek az 1000-2000%-ok, de az ország nagy nyilvánossága elé ezek a hírek nem jutottak el. Az viszont igen, hogy a kitüntetettek egy részét felhasználták az újságokban népszerűtlen politikai döntések (normarendezések, békekölsönjegyzések) népszerűsítésére. Hiába közvetített a propaganda kedvező képet a munkaverseny-mozgalomról, a politikai rendszerrel szemben felhalmozódott jogos társadalmi elégedetlenség egy része az élmunkásokon, sztahanovistákon csapódott le. Az 1948-ban ígért anyagi és erkölcsi juttatásokban csak a csúcssztahanovisták részesültek, a többi sztahanovista sokszor a kitüntetésen kívül semmit nem kapott, a propaganda viszont továbbra is a kitüntetettek megbecsülését visszhangozta. 1951–52-re már hiába népszerűsítették nap, mint nap Muszka Imrét: „Amikor a munkaverseny elindult, született egy olyan elvi döntés, hogy a munkában élenjárókat népszerűsíteni kell. Ezt a Pártközpont Propaganda és Agitációs Osztálya adta a sajtósoknak. Ezt addig csináltatta a pártvezetés és annak Propaganda és Agitációs osztálya, ameddig rá nem jöttek arra, hogy a mindennapos újságcikkkel, tudósításokkal már éppen az

ellenkező hatást érik el. Ezt a népszerűsítést addig folyamatosan csinálták, a visszajelzésektől függetlenül, amíg nem változtatta meg a pártvezetés a döntést. Hiába mondta azt egy jó felfogású, reálisan gondolkodó alapszervezeti párttitkár, hogy a Muszkát már nem szabad népszerűsíteni, ameddig ez a döntés meg nem változott, addig a Muszkát szabad és kell népszerűsíteni. Amíg a Szabad Népből nap, mint nap Muszkát látták, addig nagyon kevesen merték az ellenkezőjét állítani, hogy őt nem kell népszerűsíteni. Aki ez ellen a határozat ellen fellépett volna akárcsak enyhe kritikával vagy konkrét intézkedéssel, az nem maradhatott meg a helyén, mivel sértette volna a párt egységes döntését.”⁹⁶

A sztahanovista mozgalom kitüntetettjeinek helyzetét jól példázza Bordás András és Géczy József sorsa. Bordás András Kossuth-díjas esztergályost a forradalom alatt meggyilkolták. A perirat szerint az indíték az áldozat sztahanovista múltja volt, ez azonban az események ismeretében valószínűtlennek tűnik. Bordás András halálát a kádári propaganda használta föl annak bizonyítására, hogy a forradalom napjaiban a sztahanovistákat is üldözték⁹⁷, pedig – bár sokan közülük félték a meglincseléstől – voltak köztük olyanok is, akik részt vettek a fegyveres harcokban⁹⁸.

Géczy József sztahanovistát, a Corvin-közi fegyveres csoport tagját 1957. június 17-én letartóztatták, a december 30-án kelt ítélet életfogytiglani börtönnel sújtotta. Egy évre rá másodfokon halálra ítélték majd kivégezték⁹⁹. Az utolsó szó jogán az Angyalföldi Vasszerelvény Gyár háromszoros sztahanovista munkása sírva 24 újítását említette.¹⁰⁰ Kegyelmi kérvényében védője Géczy kitüntetéseiire hivatkozott (sztahanovista, kiváló dolgozó és a szakma kiváló dolgozója). Ő maga döntő indítékként egyik munkástársa szavaira emlékezett vissza, aki – mint sztahanovistát – árulónak nevezte¹⁰¹.

Muszka Imre, a legismertebb sztahanovista sorsa másképp alakult 56-ban: „1957 januárjában disszidált. Még láttam a pufajkások között az erzsébeti hídon. Megkérdeztem tőle, hogy kerülsz ide. Nem nagyon válszolt semmit. Nem tudott beilleszkedni az új helyzetbe. Feltételezem: valakik megmondták neki: el kell vállalnia ezt a pufajkasságot, annyira jó fizetést kapott az ötvenes években. Pedig nem volt ő véresszájú kommunista. Úgy tudom, Dániába került. Először esztergályosként dolgozott, majd kirúgták onnan, mert nem felelt meg. Utána talán ügynökösködött. A 80-as évek közepén halt meg.”¹⁰²

Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia

FÜGGELÉK

Élmunkás-jelvény átadás dátuma	Élmunkás-kitüntetés	Ebből nő	Sztahanovisták száma a minisztériumi iparban (vasutasok, szállítók nélkül)
Dátum	Sztahanovisták száma	Össz dolgozók százalékában	
48.05.01.	1551	110	1950. május 4 200
48.08.01.	1865	91	1951. dec. 21 200 2,8%
48.10.20.	2756	184	1952. dec. 32 300 5,9%
49.03.21.	3376	615	1953. aug. 54 600 7,1%
49.08.26.	3234	?	
50.01.25.	3418 ?	?	
Összesen	16200	?	

JEGYZETEK

¹ A fogalomról lásd: *Ashton, T. S.*: The Industrial Revolution. 1760–1830. London, 1948; *Rostow, W. W.*: The Stages of Economic Growth (a Non-Communist Manifesto). New York, 1960; Összefoglalva magyarul: *Diederiks, H. A. – Lindblad, J. Th.* ...: Nyugat-Európai gazdaság és társadalomtörténet. Bp., 1995. 13–21. pp.

² Az új munkaszervezési módszerekről lásd: *Sutermeister, Robert A.*: Ember és termelékenység. Bp., 1966; *Taylor, Frederick Winslow*: Üzemvezetés. (1903). Bp., 1983; *Makó Csaba*: A Taylorizmustól a munkaszervezési reformokig. Bp., 1985; *Ford, Henry*: Életem és működésem. Bp., 1926.

³ A munkásélet-téma alapos feldolgozása még várta magára, de értékes adalékokkal szolgálnak – többek közt – a következő művek: *Lackó Miklós*: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. Bp., 1961; (Szerk: *Litván György*). Magyar munkás-szociográfiák. Bp., 1974; *Méhely Kálmán*: A munkáskérdés lényege. Bp., 1916; *Gyáni Gábor*: Bérkaszárnya és nyomortelep. Bp., 1992; *Szabó Zoltán*: Cifra nyomorúság (1938). Bp., 1986; *Rézler Gyula*: A magyar gyári munkásság. Bp., 1940; *Kemény István*: Velük nevelkedett a gép. Bp., 1990; *Illyefalvi I. Lajos*: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Bp., 1930.

⁴ A sztahanovizmusról, szovjetunióbeli történetéről lásd: *Maier, Robert*: Die Stachanov-Bewegung. 1935–1938. Stuttgart, 1990. (részletes bibliográfiával).

⁵ Ez a kijelentés csak az egész országban és magasabb számban adományozott kitüntésekre vonatkozik.

⁶ Földvári Rudolfnak a SZOT (Szakszervezetek Országos Tanácsa) Propaganda Osztálya akkori vezetőjének szóbeli közlése.

⁷ Szakszervezetek Központi Levéltára (SZKL.) Szaktanács (SZT.) 18 doboz/127 dosszié. Ld. még „Szabad Nép” 1948. április 28. 1. p. Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. leltári szám. (továbbiakban: I. sz.): 72.2.1, 78.99.1, 78.100.1, 77.2.1, 75.245.1, 78.230.1, 78.100.1., 78.99.1. A jelvény anyaga: fehér fém, réz, technika: vert. átmérő: 35 mm.

⁸ Ld. SZKL. SZT. 18./127.

⁹ SZKL. SZT. 18./125. A „Mintagazda”-jelvény szabályzata.

¹⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 60.529.1. Élmunkás-zászló. anyaga: réz, technika: vert, méret: 20,30 mm. Leírás: A zászlóalakú jelvény zászlórúdját Kalapács alkotja. A kalapács bal oldalán fogaskerék. A zászlón élmunkás felirat.

Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 60.527.1. Éldolgozó Jelvény. anyag: réz, technika: vert, zománcozott. méret: 36,26 mm. Leírás: a pajzsalakú, fehér szélű, kék mezőben piros fonalas orsó

és szövőgép alkatrész. A fehér szélén felirat: Éldolgozó, Magyar Vigogne Fonó Rt.. Lent zöld olajág.

¹¹ SZKL. SZT. 1-2/52. 48. április 27.

¹² SZKL. SZT. 18./127. Az élmunkás jelvény szabályzata.

¹³ Ld. uo.

¹⁴ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 12/77. között legtöbb-ször politikai okok szerepelnek: „a munkaverseny lekicsinyelte, a kitüntetésről is lekicsinylőleg nyilatkozott”, „azt mondta, hogy a munkaverseny a magyar dolgozók nem bírják sokáig, mert az idegeikre megy, és ki fognak törni”, „Rákosi elvtárral kapcsolatban reakciós vicceket terjesztett, ami miatt kizárták a pártból is”, „falujárás nem érdekli. Tervkölcönt nem akar jegyezni”. Volt olyan, akinek a villamoson hallgatták ki beszélgetését; a szegénységről beszélt, ezért élmunkásjelvényét visszavonták.

¹⁵ Az egyik élmunkásról azt bizonyították, hogy a gyáron belül klikket szervezett és a jó munkákat egymás között osztották szét, barátainak a darab-számot személyesen írta be; egyik élmunkást pedig kétszer hat liter borért juttatott előnyösebb munkához, ráadásul állandóan az Amerika hangját hallgatta.

¹⁶ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1949. 11/72. 1950. 11/71.

¹⁷ 2.600/1950. (III. 18.) Nehézipari M. számú rendelet a sztahanovista cím elnyeréséhez szükséges feltételek tárgyában.

2.500/1950. (III. 18.) Nehézipari M. sz. rendelet az élüzemek kijelölésének módszeréről.

„Bevezetés 1. A rendeletben megjelölt iparágak üzemei közül az üzem nyeri el az „Élüzem” címet, amely az iparáganként külön-külön megállapított célkitűzéseket eléri, illetve a legjobban túlteljesíti.

2. A verseny győztese elnyeri „A ... ipar Élüzeme” címet és a „Nehézipari miniszter vándorzászlaj”-t.

3. A győztes üzem a vándorzászlót és az élüzem címet a soronkövetkező versenyszakasznak eredményének kihirdetéséig tartja meg.

4. A verseny elbírálása negyedévenként az illetékes szakmai szakszervezetek részvételével történik.

5. alapfeltétel: hogy a vállalat termelési tervét és nyereségbefizetési előirányzatát teljesítse”.

¹⁸ A sztahanovista cím helyébe a Bánya és Energiaügyi miniszterium a Sztahanovista oklevelet léptette (50.06.07.) 625.480/1951. B.E.M. Sztahanovista oklevél adományozása. (Nehézipari Közlöny 3. sz. (június 7.) 22. p.). Ugyanígy sztahanovista oklevelet alapított a Könnyűipari miniszterium 50.06.17.)3.390/1951. Kip. M. Sztahanovista oklevél adományozása. (Könnyűipari Értesítő 24. sz. (június17.)

178. p.) Az Építésügyi szabályozás rögtön oklevéalapítással vette kezdetét (51.10.27.) 3.701/Sz/180 – 1/1951. É.M. Sztahanovista oklevelek adományozási jogának kiterjesztése. (Építésügyi Értesítő 43.sz. (X. 27.) 600. p. Helyesbítés: Uo. 47. sz.) Az, hogy a cím helyett oklevél alapításáról rendelkeztek nem vált általánossá, mivel a Közlekedés- és Postaügyi minisztérium a sztahanovista címek odaítélését még 1951-ben is szabályozta 140-9.040/12/1951. K. p.M. Sztahanovista címek odaítélése. (Közlekedésügyi Értesítő 21.sz. (június 22.) 134.p). Az Építésügyi és az Építőanyagipari minisztériumok 1952-ben pedig sztahanovista *kitüntetések* adományozásáról rendelkeztek 140/1952. É.M. Sztahanovista kitüntetések adományozásának szabályozása. (Építésügyi Értesítő 50.sz. (december 13.) 815. p.). 12/1952. Éa. M. Sztahanovista kitüntetés elnyerésének feltételei. (Építőanyagipari Közlöny I. sz. (március 21.) 7. p.). 1952-ben a Földművelésügyi minisztérium a mezőgazdaságban is megállapította a sztahanovista *szinteket* 51/1952. F. M. Mezőgazdaságban a sztahanovista szintek megállapítása. (Mezőgazdasági Értesítő 44. sz. (augusztus 16.) 559. p.).

¹⁹ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 8/54. Ld. még: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 78.109.1, 78.110.1. „Ótágú fém-színű csillag közepén az 1949-es címer. Fent láncon mondatszalg: „Sztahanovista” felirattal.” Anyag: fehér fém, réz,; technika: vert, zománcozott. Méret: H: 52 mm., á: 36 mm.

²⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 78.118.1. Szakma kiváló dolgozója – gépipar. Kiváló Feltaláló Jelvény (három fokozatú) I. sz.: 78.101.1, 78.101.2, 78.101.3. Kiváló Újító Jelvény (három fokozatú) I. sz.: 78.102.1., 78.102.2.

²¹ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 62.215.1.

²² Az MDP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Bp., 1951. (MDP) 87–95. pp. Az MDP KV-nek határozata a szocialista munkaverseny eredményeinek megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről. 50.01.25.

²³ Uo. „Sztahanovista mérnöknek, mesternek, művezetőnek, csoportvezetőnek kell tekinteni azt, akinek vezetése alatt az üzem, a műhely, a műhelyrész, a brigád termelési tervét mennyiségileg és minőségileg, iparágként külön meghatározott mértékben túlteljesíti; akinek vezetése alatt a selejt az előírson alul csökken, aki új munkamódszereket vezet be a vezetése alatt álló üzemben vagy üzembeszben, aki új gyártási eljárásokat honosít meg, vagy jobb szervezéssel elősegíti az üzem, a műhely jobb termelési eredményeit, a dolgozók széleskörű szakmai képzését és továbbképzését, a tapasztalatserét”.

²⁴ Uo.

²⁵ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 8/54.

²⁶ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1952. 3/14.

²⁷ SZKL. SZOT Bér és Termelés 1952. 4/20.

²⁸ Az 56/1951 (II.27) Minisztertanácsi rendelet 26. § (2) bekezdése értelmében az illetékes miniszter az egész népgazdaságra kiható jelentőségű újítás szerzőjének, az Országos Találmányi Hivatal előzetes hozzájárulásával sztahanovista oklevelet adományozhatott SZKL SZOT Bér és termelés. 1951. 22/150.

²⁹ SZKL. SZOT. Bér és termelés. 1953. 4/26.

³⁰ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 8/54.

³¹ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1954. 10/99.

³² SZKL. SZOT Bér és termelés. 1954. 10/98.

³³ 1952.06.08. SZKL. SZOT Bér és termelés. 1954. 10/99.

³⁴ SZKL. SZOT. Bér és termelés. 1949. 17/105; 1950. 11/74; 1950. 12/76; 1953. 9/62. (400 fős, 4 ágazatból vett minta alapján az élmunkások és sztahanovisták átlagéletkora 34,8 év; leggyakoribb életkoruk 36-45 év közé esik).

³⁵ *Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Bp., 1982. A 140-141. pp. táblázata alapján kiszámítható, hogy 40-50%-kal nőtt az adott életkor-kohorszoban a 30 és 40 éves kor között az értelmiségi, vezetői állásokat betöltők aránya, míg az ezt megelőző és követő életkor-kohorszobokban ugyanez az arány mindössze 20% körül mozog.

³⁶ *Kemény István*: Szociológiai írások. Szeged, 1992. 201–218. pp (továbbiakban: Kemény i. m.).

³⁷ A Budapestiek aránya az 1948-as élmunkáskongresszuson 71%, 1948-ban az összes élmunkás között 57%, 1949-ben a vegyipari élmunkások között 62%. SZKL. SZT 1–2/57.

³⁸ SZKL. SZOT. Szociálpolitika. 1949. 2/6; 1950. 4/14; 11/70; 1951. 3/11–12.

³⁹ MOL. (Magyar Országos Levéltár) XXIX-F-30. NIK. 46. doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947–48.

Javaslat az élmunkásoknak nyújtandó juttatásokkal kapcsolatban. 47.12.22..

⁴⁰ MOL. XXIX-F-30. NIK. 46.doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947-48.

⁴¹ „Szabad Nép” 1949. február 4. 7. p.

⁴² Földvári Rudolf szóbeli közlése.

⁴³ MOL. XXIX-F-30. NIK. 46.doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947-48.

Munkaügyi Főo. 1947. április 21.

Eplényi bányászoknak az igazgatóság 100 Ft értékű textiljuttatást ad (bányászholmik címszó alatt elkönyvelve).

MOL. XXIX-F-30. NIK. 46. doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947-48. 1948. május 10.

Versenyirodákön keresztül – zubbony (32 WM, 127 összesen), nadrág (31,117), ing (140,518), alsónadrág (14,52), bakancs (64,242), sapka (138,505), mellény (3,21), pulóver (10,40). Vö. WM létszám ugyanekkor 21467, NIK 91023.

⁴⁴ MOL. XXIX-F-30. NIK. 46.doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947–48. 48.05.10. Könyvosztás a versenyirodákön keresztül – Makarenko: Az új ember kovácsa c. könyvét.

⁴⁵ MOL. XXIX-F-30/164. WM újítási ügyek. 1947.03.10.

Az újévi rohammunkáért 3 liter bor, ill. ennek megfelelően 15 Ft 103 főnek helyszínen kifizetést nyert.

⁴⁶ MOL. XXIX-F-30/164. NIK Bérügyi o. WM. 48.11.23.

⁴⁷ SZKL. SZOT. Bér és termelés. 1949. 13/77.

⁴⁸ SZKL. SZOT. Szoc.pol. 1949. 5/19; 1950. 6/22; 1952. 4/14; 1952. 4/15; Üdülési és szanatóriumi Főig. 1953/54. 1/3-4.

⁴⁹ Az első élmunkás kongresszus küldöttei közül 450 volt MDP tag és 7 volt pártönkivüli. SZKL. SZT. 1–2/57.

⁵⁰ Amikor a sztahanovisták munkájával kapcsolatban családsokról beszélnek, akkor egyrészt csak a csússztahanovistákról beszélnek (a sztahanovisták 1-2 ezreléke), másrészt elfeledkeznek arról, hogy az a tény, hogy a munkások alá dolgoznak és kiváló körülményeket biztosítanak neki nem zárja ki, hogy jó munkás. A munka részekre bontása – amit maguk a sztahanovisták tettek meg – már sokhelyütt a futószalagszerű termelésre való átállás előjátéka volt. A leegyszerűsített feladatsorok szakmunkások (általában sztahanovisták) kísérletezései alapján elkészítettek és csak utána kerültek be a technológiai utasításokba. „A valóságban a munkás feladatát nem fent dolgozzák ki, hanem lent a helyszínen...” Kemény I. i.m. 69. p.

⁵¹ SZKL. SZOT. Bér és Termelés 1949. 16/99.

⁵² SZKL. SZOT. Szervezés. 1952. 12/75.

⁵³ Akiknek leegyszerűsítő kétpólusú vagy hierarchikus társa-

dalomszemlélete nem sokban különbözik néhány társadalomtudósétól. Erről lásd. Kemény I. i.m. 154–159. pp.

⁵⁴ SZKL. SZOT Közgazdaság 1949 16./101.

⁵⁵ L. Szerk. *Darvas Pálné, Klement Tamás és Terjék József*. Kossuth-díjasok és Állami díjasok almanachja 1948–85. Bp., 1988, 129. p., 129–133 pp.

⁵⁶ Pióker Ignác kitüntetései. Magyar Nemzeti Múzeum. Éremtár. (I. sz.-ok) Élmunkásjelvény 90.18.1, Sztahanovista j. 90.19.1, sztahanovista j. 90.20.1, Kiváló Feltaláló ezüst fokozat 90.21.1, 90.21.2, Kiváló Feltaláló arany fokozat 90.22.1, 90.22.2, Kiváló Dolgozó 90.23.1, Szakma Kiváló Dolgozója (gépipar) 90.24.1, Szakma Kiváló Dolgozója (gépipar) 90.25.1, A Gépipar Kiváló Dolgozója, 90.26.1., Kiváló dolgozó (miniatűr is) 90.28.1., Kiváló Dolgozó 90.29.11., Kiváló Dolgozó 90.29.12., Kiváló Dolgozó 90.29.13., Kiváló Dolgozó 90.29.14., Kiváló Dolgozó 90.29.15., Kiváló Dolgozó Kiváló Dolgozó 90.29.16., Kiváló Dolgozó 90.29.17., Kiváló Dolgozó 90.29.18., Magyar Munka Érdemrend bronz fokozat 90.33.1., Munka Érdemérem 1959 90.34.1., Munka Vörös Zászló Érdemrend 1977 90.35.1., Emlékérem „Erzsébet híd” 90.38.1., 90.39.1., A Szakszervezetért 90.40.1, Owf Kwiatyi Turystica 1976 Wroclaw 90.41.1.

Más kitüntetései is voltak:

- Magyar Népköztársasági Érdemrend V. o. (1951)
- Szocialista Munka Hőse (1953)
- Magyar Népköztársaság Érdemrendje (1953)
- Munka Érdemrend arany fokozata (1968)
- Felszabadulási Jubileumi Emlékérem (1970)
- Április Negyedike Érdemrend (1985)

⁵⁷ SZKL. SZOT Bér- és termelés 1949 13/82.

⁵⁸ Számításaink a Kossuth-díjasok almanachja alapján.

⁵⁹ 1949. évi 12. számú törvényerejű rendelet „Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdemérem” alapításáról. (49.10.26.)

1§. (2) Érdemrendnek 5 fokozata van: I, II, III, IV, V.

(3) Az Érdeméremnek 3 fokozata van: arany, ezüst, bronz.

Leírásuk: TVRGY 1950. I.kötet 151. o. Magyar Népköztársasági Érdemrend és

Érdemérem Alapszabályai. 3 §. M.N. Érdemrend és Érdemérem leírása.

Uo. 152. p: Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem leírása.

Uo. 153–154. pp.: kitüntetések viselési sorrendje.

⁶⁰ Viselési sorrendjük a következő lett: 1. Magyar Népköztársaság Érdemrendje, 2. Magyar Népköztársasági Érdemrend I. fokozata, 3. Kossuth Érdemrend I. osztálya, 4. Munka Vörös Zászló Érdemrend, – Vörös Zászló Érdemrend. A Magyar Népköztársaság Érdemrendjét és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét nemcsak egyes személyek, hanem vállalatok, hivatalok, és egyéb intézmények részére is adományozták. Az Elnöki Tanács 1953. évi 5. sz. határozata a Magyar Népköztársaság kitüntetései alapszabályának kiegészítéséről. V.

⁶¹ 1953. évi V. törvény egyes kitüntetések alapításáról. 2 §.

⁶² „Szabad Nép” 1953. október 27. 1. p.

⁶³ 1949-ben az élmunkások, kiváló munkások és a munkaérdemrendesek, illetve érdemremesek aránya a következő volt: 2484/105. SZKL. SZOT. Közgazdaság 1949. 16./100. Itt kell megemlíteni azt is, hogy amíg 1950-től-51 májusáig kiadtak 21000 sztahanovista oklevelet, és 3271 sztahanovista jelvényt, addig Népköztársasági Érdemrenddel és Érdeméremmel, illetve Munkaérdemrenddel 1950 január és 1951 március között együttesen csak 1687 főt tüntettek ki, és ebből is csak 617-et az ipar területén. SZKL. SZOT. Bér és Termelési Osztály 23/158.

⁶⁴ MKP. 27. A Szociáldemokrata Párt XXXIV. Kongresszusán elfogadott akcióprogram Magyarország újjáépítésére. 1945 augusztus 18–20 pp.

⁶⁵ MDP. Az MDP KV határozata a szocialista munkaverseny eredményeinek megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről. 1950. január 25. 94. p.

⁶⁶ MOL. XXIX-F-30. NIK. A munkaversennyel kapcsolatos hírverési feladatok.

„fontos ... hogy minden üzemben a hangadók a verseny gondolatát magukévá tegyék. De ezek a dolgozók olyanok legyenek, akik nem csak beszélnek, hanem dolgozni is tudnak és van becsületük a társaik előtt. Ha ezeket a mi embereinknek nyertük meg, akkor az egész mozgalom meg van alapozva, mert a felsőbb vezetést a magunk számára már könnyebb megnyerni”.

⁶⁷ SZKL. SZT 1948. 26/180. Prop.o. A díjazás agitációs szempontjai. „Propagandánkat döntő módon a személyek és a brigádok népszerűsítésére fogjuk beállítani”.

⁶⁸ 1949-ben 340 000 példányban jelent meg. Ugyanekkor a „Népszava” 50 000 példányban. SZKL. SZT. 28. doboz. Kulturagit-propaganda osztály. Népszava Bizottság ülésén felvett jegyzőkönyvek, 1949 június 23. A „Szabad Nép” önköltsége ekkor 29 Ft 80 fillér, a Népszaváé 56 Ft 4 fillér volt.

⁶⁹ Az 1948-53 közötti „Szabad Nép” évfolyamokból számítógépes adatbázist hoztunk létre. (Tact 2.1. Gamma) tartalomelemző program alatt használható (ASCII formátumban). (Az adatbázis jelenleg 2.5 Mbyte (2.5 millió karakter) adatot tartalmaz.) A tartalomelemző program segítségével kiválasztottuk a legtöbbet említett sztahanovistákat. Hipotézisünk szerint ők képezik a *csúc sztahanovisták rétegét*. Az ő propagandaarcuk hasonul a legjobban az elképzelt szocialista emberhez és ők kapják az élmunkás és sztahanovista kitüntetéssel járó legmagasabb anyagi és erkölcsi juttatásokat. Ők a következők (emlétséik számával): Muszka Imre esztergályos WM Gyár, 66 említés, Loy Árpád bányász Alberttelep 51, Gazda Géza művezető, WM Gyár 45, Röder Béla esztergályos WM Gyár 45, Pióker Ignác gyalus Egyesült Izzó 34, Szodorai István esztergályos, WM Gyár 33, Tajkov András bányász Tatabánya XIV-es akna 31, Pozsonyi Zoltán kőműves Magyar Gyárépítő NV 26, Horváth Ede esztergályos, Győri Vagon 25, Deák János művezető, MÁVAG 23, Szőcsei Sándor kovács, MÁVAG 20, Lengyel József vasutas Ferencvárosi Pályaudvar 15, Porubszky Lajos esztergályos Győri Vagon 13, Knechtl Nándor esztergályos WM gyár 12, Margóczy István olvasztár Ózd 10, Panyi Ferencné szövönő, Magyar Pamutipar 10, Tóth III. János vasutas Miskolc 10, Fábik József kőműves Magyar gyárépítő NV Mohács 10, Kugler Lajos hengerész Diósgyőri Kohászati Művek 9, Süveges Dániel traktoros Surjáni ÁG 9, Varga Barnabás vágár, Tatabánya XIV-es akna 9, Bunda János ács Hejőcsabai Cementgyár 8, Mislóczy Mátyas olvasztár Diósgyőri Kohászati Művek 8, Bordás András esztergályos WM Gyár 7, Tóth László traktoros 7, Wekerle Irén kábelalakó Standard Gyár 6, Elekes Ferenc vágár 6, Jánosik János magkészítő Ganz Hajógyár 6.

⁷⁰ „Szabad Nép” 1948. május 14. 2. p.

⁷¹ „Szabad Nép” 1948. május 14. 2. p. Az MDP programjáról. az élmunkások jutalmazásáról, a jobb és olcsóbb áruelosztásról tárgyalta a közigazgatási bizottság.

⁷² „Szabad Nép” 1948. április 22. 4. p.

⁷³ „Szabad Nép” 1948. június 2. 2. p. A Szaktanácstól igényelhetők.

⁷⁴ „Szabad Nép” 1950. február 4. 8. p. 1950. február 7 től 17 óra 50 perckor a Termelési híradóban. A műsört a Magyar Rádió Aktuális osztálya készítette.

⁷⁵ Az ötlet a SZOT-ban született. SZKL. SZT 1948. 26/180. Prop.o. A díjazás agitációs szempontjai

⁷⁶ „Szabad Nép” 1950. február 22. 7. p. Többek között Muszka Imre, Horváth Ede esztergályosok és Pozsonyi Zoltán kőműves kívánhatott.

⁷⁷ A többször megrendezett Újítók Kiállításán szovjet sztahanovisták mellett a magyar sztahanovisták is bemutatták munkamódszerüket. „Szabad Nép” 1949. október 7. 7. p., 1949. október 8. 7. p., 1949. október 9., 1949. október 11. 4. p., 1949. november 16. 5. p. 1950. február 3. 8. p. Az Ötéves Terv kiállításán, külön termet, kaptak a sztahanovisták, ahol kiállították fényképeiket. A Kongresszusi Teremben. „Szabad Nép” 1951. augusztus 18. 1. p. Kifejezetten sztahanovista kiállítást is rendeztek, ahol Pióker Ignácról, az ország legjobb gyalusáról, Margóczy István Kossuth-díjas olvasztárról, Pozsonyi Zoltán Kossuth-díjas kőművesről nézettek filmet a látogatók. „Szabad Nép” 1952. szeptember 1.

⁷⁸ (Szerk.: *Molnár István*). Rövidfilmek. 1945–1960. Bp., 1979. 1950: A munka hőse (a Győri Fonógyár egyik munkásnője Sztálini-műszakban). Új utakon az építőipar (Pozsonyi Zoltán). Vasutas sztahanovisták. 1951: Bányászok (Petőfi bánya). Gyorsvágás (Muszka Imre). Magyar Filmintézet Könyvtára IP 245 5 kópia. Gyártás: 1951. február 20. 338 méter. Olvasztárok. 1952: Nőmunkások.

⁷⁹ Molnár Aurél, a Rádió Aktuális osztályának munkatársa, propagandafüzet író közlése. A sorozatban összesen 35 füzet jelent meg 2-6 iv terjedelemben, 2060-5060 példányban.

⁸⁰ A propaganda füzet által sugallt fokozatos előrehaladás képe jól illeszkedik Kemény István szociológiai vizsgálataihoz, amelyben két csoportot különít el a munkások között a munkások társadalomképéről szólva: Egyik csoport szerint piramisszerű, melynek alján a legképzetlenebb és legrosszabb körülmények között élő munkások vannak, tetején a legképzettebb és legjobb körülmények között élők. Lépcsőfokról lépcsőfokra haladni kitartó szorgalommal és tanulással lehet. A másik csoport legfőbb értéknek a fizikai munkát tartja, de nem nehézsége, hanem produktivitása miatt. *Kemény István*: Velük nevelkedett a gép. Bp., 1990. 155. p. A Szovjetunióban járt például Muszka Imre (a magyar ajándékokat vitte Sztálin születésnapjára), Pióker Ignác, Deák János.

⁸¹ *Homoródy József*: Rózsi Ferencné Kossuth-díjas sztahanovista szövegű, Bp., 1952. 5.p

⁸² *Déry Károly*: Szodorai István Kossuth-díjas esztergályos, Bp., 1953.34.p

⁸³ *Homoródy József*: Rózsi Ferencné Kossuth-díjas sztahanovista szövegű. Bp., 1952.

⁸⁴ *Déry Károly*: Hogyan teljesítette Pióker Ignác 23 hónap alatt az ötéves tervet? . Bp., 1952. 42. p.

⁸⁵ *Fazekas Márton*: Deák János Kossuth-díjas művezető élete, mozgalmá és munkamódszere, Bp., 1952. 37. p.

⁸⁶ *Zolnay Vilmos*: Pióker Ignác, az ország legjobb gyalusa, Bp., 1951.13. p.

⁸⁷ *Egry Irén*: Bunda János Kossuth-díjas ács, Bp., 1953. 21. p.

⁸⁸ Uo. 4. p.

⁸⁹ *Déry Károly*: Hogyan teljesítette Pióker Ignác 23 hónap alatt az ötéves tervet? . Bp., 1952. 40. p.

⁹⁰ Uo. 11. p.

⁹¹ *Fazekas Márton*: Deák János Kossuth-díjas művezető élete, mozgalmá és munkamódszere, Bp., 1952. 3. p.

⁹² „Szabad Nép” 1948. március 17. „Emitt Bajor Gizi beszélget Varga Barnabás ormospusztai bányásszal, amott Rákosi elvtárs fog kezét Ambrus Terézszel. Bayer Oszkár vasesztergályost, a Diósgyőri Vasgyár háromszoros munkahősét Gerő, Rajk és Major Tamás veszi körül.

⁹³ *Déry Károly*: Szodorai István Kossuth-díjas esztergályos, Bp., 1953. 46. p.

⁹⁴ Jakab Sándor, sztahanovista esztergályos, a Győri Vagongyár dolgozója visszaemlékezése.

⁹⁵ Bácsi József, a WM Gyár esztergályosa, a Csepeli Központi Munkástanács elnökhelyettese visszaemlékezése.

⁹⁶ Földvári Rudolf visszaemlékezése.

⁹⁷ Interjú Bácsi Józseffel, a Csepel Vas- és Fémművek Központi munkástanácsának elnökhelyettesével. In: Szerk. *Kozák Gyula és Molnár Adrienne*, Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni. Bp., 1993. A történetet a vele készített interjúnkban megismételte. Bordás ügye: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára. 1956-os fond. (Nagy József és társa. 1991/1957. Bp.-i Fővárosi Bíróság).

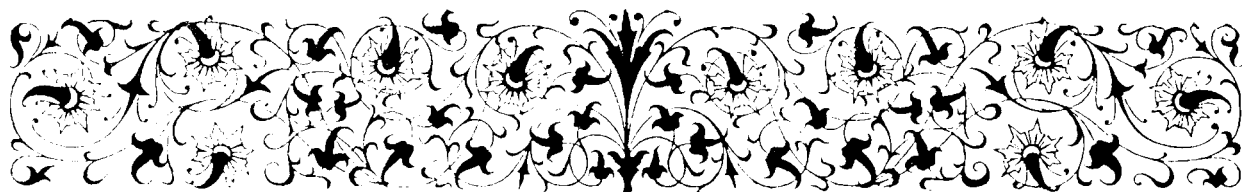
⁹⁸ Fegyveres csoportok élén álló sztahanovista volt például Angyal István, Bárány János, Nickelsburg László. Az 1956-os események miatt halálra ítélt sztahanovisták Géczin kívül: Gábor Péter, Kovács Dezső, Motzer Nándor. (Szerk.: *Hegedűs B. András*). 1956 Kézikönyve. Bp., 1996.

⁹⁹ Géczy József pere. OSZK Kézirattára. 1956-os fond. (2655/1975. Bp. Fővárosi Bíróság). Géczy József életrajza. In.: 1956-os Intézet 1956 utáni periratok gyűjteménye.

¹⁰⁰ 1958. november 7. Géczy perirat 36. o. Az utolsó szó jogán.

¹⁰¹ 1958. november 7. Géczy kegyelmi kérvénye. Géczy perirat.

¹⁰² Milei Ferenc esztergályos, Muszka Imrével dolgozó ifjúmunkás visszaemlékezése.

EGY FÉMTOK ÜZENETE

Balassa Géza professzortól, a Szlovák Tudományos Akadémia Archeológiai Intézete munkatársától 1957-ben hallottam először arról, hogy Besztercebányán őrzik a világ egyetlen II. Rákóczi Ferencről készült mellszobrát. Az 1907-ben Zólyomban felállított szobrot 1918 után a Csehszlovák Köztársaság vezetése által hozott döntés értelmében, eltávolították.

Az eltávolítással kapcsolatban a professor úr csak annyit mondott, hogy a szobrot egy városi gazda (akinek a nevét már nem tudta) rejtette el a városháza udvarán található gazdasági épületek egyikének a lépcsője alá, szénába.

Amikor Balassa Géza Zólyom városától megbízást kapott egy múzeum rendezésére (amely 1944-ben nyílt meg) a szoborról még semmit sem tudott. A múzeum megnyitása után véletlenül találták meg a szobrot és a háború miatt a zólyomi vár kápolnájában rejtették el. Később az a veszély fenyegetett, hogy átöntik aktuális szoborrá, s így a szobor végleg eltűnik.

A szobrot 1967-ig rejtgették, majd átszállították Fülekre, ahol az ottani múzeum udvarában helyezték el. A szobrot azért adták át Füleknek, mert úgy hírlett, hogy az új gimnáziumot II. Rákóczi Ferencről nevezik majd el, és a szobrot az épület előtt fogják felállítani. Végül csak 1969. május 31-én, Borsiban állították fel.

Dr. Balassa Géza professor úr levélben elküldte címemre az 1907-ben leleplezett zólyomi II. Rákóczi Ferenc mellszobor alapzatában fémtokban elhelyezett dokumentumok teljes szövegét, másolatban.

A következő iratokról van szó:

Az első dokumentum 1907. június 2-án, Zólyomban kelt, címe: II. Rákóczi fejedelem szobra. Az irat a Rákóczi és társai hamvainak 1906. évi hazahozata-

lát, valamint Rákóczi Ferenc emlékének megörökítését mondja el. Ebből kiderül, hogy a szobor elkészítése a magyar mozdonyvezetők érdeme. Mihajlovits Sándor a szegedi Rókus fűtőház főnökétől és Schemmel György mozdonyvezetőtől ered az eszme, hogy a magyar mozdonyvezetők összessége szobrot állítson a dicső Fejedelemléleknek, iránta érzett kegyeletük jeléül.

Az országos szövetség elnöke Petheő Tivadar tudomást szerzett a dologról, és tisztársaival együtt szűkebb körben tárgyaltak az eszme kivihetőségéről. – Az 1906. évi december havában megtartott szövetségi választmányi ülés elé konkrét indítvány alakjában került a Rákóczi szobor ügye és jóleső érzéssel jegyezzük fel, hogy az indítvány egyhangúlag elfogadottat.

További kérdést képezett, hogy hol állíttassék fel a szobor. A zólyomi fűtőház érdemes főnöke Havas Dávid főmérnök hatásos beszédben győzte meg a választmányt arról, hogy a szobor legméltóbb helye Felső-Magyarország egy oly városa lenne, melyhez a nagy fejedelem emlékéét történelmi tradíciók fűzik, amelyben egyúttal számos mozdonyvezető állomásoznék. A választmány végül alapos megfontolás után Zólyom sz.kir. városban állapodott meg.

A szoborbizottság megrendelése alapján Mayer Ede akadémiai szobrászművész a szükséges helyszíni tanulmányok után nyomban hozzálátott a szobor mintázásához; az 1907. év február hó 12-én bemutatott mintát pedig Zala György és Telcs Ede a kiváló szobrászmesterek részvételével összeült zsűri magas színvonalon állónak, kivitelre alkalmasnak találta és ércöntésre az engedélyt megadta.

II. Rákóczi Ferenc Fejedelem szobra leleplezőkor
1907. június 2-án, Zólyomban

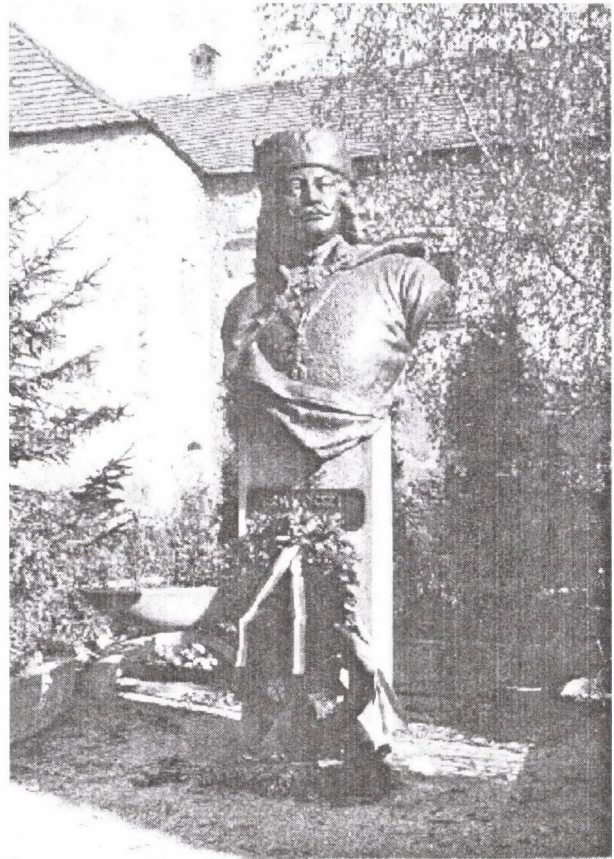
Az irat aláírói: Kovács Gyula a mozdonyvezető szövetség titkára, Birkmayer József a szoborbizottság elnöke, Petheő Tivadar a mozdonyvezető szövetség elnöke, Skrovina Mátyás Zólyom város polgármestere, Várnagy Géza zólyomi bizottsági titkár, Szenes Pál a zólyomi bizottság elnöke, ? Ferenc városi főjegyző zólyomi városi bizottsági tag.

A szobor ünnepélyes átadása 1907. június 2-án történt. A június 1-jétől 4-ig tartó ünnepséget a Mozdonyvezetők Országos Szövetsége rendezte. A második dokumentum az ünnepélyre szóló meghívót tartalmazza, mely egyúttal a négy nap programját is leírja.

II. nap június 2-án

Ébresztő zene reggel 7 órakor. Gyülekezés de. 9 órakor a városháza előtt. Délelőtt 10 órakor díszközgyűlés a városháza dísztermében.

Délelőtt 11 órakor felvonulás a szoborhoz. Fél 12 órakor szoborleleplezés. A mozdonyvezetők család-

Az újrafelállított szobor Borsiban 1969. május 31-én

jainak a hölgytagjai nevében egy zólyomi kartársunk leánya teszi le kegyeleti koszorúját. A leleplezési ünnepély után társasébed. Délután 5 órakor kirándulás Szliácsra, társasvacsora és táncmulatság.

A fémtok harmadik dokumentumának címe: II. Rákóczi Ferenc-szobor alap javára 1907. március 20-tól május 20-ig befolyt összegek nyugtázása:

	<i>korona</i>
Hauke Ferenc, Pozsony	20,20
Kirják Bertalan, Pozsony	12,60
Varhanek Sándor, Varasd	1,00
Szántó Zsigmondné, Arad	12,00
Korsósy László, Miskolc	1,00
Gozsó Ferenc, Palánka	2,00
Molnár József, Debrecen	23,00
Horváth Ferencné úrasszony, Cegléd	17,70
Budai Lajos, Nagyszeben	21,00
Rianka Emil, Palánka	4,00
Hanacsek Gusztáv, Ruttká	3,00

Odervald István, Sátoraljaújhely	5,90	Mándics Pál, Keszthely	20,00
Szűcs Sándor, Károlyváros	19,00	Markocsán Sándor, Munkács	28,00
Barna Árpád, Dobsina és Pelsőc	11,00	Tóbiás Imre, Esztergom	14,00
Imre János, Fülek	7,00	Kaszás Sándor, Arad- csanádi vasút	26,90
Losonczy József, Szolnok	5,00		
Sáry János, Temesvár – fűtőház	61,00	A szövetség gondnoka: Braun Tivadar	
R. Szántó Kálmán, Segesvár	8,00		
Kárpáti József, Királyháza	31,90		

Lukács József

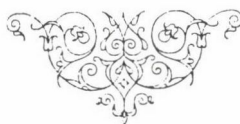
IRODALOM

1. „Mozdonyvezetők Lapja” – 1907. június 1. – III. évf., 6. sz. Budapest.

2. „Lukács József: Mozdonyvezetők adományozták Zólyomnak a bújdosó fejedelem mellszobrát.

Szentendre és Vidéke” – 1992. szeptember 15. – VI. évf. 18. sz. Szentendre.;

3. Lukács József: A bújdosó fejedelem mellszobra. „Keleti Napló” – 1993. január – 4. évf. – Kassa Košice.;

SZERKESZTŐSÉGI HÍREK

Szerkesztőségünk tudományos anyaggyűjtéshez keres különböző korokból származó fényképfelvételeket rendjelek és kitüntetések tulajdonosairól, elismerések átadásairól.

A fényképeket reprodukálásuk után visszaküldjük tulajdonosaiknak.

Pandula Attila

Schlamch Lőrinc bíboros, nagyváradai püspök ►

SCHMALCZ FRIEDRICH ERDÉLYI KAMARAI SPÁN CÍMERE JÁNOS KIRÁLY ARANYFORINTJAIN

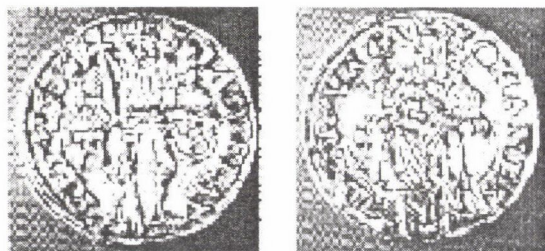
A magyar pénzeken a verdejegy-mesterjegy rendszer Zsigmond király uralkodása alatt a XV. század első évtizedeiben állandósult. A verdejegy, a város – ahol a pénzverde működött – nevének kezdőbetűje az érme hátoldalán, szemből nézve az éremképtől balra, míg a mesterjegy, a pénz kibocsátásáért felelős személy nevének kezdőbetűje az éremképtől jobbra helyezkedik el.¹ A címerek elterjedésével gyakorivá vált, hogy a nevek kezdőbetűje helyett a város, vagy a pénz kibocsátásáért felelős tisztviselők családi címérét vészték rá a verőtőre, mint azonosító jelet. A magyar pénzek verdejelei közül még napjainkban is igen sok az azonosítatlan, van közöttük betű és címer egyaránt.

Pénzeink verdejeleivel numizmatikus elődeink közül Pohl Artur foglalkozott a legtöbbet, egységes rendszerbe foglalta a középkori aranyforintokat és az aprópénzeket.² Munkájának nagy érdeme, hogy a rendszerbe felvette azokat is, amelyeket nem tudott azonosítani, így utólag azt bármikor kiegészíthetjük, pontosíthatjuk.

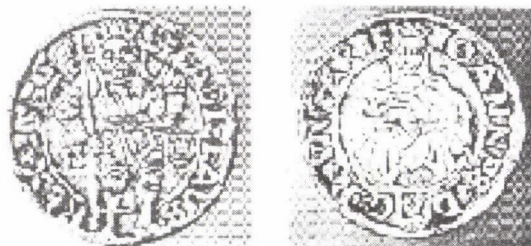
János király aranyforintjai között azonosíthatatlanként szerepel Pohl Arturnál az a mesterjegy, ahol két változatban a nagybányai és a kolozsvári 1535-ös évszámú vereteken címerpajzsban egy lebegő helyzetű korona látható.³ A Nagybányán vert aranyforinton a város nevének kezdőbetűje (N) a verdejegy, a kolozsvári pénzverdében készült érméken viszont a város címere a verdejegy (1. ábra).

A lengyel életrajzi lexikon adatai szerint⁴ Schmalcz Friedrich (megh. 1537 körül) az elszász-lotharingiai Weissenburgból érkezett 1510 körül Poznanba, ahol az egyik legjelentősebb nagykereskedő lett. A poznani városi tanács munkájában előbb esküdtként, majd elnökként vett részt, végül polgár-

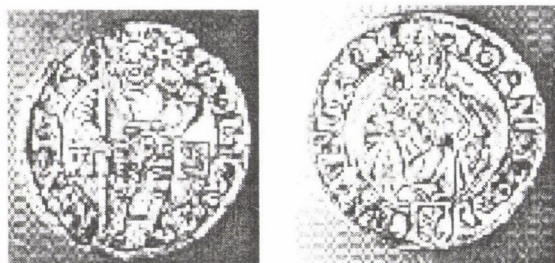
mesterként tevékenykedett. Széleskörű kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett Európa nyugati, keleti és déli részén egyaránt.

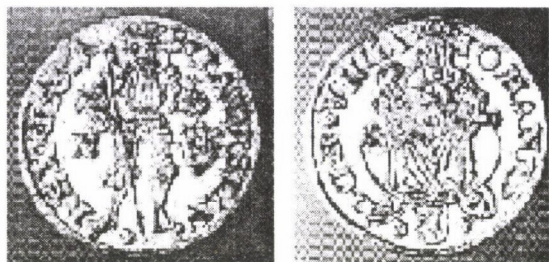
N3-3

N4

N8-4

N10

1. ábra

A nürnbergi állami levéltárban található egy Schmalcz Friedrichtól származó levél, amelyet 1535. március 13-án írt Nagybányáról nürnbergi ismerősének, Flick Bertalannak.⁵ Ebben a levélben arról is beszámol, hogy János király neki adományozta Nagybányát és az aranykamarát egész Erdélyben. A levelet úgy írta alá, mint erdélyi kamaraispán és pecsétjével látta el. A pecsét meglétének és épségének megállapítása végett felvettem a kapcsolatot a nürnbergi levéltárral, ahonnan fotónegatívot kaptam a pecsétről.⁶

A hátoldalra nyomott papírfelzetes gyűrűspecsét jó állapotú, a rajta levő címer egyértelműen azonosítható: a reneszánsz pajzsban egy lebegő helyzetű korona látható (2. ábra).

2. ábra

A levél tartalma és a rata levő pecsét alapján megállapítható, hogy a nagybányai és a kolozsvári pénzverdében 1535 évszámmal János király nevével vert pajzsban korona mesterjegyű aranyforintokat Schmalcz Friedrich kamaraispán verette.

Soós Ferenc

JEGYZETEK

1. Pohl Artur: Zsigmond király pénzverése. „Numizmatikai Közlöny” 1967–68 (66–67 évf.) 49. p.

2. Pohl Artur: Ungarische Goldgulden des Mittelalters. Graz 1974; (továbbiakban: Pohl i.m.) U.o.: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters. Graz, 1982.

3. Pohl i.m.: Nr. N3-3, N4, N8-4, N10.

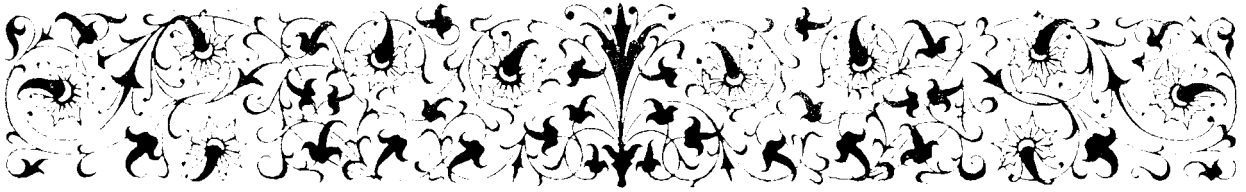
4. Prof. dr. Henryk Markiewicz, a lengyel életrajzi lexikon

(Polski Słownik Biograficzny) főszerkesztőjének közlése, amit ezúton is megköszönök.

5. Staatsarchiv Nürnberg. Fürstentum Ansbach, Brandenburg. Literalien Nr. 1050, Prod. 38. Közölve: Pataki József: Domeniul Hunedoara la inceputul secolului al XVI-lea. Bucuresti 1973. 286. p.

6. A nürnbergi levéltár főtanácsosának, Dr. Rechter úrnak ezúton is megköszönöm a pecsétről küldött fotónegatívot.

KISEBB ROVATOK

HOGYAN SZÜLETIK A CÍMERESLEVÉL?

Gondolatok Kóta Péter: Címerlevelek diplomatikája, 1526–1849 című doktori értekezéséhez

Folyóirat hasábjain ritkán fordul elő doktori értekezések szemléje. Részint a szakmunka nehezebb hozzáférhetősége, részint pedig annak reménye miatt, hogy az arra érdemes kutatások előbb-utóbb könyv formában válhatnak közkinccsé. – Am 90-es éveink még az akadémiai sorozatokat is megszakító kiadói válsága indokoltá teszi, hogy egy-egy úttörő egyetemi kutatásra ekként hívjuk fel a szakma figyelmét.

Ez áll Kóta Péter 1991-ben benyújtott szaktanulmányára: *Címerlevelek diplomatikája, 1526–1848*. A szerző joggal említi, hogy a kancelláriai ügyvitel e kései szakaszában majdhogynem anakronizmus „diplomatikát” említeni. Mégis, a hagyományos oklevélformula mindvégig velejárója maradt a társadalomújítás ügyintézésének, egészen 1848-ig. A nemesítéseknek többé már nem is konstitutív, mint pusztán laudatív végszakaszát – 1867–1918 – is beleértőn.

Kóta Péter e szakműve mégsem e diplomatikai vonatkozásában perdöntő. Elsőként tárja fel a Kancellária ama ügyviteli gyakorlatát, amely a Helytartótanács és a megyei igazgatás nem mindég egyetértő keresztüzében a XVI–XIX. század magyar társadalomalakulásának talán leghívebb, ámbar csak alig elemzett tükre.

Az alapozott társadalomlélektani felmérés eddigi teljes hiánya egy kisiklott megközelítésből adódik: a sajátos magyar nemesítési rendszert jobbadán csak a közjogi, heraldikáját pedig főként csak esztétikai megítélésében vizsgálják. Mindkét szempont csupán felületi: az armalista alig – és döntő módon szinte sohasem – szólott bele a közügyekbe, heraldikai igénye pedig sommás, kivitelezésében többnyire pontatlan és hevenyészett, ami a legilletékesebbeket is – mint Csoma, vagy Áldásy – jócskán feszélyezte.

Gyökeresen változhat ellenben a felmérés egy a társadalomképződés erővonalainak menetén való

megközelítésben: ki, mikor, miért és mennyiért nyert címereslevelet, ezzel bejutván nemcsak „az alkotmány sáncaiba” – miként a közhiedelem hirdette volt – hanem sokkalta inkább a társadalom képlékeny életébe. Nem a politikai értelemben vett *natio*, hanem az etnikum nemzetépítő szintjén. Méltán használta a közszej a *populus Werbőczianus* kifejezést.

A fenti ténymegállapítások a már kézbesített címereslevelek egyre sztereotipabb szövegezéséből csak bujtatva tűnnek elő, míg mélylélektani társulásokukat sokkalta inkább a kérelmezési beadványok tükrözik. Kóta Péter éppen ezt a jogilag „átmeneti szakaszt” vette vizsgálat alá, annak részben törtető-csörtető, részben ügyviteli kihívásokra válaszoló motivációja szerint: vallási, vagy nemzetiségi megoszlás, köztisztviselő-hiány, avagy a megyebeli egyensúlytartás igyekezete, illetve a közzolgálati tartósság figyelembe vételével.

A 138 gépelt oldalnyi szöveg számos kérdést hagy tudottan nyitva, „ez szinte külön tanulmányt érdemel” megjegyzéssel. Így az indigenatio, az „et per eum” formula, vagy a kihirdetési feltételek tekintetében. Mindez valóban megkülönböztetett társadalomtörténeti figyelmet érdemelne és az olvasó ösztönösen érzi, hogy e felvetésekre Kóta Péter tudna is válaszolni. S hogy ez szükséges lenne, az is bizonyos: Kóta Péterre még jelentős publikációs feladatok – erősítsük: kötelezettségek – várnak. Társadalmunkra pedig az, hogy ennek véghezvittét és kiadását számára lehetővé tegyünk. – Figyelemmel a sekély, nemegyszer pornográf kiadványok hazai burjánzására, a kiadói politika felelősei – ha ilyenek adódnak – méltán szégyelhetik magukat és tevékenységüket nemcsak a selejtért, amit útfélen és metróállomáson garmadával kínálnak, hanem azokért a szakművekért is, amelyek kéziratban maradnak, vagy még kéziratá sem érlelhetnek az eleve elcsüggesztett szerzők.

Foglaljuk még össze Kóta Péter újközéletű téziseit a nemesítések „előéletének” évszázados távlatban kialakult, eddig csak érintőleg ismert folyamatáról, amelynek főbb stációi a kérelmezés, az érdekek elbírálása, a címer-inspektor szerepe és hivatali működése, az oklevél-szöveg szemantikája és az egyedi archetípusokból mindinkább sztereotip formulákra szűkülése, nemkülönben a taksa-lerovás és a vármegyei kihirdetés két záró aktusa.

E logikai sor számos kitérőjében szó kerül még „különleges esetekről”. továbbá az illetéktelenül „kikölcsönzött” címer-motívumokról, valamint a Kancelláriának és a Helytartótanácsnak a nemesítési po-

litika szintjén egymást keresztező, „övalatti” párharcáról is. Hajdanvolt társadalmi rendszerünknek szinte egészéről, minden elitképző igéretével és minden sunyin visszaélő hátulütőjével. Társadalmi megoldás szempontjából sem jobb, sem rosszabb korszak nem volt a mainál, csak talán „másként” volt jó, vagy rossz. S volt benne egy ma jobbadán hiányzó stabilitási faktor. – Mindenesetre, négy évszázadon át rendületlenül tartotta magát, ami önmagában is indokolja társadalmi szilárdságát. „Kivonulásához” jó 400 év kellett, ami tízszerre hosszabb szakasz, mint egy rossz 40...

Vajay Szabolcs

„HUSZÁROK”

Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

1996. június 27-én nyílt meg a Hadtörténeti Múzeumban a „Huszárok – egy könnyűlovas csapatnem évszázadai” című kiállítás. A kiállítást rendező *Ságvári György* által írt ismertetőből – mely a megnyitóra jelent meg – megismerhetjük e jellegzetesen magyar csapatnem történetét, s megérthetjük miként és miért vált a huszár legendává, s magyar hadi vitézség szimbólumává.

Elsősorban a kiállítás tárgyi világát szeretném bemutatni, azt az évszázadokat átfogó tárgykultúrát, amelynek sajnos csak egyes részletei maradtak ránk, s amely történeti, ipartörténeti, társadalomtudományi és egyéb tudományos vonatkozások mellett őriz valamit a kor hangulatából is. A tárgyak emlékeztetnek minket egykori viselőikre, használóikra.

A történeti segéd tudományok oldaláról közelítve meg e tárgyi világot, a Hadtörténeti Múzeum struktúrájában egy segéd tudományi területnek általában egy gyűjteménye felel meg. Mivel azonban a múzeum elsősorban hadtörténettel kapcsolatos tárgyakat gyűjt, viszont a kiállítás koncepciója az volt, hogy a „huszár-jelenség” teljes képe kirajzolódjon a néző szeme előtt, vagyis a huszár mint népművészeti alak, mint színpadi hős, mint a legendák, sőt mesék tárgya is megjelenjen, ezért számos nem hadtörténeti jellegű tárgyat más múzeumoktól kellett kölcsönkérni.

Jelen ismertető nem katalógus – remélhetőleg a közeljövőben elkészül a kiállítás tudományos igényű katalógusa – így a teljesség igénye nélkül – egy-egy érdekesebb tárgy kiemelésével – szeretném megraj-

zolni e kiállítás képét, az aquileai lovastól Fedák Sári János vitézéig.

Egy múzeumi tárgyat – sok más ismérv mellett – aszerint is vizsgálhatunk, hogy típus tárgy-e, vagy van valami egyedi jellegzetessége. Különösen igaz ez a gépi kor tömegesen előállított cikkeire, például egyenruhákra, fegyverekre, melyek ezer- és tízezerszám készültek, de esetleg csak egy-két példányuk maradt ránk. A valamilyen módon egy személyhez köthető, „nevesíthető” tárgyak mindig érdekesebbek számunkra, mint a „névtelen” típus tárgyak, különösen ha kiemelkedő történelmi személyiségek birtokában voltak.

A Numizmatikai Gyűjtemény több ilyen darabbal képviselteti magát, *gróf Vécsey Ágost* lovassági tábornok huszárőrnagyként 1805-ben kapott Katonai Mária Terézia Rendjétől *Pöltenberg Ernő* tábornok huszárezredesként 1849-ben kapott III. osztályú Magyar Katonai Érdemrendjén át (külön érdekessége, hogy az adományozási okirat is fennmaradt).

Palkovits József altábornagy huszárcapitányként a mexikói hadjáratban kapott kitüntetéseiig (mexikói Bronz Katonai Érdemérem, Guadalopei Miasszonyunk Rend lovagkeresztje, francia Mexikói Érem). E méltán figyelemre számot tartható kitüntetések mellett nem kevésbé érdekesek a különféle legénységi kitüntető jelvények, és szép kollekción láthatunk az első világháború idején oly népszerű sapkajelvényekből is.

A Zászlógyűjtemény legszebb darabjai közül találkozhatunk néhányal például a második teremben

(a Deák-huszárezred zászlója a XVIII. század elejéről, az Eszterházy-huszárezred zászlaja az 1740-es évekből), s a harmadik teremben láthatjuk az 5. (Régensherceg) huszárezred nevezetes ezredtulajdonosi standarját 1815-ből, melyet *gróf Széchenyi István* csináltatott.

A fegyveranyag korai része jórészt a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből származik, mindazonáltal a Hadtörténeti Múzeum is jelentős számú fegyvert vonultatott fel, s a típustárgyak mellett itt is számos neves személyiség tulajdonában volt darabbal találkozhatunk. Ilyenek – többek között – *gróf Hadik András* tábornagy, *báró Simonyi József* huszárezredes és *Pölsenberg Ernő* tábornok szablyái, *Kiss Ernő* tábornok pisztolya. Bár nem névhez köthetők, mégis egyedi fegyverek a negyedik terem enteriójében elhelyezett díszített pengéjű tiszti kardok. Jól szemlélteti a maroklófegyverek fejlődését az a két revolver és három pisztoly (Rast-Gasser és Gasser revolverek, Steyr, Roth-Steyr és Frommer-Stop öntöltő pisztolyok).

A kiállított fegyverek végigkísérik a huszárság történetét, s egyben szimbolizálják is azt az utat, ami a szablyától és a hegyestőrtől – e két jellegzetes huszár-fegyvertől – a géppuskáig vezet, addig a fegyverig, ami gyakorlatilag letörölte a lovasságot a XX. század csatatereiről.

A történeti ikonográfia festményeken, fényképeken és grafikákon jelenik meg, s a portréktól a csataképeken át a gúnyképekig és karikatúrákig, manőverfényképektől huszárezredek tisztikarának tablóképein át a hajdanvolt ízlés szerinti stúdió-portrékig a különböző korok, s az akkor élt személyek megőrkítésének számtalan válfaját élvezhetjük, a Képzőművészeti Gyűjtemény és a Fényképgyűjtemény jóvoltából. Néhány érdekes fényképet vidéki múzeumoktól kaptunk kölcsön. Egészen korai huszárábrázolásokat őriznek az első teremben látható nemesi címerek.

A huszár egyik legmarkánsabb ismertetőjele a viselet. Amikor a XVIII. században sorra alakultak az elsősorban magyar emigránsok által szervezett huszárezredek Európa szerte nemcsak a taktikát és fegyverzetet, hanem az öltözködési mintát is átvették. Így a zsinóros magyar ruha huszárruhaként terjedt el az egész világon, védjegyévé válva e csapatnemnek, kialakítva a köztudatban máig is élő huszárképet. Olyan szavak, mint a dolmány, csákó s természetesen a huszár kifejezés is a magyarból kerültek a legkülönbözőbb nyelvekbe.

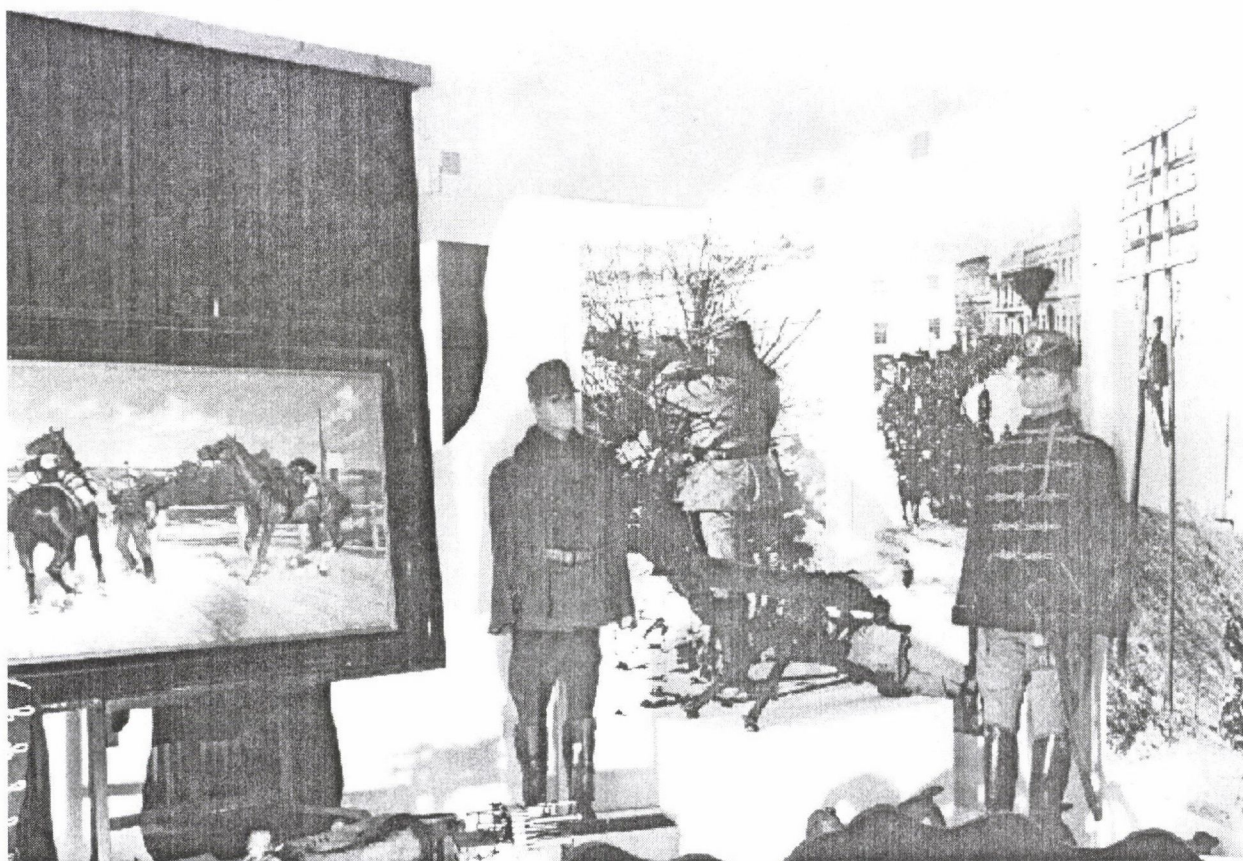
Szépségük és érdekességük mellett a textilneműek az időnek kevésbé ellenálló anyagfajta közé tar-

toznak, így a korai időkből nemigen maradtak ránk viseleti darabok. Hozzájárult a természetes pusztuláshoz a második világháborúban a múzeum textilgyűjteményét ért óriási kár is. Mindazonáltal – nem utolsósorban magángyűjtők és más múzeumok segítségével – sikerült szép számú egyenruházati cikkel illusztrálni a huszárság történetét. Öt különböző huszárezred egyenruháit másolatok segítségével mutatjuk be, ezekből a 48-as Bocskai huszártiszti öltözet még a hetvenes években készült, a másik négy öltözet viszont kifejezetten e kiállításra.

Viszonylag kevés tárgy maradt meg a múlt század derekáról is, viszont a „boldog békeidők” már többet hagytak ránk. A negyedik teremben az uralkodó egészalakos képmása köré csoportosítva megtekinthetjük a századforduló körüli huszártiszti egyenruházat szinte minden öltözetvariánsát a skarlátvörös-fehér tábornoki teljesdísztől (gála-) öltözetig a fekete sapkás-köpenyes köznapi variánsig. Az utolsó olyan egyenruhát láthatjuk itt, melyeket meg elsősorban szépirodalmi ismérveket figyelembe véve terveztek. Az aranyzsinórral ékes, színes, elegánsan szabott uniformisok az első világháború lövészárkaiban veszték oda, s adták át helyüket végleg a dísztelen, rejtőszínű öltözékeknek.

Egy hadtörténeti múzeum látogatója elgondolkodhat azon, miért látni mindig sokkal több tiszti egyenruhát, mint legénységit; amikor egy hadseregben a legénység létszáma mindig többszöröse a tisztikar létszámának. Nos, a magyarázat igen egyszerű: míg a tiszt saját (azaz mérték után, szabónál csináltatott) egyenruhát viselt, amely nyugállományba vonulása után is tulajdonában maradt, s halála után családtagjai, leszármazottai esetleg megőrizték, s később múzeumba került, addig a legénységi egyenruhát – a takarékoság miatt – addig használták amíg csak lehetett, s utána „belgazdasági eszközként” hasznosították. Az elhordott nadrágokból tábori sapkákat, köpenyzsákokat, ócska zubbonyposztóból kulacsborítékokat készítettek. Így legénységi ruházat szinte csak véletlenszerűen maradt meg. A kiállításon a Hadtörténeti Múzeum szinte összes fellelhető huszárlegénységi egyenruhája szerepel.

Az ötödik terem a huszárság intézményéhez szorosan kapcsolódó állatorvosi és méneskari egyenruhát, valamint az évszázados hagyomány végét jelentő első világháborús táboriszürke öltözetet láthatunk. E puritán egyenruha – éles kontrasztot alkotva a mellette kiállított, még a békeidők pompáját őrző tiszti uniformissal – volt az, amelyben a huszá-

Részlet az ötödik teremből: Lovas géppuskás 1915–1918, jobbra: közös huszártiszt felöltött mentében 1900 körül
(fotó: Kovács Attila, Hadtörténeti Múzeum)

rok a lövészárkokban küzdöttek, ló nélkül, gyalogosként...

A Horthy-korban újból feltámadt a huszárság, megalakult négy huszárezred, s bár a hagyomány így folytatódott, a huszárok már nem kapták vissza régi pompázatos öltözéküket, egyedül a tisztek társasági ruhája és a mente, utóbbi tábori barna színben, emlékeztetett a régi elit csapatnemre. Ezekről eltekintve a huszárok ugyanolyan egyenruhát viseltek, mint a hadsereg bármely más alakulata, s a kék hajtókát sem csak ők, hanem az egész gyorsfegyvernem hordta. E korszakot négy figura jeleníti meg: tiszt társasági öltözetben, tiszt szolgálati öltözetben és huszár tábori öltözetben.

Végül – a kiállítás bejárata előtti folyosórészen látható Garay festmény, „Az utolsó honvéd huszár” analógiájaként – itt láthatjuk az utolsó huszárt, abból az 1950-es években felállított díszelgő egységből, mely a díszszemlék és különféle állami ünnepek fényét volt hi-

vatva emelni, a 48-as Attila-huszárok egyenruháját utánzó kék-vörös uniformisban. Ezen „atomkorszakbeli huszárok” tábori öltözetként ugyanúgy az 1951 M. (szovjet típusú) egyenruhát viselték, mint a hadsereg többi fegyvernemei, megkülönböztető jelvényük a sárga hajtóka volt, keresztbetett kardokkal.

A huszárság öltözködése nem csak a külföldön szervezett huszáralakulatokat inspirálta, hanem valószínű kultuszként terjedt el Magyarországon is, elsősorban a közigazgatás, de magánszemélyek kiszolgálószemélyzetének reprezentatív viseletében is. Mindenki előtt ismeretes a Bach-huszár gúnynév, melyet az önkényuralom zsinóros ruhába bújtatott tisztviselőire akasztott a köznyelv, de huszárnak vagy hajdúnak hívták a főurak kíséretében megjelenő személyzet egyes tagjait is, valamint a városi- és megyei közigazgatásban tevékenykedő alacsony rangú alkalmazottakat is. Ezek azután az igazi huszárok egyenruháját utánzó öltözeteket kaptak. Ilyeneket láthatunk az

utolsó terem középső tárlójában, itt áll többek között egy hódmezővásárhelyi, egy debreceni városi huszár, egy kapuvári megyehajdú.

A hatodik terem egy külön tárlójában látható az az öltözet (és a hozzátartozó lószerszám), melyet a II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor felállított miskolci Bercsényi-huszárbandérium tagjai viseltek.

Az értékes, eredeti iratokat kiállító Adattár, és a személyes emléktárgyakat közrebocsátó Emlékanyag Gyűjtemény mellett a Felszerelés Gyűjtemény is adott tárgyakat a kiállításra. Hiszen a huszár ló nélkül nem is lenne huszár! S ahogy a viselet, úgy a lószerszám is Magyarországról terjedt el világszerte. A híres tiszafüredi nyergek mintájára készült nyergeket használt egész Európa könnyűlovassága, s Nagy Frigyes például egyenesen füredi nyergesmestereket „importált” Poroszországba, ahogy huszárjainak nyeregellátása biztosítva legyen. A kiállításban megcsodálható XVI–XVII. századi nyergek és lótakarók a Nemzeti Múzeumból származnak. A Monarchia hadseregében rendszeresített nyeregszerszámok közül az 1869 M., az 1884 M., az 1899 M., és az 1906 M. nyeregvázak kerültek a kiállításba (hatodik terem enteriőr része), helyhiány miatt a többi típus, valamint a későbbi nyergek bemutatására nem volt mód. A felszerelési tárgyak között szintén előfordulnak nevezetes személyiségek tárgyai, ilyen például *Bem József* tábornok sabrakja, vagy *Mészáros Lázár* tábornok kulacsa (harmadik terem). Emellett a legénységi és tisztí felszerelés különböző darabjait láthatjuk a negyedik terem két tárlójában. Lovassági kulacsokból például sikerült egy teljes sort kiállítani 1850 és 1910 között, a bőrbevonatú üvegpalacktól az alumíniumkulacsig. Az ötödik teremben láthatunk lófelszerelési cikkeket is (lóvakaró, lókefe, itatóvödör, lócövek, zaboszsák stb.)

Az utolsó, hatodik teremben látható néprajzi, színház- és irodalomtörténeti anyag is, melyeket más

múzeumok adtak kölcsön, hiszen ilyen jellegű tárgyakat a Hadtörténeti Múzeum nem gyűjt, de éppen a már említett teljességre való törekvés jegyében a „huszár-jelenség” bemutatásához ezekre a tárgyakra is szükség volt.

Faragott padtámlán, kanalason, sőtartón, kályhacsempén, pipán, tányéron, bögrén jelenik meg a népművészetbe átkerült huszár többé-kevésbé stilizált alakja, mely mindazonáltal jellegzetes vonásai miatt még legeltorzultabb formájában is felismerhető forgós csákójáról, kardjáról, zsinóros ruhájáról. Láthatunk gyermekjátékokat, a János vitéz bábelőadásához készült bábokat, porcelánfigurákat, melyek a hajdani párizsi huszárkiállításra készültek (csakúgy mint Vágó Pál festménye, melyet most restauráltak, s a Hadtörténeti Múzeum Márványtermében állítottak ki), s láthatjuk a színpadon megformált híres huszáralakokat, a színházi előadások plakátjait, Fedák Sári szobrát János vitézként, s az általa viselt színpadi csákót.

A középső tárlóban pedig a huszár immár népművészivé vált alakját messzeföldre eljuttató irodalmi alkotások számtalan nyelvre lefordított változatai kapnak helyet.

Összefoglalva, egy rendkívül tárgygazdag kiállítást láthatunk, sőt elsősorban a tárgyak „beszélnek el” a huszárság történetét, a hadtörténelem egy oly szeletét, melyre méltán büszkék lehetünk. Noha a csatatekről eltűntek már a huszárok, emlékü – mint ezt a kiállítás nem hadtörténelmi jellegű anyaga is bizonyítja – szervesen beépült a köztudatba, s a „huszár nevezet” időtlen időig fennmarad. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a Magyarországon is sorra alakuló hagyományörző csoportok nagy sikere. E csoportok a régi huszárhagyományokat felújítva, eleink egyenruhájának hű másolatát viselve tevékenykednek, igyekeznek azon, hogy a tradíció élővé váljon.

Baczoni Tamás

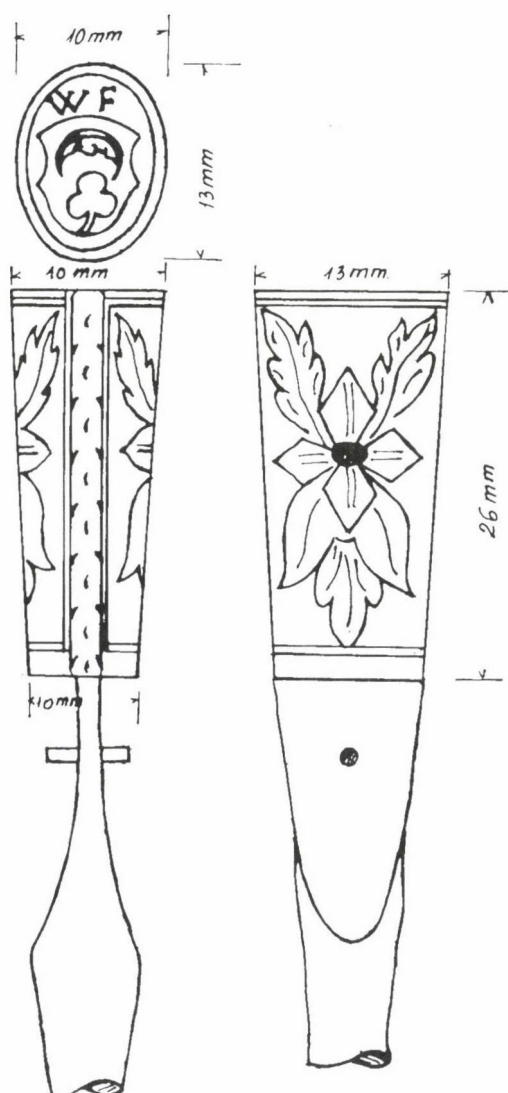
CÍMERES EMLÉK A NAGYBAJOMI „SÁRKÖZY ISTVÁN” HELYTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Az 1992-ben létrehozott helytörténeti gyűjtemény 1996-ban nyerte el múzeumi rangját. Az intézmény kiállítási anyaga az utóbbi időkben más múzeumoktól, magánszemélyektől származó letéti tárgyakkal bővült, emellett néprajzi anyaga is jelentős mértékben szaporodott. A múzeum számos címeres emléket is őriz, melyek közül elsőként egy

középkori eredetű tárgyat szeretnék bemutatni, melynek vésett címere, illetve annak tulajdonosa eddig ismeretlen.

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum által kihelyezett tárgyak között szerepel egy ezüst fejfel ellátott kényél maradványa, mely a 15. században Nagybjom határában állott ú.n. „Korotna-vár” ásatási anya-

gából származik. Az ezüst fej fedlapján egy eddig azonosítatlan címer látható.

Maga a címer a mellékelt ábra szerint egy kerek-talpú tárcsapajzs aljáról balra felfelé ívelő száron háromkaréjú levél, (lóhere?) e felett szárvaival lefelé fordult holdarc lebeg. A pajzs fölött WF monogram látható.

Pajzsformája és viszonylag egyszerű ábrái alapján 16. század első fele-közepe körülnek vélem, bár lehetséges, hogy maga a címer még korábbi eredetű.

Nyilvánvalónak látszik – látszana – hogy a címer tulajdonosát a Korotna-vár egykori tulajdonosai, vagy azok feleségei között kell keresni. A vár sorsát a keletkezésétől a 17. században bekövetkezett pusztulásáig részletesen ismerjük Dr. Solymosi László-Mikóczy Alajos 1979-ben megjelent „Nagybajom története” című monográfiából. Ebben azonban sem a vár urai sem úrnői között nem találunk olyat, akinek a monogramja egyezne a leleten talált „WF”-el, vagy ha a latin írásmódot feltételezzük, „FW”-vel.

A vár történetében előfordul a Várday (Wárday) név, de a keresztnévek Tamás, János, Pál, stb., egy sem azonos a keresettel. Ezenkívül a várdai Várday család címeres ismert: Koronás kétfarkú oroszlán felémelt jobbáiban koronát, baljában három rózsát tart. (Siebmacher, p. 701, Taf. 480.)

Siebmacher külön kiemeli, hogy ezen (dunántúli) Várday család teljesen különbözik az ismert kisvárdai Várdayaktól.

A kérdést még bonyolultabbá teszi a fent idézett „Nagybajom története” Korotna várával foglalkozó fejezete, melynek végén feltűnik egy WF monogrammal azonosítható személy, nevezetesen Várday Ferenc erdélyi püspök, az ő személye azonban kizárható, mert részben sohasem lakott Nagybjajomban (Korotnán) részben pedig a kisvárdai Várdayak családjából származott, és ősi nemzetségük, a Guthkeled nemzetség három ezüst ékes címerét használta. (Temesváry J.: „Az erdélyi püspökök címerei” Bp. 1930. p. 12.)

A „Nagybjajom története” igen alapos, részletes ismertetőt ad a község múltjából, de a fenti, jelentéktelennek tűnő apróság is arra utal, hogy lehetnek még feltáratlan tények, adatok falunk történetében. Ennek teljesebbé tételét szolgálná, ha sikerülne megfejteni a lóherés, félholdas címer titkát. Ehhez kérem olvasóim szíves segítségét.

Deák Varga József

EGY GENEALÓGIAI KÖNYVBEMUTATÓRÓL

A könyv bemutatójára 1996. október 25-én került sor a Történelmi Családok Egyesülete rendezésében.

Hazánkban újra divattá vált a genealógia, egyre több embert foglalkoztat származása, illetve az ismertebb családok eredete. E témában néhány éve új-

ra kiadták Nagy Iván művét, nemrég jelent meg Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája két kötetben s még több, tudományos igényű munka is ide sorolható.

A kiadvány mely első kötete egy vállalkozásnak s mint címe is mutatja két könyv egy kötetben. A könyv célja, hogy az érem mindkét oldalát bemutassa, hiszen a nemességnek, főnemességnek nem csak dicsőséges évszázadai voltak, hanem a háború után őket is súlyos megaláztatások érték, akár csak a polgárság és a parasztság egyes rétegeit.

A könyv 45 családot mutat be az Almásyaktól a Zichyekig. Az egyes családokat bemutató fejezetek elején közli a család címerét, előnevét valamint egy anekdótát melynek valóság alapját nem mindig kell vizsgálni. Ezek a 2-3 oldalas történelmi bevezetők tárgyalják a családok eredetét, birtokviszonyait, megemlítik néhány jeles képviselőjét, s azoknak a történelemben, kultúrában betöltött szerepét. Ez után következik a rokon családok felsorolása, akikkel a tárgyalt család házassági vagy leszármazási kapcsolatban volt az idők folyamán.

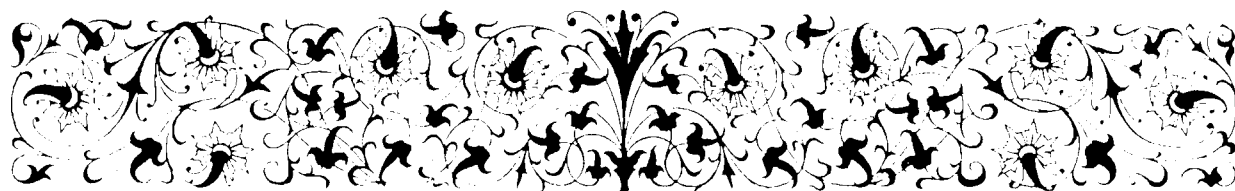
A fejezetek második része, avagy a második könyv egy-egy ma élő családtaggal készített riportot

tartalmaz. (A riportok nagy része előzőleg a „Reform” magazinban jelent meg.) A 45 riportalany, itt-hon, illetve a világ legkülönböző helyein él és tevékenykedik. Kor szerint megoszlásuk 25 és 85 év között van, ebből következően a sorsukat meghatározó eseményekhez is másképp viszonyulnak. A nyilatkozók foglalkozása is igen eltérő, hiszen találunk közöttük többek között politikust, orvost s rockzenészt is. A különböző sorsokat és személyiségeket azonban összeköti a közös tragédia: kitelepítés, birtokelkobzás, a továbbtanulás lehetetlenítése, a képzettségnek nem megfelelő munka végzése.

(Ennek ellenére a nyilatkozók a mai Magyarország megbecsülése mellett tesznek hitet, s bíznak az ország és a nemzet jövőjében.)

Összességében egy érdekes és jó könyv jelent meg a magyar genealógia tárgykörében – Bánó Attila: Régi magyar családok. Bp. 1996. Reméljük, hogy a kiadvány tervezett folytatásában a fejezetek végén forrásjelzeteket is találunk majd, mely teljesebbé tenné a könyvet és a nem hivatásos genealógusoknak segítséget adhatna.

Szantner Viktor

KÖNYVISMERTETÉS

FELHÍVÁS!

Felhívjuk a **Szerzők** és **Kiadók** figyelmét arra, hogy a „Turul” az általános gyakorlatnak megfelelően csak olyan könyvekről, kiadványokról közöl ismertetést, amelyeket megküldtek a Szerkesztőségnek.

BLASKOVICS JÓZSEF: Az újvári ejálet török adóösszeírásai. ERDEM kiadó, Pozsony, 1993. 425 oldal + 5 levél másolata. ISBN 80-900417-9-5.

Történetírásunk, ezen belül forrásfeltáró irodalmunk hosszú időn át adós maradt a török adóösszeírások közlésével. Velics Antalnak még a millenium előtt megjelent úttörő munkáját félévszázados szünet követte. Igaz, Velics nehezen boldogult a defterek adatainak nagy türelmet és szaktudást igénylő megfejtésével, így joggal alakult ki munkájáról az a vélemény, hogy mind személy-, mind helynevei megbízhatatlanok. Az utóbbi évtizedekben napvilágot látott forrásközlések viszont már a legszigorúbb kritika mércéjének is megfelelnek, így igen nagy – ezideig kevésbé hasznosított – értéket jelentenek a családtörténet kutatójának számára. A közölt adatok mennyiségét tekintve is kiemelkedik e mezőnyből Káldy-Nagy Gyulának 1977-ben megjelent műve *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*, valamint a címben említett mű. Mindkettő mintegy húszezer-húszezer személynévvel tartalmaz.

A Nyitra és Bars vármegyékre (leszámítva az előbbi északnyugati részét), valamint Esztergom és Komárom vármegyéknek a Dunától északra eső területére kiterjedő ejáletet a török Érsekújvár 1663 őszén bekövetkezett eleste után szervezte meg. Uralma mindössze 22 évig tartott, végét Újvárnak 1685-

ben történt visszavétele jelezte. E defternek értékét fokozza az a körülmény, hogy nyomán pontosan kirajzolódik a hódoltság északnyugati határa. Talán ennél is nagyobb érték az, hogy megadja az 1664-es magyar nyelvhatárt – olyan tény ez, amit egyesek szeretnének elhallgatni.

Lapunk olvasói számára az alapvető kérdés az, hogy mennyire támaszkodhat a családtörténeti kutatás az itt közölt adatokra. Úgy tűnik, hogy a családnevek rendkívül megbízhatóak, talán ha 2-3 tucatot nem sikerült megfejtenie a szerzőnek. A török néhány hangot következetesen félrehallott, pl.: Katyás (Gatyás), Köcsök (Köcsög), az ny hangot n-nel helyettesítette: Nék, Núl, Núlász, stb. Ezek, csak úgy, mint a Balás, Alberd, Gergel, Gergöl, Benedik alakok nem okoznak gondot. Az adatok, magától értetődően prozopográfiai jellegűek, a nevek után olykor szereplő „fia”, „testvére” megjelölés legfeljebb 4-5 főre terjedő leszármazásirend-töredéket adhat.

Úgy tűnhet; nincs más hátra mint, hogy figyelmébe ajánljuk a családtörténet kutatóinak e kétségtelenül alapos és hézagpótló művet. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Az elmondottakhoz még két megjegyzést kell fűznünk.

A szerzőnek módjában állott összehasonlítani adatait egy korábbi, 1570-ben kelt defter megfelelő adataival. (Az általa feldolgozott területnek déli részén.) Arra a következtetésre jutott, hogy néhány emberöltő alatt a vezetéknevek szinte teljesen kicserélődtek. Ilyen mértékű népmozgást elképzelhetetlennek tart, ezért a jelenséget csak egy módon magyarázhatja: „a vezetéknevek apáról fiúra öröklődtek ugyan, de csak két generáció között!” Ha ez így van, akkor a családtörténet bűvára ebből az adathalmazból nem meríthet.

Nem kívánunk vitába szállni a szerzővel, csupán megemlítnék néhány saját eredményt. A könyvben 11 Bakó nevű személyt találtunk, közülük 10 három olyan faluban szerepel, amely szomszédos Nemeskürttel. A nemeskürti Bakó család az összeírást meg-

előző két évszázadban folyamatosan itt élt, és él mind a mai napig. Két faluban találtunk három Makra (Makrai) nevet. E név 1334-től máig ismert, viselői egyetlen közös őstől származnak. Egy faluban előfordult két Szondi (apa és fia), ők feltehetőleg annak a református Szondi családnak a tagjai, amely legalább másfél tucat lelkéskzt adott az elmúlt három század alatt.

Joggal felvethető a kérdés: vajon csak a nemes családok őrizték meg a nevüket, így a defterek csak róluk adhatnak családtörténeti tájékoztatást? E kérdés további kutatást igényel. Egyet mindenképp lesozogezhetünk: Blaskovics műve olyan érték, ami megbecsülést érdemel. Örömmel látnánk további hasonlólkat.

Makra Zsigmond

BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, JELENA: Flags through the centuries. (Catalogue of museum collection flags and flags streamers.) A Hrvatski Povijesni Muzej kiadása. Zagreb, 1996. (Katalog muzejskih zbrki 27.)

173 oldal, nagyszámú, színes illusztrációval.

ISBN 953 – 6046-08-3

A kötetben tanulmány olvasható a horvátországi zászlóhasználat múltjáról, a legrégebb időktől, a XIX. század végéig terjedő időszakban (17–44. pp.) Szó van a horvát állami zászlókról (45–55. pp.). A szerző a továbbiakban ismerteti a Hrvatski Povijesni Muzej zászló- és zászlószalaggyűjteményének főbb csoportjait (57–86. pp.): báni zászlók, koronázási zászlók, megyei zászlók, 1848/1849-es zászlók, katonai zászlók, céhes zászlók, egyesületi zászlók, zászlószalagok.

A kötet gerince egy, a gyűjtemény teljes anyagát bemutató (144 tárgy) részletes tudományos katalógus (88–160. pp.). Olvashatunk a zászlók készítéséről (161–162. pp.), a zászlószalagok adományozói-ról. (162–163. pp.). A szerző közli a legfontosabb horvátországi zászlófestők (1790–1910) főbb adatait (163–164. pp.). Illusztrációs jegyzék (165–167. pp.) és névmutató (169–173 pp.) segíti a tájékozódást.

A bibliográfia (168–169. pp.) áttekintő jellegű. Itt szerepel néhány általános heraldikai – és vexillológiai munkán túl, egy-két régebbi magyar munka is (pl. Czobor-Szalay, németül). A szerző általánosan támaszkodott – a vonatkozó – horvát és jugoszláv irodalomra. Nagyobb számban használt kiállítási katalógusokat is. A régebbi, illetve újabb magyar vexillológiai irodalomra nem tesz utalásokat.

A katalógusrészben, a szerző minden darabot részletesebben leír, közli a tárgyra vonatkozó fő ismereteket.

Az eddigi közlésekből, illetve a magyarországi stb. gyűjteményekből ismert darabokon túl, jó kiegészítések, V. Ferdinánd 1830-as pozsonyi koronázásán használt horvát, illetve I. Ferenc József, 1867-es koronázásán, Pest-Budán szerepelt szlavón koronázási zászlók.

Különféle báni zászlók, így báró Vlassics Ferenc (Vlašić Franjo), (1832), báró Jellasics József (Jelačić Josip), (1848), báró Szokcsevics Josip (Sokčević Josip), (1860) idejéből is megtalálhatók a gazdag anyagban.

Igen érdekesek a különféle bandériumok, kerületi, káptalani csapatok, polgárőrségi alakulatok (XVII–XIX. század közepe) zászlói.

A horvát nemzeti mozgalmak XIX. század közepén készített zászlóiból szintén található érdekes darabok a gyűjteményben. Ezek sajátos kivitelükkel, szimbólumaikkal tűnnek ki.

Fontos anyagcsoport – s eddig ez gyakorlatilag teljesen ismeretlen volt – az 1848–1849-ből származó zászlók. Így pl. zágrábi Nemzetőr zászlók (vörös-fehér-kék színezéssel) és zászlószalagok. Igen érdekes, 4 színű (kék-vörös-fehér-zöld) és horvát- és magyar szöveggel ellátott, Vukovárról származó, 1848-as politikai zászló.

Egykor, feltehetően hadizsákmányként került Horvátországba, a Győr Megyei Nemzetőrség 2. zászlóaljának zászlója, zászlószalaggal. Hasonló eredete le-

het annak a honvéd toborzózászlónak is (amit valószínűleg katonai zászlóként is alkalmaztak), amely ugyancsak a zágrábi múzeumban található.

Néhány – különféle időszakból származó, különböző – állami zászló és lobogó (XIX sz. közepe – XX. sz. vége), igen jól dokumentálja az adott időszak, változatos horvát történelmét.

A megyei zászlók, a XVIII–XIX. századokból származnak és a térség megyéinek jelképeiből valók. Így közöttük megtalálható pl. Belovár-Körös, Verőce és Zágráb vármegyék zászlója.

A közölt anyagban, igen fontos rész a katonai zászlók csoportja, amely, különösen a korai (XVII–XVIII. századi) darabok esetében több unikális, illetve rendkívül ritka példányt is tartalmaz.

Gyalogsági zászlókon túl, nagyobb számú lovassági standár szerepel a gyűjteményben, ezek zöme III. (VI.) Károly uralkodásának idejéből való.

Érdekes, elsősorban horvátországi eredetű alakulatokhoz köthető zászló, zászlószalag szerepel a kollekción, melyek a XIX. század első feléből valók. A múzeumban megtalálhatók, a XIX. század második feléből származó, horvátországi kiegészítésű katonai egységek, különféle zászlóemlékei. (Pl. a cs. és királyi 96. (károlyvárosi) közös gyalogezred zászlója. Érdekes különlegesség, a magyar királyi Honvédség 27. gyalogezredének (Sziszek) ezredzászlója, amely az akkori magyar csapatzászló horvát változata.

Láthatók a gyűjteményben jugoszláv vexillológiai emlékek. Különleges ritkaság, az önálló Horvát Állam (1941–1945) Hadserege, 369. gyalogezredének csapatzászlója.

Szerepelnek a kötetben, különféle céhes zászlók (XVIII. század vége – XIX. század közepe).

Külön csoportot képeznek a különféle mozgalmi, egyesületi, politikai stb. zászlók, melyek döntő része, az első világháború utáni, jugoszláv időszakból származik. Végül a szerző bemutatja a Hrvatski Povijesni Muzej zászlószalag kollekciónját.

Bár a könyv történelemszemléletével, túlságosan hangsúlyozott horvát szempontú hangvételével a recenzens nem ért egyet, magát a kötetet értékes, hézagpótló munkának tartja. Különösen azért mert a zászlógyűjteményt, igen nagy számú, nagyon jó minőségű, színes tárgyfotón mutatja be. Majdnem minden darabnak láthatóan elő- és hátlapja, de nem ritkák a részletfotók (pl. heraldikai ábrázolások, a Szent Korona képe) sem. Zászlócsúcsok, zászlószalagok is közlésre kerülnek a kvalitásos felvételeken.

Az olvasó a képek alapján megismerhet, a magyar (magyar vonatkozású) vexillológiai emléksanyag szerves részét alkotó – eddig teljesen ismeretlen – tárgyakat. Olyan relikviákat, amelyek igen jól egészítik ki az eddigi szakirodalomban található adalékokat, illetve mivel ezideig ehhez hasonló munka egyáltalán nem jelent meg nálunk, bizonyos értelemben helyettesítik azt.

A magas színvonalú illusztrációk tanulmányozása pedig szélesebb körben érdekelheti nálunk, Magyarországon is a történelem segédtudományai – s különösen pedig vexillológia és a heraldika – iránt érdeklődőket.

Pandula Attila

HORVÁTH ZOLTÁN: Zászlók. A zászlók kialakulása és fejlődése a kezdetektől napjainkig. Vexillológiai kiskönyvtár 1. Zászlókutató Intézet – Budapest, 1995. p.44, számos ábrával.

ISBN: 963 04 5869 1

A zászlótan vexillológia nevét – a latin vexillum (zászló) és a görög -ológia (tan, tudomány) szavak összevonásával – Whitney Smith adta 1957-ben e viszonylag fiatal tudományágnak, amely korábban – hasonlóan pl. a falerisztikához (rendjel- és kitüntetéstan) – a heraldika periférikus területének számított és csak a legutolsó évtizedek óta kezdte meg önálló tudománnyá fejlődését. Magyarországon 1994-ben jött létre a Magyar Vexillológiai Társaság, amely 1995. júliusától Zászlókutató Intézet (1044 Budapest, Flotilla u. 72.) néven folytatja munkáját. Az Intézet kiállítással (Zászlómúzeum, Budapest

VIII. Szigony u. 39.) és folyóirattal (Zászlóvilág) is rendelkezik.

A címben jelzett munka szerzője – a Zászlókutató Intézet igazgatója – ismerteti a zászlók kialakulását, korai és középkori, majd modernkori történetüket. Külön fejezetek foglalkoznak a tengeri, a nemzeti, a politikai, a nemzetközi zászlókkal, a magyar zászló történetével, a zászlókon alkalmazott jelképekkel, a vexillológiai sajátosságokkal. Továbbá – magyar nyelven legalábbis részint először – a zászlók tervezésével, használatuk szabályaival, s magának a tudományágnak rövid történetével és céljaival.

Bár a jó szándékot nem vitatom, a munka magán viseli a „gyermekcipőben járás” számos jellemzőjét. A legnagyobb problémát – véleményem szerint – feltehetően az jelentette, hogy úgy időben, mint térben túl nagy kérdéskört kívánt röviden összefoglalni. Az ilyesféle összegzések – már természetüknél fogva is – mindig jobban magukban hordozzák a pontatlanság lehetőségeit, mintha valamilyen szűkebben behatárolt témát dolgoznának fel.

Szabatos leírását kapjuk ugyan a zászló és a lobogó mibenlétének (7. p.), de a szövegben és az ábrák aláírásainak nem érvényesül a következetesség.

Számos tényszerű megállapítással pedig nem tudok egyetérteni.

Nincs tudomásom arról, hogy a palliumok „a pápa által megáldott keskeny zászlók voltak”. A pallium egy fehér gyapjúból szőtt és 6 fekete kereszttel ellátott, nyakban viselhető, szalagszerű, főpapi jelvény, amelyet a pápa adományozott és adományoz ma is – személyre szólóan – az érsekeknek kinevezésükkor.

Nem vitatom, hogy: „Sok zászlón a történelmi hagyományos színek kerültek alkalmazásra”. Ám nem tudok mit kezdeni azon állítással, amely szerint: „A vörös és sárga például kifejezi Spanyolország jellegét és temperamentumát...”. Egyszerűen alighanem arról van itt szó, hogy a spanyol címer (Kasztília és Leon) színei kerültek a zászlóra is.

A legtöbb problémás vélekedés azonban a magyar zászlóval kapcsolatos (21–24. pp.)

A magam részéről, legalábbis Árpád-kori vonatkozásban óvatosabban kezelném a Képes Krónikát (1360 körül). Ezzel szemben mindenképpen megemlítettem volna a Svájcban napjainkig eredetiben fennmaradt legrégebbi 3., XIII. sz. végi magyar zászlót (Bern, Historisches Museum).

Azon sommás megfogalmazás, hogy: „A mohácsi csatavesztés után az ország függetlensége megszűnt, az önálló magyar állam csak 1918-ban éledt újjá...” – bár természetesen nem tagadom az adott korszakban hazánk és a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia szoros kapcsolatát – ilyen formában talán napjainkban már túlhaladottnak minősíthető. II. Lajos halálát sem nevezném „az utolsó magyar király halálá”-nak, hiszen a Habsburg utalkodók is Magyarország királyaiként uralkodtak hazánkban, s II. József kivételével meg is koronázták őket a Szent Koronával.

Véleményem szerint a Habsburgok nem szüntették meg teljesen „a jelképek magyar jellegét”. Erről bárki meggyőződhet, aki tanulmányozza e korszak

magyar zászlóit, hiszen azokon a magyar címer és a Szűz Mária (Patrona Hungariae) ábrázolás gyakorta szerepel, természetesen rendszerint a birodalmi sással együttesen.

A Habsburg-korszak koronázási zászlóinak alapszínein felesleges fennakadni, mert azok a legkülönbözőbb színűek (kék, zöld, sárga, stb.) voltak, csakúgy mint a kor egyéb zászlói. (Nemzeti színek csak a polgári korszak óta léteztek.) A hangsúly a rajtuk lévő címereken – esetünkben Magyarország és társországi címerein – volt.

A vörös-fehér sávós zászló csakugyan előfordult II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, de egyáltalában nem kizárólagosan, mellette más típusú, pl. címeres zászlók is szerepeltek a fejedelem hadseregében.

„Osztrák császári színek” alkalmazásáról 1804 előtt aligha beszélhetünk, mert eme császárság ekkor alakult, előtte Német-Római Császárság létezett (1806-ig).

Az 1743-as katonai közzászlók nem „véletlen folytán” lettek zöld alapszínűek – az ezredzászlók akkor is megmaradtak fehér színűeknek -, hanem nagyon is tudatosan. VI. Károly császár halála után, Mária Terézia királynő férje, Lotharingiai Ferenc ellenében ugyanis Károly Albert bajor választófejedelemet választották császárrá, VII. Károly néven. Így a Habsburgok ekkor nem viselték a császári méltóságot és ennek folytán nem illették meg őket a császári (fekete-sárga) színek sem. Ezért választottak a legmagasabb – történetesen magyar királyi – címüknek megfelelő zöldet (és vöröset meg fehérét) hadizászlóik színeire. Utóbbi színek egyúttal utaltak a szintén Habsburgok uralta Cseh Királyságra, az Ausztriai Főhercegségre és Tirolra is. Két évvel később „nem rájöttek a hibára”, hanem VII. Károly halálát követően, ekkor valójában császárrá lett királynőnek férje, következésképpen joggal felvehette a császári színeket is.

Az 1849. ápr. 14-i trónfosztás utáni címert a fehér alapszínű és másik oldalukon Szűz Máriás katonai zászlókon alkalmazták, s nem nemzeti színűeken, mint ahogy a 22. p. ábrája feltünteti, s nem 1848-49-ben, hanem csak 1849-ben.

Az 1868 utáni hadilobogónk csakugyan olyan volt, mint a kereskedelmi lobogó osztrák fele. Ellenben a hadizászlók nem ilyenek voltak – mint Horváth Zoltán állítja – hanem sárga, illetve az ezredzászlók fehér alapszínen a kétfejű császári sast tüntették fel. (Az ezredzászlók hátsó oldalukon pedig Szűz Máriát a kis Jézussal.)

Az 1918/1919-es polgári forradalom által használt címer oldalai nem voltak ívelten kikerekítettek, hanem egyenesek. Ezért vitatható a „Kossuth címer” elnevezés, én inkább a korona nélküli kiscímer megnevezést használnám.

1920 után a hadizászlókat nem „az 1848-49-es szabadságharc során használt zászlók után készítették, egyik oldalukon a kiscímerrel, a másikon a Madonnával”. A magyar Nemzeti Hadsereg (utóbb m. kir. Honvédség) ugyanis – leszámítva az 1920-ban rendszeresített lovassági zászlót – 1938-ig nem vezetett be új zászlókat, hanem az 1868-1918-as honvédség megmaradt zászlóit használta tovább. Ezeket azonban nem a kis-, hanem a középcímer látható. Szűz Mária ábrázolás sincs rajtuk, hanem az uralkodó koronás monogramja.

Fenti tévedések könnyűszerrel elkerülhetők lettek volna néhány idevágó munka áttanulmányozásával. Ezek a kötet végén szereplő irodalomjegyzékben is helyt kaphattak volna, egyúttal részben gyarapítva a csekély magyar nyelvű és magyar vonatkozású szakirodalmat is (pl. Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Bp. 1896., Mell, Alfred: Die Fahnen der österreichischen Soldaten im Wandel der Zeiten. Wien, 1962., Kerekes Zoltán: Az 1848-49-es szabadságharc és forrada-

lom hadi zászlói. Hadt. Közl. 1971–1972., U.ó.: Az Országos Hadtörténelmi Múzeum zászlógyűjteménye. Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 1. 1971., Pandula Attila: Vexillológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Kállay István. Bp. 1986.)

Ezek után már alig érdemel említést, hogy 1440–1444 között nem II., hanem I. Ulászló király uralkodott (14. p. ábraalírás) – ez nyilván nyomdahiba –, hogy Martinovics Ignác keresztnévét ma már nem írjuk a végén cz-vel (23. p.), továbbá, hogy a „Regni Hungariae” jelentése nem „Magyarország királya” (ez latinul: rex Hungariae), hanem „a Magyar Királyságnak” (23. p.).

Mindezek ellenére remélem, hogy hazai zászlótanunk hamarosan túljut a minden kezdetét jellemző nehézségeken, örülök neki, hogy egyáltalában ilyen tematikájú munka napvilágot látott és ráirányítja a figyelmet eme sajnálatosan elhanyagolt segédtudományra. Gondoljunk csak arra, hogy más tudományágak is egyszer „elkezdtek valahol”, s ha napjainkban meg is mosolyogjuk, mondjuk Rómer Flóris vagy Jankovics Miklós egyik-másik tévesnek bizonyult feltevését, ez semmit sem von le az illetők össz munkásságát elismerő becsülésünkéből.

Rainer Pál

KOZICZ JÁNOS: *Kecskemét címerei és zászlói.*

Kiadja: Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Keresztény Közéletért Alapítvány, Kecskemét. Gondozta: JEL Kiadó, Budapest–Kecskemét, 1996. p. 140, 50 fekete-fehér és színes ábrával.

ISBN 963 8344 45 8. Ára: 1500,- Ft.

Bertényi Iván professzor találóan egyik legszebb és legsikerültebb történelmi városcímerünknek minősítette a „hírös város”-ét. Ezen csakugyan országszeretettel ismert „beszélő címer” történetét, változásait követi nyomon a szerző munkájában, XIV. századi kialakulásától kezdve egészen napjainkig. Témájához egyaránt felhasznált levéltári forrásokat, szakirodalmat és eredeti tárgyakat is. Az első látásra meglehetősen speciális témát, igen jó módszerrel, úgy dolgozta ki, hogy közben – mintegy háttérszerűen, ám a főmondanivalót elősegítve, annak jobb megérthetőségét szolgálva – tájékoztatást kapunk a város köz-, esemény-, gazdaság- és művelődéstörténetéről is. Mindezt rendkívül jó arányérzékkel tette. E szükséges kitérők, magyarázatok sehol sem vonják el a figyelmet a lényegről.

Kecskemét 1353-ban fordult elő először írott forrásban, a még ugyanezen században mezővárossá lett. Ez a nagyfokú fejlődés és a velejáró írásbeliség tette szükségessé a pecséthasználót. Az első – 1810-ben Kiskunhalason talált, majd 1944-ben ismét elvesztett – pecsétnyomó a város védőszentjét, Szt. Miklós püspököt ábrázolta főpapi ornátusban, kecskefejben végződő pástorbottal. (E ritka ábrázolásmód értelmezése azóta is vitatott.) Az 1554-es pecséten már a kecskefej a fő pecsétkép, a patrónus alakja eltűnt. A XVI. századi cégpecsétek – szabók: 1585, szűcsök: 1591 – a kecskét már egészalakosan, ágaskodva tüntették fel. Ugyanilyen az 1613-as városi pecséten is. A pecsétkép elsőként 1666-ban került címerpajzsba. Az 1726-os pecséten már korona és sisaktakaró is szerepelt. A pajzs feletti korona 1787-től már a magyar Szt. Korona stilizált, majd 1818-tól kezdve reálisabb

(barokkos) képét mutatta. (Ebben az időben folyt a város harca a szabad királyi városi rangért.) A címerpajzs formája is többször változott, 1787-től ovális, 1818-tól háromszögletű, felül két íves kivágással, majd 1848-tól 6, illetve 5 szögletű formában állandósult.

A XIX. század elejétől a város különféle hatóságai, hivatalai is külön pecsétet használtak, amelyeket csak felirataik különböztettek meg egymástól.

Kecskemét 1836-ra végképp megváltotta magát a Koháryak földesuraságától. (A megváltás 1784 óta folyt.) 1857-től a város tudatosan – így 1864-től pecsétjein is – használta a „sz. kir. város” megnevezést. 1867-ben már folyamatban volt ezirányú kérelmének hivatalos intézése a belügyminisztériumnál. A megváltozott körülmények miatt azonban sohasem érte el a vágyott titulust, 1870-től törvényhatósági joggal felruházott várossá lett. Ennek ellenére a szabad királyi városi címet még 1887-ig továbbra is használta.

Kisebbs-nagyobb módosítások után, végre az 1891-es címerváltozat állandósult, s lényegében ezt használták folyamatosan – leszámítva az 1918–1919-es forradalmi időszakot – 1944-ig, majd korona nélkül 1949-ig.

Az 1949-et követő két évtizednyi címernélküliség után, 1969–1974-ben sor került a címer „szocialista szellemű” megújítására, s jelen esetben ez tulajdonképpen még szerencsés volt. A Szt. Korona természetesen elmaradt a pajzs fölül, s a kecskének talpazatul szolgáló hármashalom – az akkori felfogás szerint irredenta jelkép – ötóshalommá szelidült. A rendszerváltás után, 1991-ben újították meg ismételtlen a címet, ami lényegében az 1891-es címerváltozathoz való visszatérést jelentette.

A címertörténet után megismerhetjük a Kecskeméthez kötődő zászlókat. Írott források alapján a XVIII. század első felétől mutatható ki a különféle vallási társulatok, kongregációk helyi zászlóhasználatát. Ezek a zászlók azonban nem maradtak fenn. Hasonló sorsra jutott a többi XIX–XX. századi kecskeméti zászló is: az 1809-es nemesi felkelés népdalban is megénekelte „veres zászlaja”, az 1848-as lovas nemzetőrségé, az 1919-es (Kecskeméten működő) szegedi terrorbrigádé, az 1919-ben a helyi hölgyek által a Nemzeti Hadseregnek ajándékozott csapatzászló, valamint a város 1864-es, 1885-ös, 1936-os és 1941-es címeres díszzászlói, továbbá a városi bandérium 1896-os millenáris és a polgármester 1941-es zászlaja is.

E zászlókat leírás és (vagy) fotó alapján a szerző maga rekonstruálta színes festményeken. Jó lett vol-

na, ha az eredetiben megmaradt és a Katona József Múzeumban őrzött zászlók – pl. a kecskeméti leventéké az 1920-as évekből (említése: 54. p.), vagy a Kecskemét által 1941-ben a csíkszépvízi leventéknek adományozott zászló (említése: 61. p.) részletes ismertetése is helyet kapott volna e kötetben.

A bőséges jegyzetapparátus mellett a kötetet német, angol és francia nyelvű összefoglaló és képjegyzék egészíti ki. Kár, és bizonyára nem a szerző mulasztása, hogy ezekben több hiba is előfordul. Ugyancsak szépséghibája a máskülönbben tetszetős kivitelű kötetnek, hogy számos mondatban lemaradtak a névelők.

Értelemzavaró hiányosság alig-alig fordul elő.

A 33. old. 1. bekezdését azonban – amely az 1787-es városi pecsét 1816-ban Egerben történt elvesztéről számol be –, jobb lett volna az 1787-es jegyzői pecsét ismertetése előtt elhelyezni, mert – bár a szöveg ezt nem állítja –, de így értelemszerűen úgy tűnik, mintha a jegyzői- és nem a városi pecsét veszett volna el.

A 34. old.-on, az 1818-as pecsét leírásánál olvasható, hogy a pecsétmező „babérkoszorúval” övezett. A 16. képen azonban ennek semmi nyoma nem látható.

A trianoni béke aláírása (100. p.) 1920. jún. 4-én, s nem nov. 4-én történt.

A 337. jegyzetben hivatkozott, 1906-os Bartók Béla féle munka feloldása hiányzik az irodalomjegyzékből.

Az irodalomjegyzéknél helyenként felborul az ABC-rend.

A 345. jegyzetben hivatkozott mű – MTT. 1840 (így!) – 1835. Bp. 1901. – feltehetően a Magyar Törvénytár 1740–1835-ös kötete. MTT rövidítéssel azonban a rövidítésjegyzékben a Magyar Történelmi Társaság szerepel.

Egészében véve gondos, becsületes, részletgazdag munka ez a könyv. Megjelentetésével Kecskemét városa méltó módon járult hozzá honfoglalásunk 1100. évfordulójának megünnepléséhez. Kívánatos volna, ha a példa követőkre találna más városokban, községekben, akár ünnepi évforduló nélkül is.

Azt már csak zárójelben említem meg, hogy a könyv végén, a megjelenést támogató cégek, testületek reklámjai között, az AGROKER Mezőgazdasági Termelőeszköz Kereskedelmi KFT. emblémáján még mindig a „szocialista” város címer szerepel, akárcsak a Kecskemét és Vidéke Általános Ipartestületén, bár ez utóbbin már a Szt. Koronával kiegészítve.

Rainer Pál

Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Herausgegeben von JOHANN STOLZER und CHRISTIAN STEEB. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz, 1996. p. 513, 40 színes tábla + számos fekete-fehér illusztráció.
ISBN 3-201-01649-7.

E kötet, amelyet az Osztrák Rendjeltani Társaság a Kornberg várában (Stájerország), saját tagjainak anyagából (!), 1996-ban megrendezett kiállítása katalógusának szánt, egyúttal igen komoly és terjedelmes tanulmánykötet is, s gyakorlatilag a kezdetektől napjainkig részletesen tárgyalja szinte az összes Habsburg illetve osztrák kitüntetés és rendjelet. (A kiállításról és a kapcsolódó konferenciáról *Pandula Attila* már beszámolt a „Turul” 1996/3-4. füzetében.)

Magyar emberként némileg problémásnak érzem a könyv címét, hiszen a munka tárgyal pl. magyar rendjeleket is – Szt. István Rend, Aransarkantyús Vitézek Jelvénye – márpedig Magyarország sosem volt Ausztria része, jóllehet századokig a Habsburg Birodalomhoz, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, de mégiscsak önálló (saját alkotmánnyal, rendi intézményekkel és tisztségviselőkkel, saját joggyakorlattal stb. bíró) államként. Így megítélésem szerint talán helyesebb lett volna egy, az ezen helyzetre egyértelműbben utaló címadás. Mindezek ellenére valószínűleg kénytelenek vagyunk belenyugodni abba a megváltoztathatatlan nyugati szemléletmódba, amely múltbéli hazánkat is Ausztria részének tekinti. A magam részéről megértem ugyan ezt az álláspontot, de nem teszem a magamévá, s azt csak bizonyos tágabb értelemben tartom használhatónak, mint ahogyan pl. Csehország is része volt a Habsburgok uralta országok és tartományok csoportjának. Persze azt is el kell ismerni, hogy a kötetnek így frappáns és rövid címe van, amely abban az esetben, ha az a pontos államjogi kapcsolatokra is utalna, rendkívül nehézkessé és hosszúvá változna. De térjünk át magára a műre!

A munka először a három legrégebbi egyházi rend: a Máltai- (*Strimitzer, Birgit*), a Német- (*Binder, A. Dieter*) és a Szt. Sír Lovagrend (*Mussger, Herbert*) történetét tárgyalja. Ezeknek közös jellemzője, hogy amíg korábban jelentős világi hatalommal is bírtak, addig a XIX. század közepétől, s még inkább napjainkban egyre jobban a karitatív, szociális, humanitárius területekre irányul a tevékenységük.

Ezt követően a késő-középkori lovagi szövetségek és az Aranygyapjas Rend történetét ismerhetjük meg, egyaránt *Steeb, Christian* tollából. A legrégebbi világi lovagrendek a XIV–XV. században jöttek lét-

re. Közülük a legtekintélyesebb a napjainkban is létező, eredetileg burgundi alapítású (1430), majd a burgundi örökséggel Habsburg kézbe került (1477) és e közép-európai dinasztia házirendjeként működő Aranygyapjas Rend. A XVIII. század elejétől osztrák és spanyol ágra szakadt rend történetét kimerítő adatgazdagsággal tárgyalja a szerző.

Ludwigstorff, Georg a Katonai Mária Terézia Rendről (1757), a legrégebbi és legmagasabb Habsburg katonai rendről értekezik. A számos statisztikai adatot is tartalmazó tanulmány főként az I. világháború korszakát tekinti át részletesen. Kitér a rend I. világháború utáni helyzetére, a Horthy Miklós kormányzó általi 1938-as újjáalapítási kísérletre és a II. világháborúban történt egyetlen adományozásra is. A rend lovagkeresztjét 1944 januárjában elnyert Oszlányi Kornél vezérőrnagy (1893–1960) nevét azonban tévesen Oszlányi Lászlóként említi (103. old.).

Pandula Attila – a kötet egyetlen magyar szerzője – az általa már régóta kutatott Szt. István Rend – a Habsburg-korszak legmagasabb polgári rendjele – történetét dolgozta fel, nagymértékben saját levéltári kutatása alapján. Egyebek mellett kitér az adományozási gyakorlatra (hazaiak és külföldiek részére), a rendvitéz halála utáni visszaküldésre, javítására és újjáadományozásra. Felhívja a figyelmet a képi ábrázolások (festmények, szobrok, síremlékek, stb.) forrásértékére.

Schmidt, Günter Erik az 1808-as alapítású, katonai és polgári érdemek jutalmazását egyaránt szolgáló Lipót Rend történetét tárgyalja. Ennek a többek között egykor Grillpartzer, Goethe vagy a Ferenc József-föld osztrák felfedezőinek mellét ékesítő rendjelek az alapítását bizonyos mértékben a meglehetősen konzervatív Habsburg Monarchiát is elérő polgári igények, amelyek egyúttal együttjártak a kitüntetett személyek szélesebb társadalmi körökből való kikerülésével is indokolták.

Az 1815-ös bécsi kongresszus döntése értelmében Ausztriához visszacsatolt olasz tartományokkal „örökölt” Vaskorona Rend, eredetileg napóleoni alapítású (1805). Úgy Napóleon, mint a Habsburgok e renddel is az Itália feletti uralmuk legalitását kívánták ki-fejezni. Ezért ékesíti a rendjelvényt az ősi lombard vaskorona, amely a legenda szerint Krisztus kereszt-

jének egyik vas szögét foglalja magába (*Vogl, Rudolf*).

Az osztrák házirendek ruhatáiról *Kugler, Georg* tájékoztatja az olvasót. Az Aranygyapjas Rend öltözetét a kezdetektől a XVIII. századig Brüsszelben őrizték. Ekkor került át az együttes Bécsbe, s ugyancsak a császárváros adott helyet a Szt. István, a Lipót és a Vaskorona Rendek garderobjainak is. E rendi öltözeteket az 1820/1830-as évekig rendszeresen használták. 1918 után pedig múzeumi műtárgyként élnek tovább.

Gattinger, Karl az első igazán polgári jellegű Habsburg renddel, a Ferenc József Renddel foglalkozik, amely „modern” volt olyan értelemben is, hogy adományozása díjmentesen történt és – eltérően a korábbi Habsburg rendektől – nem volt rendi öltözet. E rendjelet a Monarchiát szolgáló katonák és civil potentátok mellett elnyerhették a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem, a művészetek és a tudományok terén jeleskedők is.

Dikowitsch, Hermann az osztrák női rendeket ismerteti. Az 1662-es alapítású Erény Rabszolgánőinek Rendje nem bizonyult hosszú életűnek. Az ugyancsak Eleonóra császárné által alapított (1668) Csillagkereszt Rend viszont az egész Habsburg-korszak legmagasabb rendjele volt főrangú hölgyek részére, s napjainkban is létezik. Az Erzsébet Rend, amelynek adományozása már rang- és valláskülönbség nélkül történt, Ferenc József egyik utolsó alapítása volt (1898). Külön érdekesség a Szt. Theodóra Főnemesi Dámarend néven tervezett (1818), de meg nem valósult rend története.

Ugyanezen szerző tárgyalja az osztrák női alapítványok jelvényeit is. Ezek – miután eredetileg is korlátozott számban léteztek – a legnagyobb ritkaságok közé számítanak. még közgyűjteményekben is.

A régi császári és magyar eredetre egyaránt visszanyúló szokás szerint a koronázáskor aranysarkantyús vitézzé avatottak számára IV. Károly király által 1918-ban alapított Aranysarkantyús Vitézek Jelvényének rövid történetét *Ludwigstorff, Georg* foglalta össze. A Szt. István Rend mellett ez szintén kifejezetten magyar alapítás volt, az I. világháború 50. kiválóan dekorált, főként nemesi származású magyar tisztje kapta.

Löbbecke, Andreas egy sajátos rendi díszjelvényről, a Tiroli Nemesek Anyakönyvi Társaságának Jelvényéről értekezik, amely a tiroli nemesi egyenruha bevezetésével (1801) volt kapcsolatos és amelyet még napjainkban is viselnek.

Schwarz, A. Walter a Monarchia nagyszámú katonai-, *Müller, Helmut-Theobald* pedig polgári kitüntéseit tárgyalja. Ezeknek elhatárolása nem egészen problémamentes, mivel némelyiket egyaránt adományozták hadi és civil érdemekért is.

Schmidt, Günther Erik az I. (1918-1938) és a II. (1945 óta) Osztrák Köztársaság rendjeleit és kitüntéseit ismerteti. Az 1918-at és 1945-öt egyaránt követő kezdeti bizonytalankodás, s némi kitérők után, tulajdonképpen mindkét köztársaság – az I. főként az 1934-es fordulat után – számos területen a volt Monarchia kitüntéseit tekintette előképnek, némileg hasonló módon, mint a két világháború közötti Magyarország. A II. világháború utáni Ausztria jellemzője, hogy valamennyi tartományában léteznek tartományi kitüntetések is, általában egy általános érdemrend és mellette néhány további, egyes speciális érdemekért.

Schmidt említi, hogy az Osztrák Érdemrend nagycsillagát *Kurt Schuschnigg* osztrák kancelláron kívül csak öt külföldi személy kapta meg: Mussolini olasz miniszterelnök és négy magyar: Gömbös Gyula miniszterelnök, Serédi Jusztinián hercegprímás, Horthy Miklós kormányzó – ő azonban nem tengernagy, mint Schmidt írja, hanem csak altengernagy volt –, valamint „Ministerpräsident Dr. Koloman Baranyi”. Utóbbi személyben – a kezdőbetű hibája és az ékezet lemaradása folytán – a kevésbé tájékozott osztrák olvasó aligha fog Darányi Kálmán miniszterelnökre ismerni (337. old.).

A történeti tanulmányokat *Rochowanski, Helmut* technikai jellegű írása egészíti ki a fémjelekről (ábrákkal), valamint egy (nem teljes) lajstrom a Monarchia jelesebb rendjel- és kitüntetés előállító vagy forgalmazó cégeiről (köztük több budapesti is található).

A kötetet *Stolzer, Johann* által összeállított katalógus rész zárja az egyes tételek leírásaival és számos ábrával. Az ismertetett elismeréseknek jóformán valamennyi fokozata, típusa csaknem hiánytalanul szerepel, alig egy-két kivétellel.

A vaskos kötet végén megtaláljuk a szerzők rövid szakmai életrajzának adatait is.

Az egyes tanulmányok jegyzetapparátusa nem egységes. Helyenként részletes jegyzeteket találunk, másutt csak a felhasznált könyvtári és levéltári anyag felsorolását, megint másutt csak az utóbbira való leg-
rövidebb hivatkozást.

Ennek ellenére a kötet színvonala általában egységesnek, szakmailag igényesnek mondható. Igen

kvalitásos a képanyag is. A kizárólag magukat az insigneákat és néhány rendi öltözetet bemutató képek mellett azonban hiányoltam olyanokat, amelyek adományozási okmányokat, tokokat, rendi ünnepeket, rendvitézeket stb.-t mutattak volna be. Fontosnak tartanám a „nyitást” ezen részterületeket illetően is, mert ezeket az eddigi kutatás is elhanyagolta, mellékesen kezelte. Úgyszintén hiányoltam, hogy amíg az 1918 előtti korszak csaknem valamennyi dekorációja képen is bemutatásra került, addig a köztársasági korszakot alig néhány fotó reprezentálta. Égető ez a hiány azért is, mert az „utódállamok” kutatói – úgy gondolom – feltehetően jobban ismerik az 1918 előtti materiát, amely a közös múlthoz kötődik, mint az immáron „tartozékaitól” megszabadult 1918 utáni Ausztriáét.

Örvendetes újdonság egyes szerzőknél a technikai adatok ismertetésére fektetett hangsúly, amely főként arra irányul, hogy ugyanazon rend adományozásán belül elkülöníthetőek legyenek az egyes periódusokban adományozott rendjelvények.

Örömmel láttam a kötetben néhány magyar kollégára (Makai Ágnes, Pandula Attila) való hivatkozást. Sajnálatos – bár ugyanakkor érthető –, hogy az osztrák kollégák is csak a világnyelven publikált munkáikat ismerik, egyetlen hivatkozást találtam a magyar

nyelvű „A rendjelek és a kitüntetések történelmünkben”. Bp. é.n. (1943) című munkára.

Természetesen – tekintettel több száz éves közös történelmünkre – a munka számos magyar vonatkozást tartalmaz. Így pl. megtalálható a Mária Terézia Rend egy olyan ezüst emlékérmé, amelyet Károly főherceg 50 éves rendi jubileumi ünnepe alkalmával br. Rétsey Ádám (1772–1852) – későbbi vezérőrnagy, a kamarilla által 1848 októberében a Batthyány-kormány ellenében felléptetett ellenminiszterelnök – kapott, valamint a br. Fejérváry Géza gyalogsági tábornok (1833–1914) részére 1909. június 23-án, a rendbe való felvételének 50. évfordulóján adományozott briliánsokkal díszített Mária Terézia Rendi lovagkereszt. Sajnos a magyar neveknél néhol lemaradtak az ékezetek.

Mindent egybevetve az osztrák kollégák tisztességes, gondos munkát adtak ki a kezükből.

Vajon két világháború, forradalmak, kivándorlások, kitelepítések, háborús jóvátétel, kommunizmus és egyéb nyomorúságok pusztításai után mi Magyarországon milyen hasonló tematikájú kiállításra lennénk képesek hazai magángyűjtőink anyagaiból?

Rainer Pál

SCHÖPPER, GERALD: Klar und fest. Geschichte des Hauses Liechtenstein.

Arbeitsgemeinschaft für Wirtschaft- und Sozialgeschichte c/o Institut für Wirtschaft und Sozialgeschichte Karl-Franzens Universität kiadása Graz 1996. 283 oldal, nagyszámú, részben színes illusztrációval, térképekkel, alaprajzokkal (“Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft für Wirtschaft- und Sozialgeschichte – Sonderband 2/1996.”) – ISBN 3-901674-01-2.

A riegensburgi herceg Liechtenstein kiállítás alkalmából megjelent családtörténeti feldolgozás, gondos, sokrétű, modern szemléletű munka.

A különböző fejezetekben az olvasó áttekintést kap e jelentős, fejedelmi család legfontosabb, illetve legkarakterisztikusabb tagjairól a középkorban élt Hugo von Liechtensteintől, az 1989-től uralkodó II. Hans Ádám fejedelemig.

A szerző részletesen foglalkozik a család birtokai-val, gazdasági tevékenységével is. Bemutatást kapnak a család legfontosabb palotái, kastélyai stb. is. Külön szót a szerző, a család, méltán világhírű műgyűjtési tevékenységéről is.

Részletesebb bemutatást kap magának Liechtensteinnek modernkori története is. Így pl. érdekes részletek olvashatók e kis ország, második világhábo-

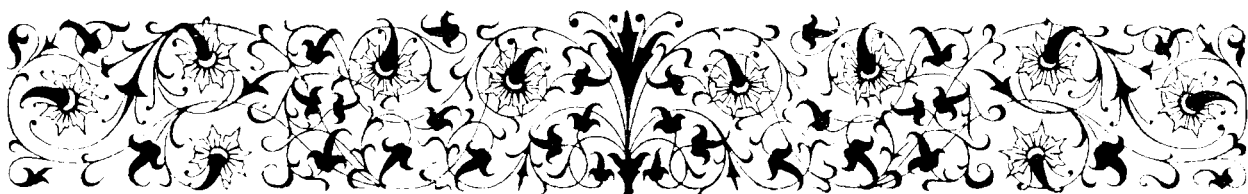
rúban játszott szerepéről, illetve arról, hogy hogy tudta megőrizni függetlenségét.

Tekintettel arra, hogy a Liechtenstein család hosszú időn keresztül meghatározó szerepet játszott a Habsburg Birodalom történetében, egyes tagjai honfiusítást nyertek hazánkban, nem számított nagy ritkaságnak a magyar feleség sem, így sok magyar vonatkozásról is olvashatunk e munkában.

Gazdag szakirodalmi- és forrásjegyzék (194–207 pp.), részletes genealógiai táblázatok Hugo von Liechtensteintől kezdődően, a napjainkban született családtagokig levezetve (208–222. pp.) is olvashatók a kötetben.

Ez a munka egyben a riegensburgi herceg Liechtenstein kiállítás tudományos katalógusa is (226–278. pp.)

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

1996. augusztus 20-án (a romániai) Székelymoston – immár hagyományosan – egész napos ünnepségsorozatot tartottak, Szent István tiszteletére. A gazdag program keretében millecentenáriumi címerkiállítás megnyitására is sor került. „Megnyitó beszédet *Dr. Kötő József*, az EMKE főtitkára tartott, a kiállított tárgyakat *Dr. Székely András Mihály* heraldikus értékelte. A Barátosi udvarházban, Aradiacs László rézdomborításain, Sándor János ex libris-válogatásaiban az 1100 éves történelmünk szimbólumai, jelképei elevenedtek meg.” [S. Muzsnay Magdolna „Szabadság” Kolozsvár]

* * *

A Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány rendezésében „1100 éves együttélés (A magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában)” címmel tudományos konferenciát tartottak Bu-

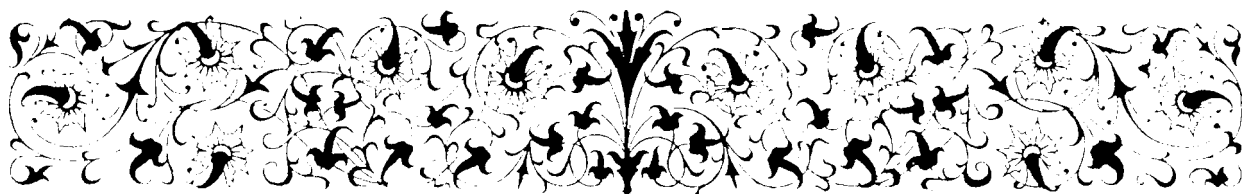
dapesten, az ELTE dísztermében, 1996. november 17–18-án. A tanácskozáson több genealógiai vonatkozású előadás is elhangzott. (Egy pl. *Kállay István* „Az uradalmi zsidó”, *Szögi László* „Magyarországi zsidó egyetemi hallgatók a német nyelvterületen 1789–1918.”, *Ó. Kovács József* „A magyarországi zsidóság XVIII–XIX. századi társadalomtörténetéről (Egy kutatás tanulságai)”, *Kiss József* „A magyarországi zsidóság története a fürthi Ullmann család historiájának tükrében (XIX–XX. század)” címmel.

* * *

Az Újpalotai Közösségi Házban 1996. november 12–26. között a település régi egyesületi, köri, egyházi zászlóit bemutató kiállítás volt.

1996. november 15-én, a kiállításához kapcsolódva tartott *Dr. Pandula Attila* előadásokat a magyar államcímer, illetve a magyar zászló múltjáról.

TURUL (LXX) No. 1–2
(1997)
ZUSAMMENFASSUNG

Károly Kapronczay erörtert die Geneologie der namhaftesten heimischen Ärztedynastie, die der Korányis. Die ursprünglich Kornfeld heiende Judenfamilie kann bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts zurückverfolgt werden. Ihr erster bekannter Ahne, Joachim Kornfeld (†1826), war Heereslieferant während der napoleonischen Kriege. Seine drei Shne, Jnos (1795–1880), Viktor (1796–1870) und Sebald (1800–1885) studierten Medizin an der Wiener Universität. Seit dem kann sich die Familie mit zahlreichen hervorragenden Ärzten und Pharmazenten rühmen. Die bekanntesten sind Frigyes K. (1827–1913), der 1884 mit dem Prädikate von Tolcsva geadelt, 1908 in den Freiheitsstand erhoben wurde, Sndor K. (1866–1944) und Andrs K. (1903–1995). Die Mehrheit der Familie nahm den Namen Korányi 1848 auf, Viktor erst nur 1856. Unter den Familienmitgliedern, die nicht den rzteberuf wählten, kamen Juristen, Offiziere, Ingenieure gleicherweise vor. Frigyes K. (1869–1935) war zwischen 1919 und 1932 dreimal Finanzminister von Ungarn. Der Internist-Kardiologe Lszl K. (1942–) ist z. Z. Generaldirektor-Stellvertreter der Herzklinik von Balatonfüred.

Péter, Tamska behandelt die Laufbahn zweier Familien unterschiedlicher Abstammung und gesellschaftlicher Stellung. – Die oberungarischen, wohlhabenden, besitzeradligen Beniczkys, die ihre Ahnen bis ins XIII. Jahrhundert zurückführen, verschwägerten sich mit den eingewanderten, deutschstämmigen, gewerbetreibenden Heinrichs aus dem Komitat Krass-Szörény im Jahre 1920. Die Familienchronik, die auch den Lebensweg der Seitenlinien verfolgt, erörtert die Geschehnisse um die weitverzweigten Familienverbindungen mit großer Detailliertheit von der Mitte des XIX. Jahrhunderts bis zum heutigen Tage. Das mehr

oder weniger friedliche adlige-bürgerliche Leben, das im Rahmen der Habsburger Monarchie geführt wurde, wurden in Ungarn, das nach dem ersten Weltkrieg seine historischen Grenzen und Machtstellung verlor, und in einigen Sukzessionsstaaten – wie in der Tschechoslowakei und Rumänien, mit fast sämtlichen Problemen unseres Jahrhunderts – die zwei Weltkriege, Revolutionen, Systemwechsel, Wirtschaftskrisen, Aussiedelungen, Diskrimination der Minderheiten – „versüßt“. Aus solchen Aspekten betrachtet haben es wir mit einer ziemlich typischen mitteleuropäischen Familiengeschichte zu tun.

Die Studie von Gbor Merényi-Metzger behandelt die Geschichte des Domkapitels von Growardein (Nagyvrad, Oradea) zwischen 1920–1945. Der Friede von Trianon schnitt die Diözese von Vrad in zwei, so blieb ein Teil der Diözese und ihr Kapitel in Ungarn, der andere Teil gelang zu Rumänien. Die spezielle Lage bedurfte einer eigentümlichen kirchenrechtlichen Lösung. Auf dem ungarischen Gebiet der Diözese war ab 1919 ein allgemeines bischöfliches Vikariat, dann ab 1929 ein apostolischer Administrator mit dem Sitz in Debrecen bzw. vorübergehend in Gyula tätig. Der zu Rumänien gelangte Teil wurde 1930 mit dem rumänischen Teil der Diözese von Szatmr (Satmar, Satumare) vereinigt. Den Zweiten Wiener Schiedsspruch zufolge wurde die Diözese zwischen 1940–1944 wieder vereinigt, dann aber den neueren politischen Entwicklungen entsprechend nach 1945 wieder getrennt. Der ungarische Teil wurde von 1952 vorübergehend, schließlich ab 1993 endgültig zu den Diözesen von Szeged-Csand bzw. von Debrecen-Nyregyhza angeschlossen. Die Studie wird mit einer archontologischen Zusammenstellung über die Kanoniker von Vrad ergänzt. Unter denen sind die Historiker Vilmos Frakni, Jnos Karcsnyi, Ferenc Kollnyi und auch der letzte

Felderzdechant der Österreichisch-ungarischen Monarchie, Imre Bjelik aufzufinden.

Mit der Hilfe der Wappendarstellung die an der von dem Kammergespan von Kremnitz (Körmöcbánya, Kremnica), Schemnitz (Selmechánya, Banská Štiavnica) und Königsberg (Újbánya, Nova Baňa) Heinzmann Eisenrinkel, 1391 gestifteten Spitalkapelle von Königsberg erhalten geblieben ist, versucht *Pál Rainer* den fragmentarischen, im Historischen Museum Budapest verwahrten Grabstein aus dem Jahre 1388, der mit dem gleichen Wappen geziert ist, einem nicht näher bekannten Mitglied dieser Familie zuzuschreiben.

Der in den schriftlichen Quellen zwischen 1383–1393 mehrmals erwähnte Gespan Heinzmann besaß ein Haus in der Burg von Ofen. Sein zeitweiliger Aufenthalt in der Nähe des königlichen Hofes könnte sein Amt als Kammergespan begründen. Das „sprechende Wappen“ des Kammergespans scheint eines der frühesten bürgerlichen Wappen der Epoche zu sein, das sich aber den Wappen der Adligen gänzlich angeglichen hatte.

Attila, Pandula beschreibt ein in der Historischen Bildersammlung des Ungarischen Nationalmuseums aufbewahrtes, anspruchvolles Ölgemälde vom Anfang des XVII. Jahrhunderts, woran die Heilige Krone, die Wappen und die Anspruchswappen des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer im Zeichen der Heiligen-Kronen-Lehre dargestellt werden. Die zwei Parallelen des Ölgemäldes befinden sich in Trencschin (Trencsén, Trenčín, Slowakei.)

Sándor Horváth, György Majthényi und *Eszter Zsófia Tóth* legen die Geschichte, das Verleihungsverfahren der Aktivisten- (1948–1950) und Stachanowisten- Abzeichen (1950–1954) sowie die Lebensführung der Ausgezeichneten mit statistischen, historisch-soziologischen Methoden dar. An Hand eines eigenartigen Teilbereichs gewährt die Studie einen Einblick in die überadministrierte und überkontrollierte Alltags der Rákosi-Ära. Es stellt sich heraus, daß das Regime vor allem aus Propagandagründen nur für eine dünne Schicht des favorisierten „Spitzen-

bestandes“ der Ausgezeichneten einen Ausbruch aus den düsteren Alltags sicherte.

József Lukács berichtet über die in einer Blechbüchse beigelegten zeitgenössischen Dokumente, die sich die von dem Landesbund der Lokführer 1907 in Altsohl (Zólyom, Zvolen, Slowakei) errichteten Büste von II. Ferenc Rákóczi beziehen. Die Skulptur – ein Werk des Bildhauerkünstlers Ede Mayer – wurde nach Trianon entfernt und bis 1967 verborgen gehalten. Damals gelang sie nach Fülek. Seit 1969 ist sie in Borsí – am Geburtsort des Fürsten – zu sehen.

Ferenc Soós identifizierte das Wappen (schwebende Krone) von Friedrich Schmalcz, der dem elsässischen Weissenburg entstammte, dann den Bürgermeisterposten von Poznan bekleidete und schließlich als Kammergespan von Siebenbürgen des Königs János Szapolyi (1526–1540) tätig war. Auf Grund des Wappens kann je ein in Frauenbach (Nagybánya, Baia Mare) und in Klausenburg (Kolozsvár, Cluj) 1535 geprägtes goldenes Gulden zur Kammergespanschaft von Schmalcz gebunden werden.

Nach den Studien bespricht *Szabolcs Vajay* die Inauguraldissertation, Diplomatie der Wappenbriefe 1529–1849 von Péter Kóta. Das 1991 fertiggestellte Manuskript legt auch das Verleihungsverfahren der Wappenbriefe sowie die amts-geschichtliche Zusammenhänge dar.

Die Ausstellung „Die Husaren“ des Kriegsgeschichtlichen Museums versucht ein vollständiges Bild dieser spezifisch ungarischen Phänomens zu bieten. Der Rezensent, *Tamás Baczoni* verweist darauf hin, daß die weitläufige militärischen-, literarischen und folkloristischen Aspekte des Themas als ein einheitliches Ganzes dargestellt wurden.

József, Deák Varga beschreibt ein womöglich im XVI. Jahrhundert angefertigtes Wappendenkmal des Heimatmuseums István Sárközy, das 1996 in Nagybacon gegründet wurde, und bittet zugleich um Hilfe um den Inhaber des Wappens identifizieren zu können.

TURUL Volume 70,
No. 1–2 issue of 1997

The study of *Károly Kapronczay* discusses the history of the most renowned Hungarian doctor dynasty. Named originally Kornfeld, the history of the Jewish Korányi family can be traced back to the end of the 18th century. Their first known ancestor was Joachim Kornfeld (1826) who was war supplier during the Napoleon I. wars. All three sons of him (János: 1795–1880, Viktor: 1796–1870, and Sebald: 1800–1885) received medical education at the Vienna University. From then on, the members of the family included numerous renowned doctors and pharmacists. The most famous ones were the following: Frigyes Korányi (1827–1913), who in 1884 was ennobled with the “de Tolcsva” title and was raised to the rank of Baron in 1908; Sándor (1866–1944) and András (1903–1995). The majority of the members of the family changed their name to Korányi in 1848 (but Viktor changed his name only in 1856). Other, non-doctor members of the family included lawyers, army officers and engineers alike. Between 1919 and 1932 Frigyes Korányi (1869–1935) was finance minister of Hungary three times. At present, László Korányi (1942–), internistcardiologist is the deputy general director of the Balatonfüred Cardiac Hospital.

Péter Tamáska describes the separate and then the joint history of two families of different origins and social positions, which, based on a marriage in 1920, became related to each other. The Beniczky family was a well-to-do landed noble family in Upper Northern Hungary with ancestors dating back to the 13th family, while the German Heinrichs of Krassó-Szörény County came to country in the 18th century and were craftsmen and merchants. With reference sometimes also to collateral side relatives, he provides a detailed history from the middle of the 19th century practically up to recent times. Until 1918, the family lived a more or less peaceful noble-bourgeois way of life in the framework of the Habsburg Empire and the Austro-Hungarian Monarchy respectively. However, after World War I. this way of life was replaced with a rather hectic life style in both Hungary (which lost her historic borders and power) and in some of her successor countries, Czechoslovakia and Romania. Characterised by nearly all problems of the century (two world wars, revolutions, changes in

political systems, economic crisis, deportations, and discrimination against national minorities), from this perspective the history of this Central-European family is rather typical.

The study of *Gábor Merényi-Metzger* discusses the history of the Nagyvárád (today Oradea, Romania) cathedral chapter between 1920 and 1945. As a result of the Trianon Peace Treaty, the Várád Diocese was divided into two parts. Accordingly, one part of the diocese and the chapter remained in Hungary, while the other part was transferred to Romania. As a result of the specific situation, an unusual canon law solution was devised. From 1919 until 1929 a general vicariat operated on the Hungarian part of the diocese. In that year the organisation was renamed as Apostolic Governorship with principal offices first in Debrecen and then, for a temporary period of time, in Gyula. In 1930 the Romanian part of the diocese merged with the Romanian parts of the Szatmár diocese. Subsequent to the second Vienna Decision, for the period of 1940–1994, the diocese was reunited. However, as a consequence of later political changes, from 1945 onwards it was divided again. From 1952 onwards, again for a temporary period, the Hungarian part was annexed to the Szeged-Csanád diocese. Finally, in 1993 the territory became part of the Debrecen-Nyíregyháza diocese. Including the major data of 34 Várád canons of the period, a database is attached to the study. These canons include, among others, some famous historians, (Vilmos Fraknói, János Karácsonyi, Ferenc Kollányi) and Imre Bjelik, the last archdeacon to the army of the Austro-Hungarian Empire.

The coat of arms of Heinzmann Eisenrinkel, Bailiff of the Royal Treasury of Körmöc, Selmec and Újbánya was preserved in the wall of the St. Elisabeth hospital chapel in Újbánya (today Nova Baňa, Slovakia) which was founded in 1391 by Eisenrinkel himself. Using this coat of arms *Pál Rainer* managed to link a tombstone from 1388 with a fragmented inscription to another, yet unknown member of the same family. Having been known since a long time and preserved in the Budapest Historical Museum, this tombstone originates from the Dominican mo-

nastery of Castle Buda and carries the same coat of arms.

Mentioned in the written documents of the 1383-1393 period several times. Bailiff Heinzmann had a house in the castle of Buda. His occasionally staying in the neighbourhood of the royal court can probably be justified by his position. The "speaking coat of arms" of the Treasury Bailiff is an example of such early Hungarian bourgeois coats of arms that were totally assimilated to the coats of arms of nobility of the time.

Attila Pandula describes an oil painting from the beginning of the 17th century which is preserved in the Historical Gallery of the Hungarian National Museum. Related to the Holy Crown Theory, this superior quality painting depicts the Holy Crown, the coats of arms of Hungary and her co-dominions, plus the claim coats of arms of the Kingdom of Hungary. Two similar paintings are to be found in Trenčín (Trenčian, Slovakia).

The statistical and historical-sociological study of *Sándor Horváth, György Majthényi and Eszter Zsófia Tóth* investigates the history of the Élmunkás-Champion Worker (1948-1950) and the Sztahanovista-Stakhanovist (1950-1954) medals. Investigating into the practice of awarding and the life of those who were awarded these decorations, this remarkable study provides an insight into the everyday life of an overadministered and overcontrolled era by studying a special part of the Rákosi age. According to the study, it seems probable that only a few favoured members of the "peak group" of those rewarded with these medals were given the opportunity by the political system (and only from propaganda standpoint) to break free out of their former everyday life.

József Lukács describes the documents that were kept in a metal box and stored in the pedestal of a bust. Depicting Prince Ferenc Rákóczi II. this bust was created by the sculptor Ede Mayer. Sponsored by the National Association of Engine-Drives, this

bust was erected in Zólyom (Zvolen, Slovakia) in 1907. After the Peace Treaty of Trianon this bust was removed by the new political system and was concealed until 1967. In this year it was delivered to Fülek. In 1969 the bust was re-erected in Borsi, the birth place of the Prince, where it can be seen ever since.

By using the seal of a letter from 1535 (preserved in the State Record Office of Nuremberg) *Ferenc Soós* managed to identify the coat of arms (a floating crown) of Friedrich Schmalcz. Coming from Weissenburg in Alcase, Schmalcz first became the mayor of Poznan. Later on he acted as Treasury Bailiff of King János Szapolyai (1526-1540) of Transylvania. Based on the coat of arms a golden Forint from Nagybánya and a golden Forint from Kolozsvár from 1535 can be associated with the treasury activity of Schmalcz.

Subsequent to the studies, the Others column provides the description of a doctoral dissertation and two exhibitions. The "Diplomatics of Coats of Arms 1526-1849" by Péter Kóta is reviewed by *Szabolcs Vajay*. This paper was prepared in 1991 and in addition to offering a diplomatical analysis of coats of arms granting, discloses administrative historical relations, too.

Entitled "The Hussars", the objective of the Military History Museum's exhibition is to provide a full scope picture of this specifically Hungarian phenomenon. Reviewing the exhibition, *Tamás Bacsoni* points to the completeness of the exhibition's approach, since in addition to military aspects, it also covers folk art and literary relations.

József Deák Varga highlights a coat of arms relic displayed at the exhibition of the "István Sárközy" Local History Museum of Nagybacon. Presumably, the coat of arms was produced in the 16th century. The objective of the review is to ask for assistance in identifying the owner of the coat of arms.

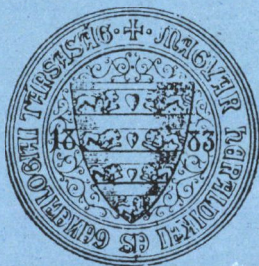

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENEDIK KÖTET
1997/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVII

E számunk szerzői

Babucs Zoltán, egyetemi hallgató (ELTE, BTK)

Frivaldszky János id.:

Gecsényi Lajos dr., főigazgató, (MOL)

Horváth Lajos dr., főlevéltáros (Parlamenti Levéltár)

Kapronczay Károly dr., igazgató (Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest)

Makra Zsigmond dr., tudományos kutató, (Budapest)

Nagybákay Antal Zelmós dr., tudományos kutató (Budapest)

Nyulásziné Straub Éva dr., fősztályvezető (MOL)

Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára

Pekár Zsuzsa, nyugalmazott tudományos kutató (Budapest)

Rainer Pél, régész-muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

Szantner Viktor, egyetemi hallgató (ELTE, BTK)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXX. évfolyam

1997/3–4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter
Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.
Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor
ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Gecsényi Lajos: Öt esztendő után	69
Kapronczay Károly: Orvodinasztiák II. – Bene, Lenhossék, Lumnitzer, Nékám és Ángyán családok	70
Nagybákay Antal Zelmos: Egy kereskedő (polgár) család rövid története és leszármazása (Rickl család) .	81
Pekár Zsuzsa: Döring József – polgárok, nemesek, főurak és címerek háttérében	94
Rainer Pál: Rozsnyói Markó Gusztáv Antal címeres nemesi levele IV. Károly királytól, Bécs 1917. augusztus 21.	107
Frivaldszky János id.: A Frivaldszky családfa Nagy Ivánnál	109

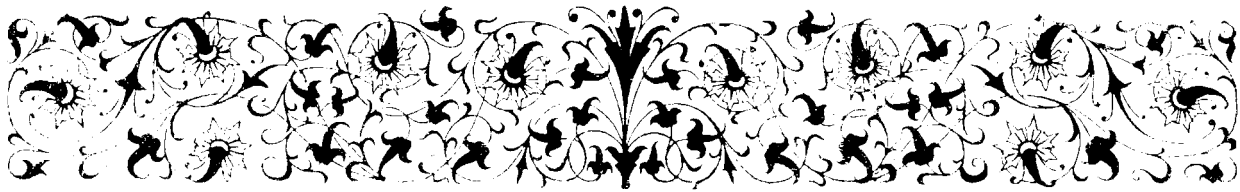
2. Kisebb rovatok

Szantner Viktor: I. Vexillológiai Nap (Tudományos ülés)	114
Nyulásziné Straub Éva: A Magyar Országos Levéltár egy gyarapodásának története – Feyér Miklós címereslevele 1609-ből.....	116
Makra Zsigmond: Bélyegeken fellelhető heraldikai abszurditások	117
Pandula Attila: Nobilimea românescă din Transilvania (Az erdélyi román nemesség) (Tudományos konferencia)	119
Beniczei és Micsinyei Beniczky Ferenc címere (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István)	120

Könyvismertetés

Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. (Ism.: Makra Zsigmond)	121
Alexy, Zdenko G.: Ehrenzeichen der Kapitel in vormals habsburgischen Ländern.) Ism.: Pandula Attila). 122	
Henzel Ágota: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regeszt i. 1629–1634., II/1, Künstlerné Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1635–1640. II/2. (Ism.: Makra Zsigmond)	
Ostric, Goroslav: Grbovi u gradu Bakru. (Címerek Buccari városában) (Ism.: Horváth Lajos)	123
Péter Katalin szerk.: Gyermek a kora újkori Magyarországon. (Ism.: Pandula Attila)	124
Szluha Márton: A Szluha család története. (Ism.: Makra Zsigmond)	125
Zombori Lajos: Magyar robotárcák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok. (Ism.: Pandula Attila)	126
ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS 1998-RA	
Hazai és nemzetközi hírek	128
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre).....	130
Summary (Szasztkó István)	131

ÖT ESZTENDŐ UTÁN

1992 őszen nem csekély várakozással tekintettünk mindannyian az újjászülető Turul első, összevont száma elé. A négy évtizeddel korábban hatalmi szóval megszüntetett – a háború után felnőtt nemzedékek előtt legfeljebb a könyvtárak polcairól ismert – folyóirat feltámadása azzal kecsegtetett, hogy nem egyszerűen publikációs fóruma, de motorja is lesz az oly hosszú ideig mellőzött genealógiai, heraldikai és történeti „segédtudományi” kutatásoknak. Olyan megjelenési lehetőség, amely már a létevel ösztönzi e studiumok művelőit a kutatásra és az írásra. Mert ki tagadhatta volna (vagy ki tudná tagadni ma), hogy a múltba vesző valós családi gyökerek feltárása mellett mily hatalmas hozadéka van mindezeknek a társadalomtörténet, a műveltségtörténet vagy éppen az eszmetörténet és hivataltörténet számára. A felfokozott várakozás az évek folyamán részben teljesült. Számos, nem lebecsülendő kisebb-nagyobb adalék mellett olyan közlemények és tanulmányok is napvilágot láthattak a lap hasábjain, amelyek levéltári forrásokra alapozott, szélesebb horizonton mozgó témák hírhözői voltak. Borsa Iván az Antimus családról, Szluha Márton a Káldy családról, Pekár Zsuzsa a Haggemacherekről, Kállay István a XVIII. századi elit társadalmi kapcsolatairól, Kóta Péter a XVIII. századi címerinspektori hivatalról, a fiatal Mészáros Kálmán a Rákóczi szabadságharc tábornoki archon-

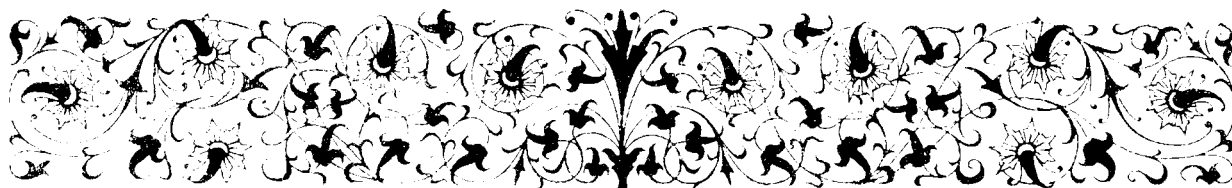
tológiájából tett közzé maradandó értékű írásokat. Nyulásziné Straub Éva a Magyar Országos Levéltár egyre gyarapodó címereslevél-gyűjteményének új darabjairól szóló beszámolóival pedig nemcsak a gyors tájékozódást, de a címerrajzokról készült szakszerű leírásokkal, az illusztrációkkal minden bizonnyal a heraldikai kutatások előrehaladásához is hozzájárult.

Úgy vélem, hogy ami a várt és ma is óhajtott tematikából hiányzik az elsősorban a szerzői törzsgárda bővülésének hiányában rejlik. A Turul a magyar történettársadalom ismert és megbecsült kiadványa, lapjain megjeleni szakmai elismertséget jelent. A szerkesztőségnek és a kiadóknak mindent meg kell tehát tenniük azért, hogy a lap még vonzóbbá váljék azon számos levéltáros, muzeológus, könyvtáros számára, akik szerte az országban családtörténettel, heraldikával vagy éppen archontológiával, prozopográfiával foglalkoznak. A jövőben a Magyar Országos Levéltár is, amely büszke arra, hogy jelen van a kiadók sorában, ezt kívánja még jobban elősegíteni.

Budapest, 1997 november

Gecsényi Lajos
főigazgató

ORVOSDINASZTIÁK 2.

Az önálló magyar orvoscépzés megteremtődése, majd az európai rangra emelkedett magyar medicina művelésében a 19. század első felétől igen nagy szerepet kaptak az ún. orvosdinasztiák, ahol apáról fiúra szállt több nemzedéken – gyakran az oldalágakon is – az orvosi hivatás. Valóban a szülői házban ismerték meg a hivatás szépségét, gyakran „szakmai fogásait” is, az orvos apa vált a követendő példaképpé. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a jelentős orvoshiánnyal küzdő országban keresett szakember volt az orvos, akinek praxisa hatalmas területre terjedt ki, ami biztos megélhetést is jelentett. Az apja gyakorlatát gyakran öröklő fiút ez is ösztönözte a pályaválasztás szempontjából. A múlt század magyar orvostársadalmát vizsgálva egyre több a kismemesi származású orvos, akinek a családjától öröklött föld már szűkös megélhetésre sem lett volna elegendő. Az egyre aprózódó földdel rendelkező kismemesi családok fiai számára a papi, a katonai pályán kívül egyre vonzóbbá vált az értelmiségi pálya, így a jogi, a tanári foglalkozás, de egyre több nemesi ifjat találunk az orvosi pályán is. A Bene, a Lenhossék, a Lumniczer családok is ezt az utat példázzák, akik a magyar orvostudomány nem egy kiválóságát adták. Mellettük feltűnnek a városi polgári családok is, ahol a tisztos iparos és módos kereskedő apa foglalkozásától emelkedést jelentett a gyógyítás művészetének művelése.

A BENE-CSALÁD

A Bene-család ősi fészke a Sopron megyei Röjtök falu. Ma Röjtökmuzsaj Győr-Sopron megyében fekszik. (A Röjtököt, Muzsajt és a közeli Ebergöcöt magába foglaló, a 18. század első fele tekintetében teljesnek nem mondható római katolikus anyakönyv ta-

núsága szerint Röjtökön számos kisebb nemesi család mellett a felsőbüki Nagy és a Bene volt a két legtekintélyesebb nemesi kisbirtokos család. 1723–1729 között nemes Bene Ferencnek és Nagy Katalinnak – az utóbbi a felsőbüki Nagy család sarja – három fiú és egy leánygyermek született: 1723-ban Antal, 1725-ben Ferenc, 1727-ben Mihály és 1729-ben Judit. Ez utóbbi 1785-ben Némethy Mihály özvegyeként halt meg 56 éves korában.

A fiúk közül nemes Bene Antal élt Röjtökön, 1756-ban megnősült és gyermeke is született. Ferencnek és Mihálynak nincs nyoma sem az anyakönyvben, sem a faluval kapcsolatos iratokban, feltehetően gyermekként meghalhattak, esetleg ifjúként máshová költöztek. A Bene család a múlt században is ott élt a faluban, mint nemesek és birtokosok. A század elején a falu egyik tekintélyes birtokosa nemes Bene Mihály, a második felében – feltehetően ennek fia – Imre. A felsőbüki Nagy családból Röjtökön halt meg 1776-ban – 72 éves korában – felsőbüki Nagy Pál consiliárius, a jeles reformkori politikus nagyapja, már említett felsőbüki Nagy Katalin (nemes Bene Ferenc hitvese) fivére.

1774. február 6-án a Csongrád vármegyei Mindszinten házasságot kötött nemes Bene Ferenc 21 éves fiatalember Thury Anna 19 éves hajadonnal. A menyasszonynál nincs megadva hová való, viszont az eskető plébános nemes Thury Pál, aki 1757-től szolgált ezen a plébánián. Feltehetően a plébános személye miatt került Mindszinten sorra az esketés. Bene Ferenc atyjaként nemes Bene Mihályt jegyezték be, feltehetően arról a röjtöki Bene Mihályról van szó, akiről a 19. század derekán a Sopron vármegyei faluban tűnt fel.

Bene Ferencnek és Thury Annának 1775. október 12-én Ferenc (a későbbi neves orvosprofesszor) és

1778. február 14-én Erzsébet nevű gyermeke született 1775-ben az apa foglalkozása „nótárius”, tehát a falu jegyzője. Több gyermeket nem jegyeztek be az anyakönyvbe. Talán nem lett több gyerekük vagy elköltöztek, ezt nem lehet eldönteni. A röjtöki Bene-család és a Mindszenten nősült Bene Ferenc között valószínűleg volt családi kapcsolat, mivel az atyjaként bejegyzett nemes Bene Mihály azonos lehet az 1727-ben Röjtökön született Bene-Mihályal. Ebben a családban is gyakori keresztnév volt a Ferenc, amely később a neves orvosprofesszor leszármazottait jellemezte. A másik közvetett bizonyíték, hogy Bene Ferenc orvosprofesszor Egerben letelepedett János nevű fia özvegyének, Tschögl Annának 1878-ban nyomtatott gyászjelentése szerint az elhunyt nemes röjtökfalvi Bene János özvegye. Igaz, Bene Ferenc orvosprofesszor soha nem használt nemesi előnevet, menyének hirtelen „felbukkant” előneve utal a család Sopron vármegyei eredetére, illetve arra, hogy a Bene-család tudatában volt a Röjtökről való származásának.

Bene Ferenc

(1775–1858) orvosprofesszor

1775. október 12-én született Mindszenten. Az egyetem pályázatára beadott önéletrajza szerint apja előbb Mindszenten volt jegyző, később vármegyei esküdtként számvevő Algyőn, majd Szegeden, főjegyző lett. Bene Ferenc itt a piaristáknál tanult, majd a budai főgimnáziumban végezte be középiskolai tanulmányait. Orvosi tanulmányait a pesti orvosi karon végezte, ahol 1798. szeptember 4-én orvosdoktori oklevelet szerzett. 1799-ben a sebészeknek correpetitora. 1802. december 24-től mint az anatómia helyettes tanára, 1803. január 31-től mint az anatómia rendes tanára működött. Ugyanebben az évben a különös kór és gyógytan professzora is lett, s ez utóbbit 1840-ig előadta, míg az anatómia tanári tisztségéről 1806-ban lemondott. 1806-ban a városi (Szent Rókus) kórház igazgatójává és Pest város főorvosává is kinevezték. 1800 tavaszán kérte a Helytartótanácsot, hogy támogassa *A himlő veszedelme ellen való oltás* című könyvének kiadását. Ezt a könyvet még augusztus 5-én a pesti Királyi Tudományegyetem Orvosi Kara igen hasznosnak és alaposnak ítélte meg, ennek nyomán a könyvet 1000 példányban kiadták, ingyenes szétosztásra megküldték a megyei orvosoknak, sebészeknek és iskoláknak. Maga Bene Ferenc 1801. augusztus

27-én kezdte meg Pesten a himlőoltás beadását, amelyről rendszeresen beszámolt a város magisztrátusának és az orvosi karnak.

Egyetemi pályafutása egyenletesen ívelt felfelé, bár a kar tanári testületében történt „mozgások” miatt Bene Ferenc gyakran más-más tantárgyat is előadott: 1813-tól csak a különös kór- és gyógytan tanára, de az anatómiai előadások feladása után 1806–1813 között az államorvostant (mai értelemben a közegészségtan) is előadta, 1840-1848 között, nyugdíjba vonulásáig a kar igazgatója, ami gyakorlatilag az orvostudomány teljes irányítását jelentette. 1831-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1825-től királyi tanácsos, 1840-ben a Lipót-rend kiskeresztjének kitüntetője, több alkalommal az orvosi kar dékánja, 1810–1812-ben rektor, majd e méltóságot az 1820-1830-as években több alkalommal is viselte. Egyik alapítója volt 1841-ben a magyar orvos- és természet-tudományok művelőinek éves találkozási és tanácskozási lehetőséget adó *Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek*, megalapítója a *Magyar Természetvizsgálók Társaságának* (1840), sőt az 1837-ben alapított Budapesti Királyi Orvosegyesületbe az ő karigazgatósága alatt léptek be az egyetemi orvosok, akik addig elég feszült kapcsolatban álltak Pest és Buda városi gyakorló orvos kollégáikkal. Rendkívül nagyműveltségű és világot látott orvostanár volt, aki 1807-ben félét Franciaországban, 1808-ban két hónapot Berlinben, 1828-ban fél évet Angliában töltött, megkeresve az ottani egyetemeket, orvos- és egészségigazgatási hivatalokat.

Nevéhez fűződik az 1811-ben kiadott első magyar közegészségtan (*Elementa polittiae medicinae*) és igazságügyi orvostani (*Elementa polittiae medicinae forensis*) tankönyv kiadása, míg a már említett himlőoltási könyvét magyarul, németül, latinul, szerbül, horvátul, románul, szlovákul is megjelentették. Életének főműve az *Elementa medicinae practicae* címet viselte, 1833-tól öt kötetben jelent meg, utolsó kötetét már fiával, ifjabb Bene Ferencsel írta. Mai értelemben belgyógyászati tankönyv, amelyben elméleti kérdések kifejtése mellett saját gyakorlatának eseteit is részletesen tárgyalta, de széles szakirodalmi műveltségének is tükrö: számtalan esetet hoz fel mások – szakirodalmából olvasott – gyakorlatából, pontosan megjelölve azok irodalmi forrásait.

1848 tavaszán nyugdíjba vonult, a forradalom, a szabadságharc, bár büszkén vallotta meg mindig magyarságát, távol állt tőle. De ugyancsak távol tartotta magát az önkényuralomtól, mert királyhűségé ellené-

re elítélte az önkényt, a magyarság megtiprását. 1858. július 2-án halt meg Pesten, sírja a Kerepesi temetőben található.

1802. október 17-én a pesti főplébánián feleségül vette Paschgall Mária 20 éves hajadont. A tanúk: Schraud Ferenc protomedicus, Kögl Ferenc pesti szenátor, Kitaibel Pál egyetemi tanár és Fellner Benedek pesti polgár voltak. Házasságukból 1803–1819 között 10 gyerek született, 8 fiú és 2 leány, amelyből id. Bene Ferenc halálakor – a gyászjelentés szerint – 7 volt életben.

Gyermekei: Ferenc Antal Ádám (szül.: 1803. szept. 27.); Mária Borbála (szül.: 1805. márc. 2. és utána meghalt); Antal Ádám (szül.: 1806. júl.); Károly Frigyes (szül.: 1807. okt. 7.); Aloysia Anna (szül.: 1809. jan. 23., 3 nap múlva meghalt); Rudolf György (szül.: 1810. ápr. 18., egy éves korában meghalt); Pál József (szül.: 1813. jan. 10.); Nepomuk János (szül.: 1815. jan. 22.); Rudolf (szül.: 1816. dec. 27.); István Ádám (szül.: 1819. aug. 15.).

Id. Bene Ferenc gyászjelentése szerint két fia – Ferenc és Rudolf – orvos, Antal helytartótanácsi tanácsos, Károly ny. törvényszéki tanácsos, Pál főtörvényszéki irodatiszt Pozsonyban, János adófelügyelő Kecskeméten, István pedig főgimnáziumi tanár.

Gyermekei közül János (1815–1876) jogi tanulmányokat végzett, előbb Pesten tisztviselő, majd az 1848–1849. évi szabadságharc idején honvédőrnagy, a világsi fegyverletétel után időlegesen külföldre menekült, 1851-ben – apja közbenjárására kapott amnesztiával – hazatért. Előbb Kecskeméten, majd Egerben adófelügyelő, majd a város számvevője. 61 éves korában halt meg.

Bene Ferenc ifj. (1803–1881). Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, előtte a pesti piaristáknál tanult. 1826-ban szerezte meg orvosdoktori oklevelét. Ez után az egyetem igazságügyi orvostani tanszékére került, 1828-ban – apja kíséretében – Angliában járt, majd hosszabb franciaországi tanulmányutat tett. Ezen tanulmányút naplója az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található. 1837-ben egyik alapítója lett a Pest-Budai Királyi Orvosegyesületnek, amelynek előbb pénztárnoka, 1851-től alelnöke volt. 1875-ben az egyesület tiszteletbeli tagjai sorába választotta. Széles szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. Közegészségügyi témájú írásai az „*Orvosi Tárban*”, a „*Tudományos Gyűjteményben*”, a „*Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek Munkálataiban*”, a „*Gyógyaszatban*” stb. jelentek meg. 1840-től a törvényszéki orvostan helyettes tanára lett, 1860-ban nyugalomba

vonult. 1843-ban kiadta a *Tetszhalál* c. munkáját, 1843-ban pedig a *Törvényszéki orvostudomány* című könyvét, amely ugyan A. Henke azonos című könyvének fordítása, de az első ilyen tárgyú, magyar nyelvű egyetemi tankönyv.

1842. február 5-én házasságot kötött Eggenberger Teréziával, Eggenberger József neves könyvkereskedő leányával, akitől három lánya született.

Bene Rudolf (1816–1888) orvosdoktor, sebész- és szülésmester, Bene Ferenc kilencedik gyermeke. Tanulmányait a piaristáknál, majd a pesti Tudományegyetem orvosi karán végezte. 1840-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. Disszertációja nyomtatásban is megjelent. Az egyetem elvégzése után megszerezte a seborvosi és szülésmesteri oklevelet. Kezdetben az egyetemi kórodában dolgozott, majd a Rókus Kórház belgyógyász-főorvosa lett. 1843-tól a Pest-Budai Királyi Orvosegyesületnek, 1847-től a Magyar Természetudományi Társulatnak volt a tagja, ez utóbbinak 1860-1870 között a titkári tisztségét is betöltötte. Az 1860-as évektől magángyakorlatot folytatott. 1881-ben a Társulatot igen értékes orvosi könyvtárral ajándékozta meg, amelynek egy része apja könyvtárából származott. Házasságából három gyermeke született, fia volt *Bene Géza* (1855–1922) hányamérnök, aki oklevelét a selmebányai főiskolán szerzett. Előbb vasúti mérnökként dolgozott, majd az aninai szénbánya igazgatója lett. 1886-ban a nyugat-európai szén és ércbányászat modern technikáját tanulmányozta, a hazai bányamentés egyik kezdeményezője és szervezője. Jeles szakíró, írásai hazai- és külföldi szaklapokban jelentek meg. Főműve a *A kőszénbányákban fellépő gázkitörésekről*, Budapesten 1910-ben jelent meg.

A Bene-családdhoz tartozik Bene Géza (1900–1960) festőművész és grafikus, aki id. Bene Ferenc Károly fiának unokája volt. Vaszary János és Olgay Viktor tanítványaként a modern francia festészetet követte. A két világháború között több gyűjteményes kiállítása volt a Múcsarnokban, 1946 után a gyermekpedagógia tudományos módszereivel foglalkozott.

LENHOSSÉK-CSALÁD

Lenhossék Mihály (1773–1840) orvos, egyetemi tanár, országos főorvos. Idősebb Lenhossék Mihály 1773. május 11-én született a Pozsony Blumenthal nevű városrészében, a későbbi újvárosban. Apja Linoschek Ferenc asztalosmester, anyja Zalinger Mag-

dolna volt. Az anyakönyvbe Mária Magdolna nevű ikertestvérével együtt jegyezték be. A Blumenthal városrész római katolikus anyakönyvét 1770. január 1-jétől kezdve vezették, amikor az új plébániát felállították. A családnév a keresztelés idején Linoschek volt, Lenhossékra a pozsonyi jezsuitáknál történt tanulmányai idején változtatták.

A Lenhossék-család címere

Az anyakönyvi bejegyzésekből nem állapítható meg, hogy Linoschek Ferenc és felesége mikor születtek, házasságukból születtek-e még további gyerekek. Lenhossék Mihály egyetemi pályázatához írott önéletrajzából és később írott feljegyzéséből tudjuk, hogy a jó képességű gyermeket a szülők a pozsonyi jezsuitákhoz adták be taníttatni, ahol eleinte inasi teendőket is végzett. A jezsuiták hamarosan felismerték kiugró tehetségét, módot nyújtottak neki az ingyenes tanulmányokra. Itt fejezte be középiskolai tanulmányait, majd már saját erőből tanult a pesti Királyi Tudományegyetem orvosi karán. Elég sok nélkülözésben volt része, házitanító, nevelő is volt. Tanulmányai közül két esztendő a bécsi egyetemen végzett, de orvosi oklevelét 1799. augusztus 16-án Pesten kapta. Ezekben az években elég rosszul beszélt magyarul, annál jobban németül (ez volt az anyanyelve), latinul és szlovákul. Leveleit, jegyzeteit és egyéb feljegyzéseit általában németül írta. Végzése után Esztergom vármegye főorvosa lett és ebben a minőségben a himlőoltás egyik magyarországi bevezetője és szorgalmazója lett. A himlőoltás hasznosságáról németül, latinul és szlovákul adott ki ismertetőt, sőt 1805-ben a himlőoltásról írott könyvét és az oltási

technikáról szóló utasítását a Helytartótanács 10 000 példányban kinyomatta, és minden közigazgatási hivatalnak megküldte. Írását a magyar korona területén élő összes nemzetiség nyelvére lefordították, valóban közhasznú tájékoztatóként, ingyenesen terjesztették.

1808. november 20-án a pesti orvosi karra az élettan és a felsőbb anatómia rendes tanárává nevezték ki, de még ez év szeptember 25-én magyar nemességre emelték. A fiatal orvosprofesszor fényes pályát futott be, hiszen 1809–1815 között kétszer is viselte a dékáni, 1817–1818-ban a rektori címet. 1819-ben a bécsi egyetem orvosi karára hívták meg az élettan és a felsőbb anatómia professzorának. A hivatalt 1835-ig töltötte be. Ekkor az uralkodó Magyarország protomedicusává, országos főorvosává nevezte ki, egyben a helytartótanács tanácsosává, a pesti orvosi kar igazgatójává is kinevezték. Ez utóbbi feladata volt a magyar orvostudomány irányítása, az országos főorvosi teendő pedig a magyar korona területeinek közegészségügyi irányítását, felügyeletét jelentette, egyben az összes orvos és gyógyszerész szakmai eljárárója is lett. Ekkor már nagy tekintélyű orvos volt, aki 1823-ban a svéd uralkodótól megkapta a Wasa Rendet. Budán a várban lakott előkelő körökben forgott Széchenyi István háziorvosa és barátja is volt. Jelentős szerepe volt a magyarországi közegészségügyi igazgatás korszerűsítésében (1833) az orvostudomány folyamatos modernizálásában, a sebészképzésen belül az anyanyelvi oktatás megszervezésében, a korszerű tankönyvek kiadásában, az ifjabb nemzedék külföldi tanulmányutakra küldésében, a múlt századi jelentős kórházépítési programok megvalósításában. Ekkor már kiválóan beszélt magyarul, így ösztönzője volt a magyar nyelvű orvosi szakfolyóirat elindításában, 1831-ben az *Orvosi Tár* megalapításában. Több tudós társaság, így a szentpétervári, a nápolyi, a göttingeni, a berlini akadémiák rendes tagja lett. Esztergom, Somogy és Pest vármegye tiszteletbeli táblabírójának is megválasztották. 1840. február 12-én hunyt el Budán. Igen széles szakirodalmi munkásságot fejtett ki, amelyek közül kiemelkednek az anatómiai, az élettani munkái, a közegészségügy rendezésével kapcsolatos írásai, majd az 1831 után a kolerajárvány leküzdésével kapcsolatos elméleti és a megelőzést tárgyaló orvosi munkái. 15 alapvetésnek számító könyve és számos szaktanulmánya látott napvilágot, amelyből kiemelkedik az 1816–1818-ban Budán két kötetben kiadott élettan című könyve, amit Európa legtöbb egyetemén tanítottak. A koleráról írott német nyelvű

könyvét olaszra is lefordították, latin nyelvű változatát szintén oktatták az európai egyetemeken.

Lenhossék Mihály két házasságot kötött. Az első házasságáról csak annyit tudunk, amennyit a Pest belvárosi halotti anyakönyv 1816. május 25-i bejegyzése elárul: ekkor halt meg, 42 éves korában Pichler Klára Lenhossék Mihályné. Házasságkötésük idejéről és e házasságban született gyerekekről nincs feljegyzés.

Lenhossék Mihály második felesége Nisnyánszky Ludovika volt. 1817-ben kötöttek házasságot, amelynek napja és helye nem állapítható meg. Tény az, hogy ebből a házasságból Magyarországon öt gyerek – József (szül.: 1818. márc. 21.); György Ferenc (szül.: 1819. aug. 5.); Stefánia Jozefa (szül.: 1826. okt. 24.); Ludovika Ottilia (szül.: 1828. jún. 17.) és Adolf János (szül.: 1829. aug. 2.) – született, de a Lenhossék-család 1819–1826 között Bécsben élt, ott is született még két gyerek, akikről csak a családi visszaemlékezés szól, feltehetően kicsi korukban meghaltak.

Lenhossék József (1818–1888) orvos, anatómus, egyetemi tanár, a MTA tagja, Lenhossék Mihály legidősebb fia. Tanulmányait Bécsben és Pesten végezte, 1841-ben Pesten avatták orvosdoktorrá, 1842-től tanársegéd az anatómiai tanszéken, 1851-ben magántanár, 1854-ben az anatómia ny. rendes tanára a kolozsvári Orvos-Sebész Tanintézetben, 1859-től a pesti orvosi karon a leíró és tájanatómia ny. rendes tanára. 1878–1879-ben az egyetem rektora. Jelentősek a gerincagy és a nyúltagy anatómiájára, a medence visszérfontaira vonatkozó kutatásai. Tőle származik a tractus solitarius és a formatio reticularis elnevezés. Antropológiai kutatásokat is végzett, főleg a torzított koponyákat vizsgálta. Vérbeli anatómus volt. Az érdeklődés és a tárgyszeretet jellemezte, működése mégsem tekinthető modernnek és korszerűnek. A makroszkópos anatómia vizsgálatában igen invenciózusnak mutatkozott, azonban e téren elért sikerei érdeklődésének korlátait is jelezték. Abban a korszakban végezte szabad szemmel, igen kis teljesítményű mikroszkópjával vizsgálatait, amikor már a sejt- és szövettani vizsgálatok egyre tökéletesedő optikai berendezésekkel világszerte új ismeretek tömegét produkálta. Ettől az irányzattól lemaradt, viszont bámulatos technikával, szabad kézzel és borotvával készített nagyméretű agy- és gerincvelőmetszeteket, amelyek már kuriózumok és tökéletesek voltak. Egyéniségét egyébként valamiféle ódivatú konzervatívizmus jellemezte. A Bach-korszakban külön megintették, mert előadásait rendszeresen magyarul tartotta.

Nevéhez fűződik a pesti orvosi kar anatómia múzeumának megalapítása. Ezért is vált meg 1852-ben – egyidőre – a pesti orvosi kartól, kolozsvári kinevezéséig Bécsben, Párizsban és több nagyhírű európai egyetemen volt tanulmányúton. Anatómiai preparátumaival számos díjat és kitüntetést kapott, így 1857-ben a párizsi tudományos Akadémia Monthyon-díját. Számos ország legmagasabb kitüntetését kapta meg, több bel- és külföldi tudományos társaság választotta meg tiszteleti és levelező tagjának.

1861. augusztus 19-én kötött házasságot Bossányi Emma Adelaidis-szal, Bossányi Henrik pesti orvos leányával. Ebből a házasságból három gyermeke született, de csak két gyermek születési bejegyzése található meg a pesti belvárosi római katolikus plébánia születési anyakönyvében: 1862. május 13-án született Ludovika Johanna Emma, 1863. augusztus 28-án Mihály József Adolf, a későbbi jeles orvosprofesszor. A harmadik gyermek Jozefa 1869-ben született. 1890-ben ment férjhez Szentgyörgyi Miklóshoz, Szentgyörgyi Albert Nobel-díjas orvos édesapjához.

Lenhossék György (1819–1865), jogász, helytartótanácsi tisztviselő, tanácsos. Lenhossék Mihály fia, aki középiskolai tanulmányait a piaristáknál végezte, majd jogi ismereteit a pesti tudományegyetem jogi karán szerezte. A helytartótanács tisztviselője lett. 1846. augusztus 24-én kötött házasságot a budai Krisztinavárosban Károlyi Szidónia 21 éves római katolikus hajadonnal. A házassági tanú Eötvös József báró, a későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Ebből a házasságból 3 leány és egy fiú, Arthur született. A kisfiú 1850-ben halt meg másfél éves korában. A leányok közül Georgina 1871-ben feleségül ment Pauler Gyulához, a jeles jogtudóshoz és történészhez, az Országos Levéltár későbbi igazgatójához.

Lenhossék Mihály (1863–1937), orvos, anatómus, egyetemi tanár, a MTA tagja. Lenhossék József fia, aki a pesti piaristák után a tanulmányait a budapesti orvosi karon folytatta, ahol 1886-ban orvosdoktorrá avatták. Már medikus korában az anatómia iránti érdeklődésével hívta fel magára a figyelmet, négy pályadíjat is nyert. 1882-től demonstrátor, 1886-tól már tanársegéd, az 1887–1888. évi tanévben atyját helyettesítette előadásaiiban. 1888-tól magántanár. 1888-ban atyja tanszékét csak fiatal kora miatt nem nyerve el, így 1888-ban a baseli egyetemen fogadott el előadói állást, 1891-ben már helyettes professzor, 1891-ben pedig rendkívüli tanárnak nevezték ki. 1893–1895-ben Würzburgban, 1895–1899-ben Tübingenben rendkívüli tanár. 1899. december 29-én a bu-

dapesti orvosi kar anatómia és fejlődéstani tanszékének élére nevezték ki nyilvános rendes professzornak. 1897-ben az MTA levelező tagjai közé választotta. 1914–1915-ben az egyetem rektora. Kiemelkedtek az idegrendszeri kutatásai. Számos részletet tisztázott a spinalis és az idegi dúccokkal, a neuralgiával, az állati érzékszervek összehasonlító anatómiájával kapcsolatosan.

Kiterjedt antropológiai kutatásokat is végzett, e tárgy rendes tanára is volt 1914–1925-ben. Az MTA 1934-ben másodelnökévé választotta. Kiemelkedő szakíró, jeles munkája a *Boncolási útmutató*, a *Sejt és szövettan* c. tankönyve és a háromkötetes anatómiája. Munkáinak szembevető erőnye, hogy a legszárazabb leírást színesen, olvasmányosan tárta fel.

Szentgyörgyi Albert (1893–1986), orvos, egyetemi tanár, Nobel-díjas (1937) az MTA tagja. Lenhossék József Józsa nevű leánya 1890. március 14-én kötött házasságot a 24 éves, református vallású Szentgyörgyi Miklós marosvásárhelyi születésű pénzügyi fogalmazóval, Szentgyörgyi Imre és Csiky Mária fiával. Ebből a házasságból három fiú született: 1891-ben Pál (keresztapja ifj. Lenhossék Mihály, 1893. szeptember 16-án Albert Imre, akinek keresztszülei Szentgyörgyi Albert magánzó és báró Thavonat Johanna voltak. A Szentgyörgyiek Szentgyörgyi Sámuel kalotaszegi református prédikátorig tudják visszavezetni a családfájukat, aki 1608-ban kapott nemességet. A kereszt-szülőként említett Szentgyörgyi Albert és fivére Szentgyörgyi Elek (mindketten vasúti mérnökök) „nagyrapolti” előnevet használtak.

Szentgyörgyi Albert orvosi tanulmányait 1911–1917 között a budapesti Tudományegyetem Orvosi Karán végezte. Medikusként nagybátyja intézetében morfológiai kutatásokat végzett. 1915-ben katonai szolgálatra hívták be, de sebesülése miatt néhány hónap múlva leszerelték és folytatta tanulmányait. 1917-ben szerzett orvosi oklevelet. 1917–1927 között külföldi tanulmányokat végzett, így Berlinben, Leidenben, Groningenben, majd az angliai Cambridgeben. Itt kémiai doktorátust is szerzett, miközben egyetemi magántanári képesítést szerzett Budapesten. 1931–1945 között a szegedi Ferenc József, illetve 1940-ben a Horthy Miklós Tudományegyetem Orvosi Vegyészet Intézetének tanszékvezető professzora. 1945–1947-ben a budapesti orvosi karon a biokémia professzora. 1946–1948-ban a MTA alelnöke. 1944-ben részt vett a Kállay Miklós korábbi miniszterelnök által vezetett kiugrási kísérletben, Isztambulban tárgyalt az angol kormány képviselőivel. 1947-től az

USA-ban élt, 1947–1962 között az Izomkutató Tudományos Intézet tengerbiológiai laboratóriumát igazgatta, 1962–1971-ben egyetemi tanár Dartmouthban.

A magyar tudomány első olyan képviselője, aki magyarországi kutatásaiért kapott Nobel-díjat (1937). Pályafutása elején a biológiai oxidációval foglalkozott, bebizonyította, hogy az anyagcsere a hidrogén és az oxigén aktivitásán alapul. Felfedezte a C₄ dikarbolsav-katalizist, ami a Szentgyörgyi–Krebs-féle folyamat alapját képezi. Megállapította a hexuronsav összetételét, amit azonosított az aszkorbinsavval és ez a C-vitamin. E felfedezéséért 1937-ben Nobel-díjat kapott.

Már Szegeden kezdett foglalkozni az izomműködés biofizikai és biokémiai vonatkozásaival. Rákkutatással és két évtizeden át a sejtszintű szabályozásokkal foglalkozott. Széles szakirodalmi tevékenységet folytatott. Halála után, 1987-ben a Szegedi Orvostudományi Egyetem felvette nevét. Két házasságából leányai születtek.

LUMNITZER CSALÁD

A magyar orvostudomány művelésében igen fontos szerepet játszott a Lumnitzer-család, amely négy nemzedéken át adott kiválóságokat a hazai egészségügynek, de oldalágaiban is nem egy kiemelkedő orvossal találkozunk. A család első nemzedékei még Lumniczernek írták nevüket, csak a harmadik nemzedék használta a Lumnitzer formát. Nemesi mivoltukra utal, hogy a család első ismert tagját a nagyszombati egyetem anyakönyvében „nobiles” megjelzővel vezették be, az oldalági Lumnitzerek is nemesi státusban szerepeltek a legkülönbözőbb összeírásokban.

Lumnitzer István (1747–1806. január 11.) orvos, flórakutató. A Lumnitzer család első ismert tagja 1747-ben született Selmechányán, Winterl Jakab tanítványaként Nagyszombatban, majd Jénában és Halleban végezte orvosi tanulmányait, orvosi oklevelét viszont Nagyszombatban 1775-ben szerezte. Sajnos a családjára vonatkozó anyakönyveket ma nincs lehetőség tanulmányozni. Végzése után Szent-Györgyön, majd 1785-től a Pozsony környéki királyi városok Modor, Bazin és Szent-György főorvosa lett. Lakhelye Pozsony volt, innen látta el a három város orvosi feladatait. Orvosi teendői mellett Pozsony környékének flóráját kutatta. *Flora Posoniensis* c. műve az első magyar megyei flóraleírás, amelyben 1008 virágos

és 286 virágtalan növényt sorol fel. 1806. jan. 11-én, a francia háború idején fellépett tifusz-járvány áldozata lett.

Feltehetően egy családot alkotott a pozsonyi Lumnitzer István *Lumnitzer György János* (1783–1864) evangélikus lelkésszel, akinek apja Lőcsén tanító volt. Lumnitzer György tanulmányait Debrecenben végezte, majd Drezdában festészetet, Lipcsében teológiát tanult. Később Drezdában és Bécsben házi tanító, 1810–1815-ben Késmárkon matematikát és rajtot tanított, 1815-től a tescheni gimnázium igazgatója volt. 1817-től itt, 1824-től Brünnben lelkész, 1830-tól superintendens. 1864. január 25-én itt hunyt el. 1825-ben Bécsben kiadta az állatok rendszerének természettudomány történetét, amelyben latinul, németül, angolul, olaszul, lengyelül, franciául és magyarul adta meg az egyes állatnevezéseket. A családi kapcsolatra utal, hogy ezen könyv megtalálható volt Lumniczer Sándor (1821–1892) orvosprofesszor könyvtárában, amit apjától Lumnitzer Józseftől (1783–1868) örökölt. A dedikációjában Lumnitzer János unokafivérének, Lumnitzer Józsefnek ajánlotta a könyvet.

Ugyancsak e családnak volt oldalági rokona a lőcsei születésű *Lumnitzer Károly* (1811–1884) orvos. Szülei L. Sámuel gazdálkodó és Scholt Zsuzsanna. Orvosi oklevelét a pesti orvosi karon szerezte 1839-ben. Ezután Pesten gyakorló orvos, a szabadságharc idején honvédocorvos, főhadnagyi rangban. Lumniczer Sándor (1821–1892) egyik családi feljegyzésében említi, hogy Lumnitzer Károllyal negyedfokú unokatestvérek. A szabadságharc bukása után nem tért vissza Pestre, Győrben telepedett le, ahol 1850. november 18-án házasságot kötött Dorner Emmával, Dorner Lajos pozsonyi főorvos és Küffner Katalin leányával. E házasságból két leány született: Ilka-Lujza (szül.: 1851. november 26.) és Ludovika (szül.: 1854. május 18.). A kisebbik leány (két éves korában elhunyt) keresztapja Lumniczer Sándor volt. Lumnitzer Károly 1854-től Győr város főorvosa lett és e tisztséget 1873-ig, nyugdíjazásáig betöltötte.

Lumnitzer József (1783–1868) gazdasz. Lumnitzer István orvosdoktor fia, aki Pozsonyban született, teljes neve János József volt, de csak az utóbbit használta. Tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban végezte. Mezőgazdasági pályáját az Esterházy herceg kismartoni uradalmában kezdte, mezőgazdasági oklevelét a hohenheimi gazdasági intézetben szerezte. 1815-től az Esterházyak kapuvári birtokán tisztartó, 1827-től Eszterházán majd Kőszegen uradalmi kor-

mányzó. 1837-től Batthyányi Kázmér kisbéri jószágkormányzója. 1840-től Pesten élt és több nagybirtok gazdasági tanácsosa. A Magyar Gazdasági Egyesületnek (1841) egyik alapítója, az egyik szemlebizottság elnöke, 1851-től az egyesület igazgatója. Gazdasági elméleti és gyakorlati szervezési kérdésekkel foglalkozott, jeles szakíró is volt.

Először 1816-ban kötött házasságot, de első feleségének sem nevét, sem halálának idejét nem ismerjük. 1819. november 1-jén kötött házasságot Schöpf Zsuzsannával, Schöpf Sámuel győri polgár 24 éves leányával. E házasságból nyolc gyermek született: Sándor József (1821); Jozefa (1822); Rozina Katalin (1824); Julianna-Henriette (1826); Mária Charlotta (1828); Mária Lujza (1831); József Lajos Ágost (1832) és István Rudolf (1835). A gyermekek közül Charlott, Rozina és Jozefa még kisgyermekkorban, járványban meghalt.

Lumnitzer Sándor (1821–1893), orvos, sebész, egyetemi tanár. Kapuváron született Lumnitzer József első gyermekeként. Tanulmányait Sopronban, Győrben végezte, majd az orvoscépzés első négy esztendejét a pesti, az ötödiket a bécsi, a hatodikat ismét a pesti orvosi karon végezte. 1844-ben orvosdoktorrá avatták, 1846-ban Bécsben sebész- és szülészmesteri képesítést szerzett. 1843–1845-ben a pesti sebészeti klinikán Balassa János első asszisztense. 1845–1847-ben ugyanezt a tisztséget tölti be a bécsi sebészeti klinikán. 1847-ben európai tanulmányúton volt, elsősorban Párizsban, Londonban és Zürichben tartózkodott hosszabb ideig. Visszatérése után ismét Balassa János asszisztense. 1848. március 30-tól július 14-ig az orvosi karon a tábori sebészetet adta elő. 1848. augusztus 1-től a Görgey Artur vezényelte csapattest főorvosa, majd a Görgey vezette hadtest tábori törzsorvosa lett. Kiemelkedő egyénisége lett a honvédocorvosi karnak, a feldunai hadsereg egészségügyének és kórházi ellátásának megszervezője. 1849. június 1-től Görgey Artur hadügyminiszter ajánlatára a honvédocorvosi kar főnöke, egyben a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának vezetője lett. Számos ütközetben vett részt, valóban síríg tartó barátság fűzte Görgey Arturhoz. Ott volt Világosnál, a fegyverletételnél. Előbb Aradra internálták, majd büntetésből besorolták az osztrák császári hadseregbe, bár orvosi diplomájának köszönhetően szanitéc katona lehetett. 1851-ben – tizedesi ranggal – leszerelték. Hazatérése után Balassa János magánasszisztense lett, tagja volt annak a Balassa köré tömörülő baráti körnek, amit a szakirodalom pesti orvosi iskola né-

ven emleget. Ez az orvoscsoport az abszolutizmus éveiben kidolgozta a magyar orvosképzés teljes reformját, a közegészségügyi állapotokat átalakító programot. Megalapította az „Orvosi Hetilapot”, az Orvosi Könyvkiadó Társulatot. Elképzeléseik csak a kiegyezés után valósulhattak meg, de nekik köszönhető, hogy a magyar orvostudomány a századfordulóra európai színvonalra emelkedett. Lumniczer Sándor 1860-ban előbb az államvasutak orvosa, 1861-től a Szent Rókus Kórház sebész-főorvosa lett. 1868-ban egyetemi magántanár, 1872-ben rendkívüli, 1880-ban az újonnan felállított II.sz. Sebészeti Klinika igazgatója és nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezték ki. 1868-tól az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, 1880-tól annak elnöke lett. 1885-ben főrendiházi tagságot kapott, több hazai és külföldi társaság tisztelte meg tagságával. Kiemelkedő képességű sebész. A hazai plasztikai sebészet megalapítója, de szakirodalmi tevékenysége során foglalkozott hasi és helyreállító sebészeti kérdésekkel, a hazai egészségügy majd minden kérdésével. Elindítója volt a korszerű ápolónőképzésnek.

1858. február 24-én kötött házasságot a kolozsvári születésű, református Radnótfái Katicával, akitől négy gyermeke született: Margit (1858); Éva és Ádám (1860, de néhány nap múlva meghaltak); Erzsébet (1864). Gyermekei közül Erzsébet 1886. szeptember 26-án ment férjhez Antal Géza (1846–1889) orvoshoz, egyetemi magántanárhoz, amely házasságból két leány született: Margit (1888) és Erzsébet (1889). Az apa, második gyermekének születése után nem sokkal elhunyt. Antal Géza apja, Antal László (1800–1888) orvos és nagyapja Antal János református püspök volt. Lumniczer Ilona (1864–1940) és Antal Géza legidősebb leánya Margit (1888–1978) Schimert Gusztáv (1877–1970) orvoshoz ment feleségül, amely házasságból öt fiú született. Ezek közül négy választotta az orvosi pályát.

Szentágotai János (1912–1995) orvos, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (1976–1985). Orvosi oklevelét 1936-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. 1936–1940-ben Bázelen tanul, elsősorban anatómiai, élettani és agykutatásokkal foglalkozott. 1940–1946-ban a budapesti Anatómiai Intézet munkatársa, 1946–1963-ban a Pécsi Orvostudományi egyetem anatómia professzora, majd 1963–1985-ben Budapesten az I.sz. Anatómiai Intézet igazgatója és egyetemi tanára. 1948-ban levelező, 1967-ben rendes tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának, számos hazai és

külföldi társaságok, külföldi akadémiák tiszteletbeli tagja, díszdoktora volt. 1985-től független, 1990-től az MDF parlamenti képviselője, Kossuth- (1950) és Állami- (1970), valamint Széchényi-díjas (1992). Kiemelkedő tudású anatómus, Kiss Ferencsel írott három kötetes anatómiai atlasza több egyetemen használatos. Kutatási területe a kísérletes agykutatás, a szemmozgatások, egyensúlyi működések, a gerincvelő- és agytörzsi reflexek idegmechanizmusa, az idegi gátlás szerkezeti alapjai és a magasabb idegközpontok szerkezeti elemzése.

1938-ban kötött házasságot Biberauer Alice-vel, akitől három leánya Katalin (1939), Klára és Krisztina (1951) született, mindhárman az orvosi pályát választották. Szentágotai János orvos fivérei az Egyesült Államokban, Angliában és Németországban élnek, gyermekeik közül is négy választotta az orvosi pályát.

Lumniczer Sándor édesanyjának, Schöpf Zsuzsannának öccse volt *Schöpf-Merei Ágoston* (1804–1858), orvos, gyermekgyógyász, a MTA levelező tagja (1935). Schöpf Sámuel és Reisch Mária gyermeke volt, aki tanulmányait Győrben végezte, majd a bécsi és a paduai egyetem orvosi karán tanult, az utóbbi helyen (1828) szerezte meg orvosi oklevelét. 1828–1836-ban bécsi gyakorló orvos, 1836-ban a pesti orvosi karon az orvostörténelem rk. tanára lett (1844-ig), de még ebben az évben Pesten megnyitotta az első orthopédiai intézetet, amit az 1838. évi nagy árvíz elpusztított. 1839-ben megalapította a pesti „Szegénygyermek kórházat”, amely a hazai gyermekgyógyászat bölcsője lett. Ettől az évtől kezdve rendkívüli tárgyként előadta a pesti orvosi karon a gyermekgyógyászatot. Úttörője volt a hallgatózás és a kopogtatás vizsgálati módszerének, a kórtörténet „kórlapon” történő vezetésének. Mint sebész, a bőr alatti in- és izommetszés, a kancsalságjavító műtétek első magyarországi alkalmazója. Ő írta az első magyar nyelvű gyermekgyógyászati tankönyvet. Részt vett a szabadságharcban, előbb honvédorvos, majd az Olasz Légión főorvosa. A szabadságharc után Törökországba menekült, de félve az Ausztriának történő kiadatástól Angliában telepedett le, ahol Manchesterben gyermekkórházat alapított. Angliában is gyermekgyógyászati tankönyvet adott ki.

1838-ban kötött házasságot Brambilla Josefával, a nagyírú olasz származású, de bécsi orvosprofesszor leányával. 1843-ban született Theresia Augusztia Isolina nevű leánygyermekük.

Lumniczer Sándor *József* nevű öccse (1832–1910) mérnök lett, a Magyar Államvasutak főmérnökéként

ment nyugdíjba, 1860-ban kötött házasságot. *István nevű fia* (1861–1948) orvos lett, a Magyar Vöröskereszt Erzsébet királyné Kórházának sebészfőorvosaként ment nyugdíjba. Az első világháború idején törzsorvos, az olasz front vöröskeresztes tábori kórházainak igazgatója. Orvosi oklevelét 1884-ben szerezte a budapesti orvosi karon, szakmai pályafutását nagybátyja II.sz. sebészeti Klinikáján kezdte, majd a vöröskeresztes kórház főorvosa (1898) lett, egyetemi rk. tanár.

Lumnitzer Sándor (1896–1958): orvos, sebész, sportlövő világbajnok. Lumnitzer István sebész főorvos fia. 1922-ben szerezte orvosi oklevelét a budapesti Tudományegyetem orvosi karán, végzése után az István, majd a János Kórház sebésze, 1944-től a mai Róbert Károly körúti kórház sebészfőorvosa. 1929-ben, 1933-ban és 1939-ben egyéni, 1929-ben, 1933-ban, 1934-ben, 1935-ben, 1936-ban és 1939-ben csapatvilágbajnok agyaggalamb-lövészetben, 1933-ban és 1937-ben Európa-bajnok. Nyolcszoros magyar bajnok, 29-szeres válogatott. 1945-ben politikai magatartása miatt felfüggesztették állásából, majd visszahelyezték. Kiváló sebészként tartották számon. Egyetlen fia, György mérnöki pályára lépett, 1956-tól Argentínában él.

NÉKÁM CSALÁD

A hazai bőrgyógyászati iskola kialakításában játszott fontos szerepet a Nékám orvoscsalád, amely három nemzedéken át adott kiemelkedő nagyságokat a magyar orvostudománynak.

A család eredete osztrák területre vezet. Az 1780-as években vetődött Egerbe Neckham (Necham, Neckhaim, Nekkám, Nekham) Lőrinc vándorló osztrák cipészlegény. Első ízben akkor tűnik fel, amikor 1788-ban felvételét kérte az egri cipész-céhbe. Ekkor az egri Szerviták utcájában lakott, 1835-ben bekövetkezett halálakor saját házzal és Navajon jelentős nagyságú szőlő-ültetvénnel rendelkezett. A család legendája, hogy Nékám Lőrinc dédapja Firenzéből származó festő, aki Baden-Badenben élt, ott nősült meg, fia – Lőrinc apja – katona volt. Az Egerben letelepedett Nékám Lőrinc háromszor nősült, de csak második feleségétől – Novák Borbálától – voltak gyerekei. Novák Borbálával 1790. május 7-én kötött házasságot, tőle három leánya és 1795. március 11-én született József fia volt.

Nékám József (1795–1880) jogot végzett, doktori címet szerzett a pesti egyetemen. 1827-ben Buda vá-

ros kancellistája, 1847-ben városi tanácsos, 1865-ben Buda város szenátora. 1826-ban nősült meg, Raitsits Terézt vette feleségül a budai vízivárosi plébánián. Házasságából 7 gyermek született, akik közül három gyermekként halt meg. 1827. február 28-án született Sándor és az 1829-ben született Endre (1829-1903) érte meg a felnőtt kort. Az utóbbi jogász, ügyvéd volt Egerben.

Nékám Sándor (1827–1885), orvos- és bölcsész-doktor, lapszerkesztő. Nékám József és Raitsits Teréz 1827. február 28-án született fia. Előbb matematikát hallgatott, bölcséletből 1853-ban doktori címet, 1860-ban pedig orvosi oklevelet szerzett. A szabadságharc idején a gellérthegy csillagvizsgáló asszisztense, de a márciusi ifjakkal való rokonszenvezése miatt a szabadságharc után külföldre menekült. Münchenből tért vissza 1850-ben, 1850-től a József Ipartanoda matematika tanára. 1857-ben a pesti tudományegyetemen a matematika nyilvános, rendkívüli, 1863-tól pedig rendes tanára. Matematikát, fizikát és államszámvitelt adott elő. 1870-ben szervezte meg az Állami Számvevőszéket. Matematikán kívül behatóan foglalkozott statisztikával és történelemtudománnyal. 1861-1865 között a „*Gyógyászat*” című orvosi folyóirat társszerkesztője, amelyben több orvosi tárgyú tanulmányt is írt. 1866-ban Poór Imrével közösen kiadta az *Orvosi műszavak zsebszótárát*, valamint 1861-ben *A szükségesebb orvosi műszavak, deák és német-magyar nyelven*, c. szótárt.

1865. május 4-én kötött házasságot Dlačuchy Herminával. E házasságból négy gyermek született. Az időrendben második gyermek, Lajos Sándor 1868. június 4-én született, aki felnőttként orvosdoktor, neves bőrgyógyász lett.

Nékám Lajos (1868–1957): orvos, egyetemi tanár. Pesten született, iskoláit is itt végezte, 1889-ben szerezte meg orvosi oklevelét a budapesti Tudományegyetemen. 1888-tól gyakornok közegészségtani tanszéken Fodor József mellett, 1890-től tanársegéd a kórbonctani intézetben. 1896-tól a fővárosi Bakteriológiai Intézet igazgatója. 1898-ban magántanár, 1900-ban magyar nemességet kapott, 1906-tól a bőrklinikán rendkívüli tanár. 1910-től a bőrgyógyászat nyilvános rendes tanára, 1935-től felsőházi tag. A szifilisz elleni társadalmi összefogás szervezője. Jelentősek a polikiloderma, a góchatásokra, a myeloid leukémia bőrben való megjelenésére vonatkozó kutatásai. Kiemelkedő orvostörténész, könyvkiadással is foglalkozott. Alapítványt létesített a medikusok szociális támogatására. A magyar bőrgyógyászati iskola megte-

remtője volt. Kiemelkedő műgyűjtő és művészetpártoló volt.

Nékám Lajos (1909–1957) orvos, bőrgyógyász. Nékám Lajos egyetemi tanár fia, aki orvosi oklevelét 1932-ben szerezte a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1932–1934-ben Franciaországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban volt tanulmányúton. 1934-től a III. sz. Bel-, 1935-től a Bőrklínikán tanársegéd, 1944-ben egyetemi magántanár. Tanszékvezetői rangot nem kaphatott politikai beállítottsága miatt. Jelentősek a hormonális és a K-vitaminra vonatkozó kutatásai. 1953-ban az orvostudomány doktora lett. 1953-tól a „*Bőrgyógyászati Szemle*” szerkesztője. Jeles szakíró, közleményei főként külföldi szaklapokban jelentek meg. Fia, Kristóf (1940–) szintén az orvosi pályát választotta.

ÁNGYÁN CSALÁD

Az Ángyán család ősi fészke a Balaton-felvidék keleti része. A 18. századi anyakönyvek tanúsága szerint különösen nagy számban található Ángyánok Vörösberény és Szentkirályszabadján, de szórványosan előfordulnak más környező községekben is, így Nemesvámoson, Nemespécelyben. A 19. század elején két Ángyán férfi a szomszédos Sóly községbe nősült. A 18. század második felében Vörösberényben nyolc, Szentkirályszabadján hat Ángyán család élt egyidejűleg. A családfelek egymással való rokonságának fokát a viszonylag későn induló és részben hiányos anyakönyvezés folytán – különösen vonatkozik ez Vörösberényre – nehéz megállapítani. A kor viszonyaihoz képest nem túl népes családok alkották a tágabb értelemben vett Ángyán családot, ahol az átlagos gyermeklétszám hat körül mozgott. Az Ángyánok házastársai is magyar nevéek voltak, gyakran nemes leányokat vesznek feleségül, ami – bár a foglalkozásokat itt az anyakönyvek nem jegyzik – jobb anyagi körülményekre utalnak. Az anyakönyvi bejegyzések szerint egyik-másik Ángyán tekintélyes szerepet játszott falujában, elsősorban az egyházi és a világi közéletben: volt közöttük bíró, az eklézsia előljárója, az árvák atyja, kegybíró, kurátor.

Ebből a környezetből ered az az Ángyán család, amelyből Ángyán Béla orvosprofesszor és fia Ángyán János, ugyancsak orvosprofesszor származott. Ősükről, Ángyán Istvánról sajnos keveset tudunk, csupán annyit, hogy 1768. december 8-án született János fia, Ángyán Béla nagyapja és 1771. november

3-án Mihály, akinek sorsa ismeretlen. A születéseknél ezidőtájt az anya nincs az anyakönyvben megnevezve. Ez az Ángyán István 1785. december 26-án halt meg 60 éves korában. 1787. február 21-én hunyt el Ángyán Istvánné 56 éves korában, de leánynevét ez esetben sem említik.

Ángyán Jánosról már többet tudunk, református lelkész lett, a család felfelé ívelő ágának megalapítója.

Ángyán János (1768–1846) református lelkész, pedagógiai szakíró, tanár. Saját életrajzát veszprémi lelkészkedése idején saját kezűleg írta be az anyakönyvbe. Eszerint elemi iskolát Vörösberényben kezdte, 1786-tól kilenc évig a debreceni kollégiumban, 1797-től Jénában tanult. Hazatérve Debrecenben, majd Hajdúböszörményben tanár, majd Szeghalmon lelkész. Ezután Pécselyen, 1808-tól Veszprémben szolgált. Itt halt meg 77 éves korában, 1846. január 8-án. Neves pedagógiai szakíró volt. Veszprémben adta ki 1822-ben a *Nevelés és tanítás tudomány* című két kötetes neveléseméleti munkáját. Dolgozatai jelentek meg a „*Tudományos Gyűjteményben*”, a „*Szépliteraturai Ajándékban*”. 1800. június 9-én kötött házasságot Lapis Zsuzsannával, akitől 10 gyermeke született. Lapis Zsuzsanna apja Lapis Mihály nemes, Mezőtúr főbírája volt. A családot az 1802. szeptember 29-én született Mihály vitte tovább. A 10 gyerek közül kilenc fiú és egy leány volt, az utóbbi egy másik fiúval együtt kicsi korában meghalt. Két fiú Lajos (1807) és az 1809-ben született László tuberkulózisban haltak meg 23 és 22 éves korukban. Mindkettő a pápai református teológia növendékei voltak. Őt másik fiú sorsáról nincs adatunk.

Ángyán Mihály (1802–1857) református lelkész. Előbb Királyszentistvánon szolgált, majd Litéren lett lelkész. Itt halt meg 53 éves korában 1857. július 16-án. 1844. július 2-án kötött Veszprémben házasságot nemes Soós Juliannával, Soós András és Bajnóczy Teréz leányával. Nem lehet megállapítani hány gyermekük született, mivel a királyszentistváni református anyakönyv – feltehetően 1945-ben – elpusztult, de itt született fia, Béla, aki orvosprofesszor lett.

Ángyán Béla (1849–1920) orvos, orvosprofesszor. Királyszentistvánon született 1849. jún. 17-én. Tanulmányait a pápai református kollégiumban végezte, majd beiratkozott a budapesti Tudományegyetem orvosi karára, ahol 1876-ban orvosi oklevelet szerzett. Pályafutását a Korányi Frigyes II.sz. Belgyógyászati Klinikáján kezdte, a Korányi-iskola egyik legjelentősebb tagja. 1885-ben egyetemi magántanár. 1885-től a Rókus Kórház főorvosa 1889-től igazgatója. 1894-

ben egyetemi rk. tanár. 1891-től a Munkásbiztosító orvosi tanácsának elnöke, a Közkórházi Orvostársulat elnöke, a Balneológiai Egyesület alelnöke is volt. A konyhasó tartalmú infúziós terápia egyik magyarországi bevezetője, a kolera hypodermoklysisrel történő kezeléssel nemzetközi hírnevére tett szert. Az elsők között foglalkozott influenzával, annak járványos jellegét ő írta le elsőnek a szakirodalomban. Elsősorban a koleráról írott két könyve volt maradó, de társszerzője volt Korányi Frigyes alapvetésnek számító belgyógyászati kézikönyvének. Balatonbogláron hunyt el 1920-ban.

1884. június 9-én kötött házasságot Kálkápolnán Zettner Arankával, amely házasságból született Ángyán János (1886–1976) orvosprofesszor.

Ángyán János (1886–1976) belgyógyász, egyetemi tanár. Ángyán Béla és Zettner Aranka gyermeke. Orvosi tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen végezte, oklevelét 1910-ben szerezte. Pályafutását a III. Belklinikán kezdte, egyetemi magántanár, majd a pécsi orvosi karon 1924-től klinikai igazgató, nyilvános egyetemi tanár. Kiemelkedő tudású belgyógyász. Fia Ángyán Lajos (1938–) egyetemi tanár, a Pécsi Orvostudományi Egyetem élettani tanszékének vezetője.

Kapronczay Károly

IRODALOM – FORRÁSOK

Bene család: Magyar Országos Levéltár (MOL) A 1899.; MOL A 5171 Rk. 1312/11.p. 220.; MOL C 66 Dep. San. 1798. év. 176 cs. 10.kütfő 11. sz. irat; MOL Filmtár A 82 RK. 8/13. p. 63; MOL Filmtár A 83 RK. 8/36. p. 107.; Orsz. Széchényi Könyvtár, Aprónyomtatványok, Gyászjelentés gyűjtemény; Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Adattár 521.; *Högyes Endre:* A Magyar Kir. Tudományegyetem Orvosi Karának története. 1769–1896. Bp. 1896 (a továbbiakban: Högyes: i. m.); *Győry T.:* Az Orvostudományi Kar története. Bp., 1936 (a továbbiakban: Győry: i. m.); *Gorvay Gy.:* Az újkabkori magyar orvosi műveltség története Bp., 1953.; *Pauer J.:* A Selmeczbányai Magy. Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia története. Selmeczbánya.

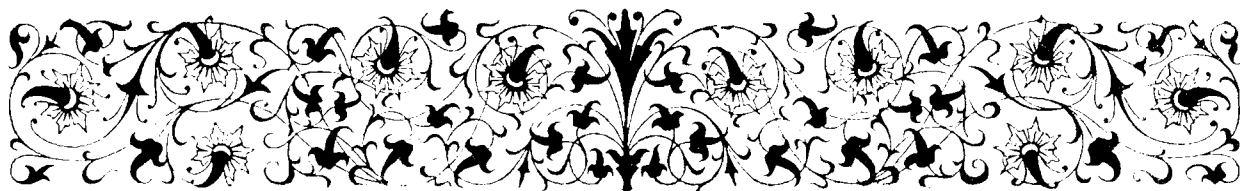
Lenhossék család: MOL Filmtár C 926 Blumenthali születési anyakönyv; MOL Filmtár A 89 RK. 8/51. p. 119.; MOL Filmtár A 15 RK. 1/4. p. 25., p. 150., 151., 160.; A 18 RK. 1/17. p. 88.; A 79 RK. 8/23. p. 19., 88.; A 93 RK. 8/60. p. 101.; A 22 RK. 2/12. p. 59.; Pesti Ref. házassági anyakönyv, 14.k. p. 42.; uo. 11.k. p. 56.; *Högyes E.:* i. m.; *Győry T.:* i. m.; *Zimmermann G.:* Lenhossék Mihály ig. és t. tag, másodelnök emlékezete. MTA Emlékbeszédek. Bp. 1937.; *Kerekes I.:* A három Lenhossék. Bp. 1963.; *Szentgyörgyi Zsuzsa:* Századunk nagy tudósa: Szent-Györgyi Albert. „Magyar Tudomány” 1990/7.; SOMKL Adattár. 522.

Lumnitzer család: MOL Helytartótanácsi Lt. Dep. Sanit. No.29. p. 6.; MOL Filmtár A 2629. Ev. 141/12. p. 70.; uo. A 2725. Ev. 227/6. p. 19., 26., 36., 46.; uo. A 2645 Ev. 159/3. p. 19., 25., 34.; uo. A 7 Ev. 2/21. p. 124.; uo. A 620 Ref. 28/3. p. 18.; A 6 Ev. 2/16. p. 107.; A = Ev. 2/16. p. 75.; A 626 Ref. 28/13. p. 190.; A 2631 Ev. 141/24. p. 12.; A 2629 Ev. 141/15. p. 6.; uo. A 2629 Ev. 141/11.; uo. A 2627 Ev. 141/5. p. 36.; *Högyes E.:* i. m.; *Győry T.:* i. m.; *Semmelweis Orv. tört. Múzeum, Könyvtár és Levéltár Adattára* 631.; *Zétény Gy.:* Az 1848-as magyar szabadságharc orvosai. Bp. 1948.

Nékám család: MOL Filmtár A 1256 Rk. 422/4. p. 56.; uo. Filmtár a 1257 RK. 422/6. p. 286.; uo. Filmtár A 97 RK. 9/11. p. 3.; uo. Filmtár A 80 RK. 8/24. p. 71., Földvári F.: Nékám Lajos Orv. Hetil., 1957. 3.sz.; uő: ifj. Nékám Lajos Orv. Hetil. 1967. 41. sz.; Szállási Á.: Nékám Sándor Orv. Hetil., 1985. 35.sz., Nékám Sándor emlékezete. Orv. Hetil. 1885. 11. sz.; SOMKL. Adattár 589.

Ángyán-család: MOL Filmtár A 1658. Ref. 651/1. p. 26.; uo. A 1657 649/2. p. 341., 461.; uo. A 2409 Ref. 757/1. p. 286., 649/2. p. 446.; A 2363 Ref. 732/2. p. 176.; A 2409 Ref. 757/1. p. 139.; A 1657 Ref. 649/2. p. 470.; A 1620 Ref. 598. p. 416.; SOMKL. Adattár 279.

EGY KERESKEDŐ (POLGÁR) CSALÁD RÖVID TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA

Néhai Édesatyám: Nagybákay (Rickl) Antal Lajos emlékének, akinek elsősorban köszönhetem, hogy e cikket összeállíthattam, mivel az adatoknak mintegy 80%-át az Ő fáradságát nem kímélő kutatómunkája biztosította számomra.

I.

Pest szabad királyi város 1781. július 14-i tanácsülési jegyzőkönyvében az alábbi bejegyzés található: „Josephus Antonius Rickl ex castello Soos in Inferiori Austria oriundus mercator, necnon Stephanus Valero Pestino oriundus pepli et serici fabricator, ambo Romano-Catolici deposito consveto concivilitatis iuramento erga praescriptam Taxam in civis assumpti sunt.”¹

A szöveg szerencsés módon megadja Rickl József Antal kereskedő származási helyét: Alsó-Ausztria, Soos kastély. A kastély egy uradalom központja ma is, amely uradalom egyházi tekintetben a közeli Hürm község róm. kat. plébániájához tartozik. A hüirmi anyakönyv szerint Rickl József Antal Soosban született 1748. február 1-jén, Rickl János Lipót soosi uradalmi gondnok (intéző) és felesége Wagner Anna Borbála házasságából harmadik gyermekként. Szülei 1740. október 30-án tartották ugyanott esküvőjüket, amikor is a menyasszony felmenői: Wagner Willibald András rantzenbachi (Kilb plébániához tartozik) uradalmi gondnok (intéző) és Mária Anna. (Sajnos a német nyelvterületen az asszonyok leánynevét csak egészen kivételes esetekben anyakönyvezték).²

A Rickl családnév Richard Floto braunschweigi (Németország) professzor 1971-ben írt filológiai tanulmánya szerint³ vagy a Richard, vagy az Ulrich keresztnévből alakult ki. Minthogy a Richard név in-

kább az északnémet-angol környezetben volt divatos, valószínű, hogy a szóban forgó Rickl család neve a délnémet (bajor, osztrák, svájci) viszonylatban inkább elterjedt Ulrichból eredhetett.

A család első ismert őse a fentiek szerint Rickl János Lipót, akiről a hüirmi anyakönyv nyújt csak felvilágosítást: 1740–1750 közt ő a soosi, akkor Rindsmaul-Neidegg grófi uradalom gondnoka, felesége a rantzenbachi (Kilb mellett) akkor gyámság alatti báró Braun uradalom gondnokának leánya.

Három gyermek születése található még az anyakönyvben.

A három gyermek közül a legidősebb Lipót Andrásról és a középső Anna Teréziáról a születési adatokon kívül egyebet nem ismerünk. A harmadik gyermek József Antal életéről azonban már számos okmány és forrás áll rendelkezésre. Így a születési adatain túlmenően birtokomban van kereskedősegédi felszabaduló levele, melyet Anton Huster St. Pölteni kereskedő állított ki 1770. január 26-án arról, hogy a soosi illetőségű Rickl József 1762–1769-ig bezárólag az ő üzletében tanult és dolgozott, és mint megbízható jó szakembert minden kollégájának melegen ajánlja.⁴

Amint a bevezetőben láttuk, 1781-ben lett pesti polgár, ahol fűszer- és anyagkereskedést nyit a Váci u. 140. sz. alatt a „Vörös rákhoz” címezve, és megszerzi a polgárjogot. Puskapor árusítási joga kizárólag neki van.⁵ 1783. május 11-én megnősül: elveszi Meixner Mátyás fűszerkereskedő pesti polgár és felesége Weidl Anna Terézia leányát, Mária Anna Katarinát. Üzletét olyan jól vezeti és fejleszti, hogy 1794-ig fióközletet nyit Debrecenben⁶, Kolozsvárott⁷ és Kecskeméten. 1785–87 között a Pesti szab. Polg. Kereskedők és kalmárok testvéregyesületének másodelőjárója⁸.

A Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a „C” jelű főkönyvét, amely 1795. április 1-től 1798. december 31-ig tartalmazza az üzleti eseményeket⁹. A főkönyvben foglaltakat kiegészíti illetve összesíti egy könyvecske, mely 1796. június 30-i és 1797. június 30-i gazdasági év főkönyvi kivonatát és mérlegét tartalmazza¹⁰. A napóleoni háborúkat kísérő gazdasági válság és az azt követő 1811-i nagy pénzdevalváció következtében csődbe kényszerül és mint megtört, özvegy (felesége 1807-ben 42 éves korában gyermekágyban meghal) szegény ember az idősebbik fiánál Debrecenben talál otthont, aki a csődelfárasból a debreceni fióközletet átmentette. Itt hal meg 1812. szeptember 15-én, három élő gyermeket hagyva maga után: két fiút és egy kislányt.

A családot az idősebbik fiú: I. József Zelmos folytatta Debrecenben, mint „A Török császárhoz” címzett fűszer- és anyagkereskedés tulajdonosa¹¹. Feleségét Pestről hozta: néhai Ivancsics József pesti csizmadia mester (született Vesevec, Zágráb megye), és neje Filó Anna (akkor már Mádý István pesti csizmadia mester hitvese) leányát Rozinát. Rickl I. József Zelmos az utókornak átmentett rövid önéletrajzmásolat¹² szerint képzett kereskedő volt. Tanuló Linzben volt 1799-1803 között, ugyanott egy évig segéd, majd 1804-től 1807-ig Pesten több üzletben, 1807-1809 Triesztben, 1809-től 1811-ig újra Pesten, majd 1811 júniusában átvette az édesapja debreceni fióközletét a puskapor árusítási joggal együtt. 1812. szeptember 17-én megszerzi a debreceni polgárjogot, ahol is az esküt magyar nyelven tette le.

Öccse I. Antal Vilmos ugyancsak képzett kereskedő volt, Triesztben, Málta szigetén, Bécsben és Pesten dolgozott, mint alkalmazott, közben művészi hajlamai fejlesztése céljából 1806-ban beiratkozott a Bécsi Képzőművészeti Akadémiára is egy esztendőre¹³. 1808-ban Szalonikiben az osztrák konzul titkára¹⁴. Fiatalon, 26 éves korában vitte el tüdőgyulladás Pesten.

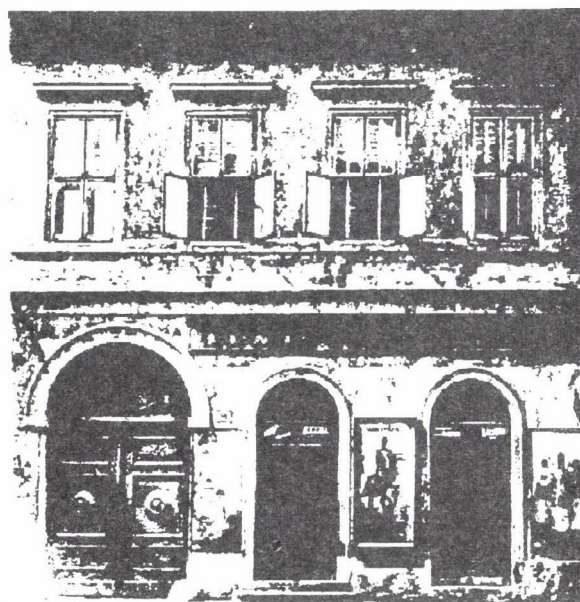
Húgukat Terézt, mivel szüleik elhalálzásakor még csak 5, illetve 11 éves volt, bátyja I. József Zelmos és sógornője Ivancsics Rozina nevelte fel és adta férjhez 20 éves korában Leidenfrost Xavér Ferenc ezredes főhadbiztoshoz, akitől egy kislány született, és akivel mindössze két esztendőt élhetett együtt, mivel férje 1821-ben hirtelen elhunyt. Az özvegyet ez az esemény úgy megviselte, hogy kis gyermekét sem ismerte meg többé, élete végéig csendesen éldegélt bátyja házában¹⁵.

Rickl I. József Zelmos és felesége szerző emberek voltak. A „Török császár” bolton és a családi házon kívül (akkor Piac utca 1823, ma Piac utca 39.)¹⁶,

1819-ben az Elep-pusztai VII. dűlőben 6, majd 1829-ben ugyanott 3, végül 1830-ban Elep VI. dűlőben 7 nyilas földet is szereztek¹⁷. Különben a Rickl József Zelmos cég postai szolgálatot is vállalt, így például Kazinczy Ferenc leveleit Érsemjénbe ő továbbította¹⁸. Hajdúböszörményben is tartott fenn rövid ideig fióközletet.

Rickl I. József Zelmos 45 éves korában halt meg Debrecenben 1829-ben, négy élő gyermeket hagyva maga után árván. Felesége alig tíz évvel élte túl. A gyermekek gyámja és egyúttal az üzlet vezetője egészen 1855-ig veje, felsőszilvási és vajdahunyadi Dragota Ignác fűszerkereskedő lett¹⁹, a legidősebb gyermek Rickl Anna férje, amikor is megtörtént az osztályos egyezés a testvérek között.

Az 1848-49-es szabadságharcban a négy gyermeknek megfelelően négyen vettek részt a „német kalmár” Rickl családból természetesen a magyarok oldalán. Kaffka Károly a Rickl II. Terézia férje, gyógyszerész, városi szenátor, mint az egyik lovas nemzetőr század kapitánya, az idősebbik fiú Rickl II. József Zelmos, Petőfi barátja, akivel kardot is cseréltek²⁰, mint ugyanazon nemzetőr lovasszázad főhadnagya, ifjú Dragota Ignác a Rickl Anna fia mint a Nádor-huszárok egyik hadnagya és végül a kisebbik fiú, Rickl II. Antal Vilmos, mint a debreceni verespántlikás önkéntes lovasszázad (szabadcsapat) hadnagya, majd főhadnagya, aki az angyalkuti győztes csatában is résztvett és az Arad környéki harcokban meg is sebesült²¹

Amíg a magyar kormány Debrecenben tartózkodott, a Rickl családnál lakott vendégként Nyáry Pál a Honvédelmi Bizottmánya alelnöke, és Patay József képviselő²². Kossuth Lajos kormányzó udvartartásához pedig a Rickl család adta a porcelán ét-készletet. A cári orosz csapatok bevonulása után a Rickl család házába szállásolta be magát júliusban az ifjú Paskievics herceg, majd augusztusban Rüdiger gróf orosz lovassági tábornok.²³ A Rickl üzlet egyébként lőport szállított a nemzetőrségnek, kinint az orosz kórháznak, és pezsgőt a Paskievics báljára. Mindez kifizetésre került ugyan, de a családnak 80 000 Ft Kossuth bankóját égették el a debreceni piactéren²⁴.

H.

Mindkét Rickl fiú külön családot alapított, és így két ágra szakadt a család. Az idősebbik fiú II. József Zelmos folytatta a fűszer- és anyagkereskedést. Ő is szerző ember volt. Máramarosszigeten is tartott fióküzletet, Székelyhídon szőlőt, Hegyesen pedig 600 kh. birtokot vásárolt. A debreceni Kereskedő Testület választmányi tagja az Ausztriai Fiókbank (a Nemzeti Bank elődje) első censorainak egyike, a Debreceni Zenedének alapító tiszteletbeli tagja 200 Ft adománnyal.²⁵ 1842-ben nősült, Brunner Antal gazdálkodó, esküdt polgár és Vinerli Borbála leányát, Máriát vette nőül, akitől négy leánya és kettő fia született.

Idősebbik fiát, III. József Zelmost, akit utódjául szánt az üzletben 1867-ben tifusz következtében elvezítette. Ezt követően 1876-ban 58 éves korában maga is elhunyt. Felesége kiváló háziasszony volt. A patriarkális szokásnak megfelelően az ő életében még együtt étkezett a család és az üzleti személyzet. A nagy létszámra való tekintettel hetenként legalább kétszer volt hústalan nap, amikor is rántott zsemle (bundáskenyér) került a főzelékre, amit a jókedvű fiatal segítők „Rikli pecsenye” névre kereszteltek.²⁶

A lányok közül a legidősebb, Mária, Jablonczai Kálmán földbirtokos felesége lett. Szabó Magda: *Régi-módi történet* c. regényének, és az ebből készült színdarab és TV játéknak ő a főhőse: ő a szigorú nagyanya: Rickl Mária a debreceni gazdag kalmár leánya.

A második leány, Róza, tótlipcei Fabricius Gézához, az üzlet egyik alkalmazottjához ment férjhez, aki aztán apósa halála után átvette a Rickl József Zelmos cég vezetését és vitte azt egészen 1896-ban bekövetkezett elhalálzásáig.

A harmadik leány, Ilona, szikszói Szabó József Dr. orvos felesége lett.

A negyedik leány, Gizella, kétszer ment férjhez. Előbb ködi Lázár Ferencz szilágysomlyói kereskedőhöz, majd pedig korondi Márkus Gusztáv szilágysomlyói bankigazgatóhoz.²⁷

A család ezen ágát a legkisebb gyermek I. Géza Emánuel folytatta, aki kereskedelmi érettségi letétele után Bécsben dolgozott 1877-től 1879-ig. Két nagy drogéria és gyarmatáru üzletben.²⁸ Sógora halála után egyedüli örököse és vezetője lett a „Török császár” boltnak. Budapestről nősült: Steinbach István királyi közjegyző és neje, tótlipcei Fabricius Mária leányát, Lujzát vette el. Ő is szerző ember volt: hegyesi birtoka mellé megvette a szomszédos ún. „búsfekete” tanyát is. 1913. szeptember 1-jén megszüntette a 130 évig a család kezében lévő fűszerüzletet a „Török császár” boltot.²⁹

Rá két évre 1915-ben halt meg.

Házasságából négy gyermek származott: két fiú és két leány.

Az idősebb fiú, Zelmos László, jogi doktorátust szerzett, cséplőgépkészelői és traktorkezelői szakvizsgát tett, és örökölt birtokán gazdálkodott. Kétszer nősült: első felesége unokatestvérének leánya, szikszói Szabó Emília, akitől azonban elvált. Második felesége, Dax Matild, Bécsből. Meghalt 1967-ben.

A kisebbik fiú, II. Géza kereskedelmi érettségét tett, és szintén gazdálkodott, majd végül a Csobajai Tsz. raktárnoka volt. Ő is kétszer nősült: első felesége Strausz Mária, Budapestről, aki igen korán meghalt. Második neje Szabó Margit Csobajból. Meghalt 1975-ben.

A lányok közül Mária, Dr. Szukováthy Imréhez, a Budapesti Testnevelési Főiskola igazgatójához ment feleségül, Sára pedig Balogh István birtokos felesége lett Debrecenben.

Mint hogy a fiúknak, bár mindketten kétszer nősültek, utódaik nem maradtak, így a Rickl család ún. idősebbik ága (fiágon) kihalt.³⁰

III.

Az ifjabbik ág törzsatyja, Rickl II. Antal Vilmos volt, aki Pesten 1847. szeptember 9-én ügyvédi diplomát szerzett, de rövid élte alatt (31 évesen hunyt el) ezzel nem élt, hanem örökölt birtokán gazdálkodott. A szabadságharcból sebesülten hazatérve 1849. július 15-én megnősült, felesége ns. Kis-Orbán Lajos debreceni ügyvéd, esküdt, táblabíró és neje, németújfalusi Simonffy Rozáliának leánya Johanna, akinek

anyai nagyapja Simonffy Sámuel posztókereskedő, Debrecen város főbírája volt. Ő alatta épült újjá az 1802-ben leégett református Nagytemplom, amelynek toronygombzástólóján ma is ott virít a két „S S” betű: Simonffy Sámuel monogramja.³¹

Rickl II. Antal Vilmos fiatalon, talán a szabadságharc során szerzett „vízibetegségben” 1857. augusztusában hunyt el, s így nem érte meg posztumusz második fia szeptember végi születését. Az özvegy ugyan férjhez ment másodsor Jobbs Eduárd lovaskapitányhoz, de attól tíz év múlva elvált, így jóformán egyedül nevelte fel két fiát: Gyulát és III. Antal Vilmost.

Az idősebbik fiú, Gyula³², jogi pályára ment, s az Igazságügyminisztériumba került, ahol államtitkári rangot ért el. Mint ilyen a magyarországi börtönök főfelügyelője lett. 1896-ban Ferenc József királytól belyei előnévvel magyar nemességet kapott.³³ Felesége vérvölgyi Weszprémy János kúriai tanácselnök és neje ns. Karap Erzsébet leánya Zsuzsánna, aki irodalmi tevékenységet is folytatott. Két leány gyermekük volt. Gabriella, aki először Lyka István földbirtokos (elváltak), másodsor pedig Dr. Keblovszky Mayer Lajos miniszteri tanácsoshoz ment férjhez. Edit a kisebbik lány szintén kétszer kötött házasságot, először nagybócsai Sárközy Pál birtokossal (elváltak), majd losonci Benkó Lajos miniszteri titkárral.

A családot így az utószülött Rickl III. Antal Vilmos³⁴ itte tovább. Gimnáziumi érettségi után jog- és államtudományi vizsgát tett a Jogakadémián, de végül is elepi birtokán gazdálkodott. A Debreceni Gazdasági Egyesület 1895-ben alelnökké, 1905-ben pedig elnökévé választotta. Húsz évig volt elnöke a Debreceni Juhtartó gazdák Egyesületének is. 1905-től egészen haláláig elnöke volt a Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezetének, valamint a Keletmagyarországi baromfi- és galambtenyésztő Egyesületnek. Jókai Mórt ő kalauzolta a Hortobágyon, mikor a pusztai hajnalt és a gulya ébredését tanulmányozta, amely élményét meg is örökítette a „Sárga rózsza” c. művében. Felesége nagybákai Sesztina Piroska, a Sesztina Lajos vaskereskedő³⁵ Tiszántúli Kereskedelmi és Iparkamara elnöke és neje ns. Beör Júliánna leánya. Hat gyermekük közül öt érte el a nagykorúságot: négy leány és

egy fiú. A leányok közül Piroska kétszer ment férjhez: először Pattantyús Ábrahám Dezső ügyvédhez (elváltak), másodsor Hámorszky Artúr méneskari ezredeshez. Margit, Boross-Tóby József földbirtokos felesége lett. Anna, dr. Trócsányi Béla orvos, Juliska pedig Mező Endre tábornok neje lett. Az egyetlen fiú, IV. Antal Lajos³⁶ 1885. május 27-én született Debrecenben. Gimnáziumi érettségije után anyai nagyapja biztatására a család régi szakmáját a kereskedelmi pályát választotta. A vaskereskedelem gyakorlati oldalát Pozsonyban és Brünben sajátította el, az elméleti részét pedig a lipcei Kereskedelmi Akadémián.

1907-ben lépett be a debreceni Sesztina Lajos vaskereskedésbe, mint segéd, ahol 1917-ig működött ilyen minőségben. Közben végigküzdötte az első világháborút (szerb, olasz, orosz frontokon). Nagybátyja Sesztina-Nagybákay Jenő 1919-ben maga mellé vette társul, majd 1936-ban két fiával együtt örökbe fogadta. Üzleti tevékenysége mellett éveken át Hajdú vm. és Debrecen sz.k. város Ifjúsági Vöröskereszt Egyletének elnöke volt, továbbá a Debreceni Kereskedő Társulat alelnöke. Irodalmi tevékenységet is fejtetett ki: Debrecen kereskedelemtörténetének számos részletét tárta fel műveiben, melyek ma is komoly forrásmunkák e téren. Felesége Várady-Szabó Anikó, aki Debrecen kulturális életében vett tevékenyen részt, amikor megrendezett egy antik bútor, óra és családi portré, valamint egy régi porcelán és üvegkiállítás 1939-40-ben. Egyébként Várady-Szabó Miklós vászonkereskedő³⁷ és neje Göttl Anna leánya. Két gyermekük az utolsó még Rickl-nek született családtag: V. Antal Zelmos Dr. e cikk összeállítója, okleveles könyvvizsgáló, vállalati főosztályvezető, és Péter János Dr. a magyarországi céhemlékek kiváló kutatója és szakértője, kandidátus, vállalati osztályvezető. Családjaikban tovább él a Rickl család, férfi ágon (VI.) Antal János gépészmérnök, és Budapest I. Kerület Önkormányzat képviselője és fia (VII.) Antal Gábor személyében, de az 1936-os örökbefogadás révén immár új: Nagybákay néven.³⁸

A Rickl család története és leszármazása ezzel befejeződött, a folytatás már a Nagybákay család története lesz.

A Rickl család leszármazása

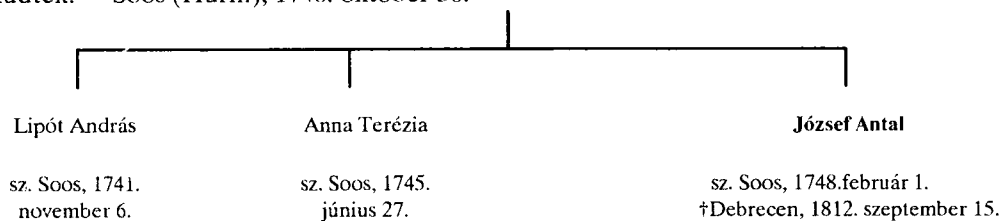
I. tábla

Rickl János Lipót

A soosi (Alsóausztria) Rindsmaul-Neidegg grófi uradalom jószágkormányzója.
(Az anyakönyvben egyedül az Ő neve előtt szerepel a „Herr”=Úr megjelölés.)

Felesége: *Wagner Anna Borbála*, a Wagner Vilibáld András rantzenbachi (Alsóausztria) kiskorú Braun bárói uradalom jószágkormányzójának és nejének Anna Máriának leánya.

Esküdtek: Soos (Hürm), 1740. október 30.

Fűszer-és anyagkereskedő, a Pesti szab. Polg. Kereskedők és kalmárok testvéregyesületének másodelöljárója, pesti, debreceni és kolozsvári polgár.

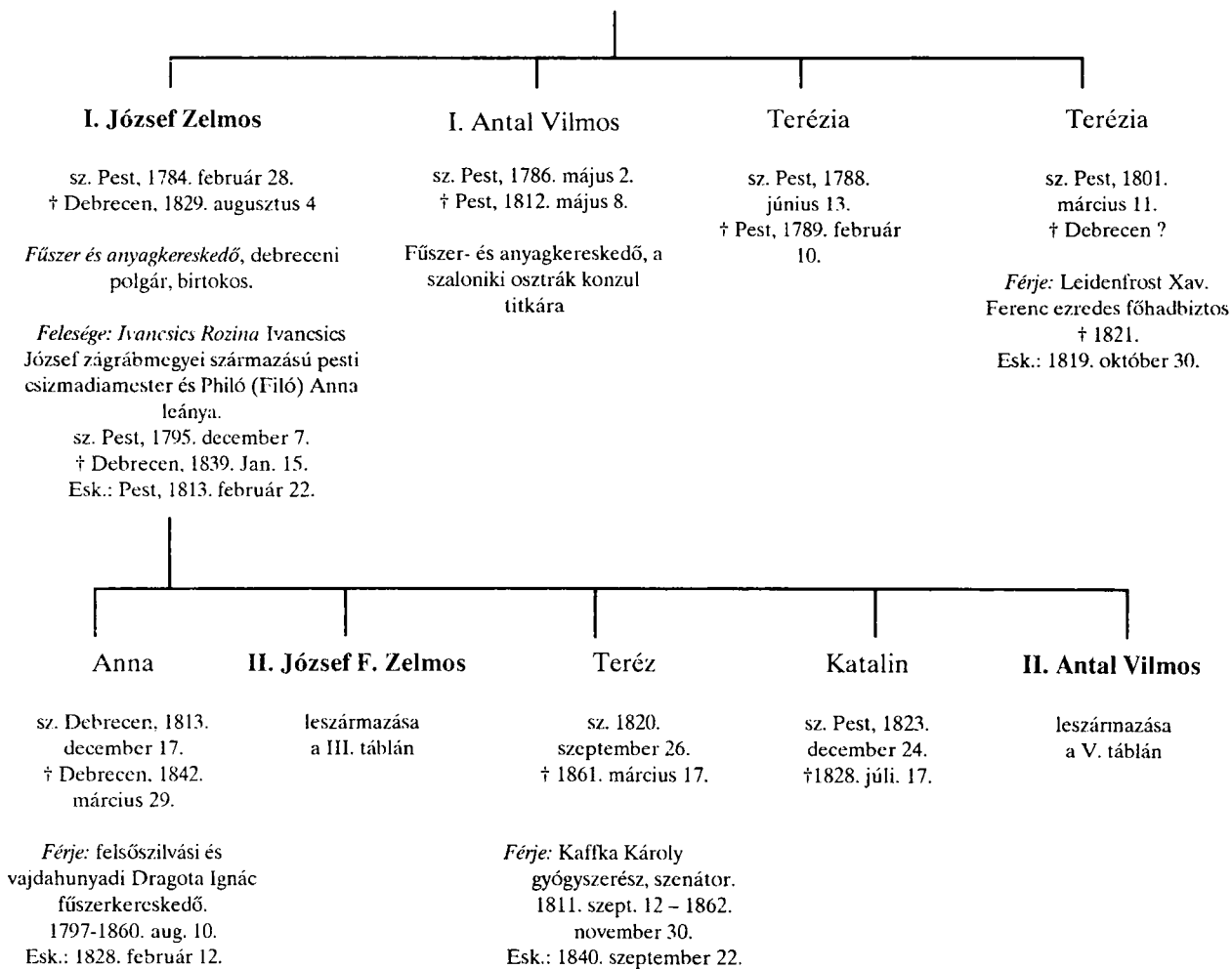
Felesége: Meixner Mária Anna Katarina (Meixner Mátyás pesti fűszer-és anyagkereskedő, pesti polgár és Weidl Anna Terézia leánya).
sz. Pest, 1765. március 12.
† Pest, 1807. március 14.

Esküdtek: Pest, 1783. május 11.

leszármazása a II. táblán

II. tábla

Rickl József Antal
Meixner Mária Anna Katarina
 (kik az I. táblán)

III. tábla

II. József (Ferenc) Zelmos
(ki a II. táblán)

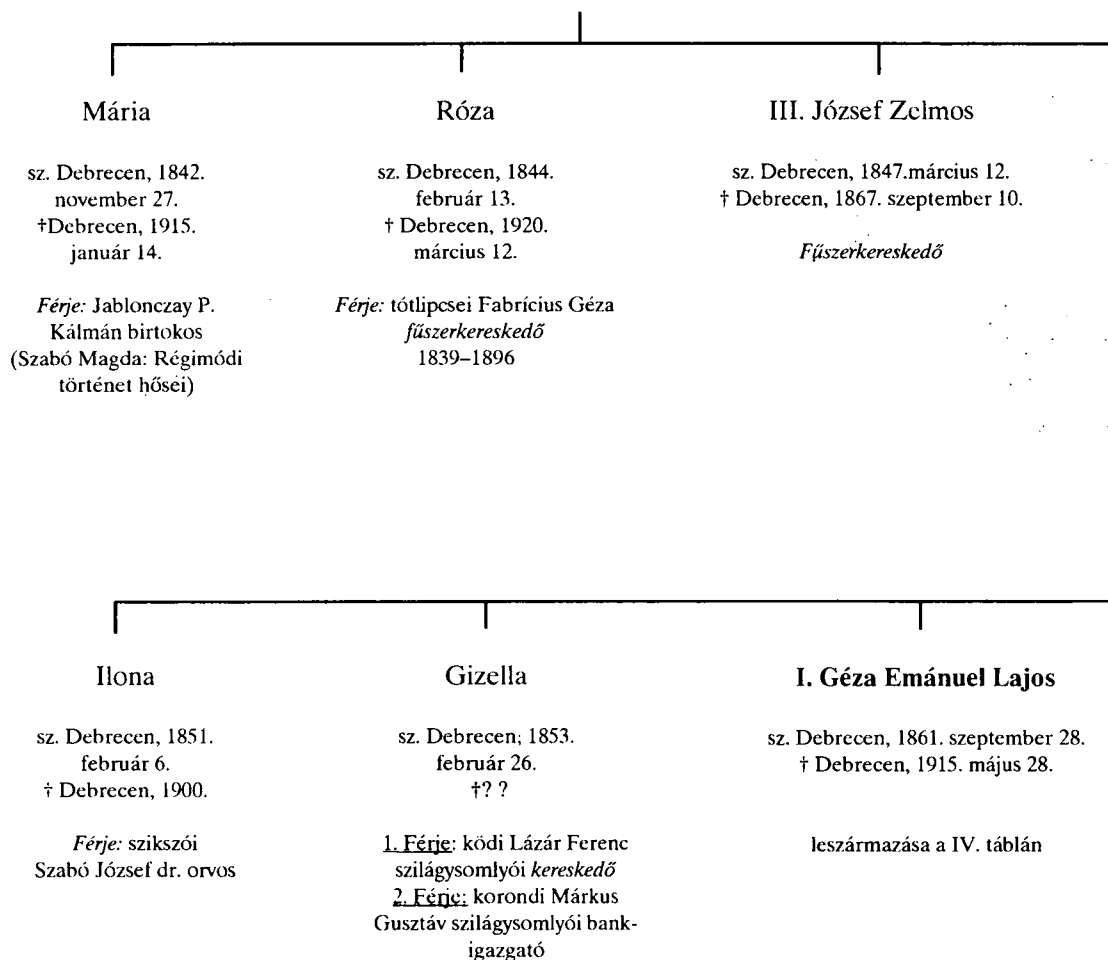
sz. Debrecen, 1818. június 4.
† Debrecen, 1876. január 18.

*Fűszer és anyagkereskedő, birtokos,
a debreceni Kereskedő Testület választmányi tagja, polgár,
a debreceni 1848/49-i lovas nemzetőrség főhadnagya.*

Felesége: Brunner Mária Magdolna, Brunner Antal gazdálkodó, esküdt polgár és neje Vinerli Borbála leánya.

sz. Debrecen, 1822. július 22., † Debrecen, 1885. december 6.

Esküdtek: Debrecen, 1842. február 6.

IV. tábla

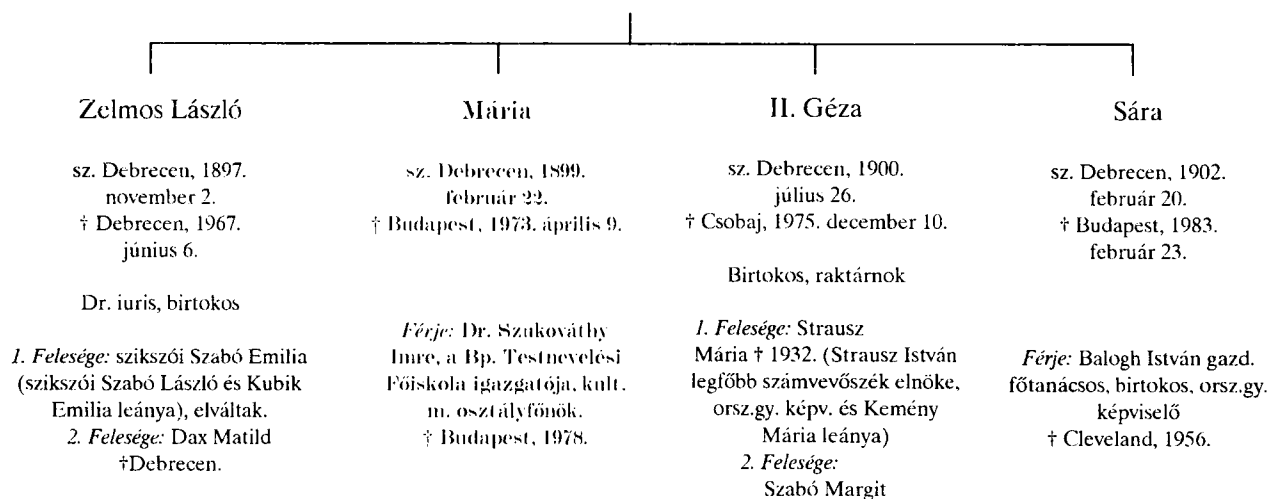
Rickl Géza Emánuel Lajos
(ki a III. táblán)

sz. Debrecen, 1861. szeptember 28.
† Debrecen, 1915. május 28.

Fűszer- és anyagkereskedő, birtokos,
1913-ban bezárta a 130 éves családi fűszerüzletet, a „Török császár” boltot.

Felesége: *Steinbach Lujza*, Steinbach István pesti kir. közjegyző és neje tótlipcsai Fabricius Mária leánya.
sz. Budapest, 1866. október 31., † Debrecen, 1920. január 31.

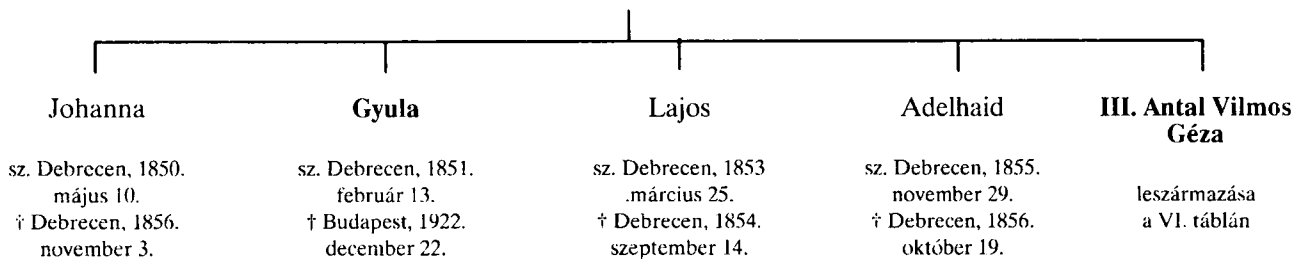
Esküdtek: 1895.

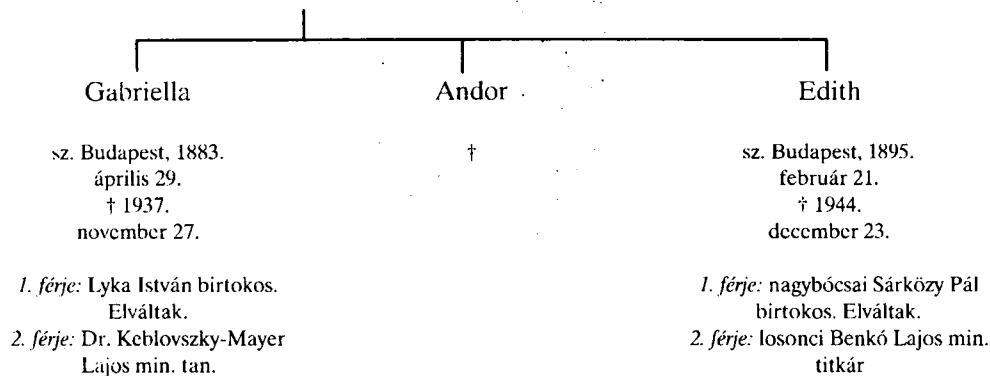
V. tábla

II. Antal Vilmos
(ki a II. táblán)sz. Debrecen, 1826. július 16.
† Debrecen, 1857. augusztus 5.Ügyvéd, birtokos,
a debreceni 1848/49-es verespántlikás önkéntes lovasszázad főhadnagya.*Felesége:* *nemes Kis-Orbán Johanna* (Kis-Orbán Lajos ügyvéd, esküdt polgár, táblabíró és neje németújfalui Simonffy Rozália leánya)
sz. Debrecen, 1830. május 22., † Debrecen, 1915. november 11.

Esküdtek: Debrecen, 1849. július 15.

Igazságügymin. államtitkár, nemzetközi büntetőügyi biz. tagja. 1896-ban magy. nemességet kapott bellyei előnévvel.

Felesége: vérvölgyi Veszprémy Zsuzsanna 1853. ápr. 18.-1927. nov. 26.
(vérvölgyi Veszprémi János m. kir. kúriai tanácselnök és ns. Karap Erzsébet leánya)
Esk: Budapest 1882.

VI. tábla

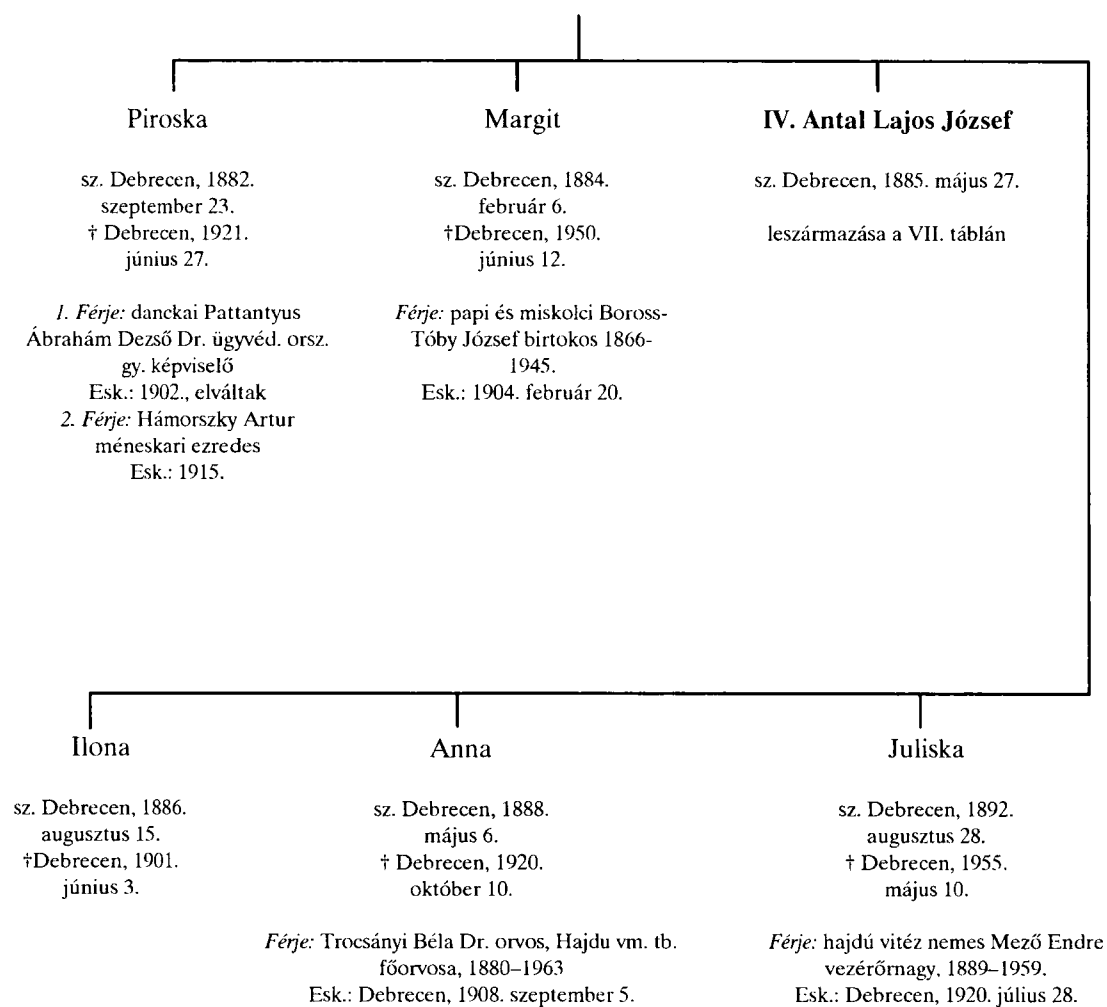
III. Antal Vilmos Géza
(ki az V. táblán)

sz. Debrecen, 1857. szeptember 27. (posztumusz)
†Debrecen, 1924. október 24.

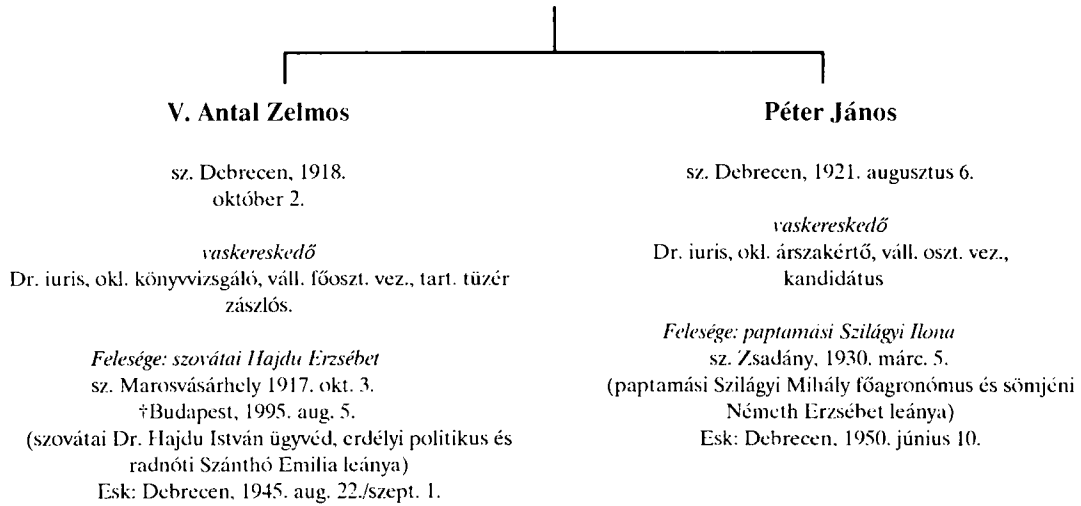
Birtokos, gazdasági főtanácsos, a Debreceni Gazdasági Egyesület elnöke

Felesége: *nagybákai Sesztina Piroska*, Sesztina Lajos vaskereskedő, Tiszántúli Kereskedelmi és Iparkamara elnöke és Beőr Julianna leánya.
sz. Debrecen, 1860. december 18., † Debrecen, 1922. július 23.

Esküdtek: Debrecen, 1881. november 19.

VII. tábla

IV. Antal Lajos József
(ki a VI. táblán)sz. Debrecen, 1885. május 27.
†Budapest, 1976. március 24.*vaskereskedő,*a Debreceni Kereskedő Társulat alelnöke, az M. Ifjúsági Vöröskereszt elnöke,
orsz. gy. képviselő, helytörténetíró, tart. huszárfőhadnagy.*Felesége:* *Várady-Szabó Anikó*, Várady-Szabó Miklós vászonkereskedő, birtokos és Göltl Anna leánya.
sz. Debrecen, 1892. november 22., † Debrecen, 1959. február 22.*Esküdtek:* Debrecen, 1912. február 19.

A RICKL CSALÁDDAL FOGLALKOZÓ A JEGYZETEBEN NEM EMLÍTETT FORRÁSMUNKÁK.

Keserű Katalin: Orlai Petrics Soma. Bp. 1984.
Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetébe. Bp., 1970. I. k.
Nagybáky Antal Zelmós: A debreceni Sesztina vaskereskedés alkalmazottai 1819–1949. In.: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1989–1990. Debrecen, 1991.
Nagybáky Antal Zelmós: Egy anyag és fűszerkereskedés orvosi és gyógyszerügyi vonatkozásai a XVIII. század végén. „Orvostörténeti Közlemények”. Bp., 1984.
Nagybáky Antal Zelmós: Egy negyedszázados barátság története. In.: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1988. Debrecen, 1990.
Nagybáky Antal Zelmós: Két százesztendő debreceni családtörténeti adalék. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1992–1993. Debrecen 1994.
Nagybáky Antal Zelmós: Vendégek az elepi Rickl birtokon 1878-tól 1906-ig és 1920 augusztus hóban. Kézirat. 1995. Cikkíró birtokában.

Rácz István: Debreceni Vagyonleltárak. 1717-1848. A Hajdu-Biharmegyei Levéltár Forráskiadványai 9. sz. (Szerk. *Gazdag István.*) Debrecen, 1984.
Rózsa M. Lajos: Cukrászati termelőeszközök, termékek és értékesítés a XVIII. századvégi Pesten. In.: A Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve. I. Bp., 1970.
S. J. (Sőregi János): Széll János 48-as debreceni honvéhadnagy önéletírása. In.: Debreceni Képes Kalendárium 1948.
Sz. Kürti Katalin: Régi debreceni családi portrék. „Művészet” 1986. augusztus 20–23. pp.
Tárgymutató: Régi debreceni családi portré-kiállítás 1939. március 19–26. rendező: Nagybáky Antalné
Zoltai Lajos: A közvilágítás megindulása Debrecenben. Az első utcai lámpák. „Debreceni Újság” 1934. április 22.
Zoltai Lajos: Régi cívis családok régi házai. „Debrecen” képes híradója. XII. évf. 135.sz.

SZÉPIRODALMI FELDOLGOZÁSOK A RICKL CSALÁDRA VONATKOZÓLAG.

B. S.: A debreceni „Török császár” 150 éves kitömött cápája. „Hajdu-Biharmegyei Napló” 1960. március 13. sz.
Déri Gyula: Újabb elbeszélések. Bp., 1898.
Leidenfrost Gyula: Kalandozások a tengeren. Egy tengerkutató naplója. Bp., 1924.
Lipták Gábor: Délibáb. Alföldi regék, mondák, történetek. Bp. 1966. 292–327. 364. pp.
Móricz Pál: Régi magyar élet. Egy debreceni kalmárcsalád. „Magyarság”, 1914. március 6.
Móricz Pál: A Rickl nagykalmár dinasztia. Egy 140 esztendő debreceni cég története (képekkel). „Élet”, 1914. május 10. XI. évf. 19. sz.

Móricz Pál: Egy debreceni kalmárcsalád. „Új nemzedék”. 1915. 42-43. sz.
Móricz Pál: A Török császár boltja. Baross Szövetség V. évf. 1923. 4, 5, 6. sz.
Móricz Pál: Magyar Sírató. Feljegyzések, történetek a régi magyar életből. Tahitótfalu é. n. (1925) A Török császár boltja.
Nagybáky (Rickl) Antal Lajos: A Török császár. Regény. Két kötetben. Kézirat. (Cikkíró birtokában) 1917–1960.
Szabó Magda: Régimódi történet. Regény. Bp., 1977. (Dráma és televíziójáték is.)

JEGYZETEK

1. Magyarul: Rickl József Antal Alsó Ausztriából, Soos kastélyból származó kereskedő, valamint Valero István pesti származású kendő- és selyemgyáros, mindketten római katolikusok, a szokásos polgári eskü letétele után az előírt díj ellenében felvették a polgárok közé.

2. Anyakönyvi kivonatok a Hürm (Alsó Ausztria) róm. kat. anyakönyvekből. (Cikkíró birtokában)

3. Richard Floto, Studienrat i. R. (Braunschweig, 24. Juni 1971.): „Der Familienname Rickl im Lichte der Sprache.” (Eredeti kézirat a cikkíró birtokában).

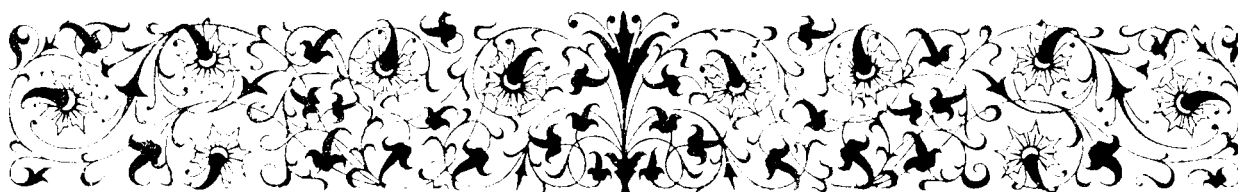
4. Eredeti hivatalos okirat (cikkíró birtokában). Bal felső sarkában St. Pölten város ötagú, koronás címere előnyomva, melynek alján 1 F. (egy forint) illeték olvasható. Az oklevél hátoldalán ugyanazon díszes írással: „Lehr Brief dem Joseph Rückl Handlung Bedienten btl.” olvasható, azaz magyarul: „Tanuló (felszabaduló) levél Rickl József kereskedelmi alkalmazottra vonatkozólag.”

5. Pesti üzletét vásárlás útján szerezte. L. Budapest Fővárosi Levéltár: Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1781.271. p.: „20. Juni 1781 Contract .....Franz Bartholomeus Rickl als Verkäufer dann Joseph Anton Rickl als Käufer .....die Handlung zum roten Krebsen, nicht minder die Waren laut Inventur, das Recht in köniogl. Frei Stadt Pest auf den Pulverturm und das selbsteigentümliches Haus (vormals Grudenisches Haus) in der Leopoldstrasse oder sogenannten Waitzener Gassen N° 140...”

Az eladó Rickl Ferenc Bertalanról tudjuk, hogy az 1777. évi szeptember 3.-i pesti tanácsülési jkv. szerint Ausztriából St. Pölten városából jött kereskedő, róm. kat. a szokásos eskü letétele és az előírt díj lefizetése után Pest sz. kir. város polgárai közé felvették. A szerződő felek kétségkívül rokonok (testvér vagy unokatestvér) voltak, amit a származási helyek egymáshoz való közelsége, majd a kölcsönös keresztszülőség vállalás a két családban feltételezhetően bizonyít. Okmányokkal alátámasztanom e feltételezést eddig, sajnos nem sikerült.

6. *Herpay Gábor*: Debrecenbe beköltözött polgárok (Municipalia civium) 1715–1867. Debrecen, 1936. 34. p. „Richel József kalmár, Ausztria, 1785.”
7. *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Bp., 1888. III. k. 608. p. „1791”
8. *Pólya Jakab*: A pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története. Bp., 1896. 515. p.
9. Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjtemény. Leltári szám: 1961. 4d. Feldolgozva a 10. jegyzet Főkönyvi kivonatával együtt *Nagybákay Antal Zelmos*: Két XVIII. szd. végi pesti üzleti könyv család-, társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai. Magyar Nemzeti Múzeum „Folia Historica” 13. sz. Budapest, 1987. 79–96 pp.
10. Generalausweis von anno 1795 bis anno 1797 von Joseph M. Diyack in Pest. (Diyack-Deák csak a könyvelő neve, a főkönyvi kivonat és mérleg a Rickl József Antalé.) Cikkirő birtokában.
11. Révai Kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikon. (Szerk. *Dr. Schack Béla.*) IV. K. 112. p.
12. Közölve: *Nagybákay Antal*: Egy debreceni céhen kívüli kalmár önéletrajza a XIX. sz. első negyedéből. „Múzeumi Kurir” 52. sz. Debrecen, 1986. 39–41. pp.
13. *Fleischer Gyula*: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Bp., 1935. 79. p. „Rickl Antal, Pestről, kereskedő fia, 21 éves korában 1806. január 27.-én iratkozott be.”
14. (Szerk.: *Belitska-Scholtz Hedvig*.) Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás. (1772–1846.) Művészettörténeti Füzetek 17. sz. Bp., 1985. 97. p.
15. *Nagybákay (Rickl) Antal Lajos*: Rickl Családi könyv. Kézirat. (Cikkirő birtokában) A Török császár bolt özv. Rickl József Zelmosné Ivancsics Rozina alatt, 1829–1839. c. fejezet.
16. *Süli-Zakar István*: A Rickl ház. Debrecen, 1988. és *Süli-Zakar István*: A Rickl ház történelmi dokumentumai. Debrecen, 1990.
17. Hajdu-Bihar megyei levéltár 1011. Debrecen Örökbeszerzési jegyzőkönyvek: Örökszerződvények c. gyűjtemény Piac 3. tized c. kötet. 244. sz.
18. *Mónus Ferenc*: Kollégiumi diák Kőlcsey Ferenc és a „frankirozott” levél. In.: Debreceni Képes Kalendárium. 1939. 80. p.
19. A családról: *Nagy Iván*: Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. k. Pest. 1858. 382–383 p.
20. *Kéry Gyula*: Friss nyomon. Apróságok. Petőfi Könyvtár I. k. 159–171. l.
21. *Nagybákay Antal Zelmos*: Egy régi kereskedőház történetéből. In.: Hajdu-Bihar megyei Levéltár évkönyve XI. Debrecen, 1984. Szerk. dr. Gazdag István. 19. p.
22. *Zoltai Lajos*: Debrecen helyrajza. Kézirat a Debreceni Déri Múzeumban. Debreceni Ellenőr 1894. okt. 15. sz.
23. *Szűcs István*: Szabad királyi Debrecen város történelme. III. k. Debrecen, 1871. 1007 és 1023 p.
24. L. 21. jzt. NAZ. id. m. 21. p.
25. *Drumár János*: A debreceni Zenede története 1862–1912. Debrecen, 1913. 21. p.
26. L. 21. jzt. NAZ. id. m. 20–21. pp.
27. L. 15. jzt. NRAL. id. m. A Török császár bolt rejtelmek. c. fejezet.
28. *Nagybákay Antal Zelmos*: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. Debrecen, 1987. 203. p.
29. „Debreczeni Ujság.” 1913. szept. 4. „Becsuktak egy 140 éves boltot...” „Debreczeni Független Ujság” 1913. szept. 7. *Gyula Zsiga*: „Most, hogy Debrecenben becsukódtak egy 140 éves cég ajtai...” (Csak 130 éves volt.)
30. L. 15. jzt. NRAL. id. m. Rickl Géza és a Törökcsászár bolt alkonya. c. fejezet.
31. *Nagybákay (Rickl) Antal*: Simonffy Sámuel élete, munkássága, családja és kora. Debrecen 1936. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. oszt. kiadványa. VI. k. 5. sz.
32. A.: Belyei Rickl Gyula. In.: Debreceni Képes Kalendárium 1925. 47–48. pp.
33. *Gerő József*: A királyi Könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Bp., 1940. 175. p. 1896. okt. 10. LXX.
84. A Címer leírása az eredeti nemeslevél fénymásolatáról: „Egy álló vitézi pajzs, melynek vörös mezejében arany koronás, arany csőrű és kiöltött vörös nyelvű jobbra néző fekete sas, jobb karmában arany kettős keresztet, bal karmában arany markolatú pallost tart. A pajzs fölött koronázott nyílt lovagsisak nyugszik vörös-ezüst foszlányokkal. A sisak koronájából két váltakozva vörössel és ezüsttel vágott sasszárny közötti kivont pallost tartó páncélos kar emelkedik ki. A pajzs alatt „Amore et Justitia” jelmonddal ellátott szalag húzódik el. (Fényképet mellékelem.)
34. *Id. Rickl Antal*. In.: Debreceni Képes Kalendárium. 1926. 81–82. pp.
35. Sesztina Lajos vaskereskedő 1905. május 6. kapott nemeséget I. Ferenc Józseftől nagybákai előnévvel. *Gerő József*: A királyi könyvek. Bp., 1940. 191. p. LXXI. 470. Vasútletről és családjáról: Révai Kereskedelmi pénzügyi és ipari Lexikon. IV. k. 135. p. továbbá *Nagybákay Antal Zelmos*: Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. In.: Debreceni Déri Múzeum 1991. évkönyve. Debrecen, 1993. 167–174. pp., és *Nagybákay Antal-Timár Lajos*: Egy debreceni kereskedő életpályája az inasévektől a nemesség megszerzéséig. In.: Történeti tanulmányok XIX. Debrecen, 1986.
36. Szerk. (*Sőregi J.*): nagybákai *Nagybákay Antal*. Debreceni Képes Kalendárium. 1944. 55–58. pp.
37. Várady-Szabó családról: *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925. 69. p., továbbá ifj. *Rickl Antal*: A nemes v. Szabó Debrecen legrégibb kereskedő családjának története. 1914. júli. 14. Debrecen, 1915., és Révai Kereskedelmi pénzügyi és ipari Lexikon. IV. K-320. l.
38. Galánffy János kir. közjegyző okirata az örökbefogadásról. Debrecen 1936. ápr. 4. 102. ügysz. 1936. és a M. kir. Igazságügyminiszter megerősítése Budapest, 1936. május 6-án, 1936. I. 1106/2 sz. rendeletével. (Cikkirő birtokában.)

DÖRING JÓZSEF, POLGÁROK, NEMESSEK, FŐURAK ÉS CÍMEREK HÁTTERÉBEN

Amikor a XIX. és XX. sz. hazai polgárságának társadalomtörténetével foglalkozom, akkor önkéntelenül is a „papírfomálta” emberek kényszerképzeete vesz rajtam erőt. E két évszázad alatt a polgárság számtalan tagja három ízben is megpróbálta „papírok” segítségével átformálni származását.

A papíron való formálás első 100 évének, amely nagyjából a XIX. sz. elejétől a XX. században a Horthy-korszakig tartott, a belügyminiszter mint „legfőbb nemesi hatóság” vetett véget, amennyiben az anyakönyvekben és más hivatalos dokumentációban csak akkor engedélyezte a nemesség feltüntetését, ha az jóváhagyásával és az általa kiadott igazolási szám közlésével történt. A nemesség ui. a múltban nem csak társadalmi, de érvényesülési és gazdasági tényezőt is jelentett. A polgári társadalom éppen ezért igyekezett megfelelő felmenőket találni és megfeleltetett mindazokról, akik nem feleltek meg céljainak.

A családkutatás így virágzó üzletág lett és a nemesi évkönyvek időhiányban szenvedő egyes szerzői gyakran csak a családok által benyújtott adatokat publikálták, ellenőrzés nélkül. Ez a gyakorlat költött előnevek és igazolatlan címerek forrásává vált.

A polgárság jóformán még ki sem heverte a Horthy-korszak szigorú rendelkezéseit, amikor bekövetkezett az újabb megpróbáltatás: az árja származás igazolása, amely viszont már élet-halál kérdése volt, és minden borzalmán túl, a patriárhális rendszer végzetes tévedését hordozta magában. Nem vették ugyanis figyelembe a „pater semper incertus” örök érvényű tételét. Az apa neve mögött meghúzódó, anyakönyvileg dokumentált, de rejtett származású utódok tragédiájáról, vagy szerencséjéről senki sem beszél. A „mater semper certa” megdönthetetlen elve alapján ásta alá a fajelméletnek ezt a változatát.

A náciizmust újabb papírharc követte – most már nem a nemesség, vagy az árja mivolt hanem – a munkás-paraszt származás igazolásáért. E papíron való köpenyforgatás mégis megbocsátható, mert jogos védekezés volt egy jog nélküli világban.

Az arisztokrácia – kevés kivétellel – a papírfomálás első két fázisát szinte gondtalanul figyelhette, hiszen őrzött magánlevéltárak adatai alapján, viszont elvárható volt a munkás-paraszt származás igazolásán, így általában a menekülés útját választotta. Csak az utókor mondhat ítéletet a távozottak és az itthon maradottak magatartása felett.

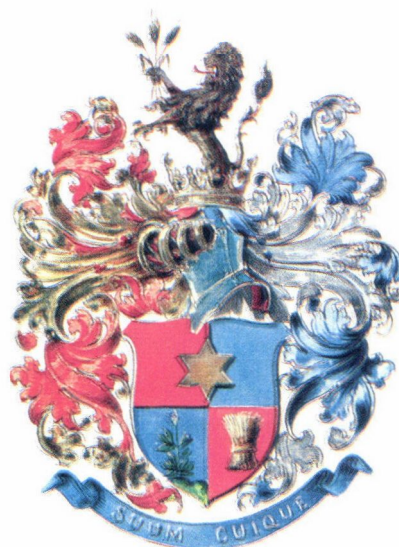
Döring József a „papír formálta” emberek történetének első fázisában, még a XIX. sz.-ban tűnt el nagyanyám családjából, holott dédnagyanyám, özv. Pscherer Miklósné, sz. Rigler Josephine (1827–1895) második férje volt. Nagyanyám, Dr. Verebely Lászlóné sz. Pscherer Ida (1854–1930) emlékirataiban ugyan még szerepel, de a következő generáció már nem beszélt róla. Az én korosztályom már a nevé sem ismeri, mert rajtam kívül senki sem olvasta nagyanyám emlékiratait.

A sors szeszélye folytán azonban Döring alakja – több mint 100 évvel halála után – a XX. sz. végén újból megelevenedett.

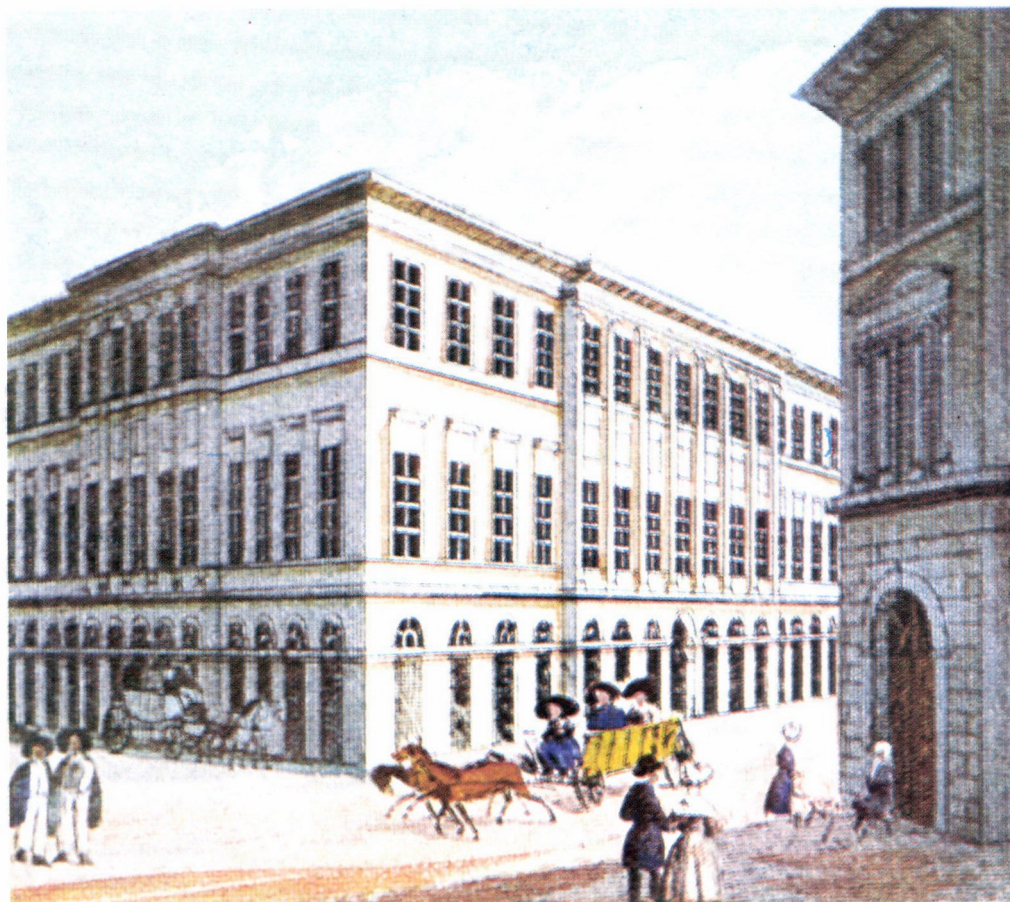
Először Bácskai Vera *A vállalkozók előfutárai* (1989) című tanulmányában idézte fel mint a vállalkozóból lett földbirtokos érdekes alakját. 1994-ben Holló Szilvia Andrea *Budapest régi térképeken 1686–1896* című munkájában ismerteti Carlo Piro Vasquez spanyol gróf 1837-ből származó, Buda és Pest négy szelvényen ábrázolt térképét. Minden egyes szelvényt 22 kép keretez, amelyek Pest-Buda legszebb házait ábrázolják. Ezek között szerepel a palotának is beillő Döring-ház, a következő felirattal: *Döring háza Pes-*

A bogáti Pscherer-címer
a Királyi Könyvek alapján

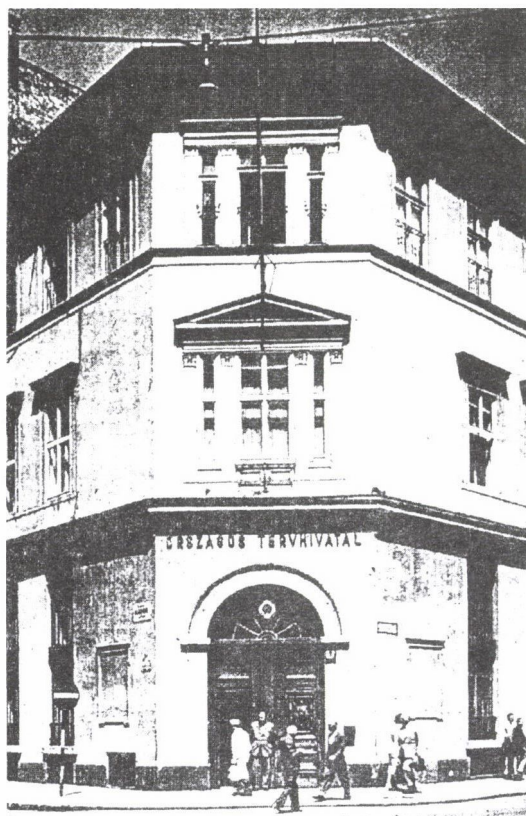
Döring József háza a Bétsi útszában

ten a Bétsi útszában – Das Döringische-Haus in Pesth in der Wiener-Gasse No 142. (Lásd I. színes melléklet)

Döring házának felfedezése Pest múltjában oly nagy hatással volt rám, hogy azonnal elővettem a házra vonatkozó, hosszú évek alatt feljegyzett adataimat, valamint a Döring névhez fűződő levéltári feljegyzéseimet és megpróbáltam házának helyét beazonosítani. Ez azonban rendkívüli problémákat okozott és az ezzel járó hosszadalmas kutatás alatt jöttem rá arra, hogy Döring József személyisége és életpályája megérdemelné azt, hogy az utókor megismerje. Így született meg ez a tanulmány.

1. ábra. A Festetich-palota

DÖRING JÓZSEF HÁZA A BÉCSI UTCA 142. SZÁM ALATT

Döring házát nemcsak az jellemzi, hogy Hild József egyik remekműve, és az 1837-ben Vasquez gróf által publikált metszetek közt látható, hanem egy különös, mai napig is megoldatlan problémát képvisel

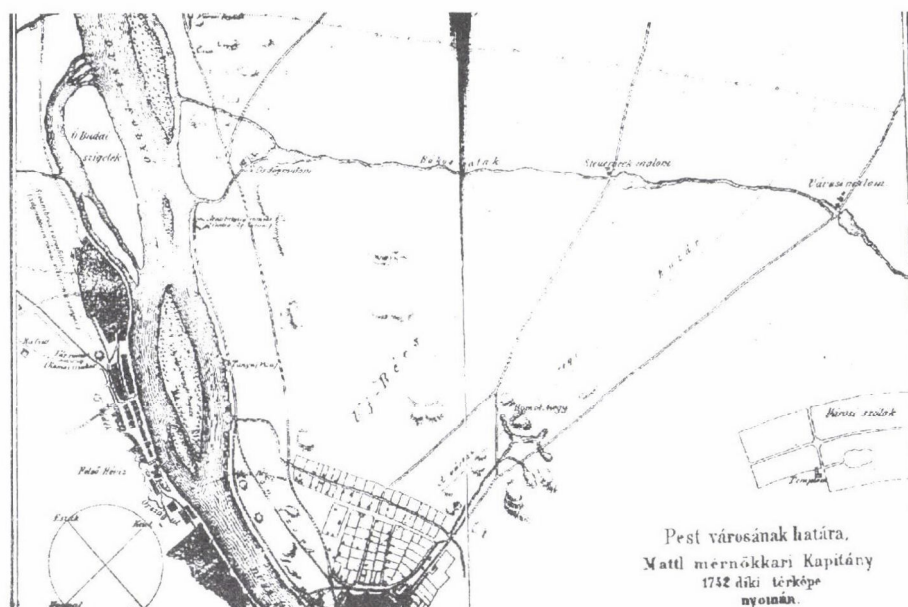
Pest múltjában. A metszet szerint az épület a „Bétsi útsza” 142 sz. alatt állt, valóban pedig a mai Nádor u. 12. sz. alatt található. Ennek végső bizonyítéka – Vizi László építész közlése szerint – hogy a metszeten kivehető a szemben álló, 1826-ban épült Festetich palota ferdén metszett sarka, Pollack Mihály jellegzetes stílusában. (1. ábra) Felmerül tehát a kérdés: honnan származik az ismeretlen utcanév és vajon honnan a házszám?

Bor Ferenc a 142 számot „populáris” számnak, tehát nem hivatalos, valószínűleg lakosság adta számnak minősítette. A „pop” szó ismételt szerepel a telekkönyvekben és általában II. József korától kezdve (1780–1790) találkozunk e megnevezéssel.¹ Az 1840-ből származó háztulajdonos-összeírás szerint Döring telke 142/185 sz. alatt szerepel, utca meghatározás nélkül,² nagysága 472 négyszögöl, értéke á 200 bécsi váltó ft. A „185” sz. abból adódik, hogy az 1834. évi telekátírási jegyzőkönyv szerint Döring a „pop 30 és 185” számú Feszl telekből vette házhelyét (3. ábra). Az 1837-es Vasquez térképen kirajzolódik, hogy a 185 sz. a Nádor u. magasságában fekvő részre vonatkozik, a 30 sz. pedig a dunaparti részre, ahol az Ullmann-palota épült, érintkezve a Döring-házzal. Vasquez térképe és a metszet nincs időbeli összhangban: a térkép az 1805-ös állapotot rögzíti, míg a metszet az 1837-ig felépült Döring házat örökíti meg „pop” számmal és feltehetően „pop” utcanévvel.

Pest fejlődését a XIX. sz. elején a hajdani Új-Bécs helyére tervezett Lipótváros építkezése jellemzi. Ez a terület magába foglalta a mai Lipótváros északi részét, egészen a Rákos-árokig, tanyákkal, falvakkal, halásztelepülésekkel, legelőkkel és kietlen pusztasággal. Nevét a „hírneves Bechei” család birtoka után kapta. Mint „terra Wuibech, terra vacua Vybech”, ill. mint Új-Bécs szerepel a korabeli irodalomban. A mai Váci utca a török időkben a *mahalle* Bech, a Váci kapu pedig a *bechi* kapu nevet viselte. A török katonaságnak szüksége volt Új-Bécs területére, mivel onnan szerezte be a lovaknak szánt szénát és szalmát. A tény, hogy a városfalon belül is volt erre utaló utca, arra vall. hogy folytatásának is kellett lennie, ha csak puszta szekérnyom vagy mezei út formájában.³

Az út gazdasági szükségszerűsége a török idők után is fennállt, akár a falvak, települések vagy a víza-halászat érdekében, mivel a Váci út Duna felé vezető vonala még nem volt kiépítve. A Matzl-féle, 1752-ből származó, Rómer Flóris által közzétett katonai térképen még három út is vezetett Új-Bécs fe-

2. ábra. Rómer Flóris közlése alapján, p. 48. mellett.

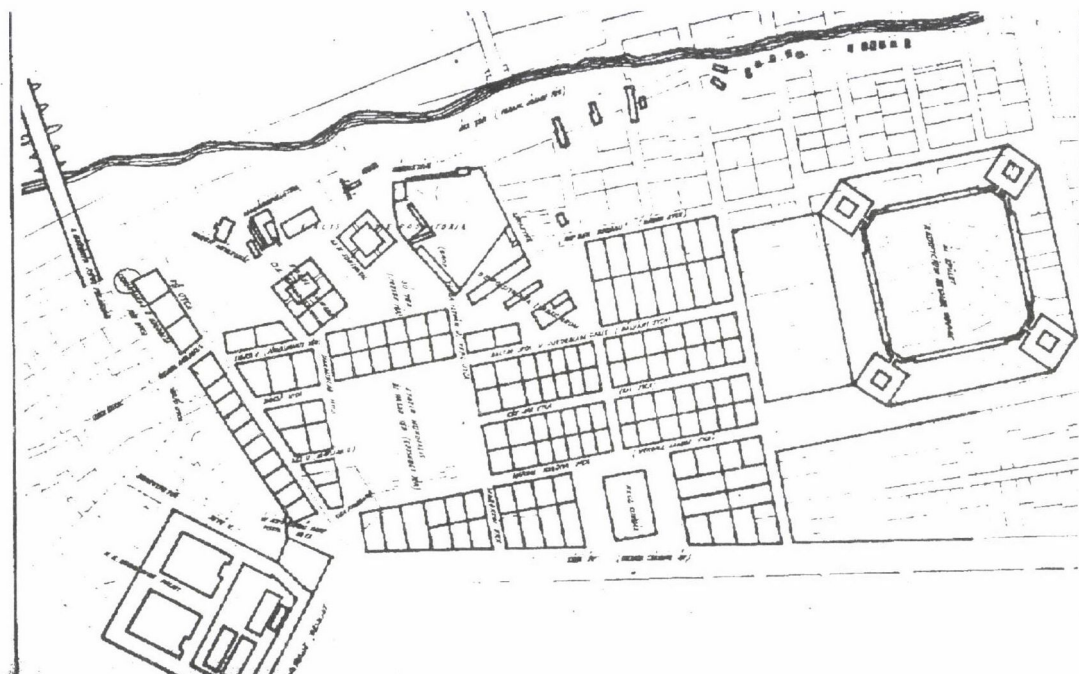

3. ábra. A Lipótváros 1805. évi szabályozási térképe. (Részlet Hild József pesti plánumából.) Eredetije a Székesfővárosi Múzeumban. Részlet.

lé: a Váci út és két névtelen út. (2. ábra) A Hild János-féle tervben a Dorottya utca, a Váci kaputól kiindulva, egyenesen vezet egészen a 30 számú Feszl te-

lekig, onnan névtelenül halad tovább, a későbbi Akadémia utca nyomvonalán. (3. ábra) A másik út viszont, a tervezett Szél utca⁴ (Wind Gasse majd Nádor u.) már fennáll, de míg házak nem szegélyezik, neve nem megy át a köztudatba, így még élhet populáris elnevezéssel is. A vélt „Tigris utca” név tévedés volt, és Schmall szerint a „Wind” nevét sem a szelekről, hanem az utca végén álló „Winde”-ről, magyarul emelőcsigáról kapta. Egy 1787-ből származó térképen a Szél utca mint „Auf der Neubau” néven szerepel, tehát a Nádor utca múltjának még vannak vitás és feltáratlan korszakai is. (4. ábra) Schmall szerint a hajdani utcanevek listájának egy része az 1878-ban végzett névváltoztatáskor pótolhatatlanul elveszett. Az utcák német neveket kaptak és a magyar lakosság emlékezetéből kitörlődött Új-Bécs, a Becheiek emlékével és az odavezető úttal együtt.

Eredeti elképzelésem, hogy a metszetet készítő mester összecserélte volna a Wind Gassét a Wiener gasséval, megdőlt, mert a Vasquez térképen az utcanevek tisztán és világosan olvashatók, és a már fennálló, két és három házzal szegélyezett kis Wiener Gasse a Döring ház szempontjából nem jöhetett számításba. Elképzelhető, hogy talán akadt olyan feljegyzés, amelyen a 142-es pop szám a pop Bechi út nyomaihoz kapcsolódott, mire azt a Bécsben élő mester Wiener Gassénak írta és így hibás magyar fordításban megszületett egy igazolatlan „Bétsi útsza”, amely még ma is megválaszolatlan kérdés Pest múltjában.

4. ábra. A régi Lipótváros 1787

Döring József mint üzletember

Nagyanyám, emlékirataiban szűkszavúan, de tárgyilagosan ír Döringről. Viszont sem az emlékiratok, sem a róla szóló gyér irodalom nem határozza meg születésének évét. Nagyanyám csak annyit jegyez fel, hogy 30 évvel volt idősebb édesanyjánál. Mivel Josephine 1827-ben született, feltételezhető, hogy Döring, aki kortársa és egyben jó barátja volt Pscherer Miklósnak, szintén 1797 körül látta meg a napvilágot. Halálát (1872) is csak futólag regisztrálja nagyanyám, de temetéséről, vagy sírjának helyéről nem esik szó. Vele kapcsolatos gyászjelentést sem találtam a családi iratok között.

Származását senki sem ismeri. Szüleiről csak annyit tudok, hogy édesapja, David Döring háztulajdonos, r. kat., pesti polgárságot nyert 1793-ban.⁵ Bácskai Vera szerint kiskereskedő volt. Az 1837–39. évi telekkönyvi jegyzőkönyv szerint szülei, David Döring és Maria Vanits, 1790. január 31-én házat vettek a Terézvárosi Pfeiffer Gasseban⁶ „G. Z. Nr 933 és 350” megjelöléssel.

Ugyanezen jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy 1838-ban már egyikük sem él, mert a házat leányuk, Terézia, „verehelichte Leopold Hipp” örökölte, fivé-

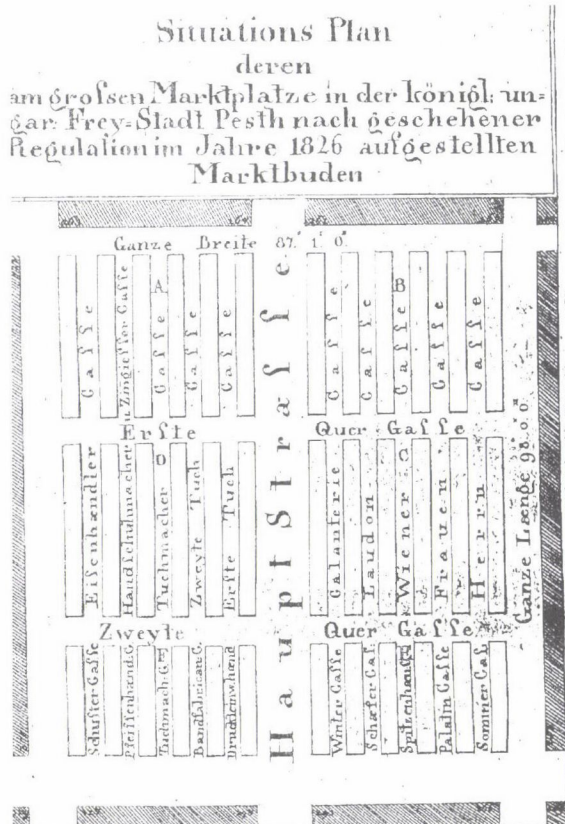
re, Joseph Döring beleegyezésével, aki a szülői örökséget már pénzben felvette.

Döring származása tehát fehér folt és valószínű, hogy az emlékiratok szűkszavúsága részben erre vezethető vissza. A Pschererek ui. rendkívül rátartiak voltak. Ősi bajor nemeseknek vélték magukat, felmenőiket a XVII. sz.-tól kezdve tartották számon. Mind ezen túl, Pscherer Miklósnak mint kis- és nagykereskedőnek számtalan rangja, tisztsége volt mind a kereskedő rétegben mind a városonál, tehát köztisztviselőként álló személyiség volt. Ezzel szemben Döring József nem kérkedhetett felmenőivel, sőt semmiféle rangot, tisztséget sem viselt. Őt nem érdekelte más, mint a vagyonszerzés. Kis- és nagykereskedése volt, különféle vállalkozásokba bocsátkozott, de vagyonát főképp telek- és házspekulációval szerezte. Végül mint dúsgazdag földbirtokos halt meg.

Képzettségéről sincs semmiféle adat, de az akkori szokásoknak megfelelően valószínű, hogy szülei üzletében töltötte tanoncéveit.

Pályafutását, amennyire az rekonstruálható, érdemes nyomon követni, mert belejátszik a Lipótváros kialakulásának történetébe. Bácskai Vera szerint Döring József 1824-ben önállósult és nürnbergi kiskereskedést nyitott.⁷

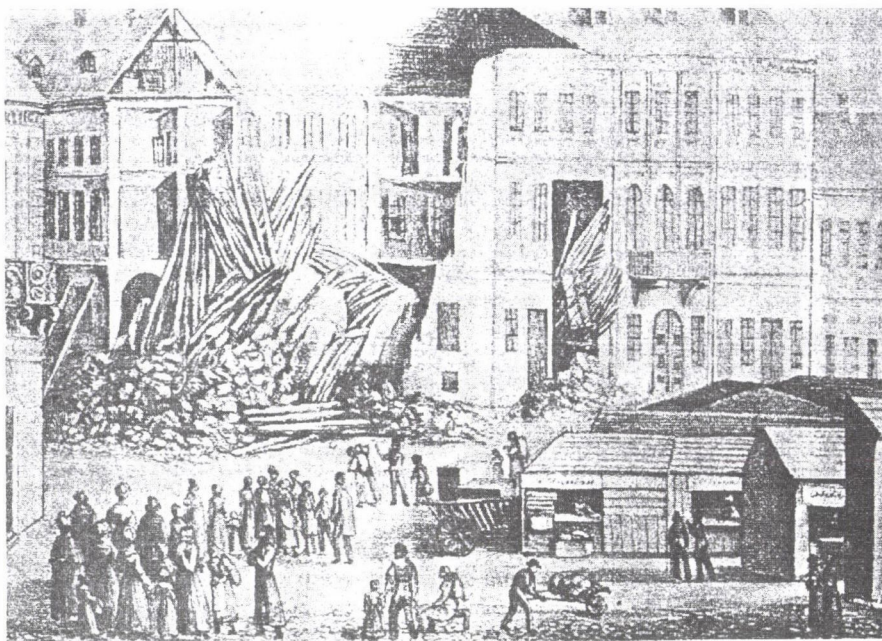

5. ábra. Dorffinger féle „bóderendszer”, 1826

Döring első üzlete, amelynek helye ismeretlen, elvezetett Pest város történetének olyan szakaszához, amely eddig nem szerepelt a szakirodalomban, egyedül Schmall hivatkozik rá jegyzetben, és hívja fel a figyelmet Jos. Ando. Dorffinger *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freysdtadt 1827.* című munkájára. Ennek VI. fejezetében az író beszámol az 1826-ban kelt rendelet alapján felállított, szinte kis városrészt jelentő, 573 – esetenként azonban változó számú – fabódéból álló, tagolt utcákkal meghatározott bódé-rendszerről az Új-vásártéren. Az utcákat a kereskedők és iparosok foglalkozása szerint nevezték el és 6 szektorba osztották. (5. ábra) A szektorokat A-tól E-ig nagybetűkkel jelölték meg és összesen 36 bódésort állítottak fel. A sorokat egy fő utca és két keresztutca választotta el egymástól. A bódérendszer az Új-vásártérrel párhuzamosan téglalap formájában, egy „8, 542 Klfr. 20 Quadratmass”-ban megadott területen épült fel. (Klafter = öl) (6. ábra)

1826-ban Döring József ebben a bódérendszerben volt bódétulajdonos és Dorffinger felsorolása szerint az „A” szektorban volt nürnbergi üzlete. Az viszont, hogy melyik utcában állt a fabódé, az a tulajdonosok felsorolásában nem szerepelt. Mivel ehhez a szektorhoz 5 utca tartozott, név szerint Eisenhandler, Zinggiesser, Tuchmacher és erste und zweite Tuch Gasse, valószínű, hogy Döring bódéja az Eisenhandler Gasse-ban volt felállítva. Arra nem találtam ada-

6. ábra. Pusztulás a belvárosban I. Az építési hibák és az altalaj kimosódása következtében összeomlott Derra-ház. Az előtér jobb oldalán a piactér fabódéi láthatók – sokaknak nyújtottak menedéket az árvíz napjaiban. (Schmid, Joh. rajzáról készült litográfia)

tot, hogy ez a bódérendszer meddig tartotta magát, de Schmall azt írja, hogy a Deák térről pl. csak 1854-ben távolították el a bódékat.

Döring József pályafutása a fabódétól a Vasquez-féle palotáig, 13 évet vett igénybe, ami minden szorgalma és tehetsége mellett valóban csúcsteljesítménynek mondható.

Döring mint bódétulajdonos még nem volt pesti polgár. Csak 1828. december 3-án nyert pesti polgárságot és ennek révén annyit tudunk róla, hogy ekkor még nőtlen és római katolikus vallású.⁽⁸⁾ A Belvárosi plébánia 1830–34. évre vonatkozó könyveiben olyan adatra találtam, miszerint Döring Josephus házasságot kötött Henrick (vagy Heinrich) Franciskával. De mivel több nyom nem található erről a házasságról, ennek a kérdésnek talán nincs is jelentősége.

1832-ben üzletét nagykereskedésre változtatta. Nincs adatom arra, hogy a fabódé után hol nyitott üzletet és hogy nagykereskedése hol helyezkedett el. A nagykereskedés létesítése Bácskai szerint minimum 30.000 konvencionális forint tőkét igényelt. Ezzel az anyagi fellendüléssel, amit valószínűleg anyai öröksége alapozott meg, azonban teljesen új stratégiára váltott át, mert ettől kezdve ingatlan spekulációt folytat és kitűnő érzékkel vesz, elad és cserél házakat vagy telkeket. Ez volt a XIX. sz. első felének gyors meggazdagodási lehetősége.

Az 1831–1834. évi telekátírási jegyzőkönyv 16. k. 282–283. lapja szerint, 1832. március 27-én megveszi a Fischer családtól a Leopoldstadt Krongasse és Hochwasser Gasse (Hochstrasse) 342 sz. alatt nyilvántartott telket és házat 19 000 Ft-ért. (Ma Alpári Gyula u. 15., az Arany János u. sarkán).

A fent említett telekátírási jegyzőkönyv 475–476. lapja szerint a házat már 1833. december 5-én eladta Anton von Somogyinak, – a telekkönyvi átírás 1834. április 24-én kelt – cserébe két „Franzstadtban” lévő Pop 80 és 81 sz. házért (az utcanevek olvashatatlanok) és 126 000 Ft vételár ellenében.

A kialakult kép kissé zavaros, de annyiból lenne érthető, hogy újabb tranzakcióra készült, mert 1833. november 18-án nyilvános árverésen megvette Feszl Mihálytól azt a 472 négyszögöles területet, amelyre Hild Józseffel terveztet és épített egy nagyszabású épületeit. A kor telekspekuláció útján való meggazdagodásának jellemző példája e telek története. Schilson báró idejében ez a homokos terület, akár 2 méter mély gödreivel, az ácsok rakodó telepe volt. Pásztor Mihály szerint 1791-ben az ácsok „garasokért” vették azt a 10 000 ölnyi telekcsoportot, ame-

lyet a későbbi Ferenc József tér, Akadémia u. Nádor u. és Zrínyi u. keretezett. Ez a terület a XVIII. sz. ban még olyan rossz állapotban volt, hogy Schilson báró 1780–90 között be sem vette városrendező tervébe.⁹

A Ferenc József tértől a Nádor utcáig eső terület Feszl János György és Lichtenwalder Ferencé. Az Arany János u. déli oldala mellett elterülő teleksáv Kardetter Tamásé. Az Arany János u. északi oldalán lévő két ácstelep Spiegel Simoné és Feszl János Györgyé. Feszl János György rendelkezik a legrégebb mesterjoggal, neki van a legtöbb értékes telke Pesten és őt minősítik a város első telekspekulánsának.¹⁰

Pásztor szerint Feszl János György, azt az 1593 négyszögölt (30/185), melyből 472 négyszögölt Döringnek eladott, 951 Ft-ért vette volna, nem beszélve arról, hogy 1790 körül az ácsoknak csak az ár egyharmadát kellett kifizetniük, a többire tízéves kamatmentes hitelt kaptak. Döring tehát 1833-ban, 4 évtizeddel később, négyszögölenként 131 Ft-ot, összesen 61 882 Ft-ot (w.w. = wiener wert) fizetett az eredeti vételár (951 Ft) durván számított egyharmadával szemben. Viszont ő sem fizetett rá az üzletre, mivel az 1838-as értékelés szerint, tehát 5 év múltán, telke négyszögölenként már 200 forintot ért.

Valószínű, hogy a házat csak 1834-ben kezdték építeni, mivel az 1833. november 16-án tartott árverésen vett 472 négyszögölt területet csak 1834. augusztus 12-én írták Döring nevére. Az építkezés költségére jelenleg még nem áll rendelkezésre adat.

A Vasquez-féle remekmű érdekessége, hogy milyen nagy figyelmet fordít a címerekre: a 6 szelvénye közül a tájképes leírason 52 vármegye címere látható az ország középcímerével, a térképlapot pedig 30 név szerint megnevezett arisztokrata család címere veszi körül a württembergi és lukkai hercegek címerével együtt. A címlapon gótikus és kettős ablakkeretben, melynek közepén Szt. István szobra áll, „41 főnemes család címere rejtőzik” és a többinél kétszer akkora méretű Lobkowitz-címer.¹¹

A tény, hogy Döring neve Budapest múltjában ilyen kiemelkedő arisztokrata és főnemesi családok társaságban került megőrzésre, külön érdekessége az ő történetének. Magatartására jellemző az is, hogy mindkét ez idáig vásárolt lipótvárosi háza, sarokház. Az „Eckhaus” fogalma a XIX. sz.-ban a tulajdonost kiemelt társadalmi szintre helyezi. Az „Eckhaus” tulajdonosok különálló „klánt” képeztek a város történetében. Kétségtelen, hogy Döring, korának kiemelkedő polgári egyénisége volt.

Probléma az is, hogy vajon milyen céllal építette ezt a házat olyan nagystílusúra, mert Zakariás szerint a ház kazettás, boltozatos kapualjjal épült, amely oszlopos előcsarnokba torkollott, ami viszont egy háromhajós, dőroszlopos nagyterembe vezetett. Ez semmi esetre sem felel meg egy polgári bérház elképzelésének, sőt írásos nyomok vannak arra, hogy ennek a háznak termeiben, kiállításokat és összejöveteleket rendeztek. A Döring-házhoz egy érdekes történelmi adat is fűződik, mégpedig az a tény, hogy Kosuth Lajos itt lakott, mielőtt végleg elhagyta volna az országot.¹² Az épület az idők folyamán számtalan átépítésen ment át, de ma eredeti kétemeletes formájában iskola célját szolgálja.¹³

A Nádor utcai sarokház építése mintha megalapozta volna Döring pályafutásának új korszakát. Az építési költségeket kiheverve ui. 1838-ban újabb telket vásárolt Johann von Weidinger örököseitől, mégpedig két 240 négyszögölnyi szőlőkertet a Városligetben „in der Allee unter der Nummer 36 und 37”, 6 000 forintért.¹⁴

1839-ben 40 000 Ft-ért eladta nagykereskedését a 16 éve nála szolgáló A. W. Hegel nevű segédnek, amit 6 év alatt kellett volna kifizetni. Az üzlet átírására a szerződés szerint csak a vételár háromnegyedének kifizetése után kerülhet sor. Az üzlet azonban továbbra is Döring nevére maradt és Döring csak 1860-ban lépett ki a Nagykereskedelmi testület kötelekéből. Bácskai Vera számol be arról, hogy Döring nagy értékű államkötvényekkel rendelkezett és feltehetően magas házbérfővedelme is volt.

Az 1840-es évektől kezdve Döring a közvilágítás bérlője,¹⁵ amire másodmagával kapott engedélyt. Döring tehát 16 év alatt, 1824–1840-ig, kilépett kis- és kereskedői szerepből, hogy mint jómódú ház- és telektulajdonos belépjen a vállalkozók sorába. A feljegyzések szerint arról is szó volt, hogy kávéházat nyit a Wind u.-ban lévő híres házában. Ez azonban a konkurencia pereskedése folytán a bíróság elé került és arra nincs adatom, hogy vajon ez a párviadal milyen eredménnyel végződött.

A jelenlegi adatok alapján, 1851 után a Fáy családtól birtokot vett Bogáton, Szabolcs megyében. Fényes Elek 1851-ben megjelent összefoglalása szerint a bogáti földek még a fái Fáy és a gr. Fáy család kezében voltak, amiből arra lehet következtetni, hogy a mintegy 2500 holdnyi birtokot csak 1851 után vehette. Sőt még egy tényező mutat erre, mégpedig a híres Döring ház eladása 1854. április 18-án 205.000 forintért Goldberger Andrásnak.¹⁶

Az eladás érdekessége, hogy 4 nappal később, 1854. április 22-én az 1853–1859 telekbirtoklási jegyzőkönyv szerint (292) megvette a „Peter Berghoffer-sche Erben, Theresia Grafyn Nyss, Catharina von Jirsa, Ida von Ergovius geb. Berghoffer”-tól a Palatinus Gasse No 238 házat 60.000 Guldenért. A forint fajtája itt nem volt megadva, vagy talán nem tudtam a nehezen olvasható gót betűs írásból kiolvasni, de nyilvánvaló, hogy az eladás és vétel csak ugyanazon az árfolyamon történhetett.

A 238 sz. ház, viszont a Zaiger szerint, Münnich F. u. 8. számot jelenti és az *Adalékok a Lipótváros történetéhez* c. munka 130. oldalán azt olvashatjuk, hogy az eredetileg kétemeletes ház 1819-ben épült Hild tervei szerint Peter Berghoffer megrendelésére. Ezt az állítást Rados is igazolja *Hild József Életműve* c. munkájában hozzátéve a Szépitő Bizottmányi számot: 2424.

A szóban forgó jegyzőkönyvnek az az érdekessége, hogy elárulja Döring második feleségének nevét, mert a házat mindkettőjükre íratta. Felesége ezek szerint szül. Rosina Hoffmann volt, akiről nem tudunk egyebet, mint amit Bácskai Vera feljegyzett, hogy Döring bevallása szerint 30.000 konv. forint volt a hozománya és hogy gyermektelenül, vagyonát saját családjára hagyta, Döringé csak a haszonélvezet maradt. Kutatásom során arra a megállapításra jutottam, hogy mindaz, ami Döring nevéhez kapcsolódik az homályba burkoltan jelenik meg és nehéz követni.¹⁷ Így csak feltételezem, hogy felesége – a hozomány nagyságára való tekintettel – talán az 1828-ban már I. adóosztályba tartozó, dúsgazdag Hoffmann József fűszer-nagykereskedő családjából származhatott.

Rosina Hoffmannal való házasságáról sem tudunk részleteket, úgy látszik, hogy teljes visszavonultságban éltek négyszobás, minden különösebb luxust nélkülöző lakásukban. Az sem derül ki, hogy vajon Rosina részt vett-e a Bogáthoz fűződő társadalmi életben? Inkább úgy tűnik, mintha a birtok megvétele után rövidesen elhunyt volna, mert az 1853–1859. évi, fenn említett jegyzőkönyv további részében már végrendeleti kérdésekről esik szó. Így minden jel arra mutat, hogy Döring második felesége az 1859. évet már nem érte meg.

A különös ház eladás és a szinte szomszédos ház vételár különbözetéből, arra lehet következtetni, hogy Döringnek azért volt erre szüksége, hogy megvehesse a bogáti birtokot. A feltevés, hogy a birtokvétel 1854 körül történt – jelenleg megfelelő bizonyíté-

kok hiányában – azért is valószínű, mert Döring felesége halálakor, amelynek adatai ismeretlenek, az örökösökkel való huzavonában, melynek kimenetelét szintén homály fedí, csak a 238 sz. házat és bogáti birtokát nevezi meg vagyonaként, ami arra mutat, hogy minden egyéb ingatlanát is eladta.

Döring utolsó telekvásárlása az 1853–59. sz. (430. l.) telekátírási jkv. szerint 1846-ban, árverésen történt, amikor Rákoson 2.402 forintért rétet vett (12 677), amit azonban csak 1853-ban írtak a nevére.

Döring József üzleti ténykedése ezzel lezárult, ezentúl csak rendkívül intenzíven vezetett gazdaságával foglalkozott.

Rosina Hoffmann halálával lezárult Döring József polgári életmódja is. A Bogáton gazdálkodó földesúr most teljesen más mentalitásban tűnik fel újra Pest társadalmában.

Döring József szerepe a Pscherer családban

A Nádor utca 12. sz. alatt lévő ház eladása után Döring mintha eltűnt volna Pest városából és csak akkor mutatkozik újra amikor jó barátja Pscherer Miklós 1861-ben meghal, hogy özvegyét Rigler Josephine-t támogassa és gyermekei gyámja legyen. Rajta kívül még két férfi állt Josephine mellett, sógora Pscherer József és könyvelőjük a fiatal Szegner Géza. A triumvirátust Döring irányította és szokott jártaságával a Pscherer vagyon kezelését Josephine-nak biztosította, kizárva így az árvaszéklet.

Josephine 15 éves korában ment férjhez és 19 évi házasság alatt 11 gyermeknek adott életet, 30 évvel idősebb férje mellett, – aki ugyan minden kívánságát teljesítette, de önmaga továbbra is folytatta agglégény életmódját – még nem ismert szerelmet csak hálát és kizárólag anyai kötelességeinek élt házon belül. 34 éves volt, amikor férje meghalt és így ki kellett lépnie elzártságából. Különleges egyéniség volt. Tehetséges, elszánt és akaratos. Talán először került össze hozzá illő fiatalemberrel és így Szegner Géza lett az egyetlen romantikus epizód életében. De Szegnert elvitte a tifuszi járvány és Pscherer József is elhagyta az élők világát. Egyedül Döring József maradt a porondon mint segítőkész jó barát.

A fennmaradt fiatalkori képek, festmények és leírások szerint Josephine nagyon szép lehetett. Döring mély vonzalmat érzett iránta és ismételtlen megkérte a kezét. Josephine azonban nem akarta feladni szabadságát és hallani sem akart a házasságról. Mégis,

amikor fiai, elsősorban József, aki már Bogáton gazdálkodott gyámja fennhatósága alatt, nyilván vagyoni szempontoktól vezérelve unszolta anyját, hogy legyen Döring felesége, Josephine végül is beadta derekát, de karakán jelleméhez mérten, nem árult zsákba-macsát. Nyíltan és világosan közölte, hogy csak egy esetben lesz Döring felesége, ha leendő férje „moringált házassági szerződéssel” végrendeletileg ráhagyja egész vagyonát. A megözvegyült Döringnek nem volt utóda tehát gondolkodás nélkül tett eleget a szépasszony óhajának. Josephine így 1864-ben Döring felesége lett.

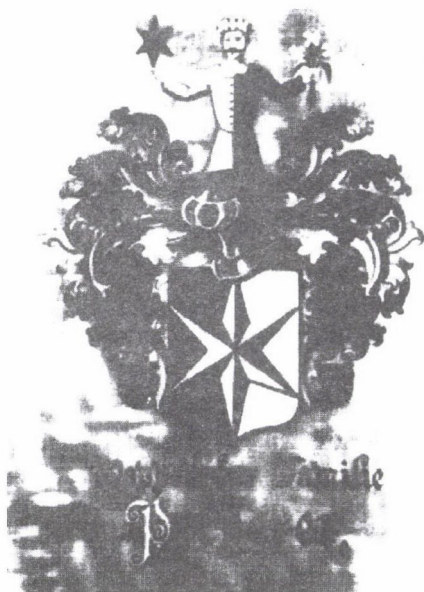
Döring be is tartotta ígéretét, mert már az 1866–67. telekkönyvi jkv. 785. sz. lapja szerint 1865. december 18-án, talán karácsonyi ajándékként, a 73612 sz. végzéssel Josephine nevére íratta a Nádor u. 238 sz. ház ráeső részének felét, 40.000 ft. értékben. A jegyzőkönyvből nem tűnik ki világosan, hogy vajon Döring előző feleségének örökösait már kielégítette-e vagy sem. A telekkönyvi adatok megsemmisültek, a kérdés ott nem tisztázható. Az azonban biztos, hogy Bogát 2500 holdja Pscherer kézre jutott.

Különös emberek különös házassága volt ez. Mintha mind a ketten felszabadultak volna valami nyomasztó tehertől. Mintha a luxus extázisában éltek volna, de teljesen külön. Josephine nem kívánt Bogáton élni. A jelek szerint Döring már nem tartott fenn Pesten lakást, az Úri utcában mégis csak egy vendégszoba állt rendelkezésére. Jó barátok voltak és jó üzlettársak, de semmivel sem több. Míg Pscherer Miklós szinte apai jósággal kezelte ifjú feleségét és nem osztotta meg vele üzleti gondjait, addig Döring igyekezett rendkívül nagy üzleti tapasztalatát átadni Josephinnek, aki valóban tehetséges tanítványnak bizonyult. Kiváló üzletasszony lett belőle. Nyolc évig élt Döring mellett és mire újból megözvegyült, már nem volt szüksége sem támogatóra sem tanácsadóra. Mindenki eszén túljárt. Életének ez a harmadik, 8 évig tartó időszaka Döring mellett, élete fénykorát jelentette. Döring ugyanis mint nagy tőkével,¹⁸ intenzíven gazdálkodó földbirtokos, szeszgyárral, iparosított modern gazdasággal, nagy állatállománnyal vállalkozó szellemben kezelte Bogátot, elképesztve a környék mágnásait és gentry társadalmát, cserébe viszont átvette az ő modorukat és életformájukat. Már közel volt a 70-hez, amikor Josephine férje lett és mást már nem tudott neki nyújtani, mint hallatlan luxust. A gazdag, de zsarnok apa mellett valamikor gyertyát áruló gyerekleányt, majd elzártságban élő háziasszonyt, Döring bevetette az arisztokraták luxus

világába. Jól tudta, hogy a pénz hatalma mindent elér és így Josephinnek volt a legszebb fogata az Andrássy út vagy a Stefánia út kocsikorzóján, a legdrágább ruhaszalonokból öltözködött, és csodálatos ékszereket viselt. Fogatának volt egy különös ismertető jele: lovai szemellenzőit mindig egy csokor ibolya díszítette. Döring pontosan tudta, mivel és hogyan kell elképzeltetni a felsőbb társadalmi réteget és Josephine ebben is kiváló tanítványa lett.

Ha Döringnek nem is sikerült megszerettetni Josephine-nel a falusi életet, azt mégis elérte, hogy a városban felnőtt polgárlányból szenvedélyes lórajongó lett. A régi ház udvarán – ahol most a földszintes banképület áll – volt abban az időben a lóistálló kocsiszínnel együtt és Döring ide hozta fel Bogátról, vagy vásárolta jó nevű tenyésztőktől a legszebb lovakat, hogy Josephine kedvében járjon. Így nemcsak az operában és színházban vagy hangversenyeken tündökölt csodás ékszerekkel Josephine, hanem Döring kíséretében ott volt minden lóversenyen is. A házaspár kétségtelenül bekerült a felső tízezer társadalmába és Josephine, Döring 1872-ben bekövetkezett halála után is csak mágnásokkal érintkezett.

7. ábra. A Pscherer-címer

Ezek a tények csak mint futó kis megjegyzések szerepelnek nagyanyám emlékirataiban. Nagyanyám szívében mégis csak apja emléke élt tovább, a nagy lakásban felállított, gyertyafényben égő ravatalon. Ettől eltekintve a Pschererekben volt valami különös

polgári gőg. Egyrészt Pscherer Miklós számtalan megtisztelő pozíciója révén, másrészt a Pschererek egymás között mindig hangoztatták bajor nemesi származásukat. Ők így beszéltek önmagukról: „Wir Pscherer, derer von Überlingen”.¹⁹ Címerük is volt. Szép, erezett fára festett címet (7. ábra) hagytak maguk után, bár nemesi korona nélkül, de kétszínű hatágú csillaggal, amelyről a Pscherer üzlet a Váci utcában a „zum blauen Stern” elnevezést kapta. A címer eredete igazolatlan, de ma már kétszáz éves. A Pschererek számon tartották felmenőiket és a család dokumentációja a XVII. sz.-ig rendelkezésre állt. Döringnek azonban szülcin kívül sem igazolt származása, sem címere, sem rangja vagy tisztsége nem volt. Őt csak a pénz érdekelte. Vagyona, becslésem szerint, meghaladta a Pscherer hagyatékot. Mégis fennáll egy különös szintkülönbség. Míg Döring lakásáról csak egy kispolgári milió rajzolódik ki, addig Pscherer Miklós, a hagyomány őrző „gediegen” kereskedő otthona, fényűző volt. Lakásukat Steindl Ferenc bútorasztalos rendezte be, a bútorok különleges mintázatú parkettán álltak, csillárok ontották a fényt, a ház atmoszférája nagystílú volt. Kétségtelen, hogy Josephine, sokéves elzártágában pótolta mindazt, amit a szappangyáros apa egy leány számára feleslegesnek vélt: nyelveket tanult, sokat olvasott és egy rendkívül kultúrált lényé vált.

Nagyanyám, aki rajongott édesanyjáért, és mindent elfogadott amit Josephine tett, nem adott magyarázatot arra, hogy Josephine miért tette le a Döring nevet, annak 1872-ben bekövetkezett halála után és miért mint Pschererné élt tovább. Mindemellett híven követte Döring elveit és az ő szellemében folytatta útját. Bár fenntartotta a fényűző életmódot, kemény, rámenős üzletasszony lett belőle és ez lett életének negyedik és nem mindennapi fejezete.

Tagadhatatlan, hogy Döring szerepe teljesen új légkört teremtett a Rigler-Pscherer életmódban. A csak munkát ismerő múltba beoltotta a fényűzés és nagyravágás olthatatlan igényét. Nagyanyám 18 éves volt, amikor Döring meghalt, és talán nem is érzékelhette, hogy társadalmi szerepét az arisztokrata körökben Döringnek köszönhette. Táncrendjében csak mágnások szerepeltek és ifjúsága nagy szerelme, egyben csalódása, Blaskovits Ernő, a híres lovas, a „Kincsem” tulajdonosa. Bár Josephine az ő bölcs előrelátásával és emberismeretével, már jó előre figyelmeztette legkedveltebb leányát, hogy a Pscherer vagyon nem elég ahhoz, hogy egy arisztokrata elvegye feleségül, ez csak ugródeszka egy nemessel való házasság-

hoz. Nagymamám idővel megvigasztalódott és megtalálta párját a nincstelenségben, de rendkívül tehetségesnek ismert, magát nemesnek valló sebészben, dr. Verebely Lászlóban (1841–1923).

Josephine-t Döring halála után a Pscherer és Döring vagyon kezelése kötötte le. Társadalmi életben ugyan a továbbiakban nem vett részt, két legfiatalabb leányát a bécsi rokonokhoz küldte és azok ott mentek férjhez Josephine kívánságainak megfelelően. A ház megüresedett szobáit a Zichy grófoknak adta ki mint „Absteigequartiert”, Bogátot pedig József fiának adta bérbe, aki 1875-ben Kacsovics Stefániával kötött házasságot. Anyós és menyje azonban nem értették meg egymást és így megromlott a családi kapcsolat, holott Stefánia egymás után szülte gyermekeit, biztosítva a Pscherer név fennmaradását. Josephine, a menyével fennálló rossz viszony ellenére, az 1880-as években arra kérte örököszeit, hogy a családnevet örökítse József részére adják el Bogát rájuk eső részét. Ez meg is történt: József 150.000 Ft-ért, „potom áron” megkapta a birtokot. A vásárláshoz anyja még 50 000 Ft hitelt is biztosított. „Így lett József dúsgazdag ember” írja nagymamám némi keserűséggel.

József 1889-ben magyar nemességért folyamodott és azt meg is kapta címerrel és bogáti előnévvel együtt. (Lásd II. színes melléklet) A kérelemben arra hivatkozott, hogy Szabolcs megyében 2500 holdas birtoka van, egyben a megye legtöbb adót fizető tagja, majd felsorolja számtalan tisztségét. Azt a látszatot keltve, mintha saját erejéből és szorgalmából szerezte volna Bogátot. Döring neve így két évtizednyi szereplés után eltűnt Szabolcs megye történetéből, holott Bácskai Vera feljegyzései szerint nagy vagyont és virágzó gazdaságot hagyott maga után.

Nem tudni milyen lehetett az eredeti, Döring hagyatékban szereplő urasági lak, de Pscherer József, 1890-ben fényesen berendezett úrilakot építtetett, de ennek képét Borovszky már Bogáthy néven publikálta... A nemesi címer sem idézi a múltat, semmi sem emlékeztet a hajdani polgári Pscherer címerre. Borovszky is úgy tünteti fel Pscherer Józsefet, mint az überlingeni particius család leszármazottját, holott a család már tudta, hogy ez nem bizonyítható. Nagymamám húga, Katica ugyanis Bécsben felesége lett A. A. von Adlersfeld und Siegenfeld K. u. K. Reichsritter kamarásnak, aki a Staatsarchiv helyettes igazgatója, író és kutató, egyben a Siebmacher címergyűjtemény egyik szerzője volt. Mint kamarásnak, felesége nemessége döntő fontosságú lett volna, amit azonban

nem tudott bebizonyítani. Bánatában H. G. Ströhl híres címerfestővel áttervezette a Pscherer címet és így a heraldikai alak helyén feleségére emlékeztető női alak tartja a csillagot. (8. ábra) Az újonnan készült címet a sajátjával együtt két tányéron örököztette meg, amit Ströhl, *Heraldischer Atlas 1909* c. kiadványában közzétett. A Pscherer címer, ha nem is igazolt, ezzel mégis helyet kapott a címerfestés művészetében és ennek alapján tovább él.

8. ábra. A Ströhl-féle Pscherer-címer

Az új Pscherer címer érdekessége a „Suum cuique” jelmondat, ami viszont a család szempontjából nem egészen érthető. A harmadik mezéjében „virító dohány-növény” mégis Döringre emlékeztet, aki Bogáton ennek termesztését meghonosította.

Josephine 1895-ben távozott az élők világából zugligeti villájában. Nagymamám nagy pompával ravatalozta fel az Úri utcai házban. József, az utolsó pillanatban, felesége és gyermekei nélkül jelent meg a temetésen, nagymamám ezt soha nem bocsátotta meg

neki és meg is szűnt közöttük a kapcsolat. Nem telt el egy év Josephine halála után, amikor József letette a Pscherer nevet és felvette, az ősi, Szaboles megyei Bogáthy család nevét és mint bogáti Bogáthy József folytatta útját. Testvérei – jogosan – ezt nagyon rossz néven vették tőle.

Döring életével kapcsolatban érdekelt volna, mikor és hogyan került Bogát Josephine nevére és ezért felvettem a kapcsolatot a Nyírbátori Körzeti Földhivatallal, ahová Bogát tartozott. Azt a választ kaptam, hogy a község telekkönyvi névmutatójában sem Döring, sem Pscherer név nem szerepel és a közölt 1167/1879. sz. telekkönyvi végzés, amellyel az ingatlanok Bogáthy József tulajdonába kerültek, nincs a birtokukban. A telekkönyvben, melyet újonnan fektettek fel, csak az akkori tulajdonosok, tehát csak a Bogáthy család tagjai szerepelnek, a telekkönyv felfektetésének időpontja pedig ismeretlen. Viszont a Nyírbogáti 308. sz. tk. betétben eredeti felvételként bogáti Bogáthy József vétele szerepel 1873. VI/12. 1167. sz. alatt, majd felesége, Kaeskovics Stefánia 1884. X/28-án 3279. sz. alatt 1/2 részben lett tulajdonos.

Mivel Döring 1872-ben hunyt el, az 1873-ból származó végzés, végrendelete alapján történhetett, miszerint Josephine lett volna az örökös. A Bogáthy név semmiképpen sem szerepelhetett, mivel József csak 1896-ban vette fel a Bogáthy nevet, addig a Gazdacimtarban – pl. Magyarország Földbirtokosai 1893. – még mindenütt Pscherer néven szerepelt. Döring tulajdonát Bácskai Vera kutatásai is igazolják, tehát a Földhivatal adatai teljes ellentmondásban állnak a statisztikai jelentéssel, a Döring irodalommal, a Királyok könyvével és az emlékiratokkal. Így a helyzet tisztázására bekértem a telekkönyvi lapokat és a következőt tudtam megállapítani. Bogáthy József 1873-ban mint „vevő”, minden szempontból téves. Pscherernek hívták 1896-ig, vagyona nincs, anyjától függ az emlékiratok szerint. A „vétel” 1884-ben következett be, de teljes újdonság Kaeskovics Stefánia fele részben való tulajdona. Erről a család nem tudott. Józsefet felesége túlélte és a telekkönyvi adatok szerint 1912-ben, az 1910-ben történt végzés alapján érvényesítették özvegyi jogát, a birtok felét pedig örökösödés jogcímén két fiának biztosították. A telekkönyv szerint úgy tűnik, hogy felfektetése 1911-ben történt, mert a múltbeli átvezetések után egy 1911-ből származó kisajátítási végzés szerepel elsőnek. József viszont 1910 előtt halt meg, tehát a téves adatok bevezetése feltehetően az özvegy és az örökösök részéről történt. A lényeg azonban válto-

zatlan, mert mind a Döring mind a Pscherer nevet kitörölték Szaboles megye történetéből.

Bogáthy vonalon ez a törekvős valószínűleg fenn is áll. A nemessé vált és ősi nevet viselő család nem kíván polgári felmenőket, sem polgári örökagyót. Viszont nagyanyám gyermekei, a Verebély utódok sem beszéltek Döring szerepéről, holott nagyanyám a Pscherer-Döring vagyona ráeső részéből nevelte fel őket, minthogy nagyapámat munka közben szerzett infekció folytán, 38 éves korában szélütés érte és bal oldalára megbénult. Nagyanyám megható módon ápolta őt élete végéig, de minden vonalon csak önére támaszkodhatott. Az Úri utcai Pscherer házat ő váltotta meg testvéreitől, a fennmaradt értékeknek, ékszereknek pedig nincs nevük, sem származásuk. Így én még emlékszem édesanyám Josephine-től örökölt csodás gyémánt fülbevalóira, hosszú gyöngysoraira, amelyek a II. világháborúban mind elvesztek a Kereskedelmi Bank „safe-jéből”. Szinte sorsszerű, hogy minden Döring emlék nyomtalanul tűnt el családunkban. Az életben mégis vannak váratlan fordulatok. Nagyanyám, akit mi, Pekár unokák, németül Grossi-nak becéztünk, egy szép napon arra eszmélt, hogy minden nagyasszonyi mivolta mellett, akkor, amikor ő építette mint élete nagy művét, a új, immár Verebély házat, környezetében ő az egyedüli „nem nemes”. Ennek tudatát talán még határozottabb fellépéssel igyekezett palástolni. Az I. világháború után azonban egymás után jelentek meg családunkban a Hagenmacherek milliókkal, gyáraikkal, a XV. sz. óta igazolt svájci ősökkel, ötszáz éves kézműves címerükkel, hogy feleségül vegyenek hennünket, a három Pekár leányt. De ők sem voltak nemesek. Sőt büszkék voltak arra, hogy nagyapjuk visszautasította az udvar által felajánlott nemességet, majd báróságot azzal, hogy kézműves címerét nem adja oda megvásárolható rangokért. Grossi mintha új életre kelt volna. Boldogan tobzódott a német beszédben, és újra hangoztatta, de most már minden nemesi igény nélkül: Wir Pscherer derer von Überlingen. Míg a Hagenmacherek mint „nem nemesek”, bár szerényen, de hallatlan öntudattal viselték polgári mivoltukat az ötágú koronával szemben, Grossi az ő példájukon felbuzdulva újból felfedezte polgári őseit és élete végéig gyöngybetűkkel rótt kockás füzetekbe felmenői történetét. Így születtek meg az emlékiratok és így maradt fenn Döring József szerepe a Pscherer családban.

Pekár Zsuzsa

JEGYZETEK

1. *Bor Ferenc*: Budapest V. Münnich Ferenc u. 12. Tudományos dokumentáció. 1985. Kézirat. 20. p. Az épület populáris, telekkönyvi ill. helyrajzi számai 1805 körül 185 populáris szám kb. 1834 142 populáris szám
1852–1878-ig 244 telekkönyvi szám
1879-től 757 helyrajzi szám
1926-tól 24561 helyrajzi szám
2. *Pásztor Mihály*: A százötvenéves Lipótváros. Statisztikai Közlemények. Bp., 1940. (továbbiakban: Pásztor i.m.) 160. p. Lipótvárosi telekárak 1840-ben: Döring József telekár 142/185 1840-ben 473 négyszögöl, a 200 bécsi váltó Ft. össz. 94.000 Ft, Nádor u. 12, Zrínyi u. sarok (1940 évi helymeghatározás). A Schilson tervet 1787-ben hagyták jóvá. 33. p. *Lukács Lajos*: Pest Buda az 1867-es kiegyezés idején. 42. p.: 1847-ben lesz a Szél u.-ból Nádor u.
3. A Bécsi útra v. utcára vonatkozó utalások: Budapest lexikon. Bp., 1993. 122. p.: II. Ulászló 1508. 01. 04-én kelt oklevelében Bécs utat említ (in vico seu platea Bech). *Rómer Flóris*: A régi Pest. Bp., 1873. 50. p.: „Az egykori Hírmeves Bechei család” birtoka Új Bech neve is feledésbe ment holott ez bizonyosan 600 éves Pest északi külvárosára vonatkozik. Alábbi idézet az utolsó erre vonatkozó dokumentáció. Zápolya János 1529. évi okmánya így végződik: „Datum in Castris nostris Bechee”. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. (a továbbiakban: TBM) Bp., 1936. VI. *Belitzky János*: Adatok Budapest középkori helyrajzához. 94–95. pp.: feltehető, hogy a „régii Bécs” eredetileg a falakon belül volt, az Új Bécs pedig a XIII–XVIII. sz-ban a puszta. Térképvázlat 91., 95. pp. A 95. térképvázlat szerint a Nagy árok a Pesti hegygel szemben, annak déli sarkánál folyt volna a Dunába. A XVI. sz-ban a Váci utca Bech utca, 1522-ben „penes portam Bech kapw” 89. p. (ház a Bécsi kapu mellett, Balassa Ferenc háza) „Bech vára” elnevezés. *Belitzky János*: Száz év a Pesti határ életéből. 1663–1752. (továbbiakban: Belitzky i.m.) In: TBM IV. 149. p. jkv. 12. p., *Dívald Kornél*: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Bp., é.n. A bechei család birtoka a mai Nyugati pályaudvar körül lehe-tett. *Tarr László*: A régi Váci utca regényes krónikája. 1984. 1. p.: Bécsi u., Bécsi kapu említés. „Kijárt kocsinom” vezetett a kapu-hoz... *A Magyar Történelmi Társ.* XI. M DXXX LXII 91. p. Magyar Menyhérttel foglalkozó 1522. évi okiratban „in dominum totalis domus Eiusdem in Ciuitatem Pesth ...Juncta et penes portam Beechkapw vocitatem habite. (120 par.) *Fekete Lajos*: Buda, Pest és Óbuda nem mohamedán lakossága. In: TBM VI. 1936. 131. p. Bech utca szerepel az 1547. évi Pest városi összeírásban. – „mahallet” Bech utca. *Schmall Lajos*: Buda-Pest utcái és terei (Adatok. . .) 1906. (továbbiakban: Schmall i.m.) 31. p.: még élő régi utcanevek „Bécsi Út”. 127. p. A Szél u.-t 1847-ben keresztelik át Nádor u.-ra. *Pásztor i.m.* 11. p.: Új Bécs az összeírásokban a tatárjárás után 30-40 évvel „Terra wiubech, terra vacua, Vybech és Nova Bech. (*Belitzky i.m.* 89., 69. pp.: Egy 1276. május 20-i iraton Nova Bech.
4. Irodalom az utcanév változásokhoz: *Pásztor i.m.* „Auf der Neubau” Schilson terv. II. sz. melléklet. A Lipótváros első Planuma. 1878. Telekllicitálás 1789. 38. p. melléklet. *Schmall i.m.* 75. p. A régi utcanevekre vonatkozó iratok nagy része az 1874–79. évi névváltoztatás alkalmából elkallódott. 1817-ből van egy utcanévjegyzék a Fővárosi Levéltárban, amiben csak a már hivatalos elnevezések szerepelnek, kifüggesztett névtáblák szerint. Ez az első jegyzék. Korábbi nincs és ebben a populáris elnevezések nem szerepelnek. 124. p. Jegyzet: „A XVIII. sz. utolsó évtizedeiben megteremtett, mindazonáltal József nádortól 1810–1943 között végrehajtott szabályzásokkal és új utcák nyitásával teljesen átalakított Lipótváros utcáinak nevei 1810-nél korábbi időre nem igen vihetők vissza. „ Korábbi utcanév irodalom: *Pásztor i.m.* Ráth Pál szemorvos 1803 évi pesti címtára. 175. p., *Ráth Pál*: Adressbuch der Stadt Pest auf das Jahr 1803., *Ráth Pál*: Wegweiser durch Pest. 1804. 25. p.
5. *Illyefalvi I. Lajos*: Polgárok névsora. Pesti polgárok. é.n. (továbbiakban: Illyefalvi i.m.) 69. p.
6. Sipos utca.
7. *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Bp., 1989. (továbbiakban: Bácskai i.m.) Döringre vonatkozó adatok 170., 183., 188., 203., 210., 223. pp.
8. *Illyefalvi i.m.* 69. p.
9. *Pásztor i.m.* 33., 75. p. Schilson terv 1787.
10. *Pásztor i.m.* 69–71., 75. pp.
11. *Holló Szilvia Andrea*: Budapest régi térképeken 1686–1896. 32. p.
12. *Vizy László* közlése: In: Budapest története IV. Bp. 1978. 7. p.
13. *Bor Ferenc*: Budapest V. Münnich Ferenc u. 12. Tudományos dokumentáció. 1985. Kézirat. (továbbiakban: Bor i.m.) 20. p.
14. 1837–1839 telekátírási jegyzőkönyv.
15. *Bor i.m.* 21. p. Társa Tekusch Keresztény Vilmos., *Schmall i.m.* 96. p.
16. *Bor i.m.* A Döring féle ház építési engedélyének kelte 1834 márc. 6. Műemlékké nyilvánítás 1917–1976. 12–13. pp. Tulajdon változás. 10. p.
Pest város . . . .
Feszl János György 1791. június 3. árverés
Feszl Mihály 1830. június 6. öröklés
Döring József 1833. november 18. árverés 1834. ápr. 10.-én bejegyezte
Goldberger András 1854. április 16. vétel
17. Döring személyével kapcsolatos irodalmi tévedések egyik jellemző példája:
a) *Genthon István–Zakariás G. Sándor*: Budapest műemlék jellegű építményeinek jegyzéke. Bp., 1949. 55. p. Wekerle Sándor u. 19 Hild József 1832-ben Döring József számára építette,
b) Alpári Gyula u. 19. (Wekerle S. u., Herceggímás u.
1. Adalékok a Lipótváros történetéhez. 1988. I. 311. p. „A négyemeletes ház több mint 150 éves, Báró Wertner kénsavgyáros építette. Hrsz 24767.
. . . c) Alpári Gy. u. 19.
. . . *Rados Jenő*: Hild József Életrajza. 1958. Bp., 89. p. Eisenfels-ház (ma Alpári Gyula u. 19.) 300. p.: *Eisenfels Ferenc*: Drei Kronen Gasse Hochsrt. Ecke. V. Alpári Gyula u. 22. 223. p.: Döring József kétemeletes háza. 3 Kronengasse és Hoch Strasse Ecke (ma Alpári Gyula u. és Arany János u. sarok) SzB 5499 sz. (Terv 1832. május 27.)
- Mindezek után megkértem Gajári Istvánt, a Fővárosi Levéltár kutató szolgálatának vezetőjét, hogy legyen olyan szíves és állapítja meg végre, hogy van-e Döringnek köze az Alpári Gy. 19 sz. házhoz, mert én már végképp nem ismerem ki magam. Gajári megállapította, hogy a ház „ebben az időben” a Purgly család tulajdona volt és nem sarokház. Azt is közölte, hogy a három téves verzióhoz egy negyediket is talált, még pedig *Bierbauer Virgil*: Tanulmányok Budapest Múltjából. I. kötetében, 1950. Döring tulajdonában ezen

a könyéken tehát csak a 342 sz. ház volt, mégpedig ma Alpári Gy. u. 15 és Arany J. u. 27 sz. alatt.

18. *Bácskai* i.m. 172. p. szerint Döring birtoka Szabolcs megyében. Bogát pusztán csaknem 2000 hold szántó volt. „Az épület állomány – 12 szobás eselédház, több istálló, hizlaló, pálinkafőzőház és szárazmalom – értékét 26.000 , a pálinkafőzőgépet 1450 forintra becsülték. Az állatállomány – 161 marha, 1600 juh, 334 sertés és 14 ló – több min: 18000 forint értékben, valamint szekerek, mezőgazdasági szerszámok – közöttük 14 Vidács eke, ... Az urasági lakberendezése – tényezett bútorok, az ágyak, asztalok, székek, diványok, a 24 személyes étkezészet 500 Ft értékében és összesen 920 forintot kitevő egyéb asztali ezüstnemű.” A forrás nincs megadva, de feltehető, hogy hagyatéki felmérés.

19. A Pschorrer, Pschörer, Pscherer név a Pschor, Pschör, Pscher nevek többes száma. Az überlingeni származásnak 100 év elteltével én is utána néztem, részletes adatokat kapva a város polgármesterétől. A Pschor (Bschor) család 5 generációja 1502–1675-

ig élt Überlingenben és Laurens, a szabó céh főmestere, megtisztelő városi rangjai mellett 1592-ben császári címereslevelet kapott. Utódai a XVII. sz.-ban ismeretlen helyre távoztak. Az 1675-ben Überlingenből távozott Pschor Martin és az 1706-ban Graslitzban született Joh. Mich. Pscherer között 31 év dokumantációja hiányzik, tehát az apa születési anyakönyvi kibonata hiányzik, a valószínűsége mégis amellett szól, hogy egy és ugyanazon családról lehet szó, csak ezt idáig bebizonyítani nem lehetett. Siegenfeld pedig amikor rájött, hogy nem nemesi címerről van szó, nem foglalkozott vele többet. – Az osztrák Pscherer család 1706-tól való dokumantációja már teljes. A feltevés, hogy überlingeni család nemes volt, a „von” szócska téves értelmezéséből eredt, holott a császári címereslevél nem tartalmazhatott nemességet, minthogy a címer a Siebmacherben a polgári címerek között szerepel. A Habsburg Birodalomban a címereslevél általában nemességet is jelentett, Németországban azonban nem.

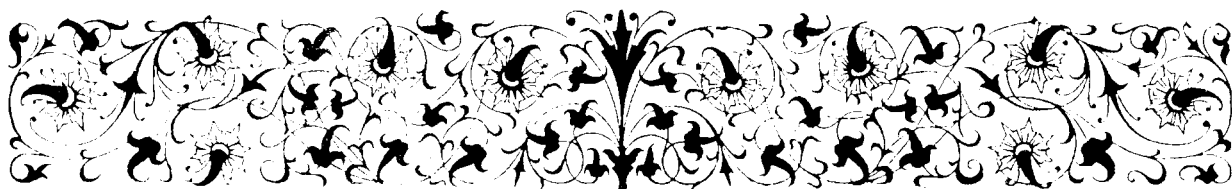

Rickl II. Antal Vilmos,
a debreceni verespántlikás önkéntes lovasszázad főhadnagya

ROZSNYÓI MARKÓ GUSZTÁV ANTAL CÍMERES NEMESI LEVELE IV. KÁROLY KIRÁLYTÓL,

Bécs 1917. augusztus 21.

A négy – egyenként 28,3×36 cm-es méretű – lapot tartalmazó, könyv formátumban kiállított oklevelet bordó bársonyba kötötték. Kötésének mérete 29,4×38,2 cm. A kötés előzéke világos drapp moire selyem.

Az oklevél szövege a következő.

1811. szám
ELN. 1916.

MI ELSŐ KÁROLY ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIA CSÁSZÁRA, MAGYARORSZÁG ÉS NÉVEN NEGYEDIK APOSTOLI KIRÁLYA CSEH, DALMÁT, HORVÁT-SZLAVON ORSZÁGOK, GALICZIA, Lodoméria, RÁMA, SZERB, KUN ÉS BOLGÁRORSZÁGOK, ÚGY ILLYRIA, JERUZSÁLEM STB. KIRÁLYA, AUSZTRIA FŐHERCZEGE, TOSCANA ÉS KRAKO NAGYHERCZEGE, LOTHARINGIA, SALZBURG, STEYER, KORONTÁN, KRAJNA ÉS BUKOVINA HERCZEGE, ERDÉLY NAGYFEJEDELME, MORVAI ŐRGRÓF, FEL- ÉS AL-SLÉZIA, MODENA, PARMA, PIACENZA, GUASTALLA, OSVIECIM ÉS ZÁTOR, TESCHEN, FRIAUL, RAGUZA ÉS ZÁRA, STB. HERCZEGE, HABSBURG, TYROL, KYBURG, GÖRZ ÉS GRADISKA GROFJA, TRIENT ÉS BRIKEN FEJEDELME, FEL- ÉS AL-LUZSICZA' S ISTRIA ŐRGRÓFJA, HOHENEMBS, FELDKIRCH, BREGENZ, SONNENBERG, STB. GRÓFJA, TRIEST, KATTARO ÉS A SZLÁV ŐRGRÓFSÁG URA STB., MINT MAGYARORSZÁG S HORVÁT, SZLAVON ÉS DALMÁTORSZÁGOKNAK APOSTOLI KIÁRLYA.

Emlékezetül adjuk ezennel tudatván mindenkkel, akiket illet, hogy kegyelmes tekintetbe és figyelembe vevén MARKÓ GUSZTÁV ANTAL műszaki főtanácos, Hívünknek állandó hűségét valamint kiválóan buzgó szolgálatait: dicső emlékezetű Elődünk, Első Ferencz József, Ő Császári és Apostoli Királyi Felsege ezerkilencszáztizenhatodik évi Mindszent hava¹ nyolczadik napján kelt elhatározásának értelmében, melyhez, kegyelmesen ragaszkodunk, nevezett MARKÓ GUSZTÁV ANTALT és hitese nejétől született FLEISCHER VILMA-AU-

GUSZTÁTÓL származó ELEK GUSZTÁV nevű fiát valamint IRÉN-VILMA nevű leányát s Isten áldásából netán ezután születendő mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékat, mind pedig királyi kegyelmünknel és kegyelmességünknel fogva, Magyarországunk és társországi valóságos, igaz, régi és kétségtelen n e m e s e i közé és sorába a ROZSNYÓI előnév használhatóságának engedélyezése mellett felveendőknék tartjuk, legfelsőbb királyi akaratunk szerint kegyelmesen megengedvén, hogy ezentúl jövőendő örök időkhig fentnevezett MARKÓ GUSZTÁV ANTAL s mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadéka és maradéka ROZSNYÓI előnév használata mellett mindazon jogokkal élhessen és bírha, melyekkel említett Magyarországunk és társországainknak valóságos, igaz, régi és kétségtelen n e m e s e i eddigéle törvény vagy hajdani szokás szerint bármikép éltek és bírtak, vagy élnek és bírnak. Mely iránta tanusított legfelsőbb királyi kegyelmünk és kegyelmességünk bővebb tanuságául s a valóságos, igaz és kétségtelen nemesség örök időkhig fenmaradandó jelül Neki és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékanak és maradékanak következő c z i m e r t, vagy nemesi díszjelt adjuk és engedjük:

Álló, csüesköstálpú vágott s felső felében hasított pajzs, melynek felső jobboldali vörös mezejében ezüst fogaskerék lebeg, küllői között keresztben átdugott barna nyelű csákánynyal és kalapácsal, baloldali felső arany mezejében pedig stilizált vörös róza látható. Az alsó kék mezőben zöld pázsiton vörös nyelvét kiöltő, felemelt jobb első lábával babérágat tartó, szárnyas arany oroslán farkát lábai közé hajlítva jobbfelé lépeget. A pajzsra helyezett, jobbra fordított, koronás, nyílt lovagsisak dísz: a koronából kinövő, pajzsbeli szárnyas oroslán. A sisak takarója jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst. Miként mindez jelen Levelünk elején a festő jártas kezei által és művészi ecsettel valódi természetes színekkel is előállítva világosabban szemlélhető.

Kegyelmesen elhatározván és megengedvén továbbá, miszerint ezen ezímet, vagy nemesi díszjelt, jövőendő örök időkhig többször nevezett és ezentúl már nemes ROZSNYÓI MARKÓ GUSZTÁV ANTAL mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékaival és maradékaival együtt Magyarországunk és társországi valóságos, igaz, gyökeres és kétségtelen többi nemeseiként mindazon joggal viselhes-

se és használhassa, melyvel ezek törvény, vagy hajdani szokás szerint éltek és bírtak vagy élnek és bírnak, nemcsak akarjuk de kegyelmesen parancsoljuk is, hogy ezen valóságos, igaz és kétségtelen nemesi czímmel, ÖT és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékat és maradékát minden rendű, állapotú, hivatalú, méltóságú és tekintetű egyének felruházzanak s díszesítettnek tartásuk és ismerjék.

Mind emlékeül és örök jeléül többször említett ROZSNYÓI MARKÓ GUSZTÁV ANTALNAK s mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékat és maradékát Apostoli magyar királyi függő pecsétünkkel megerősített jelen czimeres nemesi kiváltságlevelünket tartottuk kegyelmesen kiadandónak és engedendőnek.

Kelt a Mi őszintén kedvelt Hivünk, tekintetes és nagyságos Zichy és Vasonykeői gróf Zichy Aladár belső titkos Tanácsosunk, Kamarásunk, az első osztályú polgári hadi érdemkereszt tulajdonosa stb. és Személyünk körüli magyar Ministerünk, kezei által Bécsben Ausztriában Kisasszony havának² huszonegyedik napján, az Ur ezerkilencszáztizethetedik Uralkodásunk első évében.

Károly

Gróf Zichy Aladár

A királyi könyvbe beiktattott:
Bécs, 1917. évi augusztus hó 24.

Ulrich Mihály
királyi tanácsos,

az Ő-Fellege Személye körüli m. kir. ministerium
segédhivatali főigazgatója

A megfestett és alul közepén SZ. KOVÁCS ERZSÉBET szignóval jelzett címer a 2. oldalon található. A 3. oldalon fenn közepén Magyarország tölgy- és babérlombtűl övezett kiscímere látható, az alsó ékben Bosznia címerével.

Az oklevél 8 cm átmérőjű vörös viaszpecsétje Magyarország két angyaltól tartott koronás közép címerét ábrázolja, szív pajzsában a Habsburg-Lotharingiai ház címerével. A pecsét körirata: ELSŐ KÁROLY ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIA CSÁSZÁRA CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁGNAK E NÉVEN NEGYEDIK APOSTOLI KIRÁLYA. A pecsét 8,9 cm átmérőjű, 1,9 cm magasságú, kettényitható réz tokja sodort aranyzinóron függ. A tok fedelét a magyar Szt. Korona 5,5 cm magasságú, domború ábrázolása díszíti, a tok alsó része sima.

Az oklevél elhelyezésére egy 31×49,7 cm-es méretű, 3,5 cm magas kartondoboz szolgál. A doboz fedelét és oldalait érdes, bordó színű papírbevonat borítja, feneke drappos papír, belseje zöldes színű papírral bélelt. Oldala két kis réz kapoccsal zárul. A doboz fedelére arany színnel Magyarország 10 cm magasságú, tölgy- és babérágas, koronás közép címerét nyomták. A papíros dobozt – a szokásos horganyzott bádoggal helyett – nyilván az I. világháború során fellépett általános anyaghiány magyarázza.

Az oklevél nyomtatott szövege egy kettéhajtott, 21×34,3 cm-es méretű papírlapon is megtalálható. Ezen, Heisler és Kózel, Budapest, II. ker. jelzéssel ellátott lap elején két angyal tartja a koronás 1915. évi közép címet. (Itt tehát a címereslevelen lévő címertől eltérően Bosznia címere nem szerepel.)

Az oklevél és valamennyi tartozéka igen jó állapotban van.

A nemesség és a címeradomány elnyerője, rozsnói Markó Gusztáv Antal műszaki főtanácsos (Rozsnó 1854. jan. 7.–Budapest, 1934. febr. 23.) 1926-ban m. kir. kormányfőtanácsosi címet kapott. Feleségétől, Fleischer Vilma Augusztától (Kassa, 1862. márc. 18.–Budapest, 1945. júl. 26.) két gyermeke, Markó Elek Gusztáv (Kassa, 1887. márc. 24.–Budapest, 1975. okt. 4.) és Markó Irén Vilma (Kassa, 1888. febr. 10.–Budapest, 1981. jún. 20.) született. Az oklevelet ma unokája, Markó Elek ny. vízügyi mérnök (1922) őrzi Budapesten.³

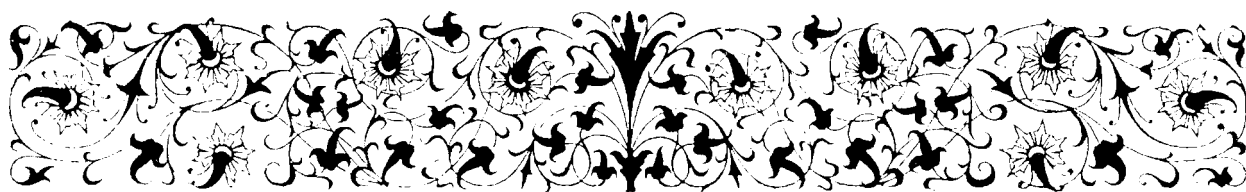
A család felmenői közül említést érdemei Markó Mihály rozsnói ügyvéd, 1848/49-es honvéd tüzér őrnagy, aki a 12-es (vörös) gyalogütegénél szolgált. Részt vett a kápolnai és a nagysallói csatákban, Komárom felmentésében – ahol 1849. április 29-én őrnaggyá lépett elő – majd Buda ostromában (mint a gellérthegyi 60 és 120 fontos mozsárüteg parancsnoka), utóbb a váci és a debreceni csatákban. Világosnál tette le a fegyvert, s az aradi cs. kir. hadbíróóság 4 évi várfogságra ítélte. A fogság alatt Kufsteinben (Tiro) nyomaveszett.⁴

Rainer Pál

JEGYZETEK

1. Október hónap.
2. Augusztus hónap.
3. *Markó Elek* közlése alapján, akinek a címereslevelél közlésének engedélyezését az úton is megköszönöm.
4. *Markó Miklós*: Paskievics tábornagy dicsérete. Az 1848–49-iki magyar honvédtüzérségről. A honvédtüzérség szervezői. A vö-

rös üteg története. Budavár ostroma. A rejtélyesen eltűnt Markó őrnagy. „Ország-Világ”. Képes Hetilap. Szerkesztik Váradai Antal, Falk Zsigmond. XXXVI. évf. 11. sz. (Bp. 1915. márc. 14.) 142–144. pp. – *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. (Bp. 1983.) c. munkájában nem szerepel Markó Mihály őrnagy.

A FRIVALDSZKY CSALÁDFA NAGY IVÁNNÁL

A magyar genealógiai szakirodalom első, és mindmáig legnagyobb szabású vállalkozása, a Nagy Iván-féle enciklopédia, a családtörténesek bibliája tartalmazza a Frivaldszky-család egyetlen publikált családfáját.¹ E családfa leszármazási vázlat, férfi keresztnévvel, de többnyire nem csak születési és halálzási, de bármiféle kronológiai adat nélkül. Leszámítva Frivaldszky Imre (1799–1870) és Frivaldszky János (1822–1895) természettudós akadémikusokra vonatkozó adatokat, amelyek XIX. sz. közepeiek, a többi ág több generációval előbb abamarad. Említi, hogy e két tudós a rajeci ill. zempléni ághoz tartozik, említi Fridvaldszky János (1730–1784) jezsuitát is, de az ő családhoz tartozását csak feltételezi, igazolni nem tudja. Kempelen családtörténeti műve említ még néhány XVIII. sz-i nemességvizsgálati adatot különböző megyékből, de az ott felsorolt személyek egymáshoz való rokonsági viszonya kiderítetlen.²

Ezekből, valamint személyes anyakönyvi adatokból 1974-ben kiindulva sikerült összeállítani a Frivaldszky család teljes genealógiáját, amely több mint 2550 ilyen vezetéknevvel született személyt tartalmaz, rokonsági kapcsolataikat, valamint a rájuk vonatkozó minden fellelhető adatot. Magyarországon és Szlovákiában 88 plébánia anyakönyvében folyt kutatás, e két ország számba jöhető minden levéltárában az anyakönyvön kívüli forrásokat illetően, valamint több száz nyomtatott forrásmunkában. Ebből állt elő az a pályamű, amely az 1989. évi országos családtörténeti pályázaton első díjat nyert.³ Ennek kéziratát – további bővítésekkel – 1993 óta az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.⁴

Az azóta eltelt idő kutatásaival javított és bővített új változat 1997-ben lett ugyanott letéve.⁵

E kutatás eredménye az itt közölt Frivaldszky genealógia is, amely a Nagy Iván által közöltnek javított

és kiegészített változata, annak évkörének terjedelmében. A teljes családfa ennek többszöröse. Ezt, valamint a korrekció módját terjedelmi okokból ezért itt nem közöljük, egyszerűen az említett munkára utalunk.⁶

Összefoglaljuk viszont azokat a módszertani tapasztalatokat, amelyeket a kutatás során szerezni lehetett.

A karakterisztikus vezetéknev elősegítette az eredményes kutatást, habár sokféle változatban fordult elő: Fridvaldszky, Fridvalszky. Az első „i” helyett „ie” vagy „y”, „v” helyett „w”, „sz” helyett „s”, „y” helyett „i” szerepelt stb. Másfelől a Friewald, Richwalszky stb. nevekről meg lehetett állapítani, hogy ezek nincsenek a vizsgált családdal rokonságban.

A családnév kismemesi, zömében armális nemesi családé, a nemesi előjogok miatt rá nagyon ügyelnek. Mindössze egyszer fordult elő, hogy egy, a predikátum-adó szlovák nyelvű Frivald községből Jászberénybe elvándorolt Frivaldszky gyereket a keresztanya „Szűcs” vezetékneven anyakönyvezte, nem tudva megjegyezni az idegen hangzású nevet.⁷

A család zömmel iparos, földművelő tevékenységet folytatott a XVIII–XIX. században, hasonló foglalkozású, nem nemes családokkal házasodik. E családok vezetéknevei a XIX. sz. elejéig változóak voltak, egy asszonyt olykor 2–3 lánykori vezetékneven is ismertek.

A keresztnév száma viszonylag kicsi volt, a családok viszont igen népesek, mert a XX. sz-ig csak az értelmiségi sorba jutottak éltek születésszabályozással. A sok azonos nevű férfit többnyire feleségük neve alapján lehetett elkülöníteni. Frivaldon 1730-tól kezdve az egyes ágakat melléknevekkel különítették el egymástól (Tuzsincsin, Dorniszky, Kramara stb.),

ezen belül 1880-tól másod-melléknevek is megjelentek.⁸

A XIX. század végétől az anyakönyvek pontos adatokat tartalmaznak, a korábbiaknál a házassági anyakönyvben gyakran hiányzott a felek szüleinek neve, s a születési időpontot is – hozzávetőleges – életkor helyettesítette. A csupán házassági ill. temetési anyakönyvből számított születési évszámot az utána írt „x” ill. „+” jel mutatja.

Az egyes születések – ahol születésszabályozással nem éltek – a szoptatásból eredő 2–4 évente követték egymást, kivéve, ha a csecsemő előbb meghalt. Ha ennél nagyobb a köz, a család ismeretlen helyen tartózkodott, s a környezetükben felnövő, ismeretlen születésű családtag ebben az időben született.

A házassági érettség életkorát a szokások állapították meg a 18–22. életévben, az egyes gyerekek csaknem egyidős korban, egymást követve házasodtak. Ismeretlen születési időpontot ezáltal is meg lehetett közelítőleg határozni.

Kiinduló adat volt még, hogy a nagykorúság a 24. év volt. Az első jogérvényes szereplésből lehetett a minimális életkorra következtetni. Ilyen és egyéb, anyakönyvön kívüli adatokból lehetett megállapítani, hogy az illető mely időpont előtt („e”) ill. után („u”) született vagy halt meg. Ezek együtteséből lehetett

közelítő pontossággal születési adatokat megállapítani. („?” = ± 1 év; „k” = ± 5 év; „kk” = ± 7 év; „g” = ± 10 év).

Nemesi összeírásoknál⁹ a családfőket fiaikkal együtt sorolták fel, ezek megbízható források. Itt előfordult azonban turpisság is. Egy Csongrád megyébe származott Frivaldszky Jászberényben született. Innen nem tudtak születési igazolást szerezni, ezért inkább egy frivaldbeli Frivaldszky vállalta el fiának, hasonló nevű és szintén elvándorolt fia helyett.¹⁰

Az említett Nagy Iván-féle családfát Frivaldszky Imre természettudós szolgáltatta 1859-ben¹¹ egy olyan kézirat alapján, amit generációkon át másoltak. Itt olyan hibák fordultak elő, mint pl. hogy az eredetileg a generációkat alulról felfelé ábrázoló fa-alakú családfát, felülről lefelé építkező leszármazási vázlatá alakítva a testvérek közti születési sorrend mind ellenkezőjére változott. Máshol három testvér nevét tévedésből még egyszer odamásolták egy hasonló nevű másik apa gyerekeiként.

Az itt közreadott családfán a feleségek neveit nem közöljük, ez is megtalálható az említett munkában. A családfán nyilak jelzik a csatlakozó további családfák helyeit, amelyek szintén a kéziratban találhatók.

id. Frivaldszky János

JEGYZETEK

1. Nagy Iván: Magyarország családai... Pest, 1865. IV. 280–282. pp.

2. Kempelen Béla: Magyar nemesi családok IV. 199. p.

3. A Magyar Történelmi Társulat tisztújító közgyűlése (1991. április 13.) Századok, 1991. 590. p.

4. OSzK Fol. Hung. 3631/I.

5. OSzK Fol. Hung. 3631/II.

6. OSzK Fol. Hung. 363/II. 3, 26, 41–42. pp., és M/18–19z mellékletei

7. OSzK Fol. Hung. 363/II. 97. p.

8. OSzK Fol. Hung. 363/II. 43–54. p.

9. Štátny Oblastný Archív, Býčča, Trenčianska Župa, Nobilitaria.

10. OSzK Fol. Hung. 3631/II., 119. p.

11. OSzK Levelestár, Bérczy Károly Levelei: levele Nagy Ivánhoz.

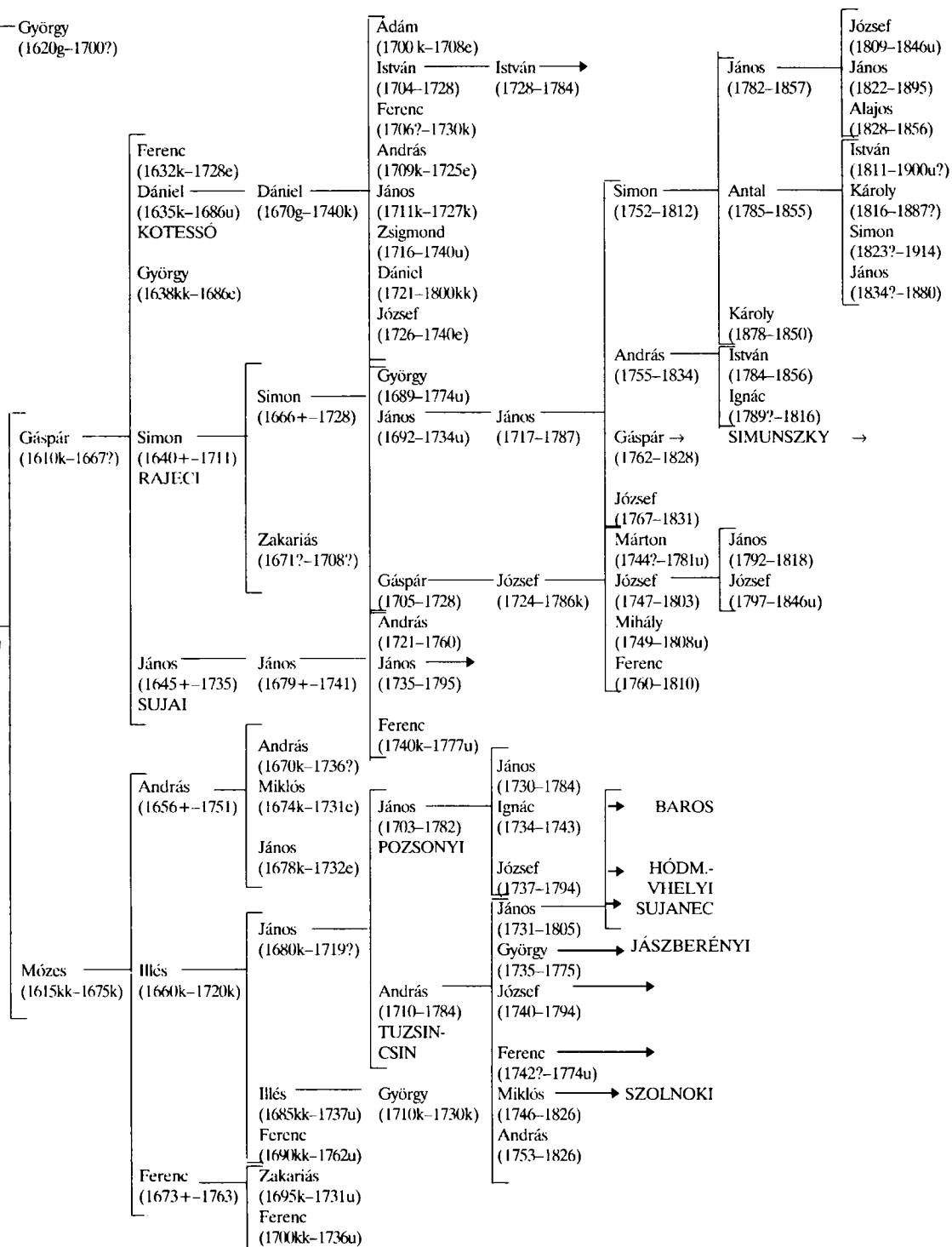

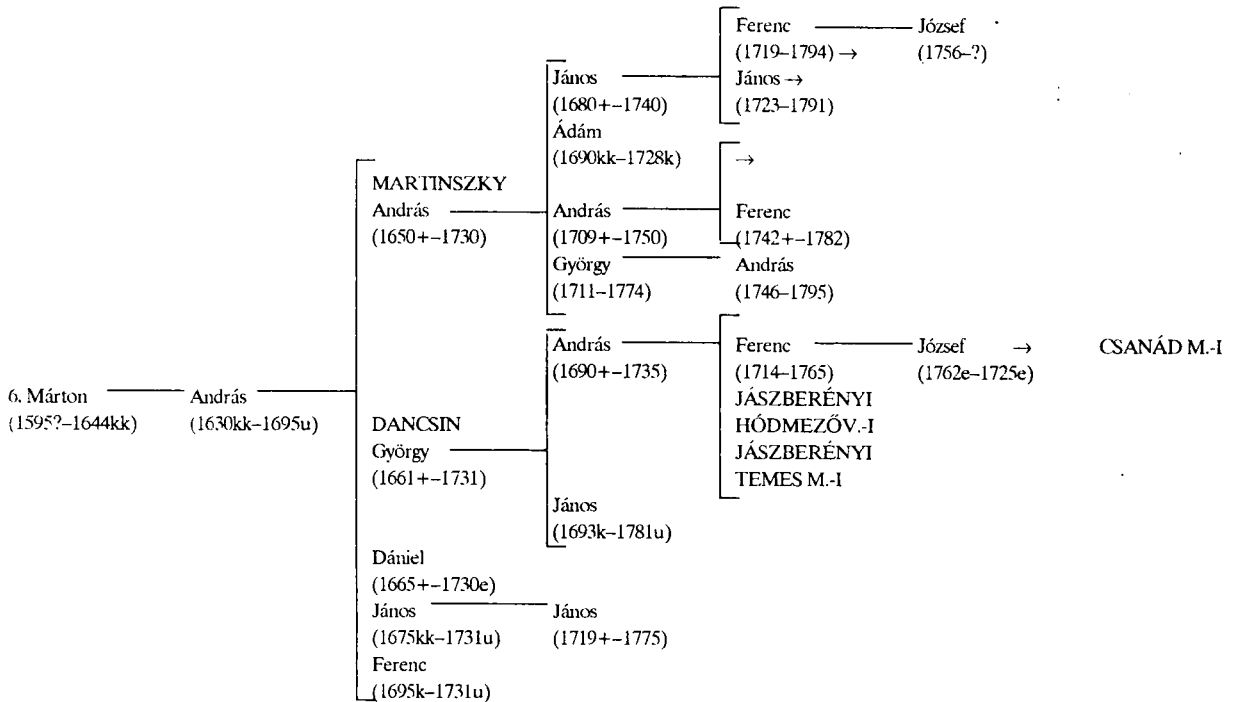
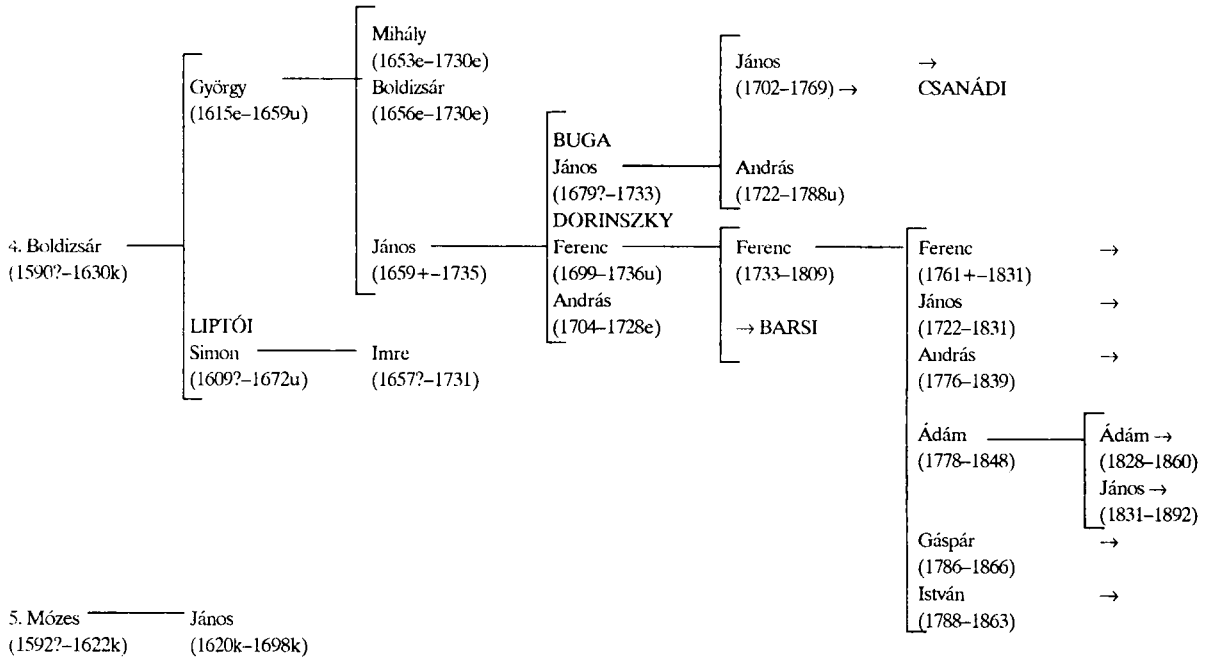
Frivalászy János (1545 k. – 1606) leszármazottai

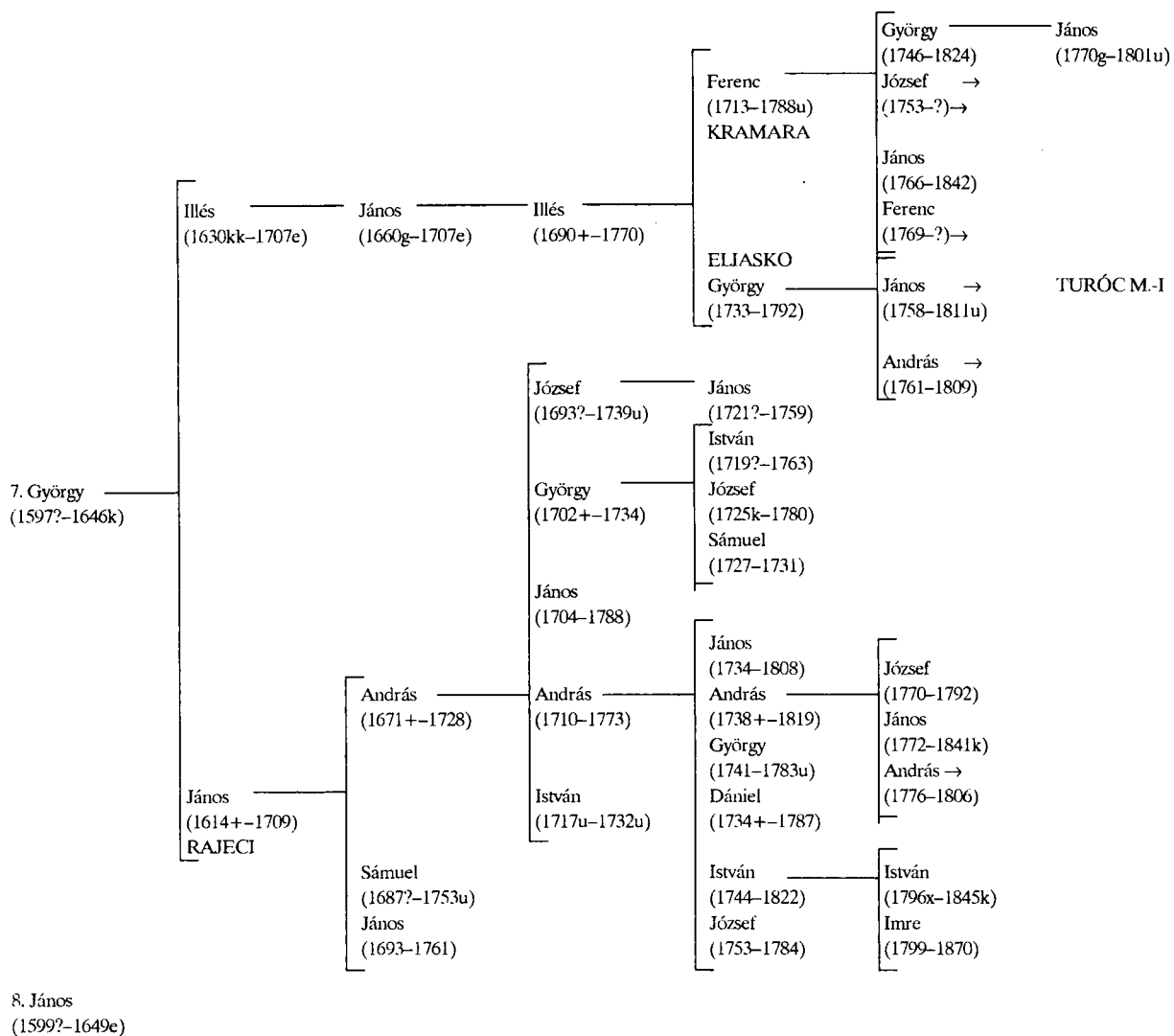
1. Tóbiás
(1578?–1636 k.)

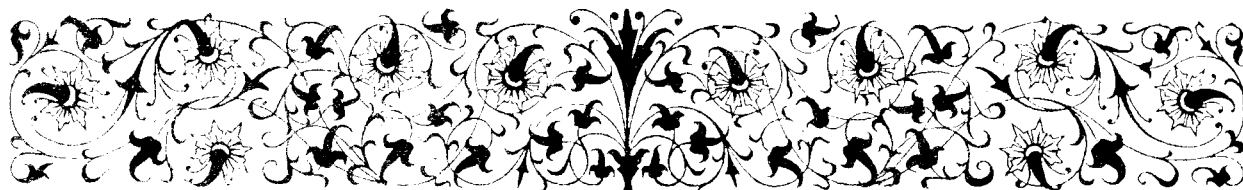
2. Dániel — György
(1584?–1652?) (1620g–1700?)

3. Jeremiás
(1587k–1616?)

KISEBB ROVATOK

I. VEXILLOLÓGIAI NAP

Címmel a *Balogh Gyűjtemény és Zászlómúzeum* rendezésében 1997. április 26-án a Józsefvárosi Művelődési házban előadásorozatra került sor.

A megnyitóban *Balogh László* a Zászlómúzeum alapítója üdvözölte a megjelenteket, a tudomása szerint első és reményei szerint nem utolsó hazai vexillológiai nap alkalmából, majd röviden ismertette a múzeum múltját, jelenét s tervezett jövőjét. Örömmel jelentette be, hogy a múzeum hamarosan új helyre költözik, ahol lehetőség nyílik a gyűjtemény jobb bemutatására. Az ismertető után a résztvevők egy videofilmről tekinthették meg a gyűjtemény jelesebb darabjait. (A múzeumban főként ma használatos zászlók találhatók.)

A megnyitó után *Dr. Pandula Attila* egyetemi adjunktus tartott előadást a magyar nemzeti zászló történetéről.

Az előadó bevezetőjében a vexillológiai kutatás nehézségeire hívta fel a figyelmet. Eredeti tárgyi emlék igen kevés van. A XVIII. század végétől van több magyar vonatkozású anyag. A levéltári források közül igen kevés írja le a zászlók formáját, inkább használatukat ismerjük meg belőlük. Igen fontosak a történeti ikonográfiai vonatkozások. A középkori falfestészet, valamint a domborművek adnak némi felvilágosítást a zászlók formájára. Az újabb korból nem lehet elhanyagolni a fénykép illetve filmfelvételeket sem. A forráskutatási problémák bemutatása után, ismertette a jelentősebb magyar vonatkozású zászlóanyagot őrző hazai és szomszédos országok beli múzeumokat.

(Hadtörténeti Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum Textiltára, a most beleolvadó volt Munkásmozgalmi Múzeum gyűjteményével együtt. Bécsi Hadtörténeti Múzeum, Frankói Esterházy Gyűjtemény, Po-

zsonyi Városi Múzeum, Nagyszebeni Bruckenthall Múzeum, Az Aradon őrzött 1848-49-es anyag és a Zágrábi Horvát Történeti Múzeum.)

A múzeumok felsorolása után tért át az előadó a nemzeti zászló kialakulására, történetére:

A magyaroknál a zászlóhasználat a honfoglalás koráig nyúlik vissza. Két zászlótípus lehetett, fekete (ez volt a hunok színe) illetve vörös. Ez utóbbi tűnik valószínűbbnek, hiszen ez élt tovább. A XI. század második feléig a véres kard egyenlő volt a vörös zászlóval. A XI–XIII. századi okleveles anyag azt mutatja, hogy a főurak, főpapok is használtak zászlót. A zászlótartó személye kiemelt funkció volt. A zászlók színére azonban a források nem adnak felvilágosítást. A legkorábbi eredeti magyar zászló a Berni Történeti Múzeumban őrzött, három darab feltehetően halotti zászló. (III. András özvegyéé volt.) A nemzeti színek (mai értelemben véve) megjelenése a XIV. század második felére tehető. A Zólyom vármegyei Ponik templomában található Szt. László sorozaton tűnnek fel először. A XIV. századtól a banderális hadsereg kialakulásával még inkább előtérbe kerül a zászlók használata. Szoros kapcsolat alakul ki a zászló és a címer között. Mátyás király alatt is sok alakulat használhatott zászlót. A török háborúk korában a katonai egységeket fenntartó család adományozta a zászlót. A zászlók mérete és formája igen változatos volt. A koraújkorban sokféle zászló volt használatban. (Temetési, céhes, stb.) A nemzeti függetlenségi háborúk idején a vörös zászló volt a legelterjedtebb. A Rákóczi szabadságharc a zászlók aranykora volt. A vörös-fehér sávós zászlót volt a legelterjedtebb, de emellett címeres zászlók is szerepeltek. Általában fecskefarkúak voltak. A gyalogság téglalap, a lovasság négyzetlap alakú zászlót használt. 1715-től, az állandó

hadsereg felállításától általában a kétfejű sasos címeres zászló szerepelt.

Az 1783-as hadilobogó alaptípusa a vörös-fehérvörös és az osztrák főhercegi címer volt. Ezt megelőzően egy ideig a zászló alapszíne a zöld volt. A Martinovics mozgalom a zöld-fehér-vörös színt szerette volna bevezetni. 1800 körülől használják a három színt a különféle zászlókon, azonban azokat, nem vették hivatalosan be. Az 1832–36-os országgyűlésen Veszprém megyei követek javasolják a „Zászlótörvény” megalkotását. A 1848. áprilisi törvények 21. törvénycikke szabályozza a zászlót először. A szabadságharc alatt többféle zászlót is használtak. Ekkor jelennek meg a farkasfogak. A szabadságharc leverése után rövid időre visszazorol a nemzeti színek használata. Az 1853-as első uralkodói látogatás alkalmával ismét feltűnik a három szín. A piros-fehér-zöld használatát 1861. augusztus 20-án hivatalosan is engedélyezik. A monarchia alatt a külképviseletek a kereskedelmi lobogót használták. Nemzeti ünnepeken azonban kitűzték a magyar zászlót is. A proletárdiktatúra idején a vörös zászlót rendszeresítették. E korszak után visszatértek a régi zászló használatára. 1945 után vitatott volt, hogy az államcímerrel vagy nélkülük használják a zászlót. 1946-ig a koronás kiscímer szerepel a zászlókon. Ez után 1949-ig a korona nélküli kiscímer. 1949-től az ún. Rákosi címer. 1957 után pedig az ún. Kádár címer szerepelt a zászlókon. A rendszerváltás után a zászlóhasználatot az 1948 előtti hagyományokhoz való visszatérés jellemzi.

A nemzeti zászló történetének ismertetése után az előadó vetítéssel támasztotta alá mondanivalóját, illetve a diaanyagot felhasználva röviden ismertette a kereskedelmi és hadi zászlók, lobogók történetét. Előadása végén néhány érdekesebb zászlót ismertett majd röviden bemutatta a zászlók restaurálásának és tárolásának problémáját.

Dr. Pandula Attila előadása után *Hoppál Dezső* győri építész mérnök röviden ismertette címertervezésünk jelenét. Mint gyakorló címertervező elmondta, hogy milyen nehézségekkel találja magát szemben az ember egy címer megalkotásakor.

Elsőszámú problémaként azt emelte ki, hogy nincs semmiféle kontroll a címerekkel szemben. Egyre több település szeretne magának saját címet, azonban a polgármesterek nagy része nem hozzáértő. Nemegyszer, heraldikához nem értő képzőművészeknek adják ki a helyi címer megtervezését, akik a címerben önmagukat valószínűsítik meg. A címerekkel párhuzamosan egyre több település szeretne magá-

nak saját zászlót is. A zászlót úgy tekintik mint a címer hordozóját. A „sláger” a fehér alap piros-zöld farkasfogakkal szegélyezve. Újabban egyre több zászlón jelenik meg a település neve is. Zárszavában, néhány Győr-környéki település újonnan alkotott címerét mutatta be.

E rövid heraldikai kitérő után, *Horváth Ildikó* tartotta meg előadását a zászlók anyagáról. Mint bevezetőjéből megtudtuk, főiskolai tanulmányai alatti került kapcsolatba a zászlóanyagokkal. Régebben a zászlók anyaga selyem, gyapjú illetve néha pamut volt. Ma főleg szintetikus anyagokat használnak, főleg poliésztert. Elmondta, hogy hosszú évek kísérletezéseibe került, a legideálisabb zászlóanyag megtalálása. A helyes zászlóanyag kiválasztásakor olyan alapvető dolgokat kell figyelembe venni, mint az időjárás, fénytörés, kopás. Megemlítette, hogy nehéz a szabványzászló zöld színét megtalálni. Ennek alátámasztására öt különféle árnyalatú zászlómintát is bemutatott. Szakmai tapasztalatai alapján elmondta, hogy a közhiedelemmel ellentétben a zászló legerősebb részének a lobogó résznek kell lennie. Kifejtette, hogy a zászlóanyag megválasztásánál figyelembe kell venni a zászló felfüggesztésének módját is. Véleménye szerint a legidőtállóbb zászló az ami széles és könnyű. Jogosan merül fel a kérdés – mondotta -, hogy miért létezik oly sok színű nemzeti illetve Budapest zászló. E kérdés megválaszolásához saját gyűjtőmunkáját hivat segítségül. Bemutatott egy, még nem használt, Budapest illetve nemzeti zászlóból kivágot mintát. Ezután pedig, a város különféle pontjain lévő különböző időjárási viszonyoknak kitett zászlókból vett mintákat hasonlított össze egymással illetve a még nem használtakkal. A vett mintákból véleménye szerint azt a következtetést lehet levonni, hogy egy zászló átlagos élettartalma két-három hónap, attól függően, hogy a városnak mely pontján használták azaz milyen környezeti ártalmaknak volt kitéve.

Ezután a színes előadás után *Horváth Zoltán*, a Zászlókutató Intézet igazgatója tartotta meg előadását a zászlók kialakulásáról. Az előadó bevezetőjében röviden elmondta a vexillológia szó eredetét. A szó a latin vexillum (zászló) a görög ologia (tan) szavak összevonásával jött létre. E nevet Whitney Smith 1957-ben adta tudományágnak. A névetimológia után ismertette a zászló definícióját, majd bemutatta a zászlóhasználat kialakulásának történetét: A zászlókat rengeteg helyen használják. A történelem folyamán igen sok zászló jött létre. A zászló az idő fo-

lyamán fokozatosan átveszi, illetve meghaladja a címer szerepét. (Gondoljunk arra, hogy egy zászlót jóval messzebbről fel lehet ismerni mint egy címert.)

A zászlóhasználat valamilyen szinten már az óskorban kialakulhatott. Használata az ókorban is ismeretes. Az első szövet zászlót Kr.e. 1122-ből Csou császár korából ismerjük. Ennek színe fehér volt és mindig az uralkodó előtt hordozták.

Európában a dél-itáliai falfestményekről ismerjük a legkorábbi zászlókat. A római hadseregben és a mindennapi életben sokan használtak zászlókat (kisebbségi seregrészek, egyesületek de még a gladiátorok is). A IV. századtól a kereszténység elterjedésétől a vexillumot a labarum váltotta fel. A rúd csúcsán lévő sas helyett a kereszt illetve Krisztus monogramja jeleni meg. A mohamedánok a kisázsiaiaktól ismerték meg a rúdra erősített zászlót. Zöld háromszöget használtak zászlóként, amin fokozatosan megjelentek a díszítő jelképek. A vikingek zászlóját csak a monda őrizte meg, erről a zászlóról azonban nincs hiteles forrásuk. A kereszt háborúk időszakában, jelentős állomás volt a zászlóhasználat fejlődésében.

Különösen a harmadik hadjárat alatt történt nagy fejlődés. Minden államnak keresztet kell viselnie de eltérő színben. Ekkor kerültek a zászlók szorosabb kapcsolatba a címerekkel. A zászlók a címer mintája alapján készültek. A hajózás fejlődése következtében egyre inkább megjelent a tengeri forgalom és ennek következtében jelentek meg a vitorlák mellett a lobogók. A lobogók kialakulása mellett a zászlók is igen elterjedtek. Egyes személyek saját zászlójuk mellett vitték magukkal az uralkodó zászlóját is. (Pl. Kolumbusz). A következő nagy állomás a zászlók életében a Francia Forradalom volt. Ekkor alakult ki a trikolor. A nemzeti színek véglegessé válása is a

polgári korszakra tehető. A zászlók kialakulásának bemutatása után az előadó, néhány, a zászlóval kapcsolatos protokollkérdésre hívta fel a figyelmet.

Elmondta, hogy az állami zászló nem mindenhol egyezik meg a nemzeti zászlóval. Nem csak államok, hanem nemzetközi szervezetek és annak vezetői is rendelkeznek saját zászlóval s nem árt tudni, hogy mikor melyik zászlót kell használni. Majd a mindennapi életből vett példákkal mutatta be a zászlók, lobogók helyes használatát. (Pl: amennyiben a zászlón van címer az a felfüggesztéskor ne forduljon el vagy a lobogó mellé nem kötünk fekete szalagot.) Végezetül a zászlók helyes elhelyezését mutatta be különféle nemzetközi rendezvényeken, mivel rossz sorrendben felvont lobogókkal igen könnyen meg lehet sérteni egy-egy országot. Utolsó mondatában a zászlók és az emberiség kapcsolatát foglalta össze: „A zászlók egyidősek az emberi kultúrával...”

Reméljük, hogy mint a bevezetőben Balogh László is mondta nem ez volt az utolsó vexillológiai konferencia. A konferencia nem csak témája miatt volt különleges, hanem azért is, mert a történeti áttekintés mellett bemutatta napjaink zászlóhasználatát. Mai zászlóhasználatunkat elnézve, jó lett volna, ha a konferencián részt vesz néhány zászlótervező és protokollfőnök is.

Mindent egybevetve jó lenne, ha e hazánkban eddig elhanyagolt történeti segédtudomány végre elfoglalná az őt megillető helyet. Úgy gondolom, hogy ez az előadássorozat az e célból megtett lépések közül az egyik legnagyobb volt.

Szantner Viktor

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR EGY CÍMERESLEVÉL GYARAPODÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Feyér Miklós címereslevele 1609-ből

1997 tavaszán Feyér Zoltán a Magyar Országos Levéltárban letétbe helyezte családi oklevelét. Az oklevél a történelem viharaiiban megkopott, megsérült. Tulajdonosa 1989-ben kérte az oklevél védetté nyilvánítását és annak restaurálására is sor került. A lap formátumú, szövegében helyenként megkopott. Az eredetileg négyzet formára hajtogatott oklevél a restaurálás után kiterített formában volt tárolható. Ere-

deti címereslevelet birtokló családok többsége oklevelét falra függesztve tárolja, a lakás díszeként. Ez a tárolási mód az iratnak, pontosabban az íróanyagának fokozatos elhalványodásához vezet, s ez a károsodás nem korrigálható.

Az említett oklevelet a restaurálás után fénytől védett helyen tárolták, anyagvédelmi szempontból megfelelő körülmények között. Egy ilyen tárolás a

62×42 cm-es irat esetén igen körülményes, sérüléstől való védelme helyigényes. Az oklevelet szinte eldugva kell tárolni, ezért döntött úgy Feyér Zoltán, hogy hártárára írt másolatot készítet az oklevélről, melyet keretbe helyezve tud tárolni, s az eredeti oklevelet a tulajdonjog fenntartásával, letétként a Magyar Országos Levéltárnak adja át megőrzésre.

A címereslevelet, mely nemességet és címet adományozott „Agilis Nicolai Feyer aliter Milos Vayda” és általa „Ursulam Dady coniugem, et Stephanum similiter Dady consortis suae, item Affinem ipsius Michael Adoryani”-nak II. Mátyás adta ki Bécsben, 1609. december 3-án. Az oklevél szövege a címerszerző érdemeit nem részletezi, a 11,5×12,5

cm-es, arany keretbe foglalt címet a következőképpen írja le: „Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris viridi campo occupata ex eo viridi arbore in fundo stratum quod a superiori ..... inferiori sinistrum fluvius .....ens distinguit, iuxtaque cum a parte sinistra integer militaris vir, caput casside tectus, veste rubra cur... et caligis ....nisque indutus, frameaque praecinctus erecta stare manumque laeva ..... dextra vero frameam nudam ..tenus fortiter comprehensam vibrare cumque Leone fulvo ore hyanti lingua rubicunda exerta caudaque elevata bifurcata posterioribus et anterioribus pedibus dispositis et ad rapiendum ..... latere dextro assurgente ....ertare velle conspicitur. SCUTO incumbentem Galeam militarem apertam Regio Diademate dimidium priori per omnia conformem militarem Virum laeva manu caput Turcicum abcisum in dextra vero frameam nudem tenente et producente ornatam. A summitate vero sive cono Galeae, lacynys seu lemniscis hinc rubri et viridi illinc caelestini et aurei colorum in Suti .... fluctantibus; illudque opportune exornantibus prout haec omnia in Capite seu in principio praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propys suis coloribus recte depicta esse cernuntur.” Az adományt 1610. március 15-én, Pápán (Veszprém vármegye) hirdették ki a megyegyűlésen.

Nyulásziné Straub Eva

BÉLYEGEKEN FELLEMLHETŐ HERALDIKAI ABSZURDITÁSOK

*Lehet-e a griffmadárnak nemi szerve,
igényt tart-e Borsod-Abauj-Zemplén megye Burgenlandra?*

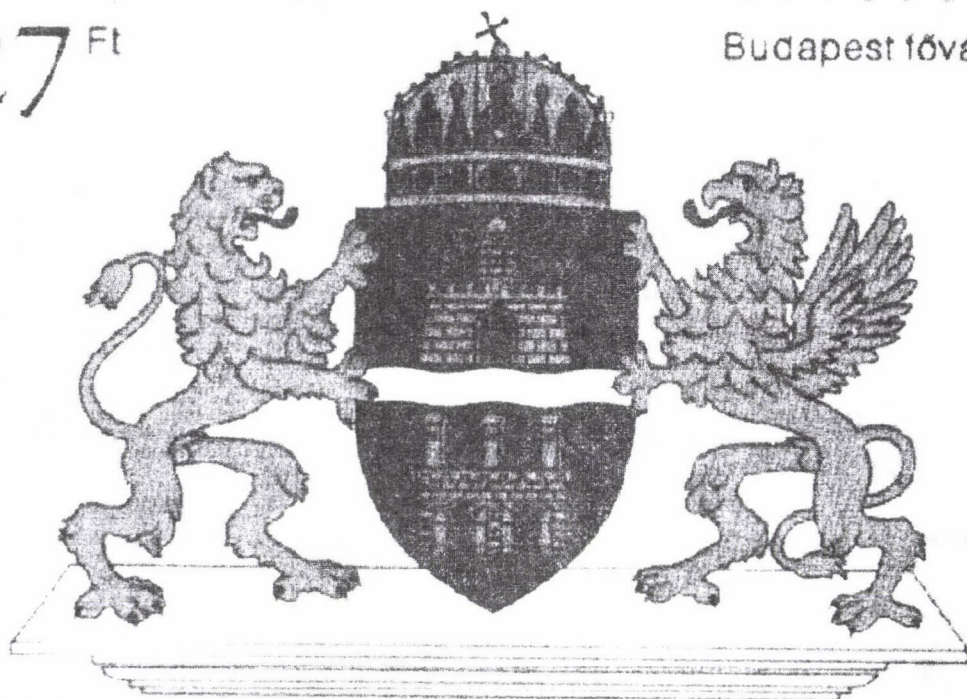
Ha e sorok írója megkísérli szakmája szeretetéből eredő elfogultságát levetkőzni – féltő, nehezen sikerül neki – akkor is kijelentheti: a bélyeget rajzoló művészek számára az egyik leghálásabb téma a címer. Örülhetnénk hát – már hogyan örülnénk – a közelmúltban nem egy bélyeg, de egész sorozat mutat be címereket, hazánk megyéinek, valamint a fővárosnak címerét. Le kell szögeznünk: nagyjából egészen jól. A pergament idéző, enyhén foltos, sápadt alapon a szép, tiszta címerszínek, a szabatos rajzolat, szépen

érvényesülnek. Mi hát akkor a baj? Miért hizlalja-e bélyegsor e sorok írójának „Címerezeti borzasztóságok” címkéjű – sajnos, rohamosan vastagodó – dosz-sziéját?

Kezdjük a főváros címerével. Ez a címer egyszerűen rossz. A nyitott kapuk terének kékre színezése – ami a kapuk mögött kék mezőt jelöl – címertani hiba. Szerencsétlen a hullámos fehér pólya is, ezen túl: a címer unalmas. Nagy hiba volt kihagyni a címerből Óbudának valóban szép címerét, illetve e címernek

27 Ft

Budapest fővá

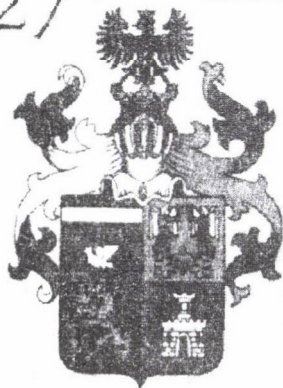

1007 K. 10. 17

legalább valamely elemét kellett volna befoglalni a címerképbe. Tévedés ne essék: e hibákért a főváros jelenlegi előljáróságát semmilyen felelősség nem terheli, a bélyeg rajzolóját még kevésbé. Elődeik, akik e sikertelen címerért hibáztathatók, csakúgy, mint azok, akik rámutattak a címer hibáira, réges rég kiköltöztek már a város csendes, biztos nyugalmat adó részeibe.

27 Ft

Borsod-Abaúj-Zemplén megye címere

Ami viszont borzasztó, agyrém, címertani nonszensz a bélyegen: a griffmadárnak, csak úgy mint az oroszlánnak jól fejlett nemi szerve van. Becsülöm a

Turul olvasóit annyira, hogy nem magyarázom a dolgot tovább. Előfordult-e már ez a megoldás korábban másutt, a főváros címerének más ábrázolásán? Nem tudom, de nem is kívánok foglalkozni vele. Rögzítem a tényt, a bélyeg borzasztó.

Térjünk át Borsod-Abaúj-Zemplén megye címerére. A négy mezőre osztott pajzs jobb felső mezeje Abaúj-Torna címerét mutatja: vörös-fehér (ezüst) sávok és az alsó mezőben koronás sas. Abaúj-Torna címerében öt sávot szemlélhetünk, ez emlékeztet az országcímert árpádsávjaira – de természetesen nem azonos vele. Vörös mezőben két ezüst pólya, Árpád-sáv vörössel és ezüsttel kétszer vágott. (Szerk.) Mít látunk a bélyeg címerképén? Három sávot: vörös-fehér-vörös. Ez Ausztria hivatalos zászlója. Ennek az ábrázolásnak címerészetileg egyetlen magyarázata lehetséges: a megyecímerben szereplő osztrák zászlót igénycímernek kell tekintenünk. BAZ-megye igényt tart Ausztriára, illetve Ausztria némely területeire. Kérdés: Burgenlandot akarja-e a megye magához csatolni, vagy esetleg Bécsre és a Bécsi-erdőre is igényt tart-e? Utóvégre első fejedelmeink korában a magyar határ az Enns folyónál volt. Várhatjuk, hogy az Osztrák Köztársaság tiltakozzék?

Végezetül nézzük Fejér megye címerét. A címer mezejében – mint közismert – István királyunk térdel

Szűz Mária előtt, mellette hazánk címere szemlélhető. Ebben – kell-e hangsúlyozni? – hétszer vágott mező utal az Árpádokra. Minden helyes magyar címeren, tudniillik, de nem itt. A bélyegen ugyanis nyolcszor vágott mező látható. Vörössel kezdődik és azzal is végződik. Miért? Erre még ötletem sincsen.

E kis írás kezdő bekezdése joggal tekinthető

captatio benevolentiae-nak. Nem szeretném, ha a további része captatio malevolentiae minősítést kapná. E szó magyar párhuzamaként kajánság, káröröm (is) áll a szótárban. Ezt talán sikerült elkerülnöm. Az abszurdításokra azonban fel kell hívni a figyelmet.

Makra Zsigmond

NOBILIMEA ROMÂNESCĂ DIN TRANSILVANIA (AZ ERDÉLYI ROMÁN NEMESSÉG)

(Tudományos konferencia – Szatmárnémeti, 1997. április 18–19.)

A Román Kulturális Minisztérium, a Kisebbségi ügyek Minisztériuma, a Szatmár Megyei Tanács, Szatmár Megyei Múzeum és a Nyíregyházi Jósza András Múzeum rendezésében, illetve hathatós közreműködésével, nagyszabású, szokatlanul reprezentatív keretek között megtartott tudományos konferencia volt Szatmárnémetiben. A rendezvény egyik fő célkitűzése volt, a megváltozott keretek között a múlt valóságghú feltárására való törekvés, a torzítások tompítása, tudományos-szakmai együttműködés. A konferenciáról a román médiák gazdag anyagot közöltek.

Állandóan hangsúlyozva az országok-közötti, de regionális tudományos kapcsolatok fontosságát is, a fejlesztés szükségességét mindkét oldalon, megfogalmazódott, hogy – természetesen – nem várható el „teljes nézetazonosság” minden területen. De törekedve, a különböző helyeken (Így Magyarországon és Romániában, de más államokban) őrzött források feltárására, feldolgozására (esetleg újrafeldolgozására), nagyon fontos egymás véleményének, tudományos kutatási eredményeinek megismerésére. Nem lehet érintetlenül hagyni a két nép történelmét beárnyékoló „terhes” időszakok (pl. 1848–1849, 1916–1920., 1940–1945) feltárását sem.

A tanácskozás célja volt, hogy a fenti célkitűzéseknek is megfelelően egy sajátos részterületen, az erdélyi genealógia tárgykörében bemutassa az elmúlt 80 év román historiográfiájának produktumait, a mai kutatásokat, eredményeket, gondokat. Tág teret adva a hasonló tárgykörrel is foglalkozó, vagy azt is érintő magyar kollegáknak.

A rendezvény román-magyar szakmai könyvbemutatóval kezdődött.

Mindvégig nagy szerepe volt a vitáknak – „kerekasztalnak”. A konferencia rendezői igyekeze-

tek a saját témájuk szempontjából fontos kérdésekre árnyaltabb választ kapni, éppen a konferencia tapasztalatainak felhasználásával bővíteni eddigi eredményeiket.

Így igyekeztek meghatározni az erdélyi, román nemességet etnikai, jogi- és gazdasági-szociológiai szempontokból. Foglalkoztak a román eredetű nemesség helyével a középkori Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség nemesi struktúrájában. Próbálták megfogalmazni a román nemesség sajátosságait, más nemesi csoportokkal szemben. Külön foglalkoztak az e körben gyakori elmagyarosodás, illetve vallásváltás okaival, jellemzőivel is.

Természetesen a magyar (illetve az erdélyi) feudalizmus idején direkt román nemesség nem volt, viszont az egységes magyar nemességen belül – természetesen – voltak román nemzetiségű, illetve román eredetű nemesek. Egyes területeken pl. Máramaros, Hunyad megye, nagy számban fordultak elő.

A konferencián a következő előadások hangzottak el: *Dragan, Ioan*: „Az erdélyi román nemesség, a román történettudomány vitatott kérdése.”; „Kenézek és nemesek a Hunyadiak korában”; *Pop, Ioan-Aurel*: „A román elit Erdélyben a XIII–XIV. században”; *Diaconescu, Marius*: „Dragos, Moldva „államalapítója” a legenda és valóság között”; „A máramarosi nemesek lázadása 1492-ben”; *Rusu, Adrian Andrei*: „A román nemesség és az egyház a XV. században (a hátszegi példa)”; *Engel Pál*: „Hunyadi pályakezdése”; *Érszegi Géza*: „A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén (Egy forráshely értelmezéséhez.)”; *Németh Péter*: „A Kántorcsalád közéleti szereplése a XIV–XV. században.”, illetve a jelen sorok írója: „A Katonai Mária Terézia Rend és a magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai”.

A meghirdetettel ellentétben több előadás elmaradt, így egy előadástól eltekintve, lényegében a tárgykör középkori vonatkozásairól volt szó, a feudalizmus késői századaival alig foglalkoztak.

A szerkesztő előjelzése szerint azonban az elmaradt előadások is közlésre kerülnek a konferencia anyagából, a legrövidebb időn belül megjelenő tanul-

mánykötetben. Így abban a témakör átfogóbb bemutatása várható.

A színvonalas, sikeres, eredményekben gazdag tanácskozási köszönet illeti a romániai szervezőket. Elsősorban *Ciubota*, *Viorel* megyei múzeumigazgatót, illetve *Diaconescu*, *Mariust*, a Szatmári Múzeum, fiatal történést.

Pandula Attila

A BENICZEI ÉS MICSINYEI BENICZKY CSALÁD CÍMERE

A Turul 1997/1-2. számában közölt Beniczky-címerhez kiegészítésként közöljük beniczei és micsinyei Beniczky Ferenc cs. és kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét törvényhatósági jogú város főispánjának címerét.

Míg ez a címer Beniczky Ferenc munkájának előlapján szerepel, addig a Beniczky család történetét bemutató cikkben a Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuchban szereplő címet mutattuk be.

Dr. Barczy Zoltán
(1915–1997)

1997. július 16-án Budapesten elhunyt dr. Barczy Zoltán ny. hadseregtörténész. Élete a XX. századi magyar történelem minden sajtóságát magán viselte.

Budapesti polgári családban született 1915. augusztus 19-én. A reálgimnáziumi érettségi után ht. katonatiszt akart lenni, de a Ludovikára egészségügyi okok miatt nem nyert felvételt. 1933 és 1938 között a budapesti M. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán szerzett államtudományi doktorátust. Állami tisztviselőként dolgozott a Székesfővárosnál, majd 1939 őszétől karpaszományos honvéd. A háború végére tartalékos hadnagyként a 201/11. honvéd légvédelmi gépágyús üteg parancsnoka. Rövid amerikai hadifogságot követően Németország nyugati felében dolgozott, 1947-ben tért haza. Itthon ténykedett

a Petőfi-híd újjáépítésénél, a Hadtörténeti Múzeumban, majd a MŰFEM-től ment nyugdíjba mint helyettes főkönyvelő.

Gyermekkorától – lelkes amatorként – foglalkozott a magyar egyenruházat, fegyverzet, felszerelés és hadseregszervezés történetének feltárásával. Mélyreható hazai és külföldi múzeumi, könyvtári és levéltári kutatásai, publikációi révén őt tekinthetjük a magyar egyenruhátörténet legkiválóbb ismerőjének. Szakmunkái ezen történeti segédtudomány nélkülözhetetlen alapművei. Utolsó munkáját, Mária Terézia hadseregével foglalkozó kutatásait haláláig folytatta, de befejezni már nem tudta.

Babucs Zoltán

KÖNYVISMERTETÉS

FELHÍVÁS

Felhívjuk a Szerzők és Kiadók figyelmét arra, hogy a „Turul” – az általános szokásoknak megfelelően – csak olyan könyvekről, kiadványokról közöl ismertetést, amelyeket megküldtek a Szerkesztőségnek.

Helyreigazítás zászlóügyben

A Turul 1997/1–2. füzetében (57–59. oldal) ismertettem Horváth Zoltán: Zászlók. A zászlók kialakulása és fejlődése a kezdetektől napjainkig (Bp., 1995.) c. munkáját. Ismertetésemben néhány pontatlanság is belekerült, amelyet – Balogh László olvasónk levele nyomán – szeretnék helyreigazítani.

1. Az 1995 júliusában alakult „Zászlókutató Intézet” 1997 januárjában megszűnt, így ma már nem működik.

2. A „Zászlómúzeum” nem a „Zászlókutató Intézet” tartozéka volt, hanem Balogh László alapítása (kezdetben 1995. október 20-ig Balogh gyűjtemény), levélcíme: 2040 Budaörs, Ifjúság u. 30.

3. A „Zászlóvilág” 1995 augusztus óta, anyagi okokból nem jelent meg. A „Zászlómúzeum” 1995 óta „Zászlómúzeumi Tájékoztató” címen ad ki hírvetletet.

Rainer Pál

LEHOCZKY TIVADAR: Bereg vármegye, Ungvár 1881–1882 művének új kiadása
S. BENEDEK ANDRÁS és *VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ* szerkesztésében.
Hatodik Síp Alapítvány–Mandatum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1996. 720 oldal.

Egyre halványul az emléke annak, hogy a Borovszky Samu névvel fémjelzett vármegye-történeti sorozat előtt egész sor, többnyire igen színvonalas, megyetörténeti monográfia látott napvilágot. Ma ezek már múzeális értékek. Lehoczky műve ezeknek a sorából is kiemelkedett; rendkívüli mennyiségű, és addig szinte teljesen hozzáférhetetlen és ismeretlen okleveles adatot közölt, hatalmasan segítve ezzel a családtörténeti kutatást.

Ma, amikor a hajdani Bereg oklevelei és anyakönyvei szinte elérhetetlenek, a mű nemcsak, hogy nem veszített értékéből, de felértékelődött. Hogyne örülnénk hát, ha újra kézbe vehetjük Lehoczky művét. Valóban kézbevehetjük? Aki ismeri az eredetit, annak a jelen, 20×22 cm méretű, 4 cm vastag könyv gyanúsan kicsinek tűnik. Hogyan tudhatták a szer-

kesztők a háromkötetes „lehoczkyt” ekkora skatulyába beleszorítani? A válasz döbbenetes. Tömegvil-kossággal. A szerkesztők szemrebbenés nélkül, lopva, titokban őseinknek mintegy a fele részét kiirtották.

A módszerük egyszerű. Az egyes települések neve után szereplő első okleveles említést mindig megtaláljuk. Többnyire a következőt is. Azután – teljesen rapszódikusan – kihagyogatnak a szövegből. Előfordul, hogy egyes évszámok, illetve az ez alatt közölt regeszták maradnak ki, de néha egyetlen oklevél adatainak közlésére sem elegendő a lélegzetük: valahol elvágják. Két mondat után nincs ott a harmadik, vagy a vessző ponttá változik és nincs tovább. Ezek után szinte fölösleges megkérdeznünk: hallottak-e az oklevélközlés legelemibb szabályáról, i. e. arról, hogy a kihagyást jelölni kell.

A könyvben természetesen még így is sok értékes adat található, prozopográfiai adatsorok, itt-ott leszámazási rendek is szerkeszthetők belőlük. Mivel a korábbi nyírbálták meg a legdrasztikusabban, elsősorban azon családok estek a mézszárlás áldozatául, amelyek a középkor végén, újkor elején tűntek fel a megyében.

„A Lehoczky-monográfia... adattárában páratlan...” olvashatjuk a könyv borítóján. Valóban az, tudniillik az eredetié. Ennél a kiadásnál a szerkesztés ritkítja a párját.

Makra Zsigmond

ALEXY, ZDENKO G.: Ehrenzeichen der Kapitel in vormaligen habsburgischen Ländern. (Distinctive Ensigns of Chapters in Formerly Habsburg Dominated Countries.)

Böhlau Verlag kiadása Wien/Köln/Weimar 1996. 219 oldal, 301 színes- és 25 fekete-fehér illusztrációval

Angol kivonatokkal.

ISBN 3-205-9864-8.

Fontos, a nemzetközi szakirodalomban is ritkaságnak számító, egyben „hungarica” könyvet jelentett meg a jeles osztrák-német könyvkiadó.

A történeti segédtudományok, közismert szlovák művelője, Alexy Zdenko G. (heraldikus-, vexillológus-, falerisztikus) igen széles levéltári-, könyvészeti, illetve helyszíni tárgyi kutatási eredményeként feldolgozta az egykori Habsburg Birodalom területén létezett káptalani jelvények, eddig alig méltatott területét.

Kutatásokat folytatott pl. az Allgemeines Verwaltungsarchiv – Wien –, az Archivio di Stato – Milano –, az Archivio di Stato – Venezia –, a Magyar Országos Levéltár – Budapest –, a Státní archiv – Praha –, a Státní oblastní archiv – Brno –, a Státní oblastní archiv – Praha – gyűjteményeiben.

Feldolgozta a régi osztrák örökös tartományok, a cseh korona országainak (beleértve egész Sziléziát és Lausitzot), a magyar Szent Korona országainak (Horvátországot és Erdélyt is beleértve), Előausztriának, Osztrák Németalföldnek, a Tengermelléknek és Dalmáciának, Bosznia és Hercegovinának, Lombardiának, Velencének, Galiciának és Lodomériának (Kis-Lengyelországgal és Krakkóval) területét. Nem érintette a részben a Habsburg-ház mellékágai által uralt itáliai területeket (Novara, Montferrat, Parma, Guastalla, Piacenza, Toszkána).

A szerző 138 káptalan jelvényeit dolgozta fel. Ebből 129 római katolikus, 8 görög katolikus (Erdély, Felvidék, Galicia), 1 örmény katolikus (Erdély).

A tárgyalt káptalanok közül, egykor csupán az aacheni nem tartozott a Habsburg Birodalom területéhez, bár az itteni káptalan jelvényét is Habsburg császár, II. József alapította.

Az előszó (9–13 pp.) után a szerző áttekinti a káptalani jelvények történetét, jogi, falerisztikai, heraldikai összefüggéseit. (14–37 pp.)

Ezt követi a káptalani jelvények részletes bemutatása (38–200 pp.)

A kötetben a szerző közöl, 8 db, igen jellemző dokumentumot (1737–1923) a káptalani jelvények története vonatkozásában. A tárgyra vonatkozó részletes bibliográfiában (212–217 pp.), angol-, cseh-, flamand-, francia-, horvát-, latin-, lengyel-, magyar-, német-, olasz-, szlovák nyelvű művek egyaránt megtalálhatóak.

A nyilvánvalóan a kis terjedelmű, káptalani jelvényekre vonatkozó direkt irodalmon túl, a szerző igen erőteljesen támaszkodott pl. egyháztörténeti (a tárgykört érintő) irodalomra. Gazdagon merített, a különböző történeti segédtudományi területek eredményeiből is. A falerisztikán túl pl. archontológiai-, genealógiai-, heraldikai-, insigniológiai munkákat egyaránt felhasználta. Gazdag anyagot közöl, névtárak, oklevélkiadások, statutumok alapján is.

A sajátos falerisztikai részterületre vonatkozó levéltári-, szakirodalmi-, illetve a fennmaradt eredeti tárgyi emlékek szintetizálása mintaszerű.

A recenziens fájjalja, hogy Alexy Zdenko G. csak mintegy kiegészítésként támaszkodott történeti ikonográfiai forrásokra. Olyan helyeken közöl pl. u.n. viselési képet, ahol nem volt más mód a jelvény eredeti állapotának bemutatására (pl. Djakovo). Pedig az általános, meglehetősen nagy számban létező képes ábrázolások (elsősorban, a jelvényt viselő káptalani tagok portréi) még komplexebbé tehetnék volna a művet.

A szerző lényegében nem érinti a jelvények eredeti (illetve esetlegesen a későbbiekben, azok pótlására készült) tokokat. Ez mindenképpen szorosan a témakörhöz tartozó, s elmaradt matéria.

Ugyancsak idetartozónak vélem, a jelvények, egyes időszakokban történő készítésének részletesebb bemutatását is.

A szerző igen kiterjedt kutatásai, erőfeszítései ellenére sem tudott minden jelvényt megtalálni, s tanulmányozni, ezekről adott esetben reprodukciót közölni. Érdekes, hogy pl. éppen a csupán reprodukcióban közölt nagyváradi káptalani jelvénynek a közelmúltban több eredeti jelvénye (változata) is felbukkant.

A kötetben igen részletes bemutatást kap a magyar, illetve magyar vonatkozású (Tengermellék stb.) anyag is. Így helyet kapott a kötetben az esztergomi-, kalocsai-, nagyváradi-, zágrábi-, nyitrai-, szepesi-, győri-, váci-, szeged-csanádi-, fiumei-, erdélyi-, egri-, pozsonyi-, székesfehérvári-, pécsi-, besztercebányai-, nagyszombati-, varasdi-, balázsfalvi-, kolozsvári-, munkácsi-, szatmárnémeti-, kassai, eperjesi-, zengi-

djakovói-, szarajevói-, lugosi-, rozsnyói-, szombathegyi káptalani jelvény.

Dalmácia, a Tengermellék vonatkozásában, további 23 káptalani jelvényét közli a szerző. Lényegében ezek is sajátosan magyar vonatkozásúaknak tekinthetők.

A szerző műve, egyedülálló, fontos kézikönyv, amely rendkívül gazdag, többnyire igen kiváló minőségű illusztrációs anyagával is kiténik. Hézagpótlónak tekinthető az osztrák-magyar (magyar) falerisztikai irodalomban. Melegen ajánlható szakkönyvtáraink számára is, hogy a lehetőségekhez képest, nagy számban szerezzék be.

Pandula Attila

HENZSEL ÁGOTA: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1629-1634., II/1, 1996.

KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1635-1640., II/2, 1997.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat Levéltárának kiadványai. Nyíregyháza.

Igen nagy szolgálatot tesz a történet kutatóinak, így munkáját alig lehet túlbecsülni annak, aki levéltári anyag kivonatolására és a kivonatok közzétételére vállalkozik. Regesztát készíteni fáradságos munka, megbecsülése mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban csekély szokott lenni. Errare humanum est: aki regesztakötetet bocsát közre számíton rá, hogy majd kiigazítják: „tévés az az olvasat, hogy... stb.”

A két kötet, amelyről most beszámolunk, valóban úttörőnek tekinthető. Miért? Ehhez kénytelenek vagyunk magyarázatot fűzni. A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár fondjainak jegyzéke szerint (megjelent 1976-ban) „Szatmár vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1514-1848, 15 fm”. Ezt a hanyag megfogalmazást nehéz értelmezni. A Magyarország levéltárai című kiadványban (szerk.: Balázs Péter, Bp., 1983) már ez áll. „Szatmár megye nemesi közgyűlési jegyzőkönyvei (1514–1848) hiánytalanok”. Az illetékes szócikk írója (Gyarmathy Zsigmond) a kérdéses anyagot nyilvánvalóan sohasem látta. A valóság ugyanis a következő. Az első év, amelynek a közgyűlési iratanyaga fennmaradt 1593. Az ezen évtől 1616-ig terjedő, 24 évet felölelő időkörről már jelent meg kiadvány. Miért éppen 1616-ig? A válasz egyszerű: az ezt követő 12 év időtartam, az 1616–1629-es időkor anyaga elkallódott.

A konfuzió oka nyilvánvaló: a közgyűlések, illetve a közgyűlések végzéseit rögzítő jegyzőkönyvek nyo-

mán további iratok születtek. Ezeket rendszerint „közgyűlési iratok”, „a közgyűlések iratanyaga” névvel illetjük, és – természetesen – nem keverendők össze a jegyzőkönyvekkel.

Térjünk vissza a korábbi „úttörő” minősítésre. Tíz évvel korábban már jelent meg nyomtatásban közlemény erről az anyagról: Regeszták Szatmár vármegyei jegyzőkönyvéből (1593. május 1. – 1616. aug. 6.) Ez a kötet – igen sajnálatos módon – „... válogatás... amelyeket a köztörténet, az igazgatás- és kultúrtörténet, valamint a helytörténetírás szempontjából fontosnak ítélt.” (t.i. a szerkesztő, Balogh István.) E kiadvány tehát tudományos szempontból értéktelen.

Térjünk most már reá a két kötetre, amelyeknek ismertetése célunk. Minősítésükre a szép-, sőt a szakirodalom más területein bevált jelzők alkalmatlanok. A kívülálló értetlenül szemléli, hogy a szakember feszült érdeklődéssel olvas egy ilyen, minden szakmán kívüli számára unalmas, száraz olvasmányt. Hogyan is minősítsük annak a munkáját, aki elolvasott ezer-
valahányszáz oklevelet, majd kivonatolta, sorbarakta őket? Hajdan a feladatát példamutatóan ellátó katonára, olykor köztisztviselőre volt szokásban alkalmazni a kifogástalan jelzőt. A jelen esetben is ezt mondhatjuk: két kifogástalanul szerkesztett kötetet vehetünk kezünkbe.

A családtörténet kutatója bő adatokra lelhet a Károlyi, Kun, Vetésy, Irinyi, Domahhidy, Kölcsey,

Sulyok családokról. (Virág Éva felsorolása.) Tegyük hozzá: sok más családról is, így pl. a családtörténetesek által eddig figyelemre nem méltatott Csuryakról, akik mind a mai napig továbbörökítették a kárpátmedencei államiságunk első századában e vidéken letelepedett Csúr (más változatban: Csór) bessenyő törzs nevét. Érdekes megfigyelni azt is, hogy hogyan tűnt el egyes családok neve – pl. a Rohodiaké – a jegyzőkönyvek anyagából. Tudva, hogy ez a szer-teágazó család folyamatosan itt élt, és él a mai napig, e hiányból a társadalmi helyzetükre kapunk utalást.

A mondottak után világos, hogy bírálni, vagy ki-gigazítani valót keveset találunk a regesztákban. Egy-kettőt mégis felemlítünk: az első kötetben két helyütt is szerepel Sasvár falu. Nos, ez valójában Sásvár. Az Árpádok korától ismerjük a Sásvári vár ispánságot, valamint a Sásvári főesperességet. IV. Béla idejében tűnnek el ezek a nevek, hogy helyet adjanak Ugocsa vármegyének. Sásvár község azonban fennmaradt,

mai neve Tiszasásvár. Ezek után világos, hogy a kö-vetkező kötetben előforduló János, idősb János, vala-mint Katalin neve sem Sasváry, hanem Sásváry. (A családot egyébként Nagy Iván is ismeri, ennek ellené-re a fenti hibát Gérceri is elkövette: a Károlyi család okmánytárában Sasváriakat szerepeltet). A második kötetben szerepel: „Szabó másként Riszi (?) Pri-dina”. A kérdőjel nyilván arra utal, hogy a regesztázó nem tudta hová tenni a Riszi nevet, gyanakszik, hát-ha tollhiba. Nem az. Aki megmászta a Rysy (Tenger-szemcsúcs) ormát, tudhatja, hogy merre tájékozód-jék: szlovákul a rys hiuzt jelent, csak úgy, mint csehül és lengyelül is (rys, illetve rys).

Befejezésül csak annyit: jó lenne, ha e sorozat folytatódna. A tizenöt folyómetert megközelítő irat-anyagból telnék még néhány tucat kötetre.

Makra Zsigmond

OSTRIC, GOROSLAV: Grhovi u gradu Bakru. Rijeka, 1996. 76 p.

(Pomorski i povijesni muzej hrvatskog primorja Rijeka

– Tengerészeti és történeti múzeum horvát tengermellék Fiume) –

Címerek Buccari városban. Gazdagon illusztrált, kisebbrészt színes képanyaggal.

ISBN 953-96915-0-8

Az ízléses mű a címében feltüntetett címer fogal-mát tágan értelmezi, mert foglalkozik pecsétekkel, armálisokkal, kőbe vésett épületdíszekkel stb. A szer-ző nem kevesebbre vállalkozott, minthogy összegyűjt-se a magyar történelemben Buccari (Bakar) néven is-mert tengeri kikötőváros összes címerét, bemutassa címerkultúráját.

Az általános bevezető rész után következik az adattár, mely folyamatosan számozva a fejezeteken keresztül összesen 86 címeres emléket mutat be és tárgyalt igen nagy részletességgel és alapossággal.

Az első részben Buccari város, melyet már Idrisi is említ 1153 körül, címerei sorakoznak a legrégebbi évszám nélkülötől a modernekig. Buccari vár védő-szentje Szent András, az első pecsétnyomókon ő jele-nik meg. A jelenleg is használt címerét 1779-ben nyerte el Mária Terézia privilégiumával, amikor kirá-lyi szabadkikötővé vált.

A második fejezetben tárgyalja a szerző Buccari földesurainak és kapitányainak címeres hagyatékát.

Ezek sorában a Frangepánok és Zrinyiek jól ismert nevei sűrűn szerepelnek.

A harmadik fejezetben Matija Mazic történeti gyűjteményének alapján mutatja be Buccari város au-tochtont és bevándorló nemes családjait. A negyedik részben ezek címeres nemeslevelei következnek, a hatodikban pedig a címerek rajzai, festményei és áb-rázolásai.

A további fejezetekben a spalatói metropolitátus-hoz tartozó zenggi-modruszi püspökség püspökeinek címereit láthatjuk.

Végül a kőbe vésett címeres emlékek található-k az utolsó fejezetben. A végén a témára vonatkozó horvát heraldikai irodalom felsorolása foglal helyet.

A kötet a horvát-magyar tengermellék, az Adria-part heraldikájának értékes darabja, olyan kultúrkin-cset tár elénk, mely a horvát-magyar-olasz közös múltban jött létre.

Horváth Lajos

PÉTER KATALIN szerk.: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*

MTA Történettudományi Intézetének kiadása Budapest 1996.

(Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) 167 oldal, illusztrált kiadás

ISBN 963 – 8312 – 47–5.

A következő tanulmányok találhatóak meg a kötetben: Péter Katalin „A gyermek és a gyermekkor a történetírásban” (7–13 pp.) –, „A gyermekek első tíz esztendeje” (15–50 pp.); Horn Ildikó: „Nemesi árvák” (51–90 pp.); Fazekas István: „Batthyány I. Ádám és gyermekei” (91–114 pp.); Fejes Judit: „Az Esterházy házassági politikája 1645 után” (115–166 pp.); A képanyagot összeállított Galavics Géza.

A kötet, egy nagyobb kutatási program eredményeinek egy részét teszi közzé. Sajátos, korszerű fel fogású genealógiai jellegű közléseket tartalmaz, olyanokat, amelyekkel eddig alig találkoztunk Magyarországon.

A szerzők a nemzetközi szakirodalomban folyó szakmai viták hatására kezdtek el foglalkozni a gyermekekre, a gyermekkorra, mind sajátos életszakaszra vonatkozó magyarországi történeti forrásokkal. A vizsgálat, igen széles forrásanyagot eredményezett, szinte minden forrástípus tartalmaz e tárgyra vonatkozó adalékokat. Így prédikációk, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, levelezések, családi feljegyzések, városi jegyzőkönyvek, uradalmi összeírások, jogszabályok, peres iratok, hagyatéki eljárások iratai stb. Nyilvánvaló, hogy az egykori források jelentős része az idők során megsemmisült, elkallódott. Egyes forrásfajták – pl. a levélportrék – egyáltalán nem maradtak fenn.

A kutatás eredményeiből, a jelen kötetben, a legkönnyebben hozzáférhető adatsoportot, az arisztokrácia gyermekeire vonatkozó adalékokat tették közzé. Igyekeztek a korban jellegzetes tendenciákat fel-

tárni és bemutatni. Így pl. szó van főúri gyermekek je gyessége, házassága körüli korabeli gyakorlatról (Esterházyak). A házasság a korban sokféle funkciójú volt, így alkalmas volt a család társadalmi rangjának emelésére, megtartására. A kortársak, csak a házasságban élőket tekintették teljes értékű embernek.

Batthyány Ádám gyermekeinek is iskoláztatásáról szóló tanulmány, egy a korban szintén elterjedt gyakorlatról szól. Főúri gyerekeket, gondosan kiválasztott tanító és társak körében nevelték. Ennek ellenére, sokan kerültek nem kívánatos társaságba, s nem értek el különösen kiváló eredményeket sem.

A korabeli viszonyok között, igen gyakori volt az árvaság. Ez a jellegzetes helyzet, egy másik tanulmány témája.

Külön tanulmány foglalkozik, a korban – kora újkorban – fontos választóvonalnak tartott 10 éves kor előtti időszakkal. Ez a gyermekkoron belül különleges, a szülők és gyermekek viszonylatában kiemelten bensőséges szakasz volt.

A tanulmányokban – megfelelően a korabeli, magyar gyakorlatnak –, mely szerint, nem csupán az arisztokráciában, hanem a társadalom minden rétegében egyes asszonyok, sokszor többszöri férjhezmenetelük után is leánynevükön szerepelnek.

A széles levéltári kutatási eredmények hasznosításával megírt kötet, módszertani szempontból is feltétlenül ajánlható a genealógia iránt érdeklődőknek.

Pandula Attila

SZLUHA MÁRTON: *A Szluha család története 1996. a szerző kiadása.*

226 oldal, XI leszármazási tábla, LVI képpoldal, ebből öt színes.

A család története az 1593-ik évi címeradományozással kezdődik, a három megnevesített testvérnek, Mártonnak, Jánosnak, Istvánnak vonalát a szerző egészen napjainkig követi nyomon.

A családtörténeti munkák általában egy többkevésbé ismert család adatait pontosítják, illetve folytatják, esetleg egy, az irodalomban még fel nem dolgozott család adatait teszik közzé. E könyv szer-

zőjének helyzete sajátos volt, családja történetét ugyanis közismert – és korában hallatlan tekintélyű – elődje: Rajcsányi Ádám tette közzé. Rosszul. Történetek ugyan kísérletek a Szluha leszármazási rend korrigálására, ezeknek azonban a szakkörök – Rajcsányi nimbusza miatt – nem adtak hitelt. A szerzőnek, illetve művének így hiba-igazító eredménye is érdeme.

A család az idők során számos vármegyében is meghonosodott, a nemességszerzők és gyermekeik Nyitrában éltek, az utódok azután megtelepedtek Fejér, Vas, Csongrád, Bács vármegyékben is. Szluha Ferentől ered a főnemesi ág, aki 1726-ban bárói címet, majd György 1743-ban grófi címet kapott.

A mű tárgyalásmódja rendkívül szabatos, tárgyszerű. Semmiféle értékelést, lírai kitérőt (ami számos hasonló mű sajátja) nem tartalmaz. Csak okadatolt tényeket közöl, a forrásokat számos esetben szószerint közli, vagy hivatkozik rájuk. Minden adat ellenőrizhető. A közlés formája áttekinthető: a leszármazási rendek képezik a könyv egyik erősségét. A már említett Szluha leszármazási táblázatokon kívül számos, a családdal rokoni kapcsolatban álló más család adatait is megtalálhatjuk, ezeknek egy része utánközlés, számos azonban a szerző munkája.

A sort a Szluha család nyitja meg; a Szluhakkal éppen nem rokon, közlése a konfúzió elkerülése miatt célszerű. Eredeti – illetve részben eredeti közlés a következő családok leszármazása: Spáczay, Spátay, Halácsy, Betchicz, Nezbud, Tarnóczy, Illés, Konkoly-Thege, Szennyessy, Győry, Tallián, Szabó (Vas megyében honos), Szeghy, Darás, Vajda, Naszvady, Bezerédi, Deseő, Bernolák (előbb Brnulla), Setéth,

Dugovics, Noszlopy, Henyey, felsőbüki Nagy, Marton, Balogh (Veszprém megyében honos).

A külföldi szakirodalom ugyan ismeri, de nálunk nehezen férhetőek hozzá a következő családok adatai, ezért közlésük hasznos a hazai családtörténet számára: Sinzendorf, Ziszka, Canossa, Staudach, Braida, Kovách (c.1. 1613-ban, a királyi könyvekben nem szerepel).

A felsoroltakon túl még számos családra vonatkozó adat is szerepel a műben, azokat azonban, amelyek csak néhány ízre terjednek ki, tétélesen nem soroljuk fel.

Szebb lenne a mű kevesebb sajtóhibával, ezek többsége ugyan nem értelemzavaró (pl. bírói oklevél bárói helyett) néhány adat elírása azonban csak hosszabb lapozgatás után helyesbíthető.

A könyv jó minőségű papíron készült, fényképei is kvalitásosak a színes címerképek szépek. Ez erénye a könyvnek és egyben hibája. Egy ilyen minőségű könyv ma megfizethetetlenül drágán lenne csak kapható. Nem is vásárolható meg, így az érdeklődő közönség, de még a könyvtárak is nélkülözni fogják.

Makra Zsigmond

*ZOMBORI LAJOS: Magyar robotbárcák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok.
A szerző kiadása (V-Kiadó) Budapest 1996. 182 oldal, nagyszámú illusztráció
ISBN 963 8493 194*

A feudalizmus idején a földhasználó jobbágyoknak változó mennyiségű munkavégzési kötelezettsége volt. Egytelkesek esetében ez évente – általában – 52 igás, vagy 104 kézi munkanapot jelentett. Az elvégzett munkát az intéző ellenőrizte és feljegyezte. Gyakorinak számítottak a visszaélések, majdnem mindig a földesúr javára. A visszaélések kiküszöbölésére hozták létre a robotjegyeket, robotbárcákat.

A jobbágy, elvégzett munkája igazolásaként bárcákat kapott. Ez képezte az év végi elszámolás alapját. Aki nem teljesítette az előírtakat, annak pénzben, vagy terményben kellett a hiányzó mennyiséget megváltania.

Az intézmény kialakulásának pontos időpontja ismeretlen, feltehetően évszázadokra megy vissza. Magyarországon a legkorábbi emlékek – fametszetes eljárással sokszorosított papír példányok – a XVIII. század legelejéről valók. A bárcák tömeges elterjedése, a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezéssel

(1767) egyidős. A jól bevált igazolórendszer, egy ideig a jobbágyság 1848-as megszüntetését követően is fennmaradt. A dualizmus időszakában gyakorlat lett az uradalmi pénzek (bárcák) kiadása.

Az emléksorozat különböző anyagokból – fém, üveg, papír –, különböző minőségben, kivitelben készült. A kibocsátók között ismeretesek főhercegi, hercegi, grófi, nemesi, püspökségi, káptalani birtokok.

A jeles numizmatikus szerző igyekezett a bárcákkal és rokonemlékekkel kapcsolatos, elérhető teljes információs anyagot szintetizálni. A lehetőségekhez képest megpróbált valamennyi darabot eredetiben tanulmányozni. Széles körben kutatott a magyarországi múzeumok vonatkozó anyagában, különösen a Magyar Nemzeti Múzeum Ércmúzeumának anyagára támaszkodott. Kutatás eredményeként, az egykori Magyarország 29 vármegyéjéből, mintegy 300 településről közöl anyagot. Ez minden eddigi közlést jelentősen meghalad. Megjegyzendő, hogy e sajátos tárgykörnek,

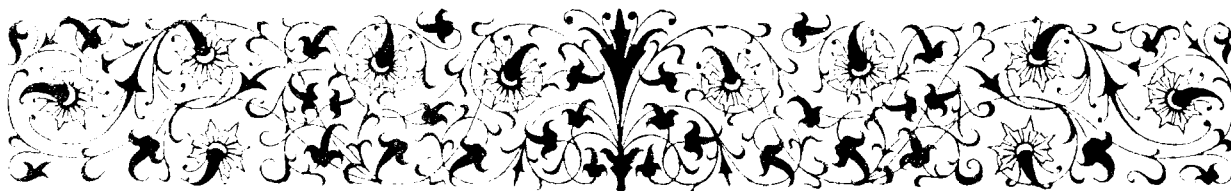
viszonylag széles szakirodalma van, amit feltüntet a szerző gazdag bibliográfiájában. (179–182 pp.)

A bevezető tanulmány (7–11 pp.) után a részletes katalógus következik (15–166 pp.). Itt vármegyék szerint, azon belül pedig alfabetikus sorrendben településenként közli az anyagot a szerző. A részletes leírásnál, a szerző igyekezett valamennyi ismert darab, méretarányos fényképét is bemutatni. A kötetben családnévmutató (167–168 pp.) helységnévmutató (169–173 pp.) stb. is található.

A kötet különböző történeti segédtudományok szempontjából is jól hasznosítható. Így fontos infor-

mációk olvashatók benne a birkolástörténet vonatkozásában. Az egykori tulajdonosok, ezek egy részének címerei szintén megjelennek a bárcákon. (Fábry-, Eltz-, Habsburg-, Hörenszy-, Joannovits-, Königssegg-, Nemeskéri Kiss-, Spinola-, Tholdalagi-, Viczay-, Winkler családok címerei tanulmányozhatók a közölt ábrákon. A bárcákon megjelenő koronaábrázolások pl. insigniológiai – heraldikai szempontból is felhasználhatók.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

Törökszentmiklóson, 1997. március 13-án a *Helytörténeti Gyűjteményben* megnyitották Hoppál Dezső címergyűjtemény kiállítását. A *Városi Művelődési Központ* pódiumtermében pedig a Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek zászlói, címerei, valamint „A magyar címer kialakulása, szomszédos megyék címerei” (Hoppál Dezső magángyűjteménye) kiállítását.

Hoppál Dezső győri építészmérnök-heraldikus (1931) Törökszentmiklóson született. Az itteni Móricz Zsigmond Gimnáziumban tanult. 1955-ben végzett a BME építészmérnöki karán, azóta tervező építészmérnöki gyakorlatot folytat.

Évtizedek óta foglalkozik heraldikával. A szakirodalomnak, különféle ábrázolásoknak, dokumentációknak lelkes gyűjtője. Aktív címer- és zászlótervező.

***

A Magyar Történelmi Családok Egyesületének tájékoztatója: Az 1994. március 15-én megalapított *Magyar Történelmi Családok Egyesületét* a Fővárosi Bíróság 1995. augusztus 9-én a 6581. sorszám alatt a társadalmi szervezetek nyilvántarásába vette. Az egyesület céljai között szerepel többek között, hogy ápolja a magyarországi történelmi családok hazaszeretett történelmi hagyományait, védi szellemi kincseit. Összetartja a külföldön és itthon élő családok tagjait, megteremtve a találkozás és a baráti összjövetelek lehetőségét. Az egyesület politikai vagy gazdasági tevékenységet egyáltalán nem folytat, működése kizárólag a kulturális élet területére korlátozódik. Az egyesületnek jelenleg kb. 200 tagja van. A Magyar Történelmi Családok Egyesületének tisztség-

viselői: *Nyáry János elnök; Apáthy Zoltáné Bánffy Tamásé Beöthy Csanád és Kiss Gergely elnökségi tagok.*

Az Egyesület 1995. óta rendszeresen hírlevelet ad ki „Status et Ordines” címmel, melyben aktuális ügyekről, történelmi, heraldikai, genealógiai témákról, társasági eseményekről tájékoztatja tagjait, s fórumot biztosít önálló cikkek publikálására is.

További információ levélben kérhető Kiss Gergelynél, az egyesület titkáránál, az alábbi címen: H-1173 Budapest XVII., Egészség ház utca 30. I/5. E-mail cím az Interneten: gkiss@compuserve.com

***

Magyar Történelmi Családok Egyesülete klubestek keretében 1997. május 26-án *Dr. Fallenbüchl Zoltán* „A magyar nemesség a múltban, jelenben, jövőben” címen tartott előadást.

***

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságban, Budapesten, Az ELTE Bölcsészettudományi Kar tanácstermében a következő előadások hangzottak el:

– március 28. – *Dr. Pandula Attila* „Beszámoló az 1996-os, trencsényi „Heraldika Szlovákiában” tudományos konferenciáról, illetve kiállításól”

– prilis 25. — *Dr. Rácz Katalin* „A prozopográfia, az új történelmi segédtudomány”, valamint *Dr. Vass Dénes* „Magyar családok, magyar kastélyok”

– május 23. – *Szluha Márton* „Tapasztalatok a család-történelmi kutatásban”, valamint *Dr. Egei Tibor* „Pest megye községeinek címeralkotásai 1990 után”

A Társaság második félévi programja:

– október 6. – a Budapesti Szent István Bazilikában megemlékezés az 1848/49. évi szabadságharc vértanúiról: *Simon István* „A 48/49-es szabadságharc vértanúinak családi eredete”, valamint *Gömbös Tamás* „Haynau nemcsak Aradon gyilkolt...”

– november 24. – *Dr. Szögi László* „A történelmi segédtudományok szakirodalma a kezdetektől napjainkig”

– december 30. – a Magyar Nemzeti Múzeumban megemlékezés IV. Károly király koronázásának 81. évfordulójáról *Dr. Kállay István* és *Gömbös Tamás* előadásával.

* * *

A Budapesti Zászlómúzeumban, 1997. október 4-én, megtartották a II. Vexillológiai Napot. A rendezvényen a következő előadások hangzottak el:

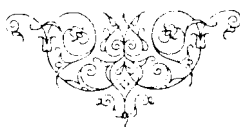
– *Dr. Pandula Attila*: A Horthy-korszak zászlói és lobogói.

– *Hoppál Dezső*: Győr-Sopron-Moson megye és Győr város címerei.

– *Rainer Pál*: Przemysli vonatkozású, I. világháborús zászlószalag

– *Balogh László*: A Zászlómúzeum jelenlegi helyzete.

– *Dr. Gerd Vehres*: Beszámoló a Dél-Afrikában tartott XVII. Nemzetközi zászlótudományi kongresszusról.

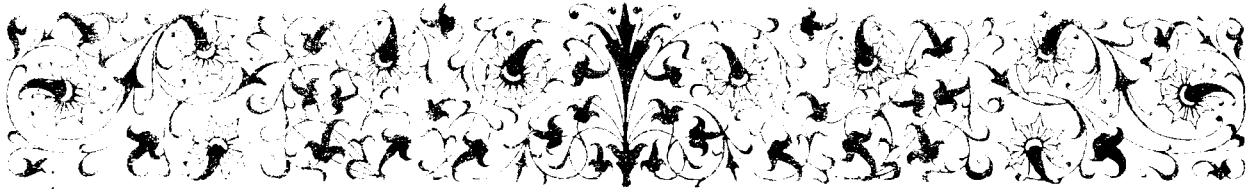

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 1998-ra 1000 Ft + ÁFA, azaz **1120 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változik az előfizetési díj a magas postaköltség miatt. A tengeren túlra (légiposta költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 DM**, vagy 25 svájci frank. Az előfizetés történhet „Magyar Országos Levéltár-Turul” címzésű monay-orderrel, vagy – külföldi előfizetés esetén is – a Postabank és Takarékpénztár Rt. „**11991102-02103006-00070010**” Magyar Történelmi Társulat-Turul bankszámlára.

Várjuk megtisztelő előfizetésüket, s egyben felhívjuk figyelmüket arra, hogy az újra indult Turul második öt évének küszöbén ismét megnyitjuk az **Aranykönyvet** az öt évre előfizetők számára.

TURUL (LXX) No. 3–4.

(1997)

ZUSAMENFASSUNG

Die Studie von *Károly Kapronczay* liefert neuere Beiträge zur Geschichte und Genealogie der namhaften inländischen Ärztfamilien der 18–20. Jahrhunderte. (Der erste Teil der Studie über die Familie *Korányi* wurde schon im Turul Heft 1997/1–2 publiziert.) Nun werden die beruflichen Laufbahnen mit besonderer Hinsicht auf die Studien, Forschungsgebiete, Heilmethoden, berufliche und amtliche Avancements, Studienreisen, Fachpublikationen, bzw. teilweise die Privatleben und die öffentliche Tätigkeiten der Ärztemitglieder der Familien von *Bene*, von *Lenhossék*, von *Lummitzer* und teils von *Szent-györgyi* und von *Szentágotai* ausführlich dargestellt.

Antal Nagybakay referiert über die Vorfahren seiner eigenen Familie, die eine bürgerliche Händlerfamilie war und ursprünglich *Rickl* hieß. Der in der Mitte des 18. Jahrhunderts aus *Hürn* (Schloß *Soos*, Niederösterreich) nach Ungarn gezogene Gewürz- und Schnittwarenhändler *Antal József* (1748–1812) gründete den Reichtum und den guten Ruf der Familie mit fleißiger Arbeit. 1781 wurde ihm das Pester Bürgerrecht verliehen und mit der Zeit eröffnete er neben seinem Geschäft in Pest Filialien in *Debrecen*, *Kolozsvár* und *Kecskemét*. Auf Grund der Devaluationen z.Z. der napoleonischen Kriege ging er 1811 bankrott, aber sein älterer Sohn konnte das Geschäft in *Debrecen* hinüberretten. Dieser Laden, der den Namen „Zum türkischen Kaiser“ trug, lief bis zum Jahre 1913 und sicherte der Familie ein gesichertes Auskommen.

Es ist kein Zufall, daß der Reichsverweser *Kossuth* zum repräsentativen Aufwand die Porzellane dieser Familie benutzte und es ist ebenfalls keiner, daß sich der zaristische Oberbefehlshaber *Paskiewitsch* und der russische General, *Rüdiger* 1849 in ihrem Haus einquartieren ließen. 1896 wurden sie mit dem Adelsprädikat von „*Béllye*“ in den ungarischen Adelsstand

erhoben, aber das hinderte sie nicht an der Ausübung der einfachen Lebensführung eines Händlers und sie ließen ihren Kindern eine Schulung vom hohen Niveau zuteil werden. 1936 wurde ein Familienmitglied vom einem Onkel mütterlicherseits adoptiert und seit je her benutzt die Familie den Namen *Nagybakay*.

Zsuzsa Pekár bearbeitet den Lebensweg von *József Döring* (1797–1872), der der zweite Ehegatte ihrer Urgroßmutter, verw. Frau *Miklós Pscherer*, geb. *Josephine Rigler* (1827–1895) war. *Döring*, der als Kleinhändler in *Pest* anfing, wurde in verhältnismäßig kurzer Zeit zum wohlhabendsten Mann in der sich damals zur Hauptstadt entwickelnden Stadt *Pest*. Als Großhändler und Immobilienbesitzer, der sich mit Grundstück- und Immobilienspekulationen beschäftigte, erwarb in seinem älteren Alter in *Bogát* (Komitat *Szabolcs*) ein Landgut. Zu dieser Zeit glich sich seine Lebensführung an den, im Komitat lebenden Magnaten an.

In der hoffärtigen Familie *Pscherer's*, die aus wohlhabenden bürgerlichen Verhältnissen kamen und 1889 geadelt und 1896 unter dem Namen *Bogáthy von Bogát* aufzufinden waren, schien man beinahe bewußt das nicht ganz vornehme Familienmitglied *Döring* zu vergessen, obwohl sein Reichtum zur Zeit seines Todes vermutlich ihr Vermögen übertraf.

Diese unglaublich spannende Erörterung macht uns mit dem Leben der ehemaligen Verwandtschaft, nicht zuletzt auch mit dem der *Josephine Rigler*, die alle beide ihrer Ehen mit 30 Jahre älteren Ehegatten verlebte und sich zu einer äußerst harten Geschäftsfrau und Matrone entwickelte, mit all ihren Tugenden und Lastern, mit ihren Freuden und Leiden, bekannt.

Rainer, Pál beschreibt den im Familienbesitz befindlichen Wappenbrief des königlich-ungarischen Regierungsrates *Gusztáv Antal Markó von Rozsnyó*,

der vom König Karl am 21. August 1917 in Wien ausgestellt wurde. Einer seiner Vorfahren, der Rechtsanwalt Mihály Markó, nahm als Major der Artillerie im Freiheitskrieg in den Jahren 1848/49 teil.

János Frivaldszky sen. ergänzte auf Grund seiner Forschungen, die er in Ungarn und in der Slowakei vom Jahre 1974 an systematisch führte, den von Iván Nagy angefertigten, stark lückenhaften und teils fehlerhaften Stammbaum der Familie Frivaldszky. Seine detaillierte Arbeit ist in der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest unter der Signatur Fol. Hung. 3631/I-II zu finden. Diesmal fasst er die Erkenntnisse seiner Forschung zusammen und veröffentlicht die von Iván Nagy schon publizierte, aber diesmal korrigierte Fassung des Stammbaumes der aus Oberungarn stammenden Adelsfamilie (16–19 Jh.).

Viktor Szantner berichtet über die Vorträge des Tages für Vexillologie, der von der Sammlung und dem Flaggenmuseum Balogh am 26. April 1997 im Kulturhaus Budapest-Józsefváros veranstaltet wurde. Attila Pandula hielt über die Geschichte der ungarischen Nationalflagge einen Vortrag. Dezső Hoppál beschäftigte sich mit der Wappen- und Flaggestaltung, die er an Beispielen aus dem Komitat Győr-Sopron-Moson?? veranschaulichte. Ildikó Horváth sprach über den Stoff der Flaggen. Zoltán Horváth gab einen Überblick über die Entstehung und Anwendung der Flaggen.

Eva Nyulászi-Straub unterrichtet uns über den Wappenbrief des Königs Matthias II, der an Miklós Feyér und an seine Ehefrau Orsolya Dady, weiters an István Dady und an Mihály Adorjáni am 3. Dezember 1609 in Wien verliehen wurde. und beschreibt den Weg des Wappenbriefes von den Erben in das Staatsarchiv.

Zsigmond Makra erhebt Einwände gegen einige Abbildungen der Postmarkenserie der Ungarischen Post, die die Wappen ungarischer Komitate und der Hauptstadt Budapest darstellt, wobei vor allem der Wappen der Hauptstadt Budapest, der des Komitates Borsod-Abaúj-Zemplén, und der des Komitates Fejér beanstandet werden.

Attila Pandula berichtet über eine rumänisch-ungarische Konferenz, die am 18–19 April 1997 im Museum von Szatmárnémeti der Geschichte des rumänischen Adels Siebenbürgens gewidmet wurde. Man behandelte hauptsächlich Themen der 13–15 Jahrhunderte, weil die Mehrheit der Vorträge aus den späteren Jahrhunderten abgesagt wurden. Die Vorträge werden in einem bald erscheinenden Band der Konferenz zu lesen sein. Obwohl absolute Übereinstimmung in den Meinungsverschiedenheiten der beiden Parteien nicht zu erwarten war, kann die Tatsache, daß sich überhaupt ein Interesse zeigt, die wissenschaftlichen Erkenntnisse der beiden Länder auszutauschen, doch als ein Positivum verstanden werden.

TURUL Volume 70

No. 3–4 issue of 1997

SUMMARY

The study of *Károly Kapronczay* addresses the history of renowned Hungarian doctor families. (Pls. note that the first part of the study on the Korányi family was published in Turul's No. 1–2 issue of 1997). This time the professional career of the doctor members of the following families are dealt with: Bene, Lenhossék, Lumnitzer, Nékám, Ángyán and partly Szent-györgyi and Szentágotai families. In addition to studies published, research and practice areas, professional and office career, study tours and contribution to professional literature, their private and public life is also addressed to a lesser extent.

Péter Nagybakay outlines the history of his own family (the Rickls – a middle-class merchant family). Arriving to Hungary at the middle of the 18th century from Hübn (Castle Soos, Lower-Austria), the spice and commodities merchant József Antal Rickl (1748–1812) established the wealth and reputation of his family with tireless activity. After having obtained the citizen's rights of Pest in 1781, in addition to his store in Pest, he opened further retail outlets in Debrecen, Kolozsvár and Kecskemét. Resulting from the devaluation during the wars of the Napoleon period he went bankrupt (1811) but managed to pass over the Debrecen store to his elder son. Operated until 1913, this store ("To the

"Turkish Emperor") ensured a fair living for the family.

It is not accidental that the household of Governor Kossuth used the chinaware of this family and that the Russian Commander-in-Chief Paskievics and General Rüdiger were billeted on their house (1849). They obtained Hungarian nobility in 1896 with a title of Bélye. However, they continued not to dislike the steady way of merchant living and their children received high level education. In 1936 one family member was adopted by a maternal uncle. Since then the family is referred to as Nagybakay.

Zsuzsa Pekár disclosed the course of life of József Döring (1797–1872) who was the second husband of her great-grandmother, Josephine Rigler (1827–1895), formerly the widow of Mr. Miklós Pscherer. Lacking elegant ancestors, Mr. Döring started as a retailer in Pest and became, in a relatively short period of time, one of the most well-to-do man in Pest which was emerging as capital of the country at that time. As a wholesale merchant and house-owner, he was engaged in real estate and house speculations. In his older age he purchased a landed property in Bogát (Szabolcs County), by this time his way of living became identical with that of county magnates. Although at the time of his death, the wealth of Döring had very likely exceeded that of the priggish Pscherer family, they had nearly intentionally forgotten about this not fully "vornahm" family member. The Pscherers were of well-to-do middle class origin and became noble in 1889 (since 1896 their name was changed to Bogáthy de Bogát). Being enormously exciting, this study presents, in nearly a movie manner, the life of this family with all its virtues and mistakes, joys and sorrows. Special attention is given to the role of Josephine Rigler who, being a partner to two husbands of much older age, became of very severe business and noble lady.

Pál Rainer describes the letter patent of nobility of Antal Gusztáv Markó of Rozsnyó (Rozsnyó 1854 – Budapest 1934. Formerly a technical counselor, he became royal cabinet counselor from 1926. Issued by Károly IV. on August 21, 1917, the letter of nobility is still preserved by the family. One of their ancestors, lawyer Mihály Markó participated in the 1848/1849 war of independence as an artillery major.

Based on systematic research conducted since 1974 in both Hungary and Slovakia, *János Frivaldszky*

managed to amend and correct the partly imperfect and partly deficient family tree of the Frivaldszky family which was published by Iván Nagy. Addressing the history of this lower noble family from Upper Hungary, his detailed study is now preserved in the National Széchényi Library (Fol. Hung. 3631/I–II). This time the lessons learn from the research are summarized. Further, he repeatedly publishes the corrected version of the family tree which was first published by Iván Nagy.

Viktor Szantner reviews the lectures delivered at the First Vexillology Day organized by the Balogh Collection and Flag Museum in the Józsefváros House of Culture on April 26, 1997. Attila Pandula spoke about the history of the Hungarian national flag, Dezső Hoppál reported on the design of coats of arms and flags (with examples from Győr county). Ildikó Horváth investigated the material of flags, while Zoltán Horváth studied the development and use of flags in history.

Éva Straub Nyulászi describes the letter of nobility issued on December 3, 1609 by Mátyás II. for agilis Miklós Feyér, his wife Orsolya Dady plus István Dady and Mihály Adorjáni. (Agilis – seminobilis, a non-noble man who married a noble woman). This letter was acquired by the Hungarian National Archives from the inheritors.

Zsigmond Makra criticizes some of the pictures of the stamp series of the Hungarian Post Office depicting the coats of arms of counties and Budapest. The ones criticized included Budapest, Borsod-Abaúj-Zemplén and Fejér counties.

Attila Pandula reports on a joint Hungarian – Romanian conference of Romanian nobility in Transylvania organized in the Museum of Szatmárnémeti on April 18–19, 1997. The lectures delivered focused mainly on topics concerning the 14th –15th century. The majority of lectures that would have addressed later periods were canceled. However, it was promised that they will be included in the proceedings of the conference expected to be published soon. Although no full identify of views can be expected from the parties, it still is a positive feature that there is intention to get to know the scientific results of the other country.